ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ

History Of Odisha

ହରିହର ପଣ୍ଡା

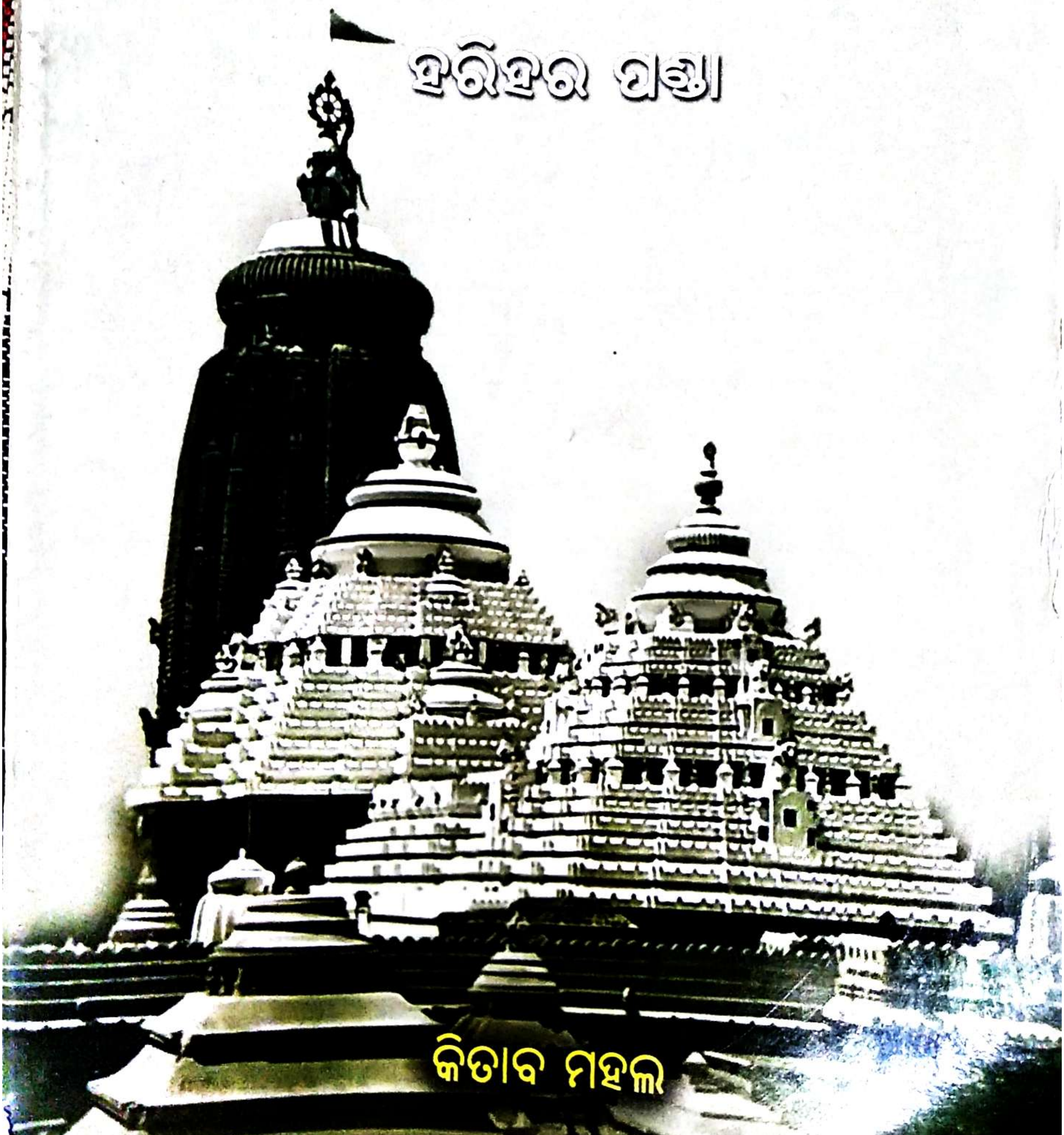

କିତାବ ମହଲ

ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟ

ଓଡ଼ିଶାର ଐତିହାସିକ ଭୂଗୋଳ

(HISTORICAL GEOGRAPHY OF ODISHA)

କୌଣସି ଦେଶର ଇତିହାସ ସମ୍ପର୍କିତ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିବା ପାଇଁ ତା'ର ଭୂଗୋଳ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ଏକାନ୍ତ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ। ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିବା ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକର ଅବସ୍ଥିତିକୁ ସଠିକ ରୂପେ ଜାଣି ନ ପାରିଲେ ଜଣେ ଐତିହାସିକ ପକ୍ଷେ ସେହି ଦେଶର ଇତିହାସକୁ ବାସ୍ତବରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରିବା କଷ୍ଟକର ହୋଇପଡ଼ିବ। ଅଧିକନ୍ତୁ, ଜଣେ ସତ୍ୟନିଷ୍ଠ ଗବେଷକ କେବେହେଲେ ଭୂଗୋଳକୁ ବାଦଦେଇ ପାରିବ ନାହିଁ; ଯାହା ସେହି ଦେଶର ରାଜନୈତିକ, ଆର୍ଥନୀତିକ ଏବଂ ସାମାଜିକ ଅବସ୍ଥାକୁ ବହୁଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଏ। ପ୍ରଫେସର K.M. Panikkar ଙ୍କ ଭାଷାରେ – "ଭୂଗୋଳ ସଦାସର୍ବଦା ଭାରତ ଇତିହାସରେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଏବଂ ଦୁର୍ବଳ ଫାଙ୍କ ରୂପେ ଦେଖାଦେଇଅଛି"। ଏହି ବକ୍ତବ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ।

କୌଣସି ସ୍ଥାନର ଭୌଗୋଳିକ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଏବଂ ଇତିହାସ ସହିତ ଏହାର ସମ୍ପର୍କ 'ଐତିହାସିକ ଭୂଗୋଳ' ତତ୍ତ୍ୱର ଅବତାରଣା କରିଥାଏ। ବର୍ତ୍ତମାନକୁ ବୁଝିବାକୁ ହେଲେ ଏହା ଅତୀତରେ 'କିପରି ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା' ବୋଲି ଜାଣିବାକୁ ହେବ। ତେଣୁ ଭୂଗୋଳର ଏକ ଐତିହାସିକ ବିଭବ ରହିଛି। ଏହା ପରିବେଶ ଏବଂ ତା' ସହିତ ମଣିଷର ସମ୍ପର୍କ, ତା'ର ବାସସ୍ଥାନ, ପେଷା ଏବଂ ଆର୍ଥନୀତିକ ଅବସ୍ଥା ଇତ୍ୟାଦିକୁ ବିଚାରକୁ ନେଇଥାଏ। ତେଣୁ ଐତିହାସିକ ଭୂଗୋଳର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି କୌଣସି ସ୍ଥାନର ଭୂଗୋଳକୁ ପୁନର୍ଗଠନ (ପୁନର୍ଲିଖନ) କରିବା; ଯାହା ସୁଦୂର ଅତୀତରେ ଇତିହାସ ପୃଷ୍ଠାରେ ଉଙ୍କି ମାରିଥିଲା। ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଶାର ଐତିହାସିକ ଭୂଗୋଳ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାର ପ୍ରାସଙ୍ଗିକତା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ। ଅତୀତରେ ଓଡ଼ିଶା ଓଡ୍ର, ଉତ୍କଳ, କଳିଙ୍ଗ, ତୋଷଳ (ତୋଷାଳୀ), କୋଶଳ ଏବଂ କୋଙ୍ଗୋଦ ରୂପେ ପରିଚିତ ଥିଲା।

ଐତିହାସିକ ଭୂଗୋଳ

ଓଡ୍ର

ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟରେ ଓଡ୍ର

ବର୍ତ୍ତମାନର ଓଡ଼ିଶା ବୋଧହୁଏ ପ୍ରାଚୀନ 'ଓଡ୍ର'ରୁ ତା'ର ନାମ ଆହରଣ କରିଥିଲା । ପାଲି ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକରେ ବାରମ୍ବାର 'ଓଡ୍ଡକ' ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛି । ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରୀକ୍ ଲେଖକମାନେ 'ଓରେଟେସ୍' ଶବ୍ଦ ବହୁବାର ବ୍ୟବହାର କରିଥିବାର ଦେଖାଯାଇଥାଏ; ଯାହା ସଂସ୍କୃତର 'ଓଡ୍ର' ସହିତ ସମାନ । '*ଭାଗବତ ପୁରାଣ*'ର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ଦୀର୍ଘତାମସ ଏବଂ ତାଙ୍କ ପତ୍ନୀ ରାଣୀ ସୁଦେଷ୍ଣାଙ୍କ ଛଅ ପୁତ୍ରଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଓଡ୍ର ଥିଲେ ଅନ୍ୟତମ, ଯାହାଙ୍କ ନାମ ଅନୁସାରେ ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ଏହି ଭୂମିର ନାମକରଣ କରାଯାଇଅଛି । '*ମନୁସଂହିତା*'ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ପୁସ୍ତକ, ଦ୍ରାବିଡ, କାମ୍ବୋଜ, ଶକ ଏବଂ ଯବନମାନଙ୍କ ସହିତ ଓଡ୍ରମାନେ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାନ ପାଇଛନ୍ତି । ପ୍ଲିନି 'ଓରେଟେସ୍'କୁ 'ମାଲୁସ୍' ପର୍ବତ ପାଖରେ ଅବସ୍ଥିତ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଏହି ମାଲୁସ୍ ପର୍ବତକୁ ବର୍ତ୍ତମାନର ଅନୁଗୁଳ ଜିଲ୍ଲାରେ ଅବସ୍ଥିତ ପାଲଲହଡା ନିକଟସ୍ଥ ମଳୟଗିରି ସହିତ ଐତିହାସିକମାନେ ଚିହ୍ନିତ କରିଥାନ୍ତି । ପ୍ରଫେସର B.C. Majumdar ମତବ୍ୟକ୍ତ କରନ୍ତି - "କଳିଙ୍ଗ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ବତ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳକୁ ଓଡ୍ର କୁହାଯାଉଥିଲା ।" ପ୍ରଫେସର R.D. Banerjiଙ୍କ ମତରେ ଓଡ୍ରମାନେ ହେଉଛନ୍ତି ଉତ୍ତର ଓଡ଼ିଶାର ଲୋକ । ଆହୁରି ପାଦେ ଆଗକୁ ଯାଇ A Stirling କହନ୍ତି ଯେ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ୍ରମାନଙ୍କର ରାଜ୍ୟ ଦକ୍ଷିଣରେ ଋଷିକୁଲ୍ୟା ଏବଂ ଉତ୍ତରରେ କାଂଶବାଂଶ ନଦୀ ଦ୍ୱାରା ଆବଦ୍ଧ ଥିଲା ।

ହୁଏନ୍‌ସାଂଙ୍କ ବିବରଣୀରେ ଓଡ୍ର

ହୁଏନ୍-ସାଂଙ୍କ 'ସି-ୟୁ-କି'ରେ ଓଡ୍ରକୁ 'ଉ-ଚ' ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । ତାଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଓଡ୍ର ୭,୦୦୦ 'ଲି' ବା ୧୪୦୦ ମାଇଲର ପରିଧି ଭିତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ଥିଲା । ହୁଏନ୍-ସାଂଙ୍କ ବିବରଣୀକୁ ଆଧାରକରି Alexander Cunningham ମତବ୍ୟକ୍ତ କରନ୍ତି ଯେ ଓଡ୍ର ମିଦ୍‌ନାପୁର, ଅବିଭକ୍ତ ବାଲେଶ୍ୱର, କଟକ, ପୁରୀ ଏବଂ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାକୁ ନେଇ ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ମତକୁ ପ୍ରାୟତଃ ଐତିହାସିକମାନେ ଗ୍ରହଣ କରିନଥାନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନର ଗବେଷକମାନେ ପୁରୀକୁ ଓଡ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଥିବାର ସମ୍ଭାବନାକୁ ନେଇ ବିତର୍କ କରିଥାନ୍ତି । Cunningham ହୁଏ୍-ସାଂ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିବା 'ଚେ-ଲି-ତା-ଲୋ' ବନ୍ଦର ପୁରୀ କୂଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ବୋଲି ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଐତିହାସିକମାନେ ଏହାକୁ ତିର୍ତ୍ତୋଲ (ଜଗତ୍‌ସିଂହପୁର ଜିଲ୍ଲା), ଚାନ୍ଦବାଲି (ଭଦ୍ରକ ଜିଲ୍ଲା), ମାଣିକପାଟଣା (ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ଚିଲିକା କୂଳରେ ଥିବା ଗ୍ରାମ) ଅଥବା କୋଣାର୍କ ନିକଟସ୍ଥ ସ୍ଥାନ ସହିତ ଚିହ୍ନିତ

କରିବାର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା କରିଥାନ୍ତି । (ଚେ-ଲି-ତା-ଲୋ ସମ୍ପର୍କିତ ବର୍ଣ୍ଣନା ପଞ୍ଚମ ଅଧ୍ୟାୟରେ କରାଯାଇଅଛି) ।

ମଧ୍ୟଯୁଗରେ ଓଡ୍ର

ମଧ୍ୟଯୁଗର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଓଡ୍ର ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭୌଗୋଳିକ ଭୂଖଣ୍ଡ ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ସୋମଦତ୍ତଙ୍କ ସୋର ତାମ୍ରପଟ୍ଟାରୁ ଓଡ୍ର ସମ୍ପର୍କରେ ସର୍ବପ୍ରଥମ ସୂଚନା ମିଳିଥାଏ । ଏହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ଉତ୍ତର ତୋଷାଳୀ ଓଡ୍ର- ବିଷୟର ଏକ ଅଂଶବିଶେଷ ଥିଲା । ସେହି ସମୟରେ ଉତ୍ତର ତୋଷାଳୀ ଏକ ବିଶାଳ ରାଜ୍ୟ ଥିଲା; ଯାହା ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗ ମିଦନାପୁର ଜିଲ୍ଲା, ଅବିଭକ୍ତ ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲା ଏବଂ ମୟୂରଭଞ୍ଜ ଜିଲ୍ଲା ତଥା ଅବିଭକ୍ତ କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ବହୁ ଅଞ୍ଚଳକୁ ନେଇ ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା । ଓଡ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଏହି ବିଶାଳ ଉତ୍ତର ତୋଷାଳୀ ସ୍ଥାନ ପାଇଥିବାରୁ ଏହା ଯେ ଏକ ବିଶାଳ ରାଜ୍ୟଥିଲା; ଏହା ସହଜରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ସେହି ସମୟରେ ଉତ୍ତରରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖା ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣରେ ବୈତରଣୀ ନଦୀ ଦ୍ୱୟ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ବିଶାଳ ଭୂଖଣ୍ଡକୁ ନେଇ ଓଡ୍ର ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଓଡ୍ରର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥିତି

ଭୌମ-କର ସମୟରେ ମିଦନାପୁରଠାରୁ ଗଞ୍ଜାମ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ଭୂଭାଗକୁ ଓଡ୍ର କୁହାଯାଉ ନ ଥିଲା । କାରଣ, ଅମୋଘବର୍ଷଙ୍କ ତାମ୍ରପଟ୍ଟାଭିଲେଖରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ତୃତୀୟ ଗୋବିନ୍ଦ ଓଡ୍ରକ ସହିତ କଳିଙ୍ଗ, କୋଶଳ, ବଙ୍ଗ ଏବଂ ଦହଲା ଜୟ କରିଥିଲେ । ସେ ଭୌମ ରାଜା ପ୍ରଥମ ଶୁଭକରଦେବଙ୍କ ସମସାମୟିକ ଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଶୁଭକର ଦେବ ଓଡ୍ରକର ରାଜା ଥିଲେ; ଯାହା ମିଦନାପୁରଠାରୁ ଗଞ୍ଜାମ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ନ ଥିଲା । କୋଶଳ ରାଜା ପ୍ରଥମ ଜନ୍ମେଜୟ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ଓଡ୍ର ରାଜା (ତୃତୀୟ ଶିବକରଦେବ)ଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରିଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ସୋମବଂଶୀ ଶାସକ ପ୍ରଥମ ଯଯାତିଙ୍କ ଠାରୁ ଓଡ୍ର ରାଜ୍ୟ ପରିବର୍ଦ୍ଧିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ସେତେବେଳେ ଏହା 'ଖିଞ୍ଜାଳି ମଣ୍ଡଳ', 'ଐରାବତ ମଣ୍ଡଳ' ଏବଂ 'ନିଶୁଣ୍ଡ ପର୍ବତ' (ଗଜପତି ଜିଲ୍ଲାରେ ପାରଳାଖେମୁଣ୍ଡି ପାଖରେ ଥିବା ନାନ୍ଦଭ ପର୍ବତ)କୁ ନେଇ ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଓଡ୍ର

ଏହି ଅଞ୍ଚଳ ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ଏକାଦଶ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ 'ଓଡ୍ରବିଷୟ' ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହେଉଥିଲା । ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଚୋଳଙ୍କ ତିରୁମାଲାର ଅଭିଲେଖରୁ ଜଣାପଡେ ଯେ ସେ ଓଡ୍ରବିଷୟ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ଆଲବେରୁଣୀ (ପ୍ରାୟତଃ ୧୦୨୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ) 'ଉଡ୍ରବିଷୟ' ସମ୍ପର୍କରେ ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି; ଯାହା ତିରୁମାଲାର ଅଭିଲେଖର ବର୍ଣ୍ଣନା ସହିତ ମିଶିବା ପରି ମନେହୋଇଥାଏ । ଇବନ୍ ଖୁର୍ଦ୍ଦାଦ୍‌ବିଙ୍କ 'ଉର୍‌ସ୍‌ଫିନ୍' ଅଫିଫ୍‌ଙ୍କ 'ଉଡ଼ିଶା' ଏବଂ

'ହୁଦୁଦ୍-ଅଲ-ଆଲମ୍'ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ 'ଇରୁବିନ୍' ଉତ୍କଳକୁ ସୂଚାଉଥାଏ ବୋଲି ମତବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ। ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ଏହି ଓଡ୍ର ନାମର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟି 'ଓଡ୍ଡିଶା' ବା 'ଓଡ଼ିଶା' ହେଲା। ଶୁଦ୍ରମୁନି ସାରଳା ଦାସ ଆପଣାର ଓଡ଼ିଆ 'ମହାଭାରତ'ରେ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଓଡ୍ରରାଷ୍ଟ୍ର ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି। କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ରାଜ୍ୟର ନାମ ହୋଇଥିଲା ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ। ସେହିଦିନଠାରୁ ଆମ ରାଜ୍ୟ ଓଡ଼ିଶା ରୂପେ ସୁବିଦିତ।

ଉତ୍କଳ

ଉତ୍କଳ ରାଷ୍ଟ୍ର ସମ୍ପର୍କରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ବିଭିନ୍ନ ପୁରାଣଗୁଡ଼ିକରୁ ମିଳିଥାଏ। ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନାସବୁକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଏହା ଓଡ୍ର, କଳିଙ୍ଗ ଏବଂ କୋଶଳଠାରୁ ମଧ୍ୟ ପୁରାତନ ଥିଲା।

ପୁରାଣରେ ଉତ୍କଳ

ପୁରାଣ ଅନୁସାରେ ଉତ୍କଳର ଉତ୍ପତ୍ତି ବୈବସ୍ୱତ ମନୁଙ୍କ ସହିତ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ। ମନୁ ଥିଲେ ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତର ରାଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ୟତମ। ତାଙ୍କର ଦଶ ପୁତ୍ରଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଇଲା-ସୁଦ୍ୟୁମ୍ନ ଉଭୟ ପୁରୁଷ ଏବଂ ନାରୀ ରୂପରେ ପ୍ରକଟିତ ହୋଇ ଉତ୍କଳ, ଗୟା, ବିନିତାଶ୍ୱ ଏବଂ ପୁତ୍ରଙ୍କ ଜନ୍ମ ଦେଇଥିଲେ। ମନୁଙ୍କ ପାଖରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିବା ରାଜ୍ୟକୁ ସେ ତାଙ୍କରି ଚାରି ପୁତ୍ରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବଣ୍ଟନ କରିଥିଲେ। ଉତ୍କଳଙ୍କୁ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଥିବା ଭୂମି ତାଙ୍କ ନାମାନୁସାରେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଖ୍ୟାତ ହୋଇଥିଲା।

କାବ୍ୟ ଏବଂ ସାହିତ୍ୟରେ ଉତ୍କଳ

କାବ୍ୟ ଏବଂ ପୁରାଣରେ ଉତ୍କଳ, ମାଳବ, ଓଡ୍ର, ମେକଳ, କଳିଙ୍ଗ, ଆନ୍ଧ୍ର ଏବଂ କର୍ଣ୍ଣାଟ ସହିତ ସ୍ଥାନ ପାଇଥାଏ। ଆଧୁନିକ ମେଦିନୀପୁରର ଦକ୍ଷିଣ ଭାଗକୁ ଉତ୍କଳ ରୂପେ F.E.Pargiter ଚିହ୍ନିତ କରିଥାନ୍ତି। ପ୍ରଫେସର B.C. Law ଉତ୍କଳର ଐତିହାସିକ ଭୂଗୋଳ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଯାଇ ଏହା ଉତ୍ତରରେ କପିଶା (ମିଦନାପୁର ଦେଇ ପ୍ରବାହିତ କସାଇ ନଦୀ), ଦକ୍ଷିଣରେ କଳିଙ୍ଗ ରାଷ୍ଟ୍ର ଏବଂ ପଶ୍ଚିମରେ ମେକାଲ ପର୍ବତ ଶ୍ରେଣୀ ଦ୍ୱାରା ଆବଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି। କାଳିଦାସଙ୍କ 'ରଘୁବଂଶମ୍'ରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ରାଜା ରଘୁ ଉତ୍କଳ ଜୟ କରିଥିଲେ; ଯାହା ଦକ୍ଷିଣରେ କଳିଙ୍ଗର ସୀମାରୁ ଉତ୍ତରରେ କପିଶା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ଥିଲା। ପାଲି ସାହିତ୍ୟରେ ଏହି ଉତ୍କଳକୁ ଯେ 'ଉକ୍କଳ ଜନପଦ' ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି, ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହରେ କୁହାଯାଇପାରେ। ହୁଏନ୍-ସାଂଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ "ପଞ୍ଚଗୌଡ଼" (ପଞ୍ଚଭାରତ) ମଧ୍ୟରୁ ଉତ୍କଳ ଥିଲା ଅନ୍ୟତମ। ଉତ୍କଳ ଯେ ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ସାମ୍ରାଜ୍ୟଭୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା, ଏହା ସେ ଏହି ରାଷ୍ଟ୍ରର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବୌଦ୍ଧ ପଣ୍ଡିତ ଜୟସେନଙ୍କୁ ୮୦ଟି ନଗ୍ରର କର ପ୍ରଦାନ କରିବା ଏବଂ ବୌଦ୍ଧ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ତାହା ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବା କଥାରୁ ସିଦ୍ଧ ହୋଇଥାଏ।

ଅଭିଲେଖରେ ଉତ୍କଳ

ଗୌଡ଼ରାଜ ଶଶାଙ୍କଙ୍କ କରଦ ରାଜା ସୋମଦତ୍ତଙ୍କ ମିଦ୍‌ନାପୁର ଅଭିଲେଖରେ 'ଉତ୍କଳ' ନାମ ପ୍ରଥମେ ସ୍ଥାନ ପାଇଥିବାର ଦେଖାଯାଇଥାଏ। ଏହା ପରେ ଦୀର୍ଘ ସମୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଭିଲେଖରୁ ଉତ୍କଳ ସମ୍ପର୍କରେ କିଛି ହେଲେ ଜାଣି ହୋଇ ନଥାଏ। ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଶଶିବଂଶର ରାଜା ମହାନନ୍ନରାଜାଙ୍କର ଅଧାଭାର ପଟ୍ଟାଭିଲେଖରୁ ଉତ୍କଳ କୋଶଳର ସୋମବଂଶୀ ଶାସକମାନଙ୍କ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ମିଶିଥିବା କଥା ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ।

ତୋଷଳ ବା ତୋଷାଳୀ

ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ତୋଷାଳୀ ବା ତୋଷଳ ତା'ର ସ୍ଥିତି ବଜାୟ ରଖିଥିଲା। ସେତେବେଳେ ଉତ୍କଳର ନାମ ଥିଲା ଉତ୍ତର ତୋଷାଳୀ। ଦତ୍ତମାନେ ଉତ୍ତର ତୋଷାଳୀରେ ଶାସନ କରୁଥିଲେ। ସେହି ସମୟରେ ଦକ୍ଷିଣ ତୋଷାଳୀ କାଙ୍ଗୋଦ ଶୈଳୋଦ୍ଭବମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଶାସିତ ହେଉଥିଲା। ଅବଶ୍ୟ ଭୌମ-କରମାନେ ଉଭୟ ଉତ୍ତର ତୋଷାଳୀ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣ ତୋଷାଳୀକୁ ଗୋଟିଏ ଶାସନର ଛତ୍ରଛାୟା ତଳେ ଏକତ୍ରିତ କରିଥିଲେ।

ଭୌମକର ସମୟରେ ଉତ୍କଳ

ଶୈଳୋଦ୍ଭବ ଶାସନର ପରିସମାପ୍ତି ପରେ ଅଷ୍ଟମ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ବେଳକୁ ଉତ୍କଳରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ଭୌମ-କରମାନଙ୍କର ରାଜୁତି। ସେମାନଙ୍କ ଶାସନର କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳ ଥିଲା ଗୁହେଶ୍ୱରପାଟକ ବା ଗୁହଦେବପାଟକ। ସବୁଠାରୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର କଥା ଏହି ଯେ ଭୌମ-କରମାନେ କେବେହେଲେ ସେମାନଙ୍କର ରାଜ୍ୟ ଉତ୍କଳ ବୋଲି କୁତ୍ରାପି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିନାହାଁନ୍ତି। ଅପର ପକ୍ଷରେ ସେମାନଙ୍କ ଅଭିଲେଖରେ ନିଜ ରାଜ୍ୟକୁ ସେମାନେ ତୋଷାଳୀ ବା ତୋଷଳ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି। ଅବଶ୍ୟ ଦ୍ୱିତୀୟ ଶିବକରଦେବଙ୍କ *ଚୌରାସୀ ପଟ୍ଟାଭିଲେଖ* ଏହାର ଏକ ବ୍ୟତିକ୍ରମ, ଯେଉଁଥିରେ ପ୍ରଥମ ଶୁଭକରଦେବଙ୍କୁ *'ଉତ୍କଳେନ୍ଦ୍ର'* ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଅଛି। ଅବଶ୍ୟ ସମସାମୟିକ ଅଭିଲେଖରେ ଭୌମକରମାନଙ୍କର ରାଜ୍ୟକୁ ଉତ୍କଳ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି। ବାଦଲ ସ୍ତମ୍ଭାଭିଲେଖରେ ନାରାୟଣପାଳ ଉତ୍କଳର ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କର ମୂଳୋତ୍ପାଟନ କରିଥିଲେ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି।

ସୋମବଂଶୀ ଶାସନ ସମୟରେ ତୋଷାଳୀ ବା ଉତ୍କଳ

ଦୀର୍ଘ ଦୁଇଶହ ବର୍ଷର ଗୌରବମୟ ଶାସନ ମଧ୍ୟରେ ଭୌମ-କରମାନେ ସୋମବଂଶୀମାନଙ୍କର ରାଜ୍ୟବିସ୍ତାର ମନୋଭାବକୁ ପ୍ରତିହତ କରିବା ପାଇଁ 'ମଣ୍ଡଳ ରାଜ୍ୟ' ଗଠନ କରିଥିଲେ। ଭୌମ-କରବଂଶର ଶେଷ ସାମ୍ରାଜ୍ଞୀ ଧର୍ମା ମହାଦେବୀଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ସୋମବଂଶୀ ଶାସକ ଧର୍ମରଥ ପ୍ରାୟତଃ ୯୫୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ବେଳକୁ ଦକ୍ଷିଣ ତୋଷାଳୀ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ ଏବଂ ଏହାକୁ କୋଙ୍ଗୋଦ

ନାମରେ ନାମିତ କରିଥିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଉତ୍ତର ତୋଷାଳୀ (ସେ ସମୟରେ ଉତ୍କଳ ରୂପେ ପରିଚିତ) ସୋମବଂଶୀ ଶାସକ ଦ୍ୱିତୀୟ ଯଯାତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏକଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଅଧିକୃତ ହୋଇଥିଲା ।

ସୋମବଂଶୀ ଶାସନ ସମୟରେ ସମଗ୍ର ତୋଷାଳୀ (ଉତ୍ତର ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣ ତୋଷାଳୀ) ସହିତ କଳିଙ୍ଗ ଏବଂ କୋଶଳ ଏହି ବଂଶର ଶାସକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କବଳିତ ହୋଇଥିଲା ।

ପରିବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଉତ୍କଳ

ଏହି ଯୁକ୍ତରାଜ୍ୟର ରାଜଧାନୀ ଥିଲା ଯଯାତିନଗର । ଯଯାତିନଗରର ଅବସ୍ଥିତି ସମ୍ପର୍କରେ ଐତିହାସିକ ବାଦାନୁବାଦ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ଯେ ଯାଜପୁର ଜିଲ୍ଲାର ବୈତରଣୀ କୂଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ବିରଜାକ୍ଷେତ୍ର, ଏହା ପ୍ରାୟତଃ ମାନି ନିଆଯାଇଥାଏ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ବିଶାଳ ସୋମବଂଶୀ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ କୋଶଳ ଏବଂ ଉତ୍କଳ - ଏହି ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁର ହେଲା କୋଶଳ ରାଜଧାନୀ ଏବଂ ଯଯାତିନଗର ପୂର୍ବବତ୍ ଉତ୍କଳର ରାଜଧାନୀ ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୋଇଥିଲା । ୧୧୧୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଚୋଡଗଙ୍ଗଦେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଯଯାତିନଗର ଅଧିକୃତ ହୋଇଥିଲା । ୧୨୧୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ଅଭିନବ ବାରାଣାସୀ କଟକକୁ ଗଙ୍ଗବଂଶର ରାଜଧାନୀ କରିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯଯାତି ନଗର ଗଙ୍ଗମାନଙ୍କର ରାଜଧାନୀ ହୋଇ ରହିଥିଲା । ୧୪୩୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଗଙ୍ଗବଂଶର ପତନ ସଂଘଟିତ ହେବା ସହିତ ଉତ୍କଳର ରାଜନୈତିକ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ହ୍ରାସ ହୋଇଥିଲା । ଗଜପତିମାନଙ୍କ ଶାସନ ସମୟରେ ଉତ୍କଳ, ଓଡିଶା ରାଜ୍ୟରୂପେ ପରିଗଣିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ।

କଳିଙ୍ଗ

ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ଓଡିଶା ବିଭିନ୍ନ ଭାଗରେ ବିଭାଜିତ ହୋଇଥିଲା । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ କଳିଙ୍ଗ ଅନ୍ୟତମ । ଗଙ୍ଗାଠାରୁ ଗୋଦାବରୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତାର କରିଥିବା ଏହି ଉର୍ବର

ମହାଭାରତରେ କଳିଙ୍ଗ

ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳ ଥିଲା ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ପର୍ବତ ଏବଂ ଅରଣ୍ୟ ଅଧ୍ୟୁଷିତ, ଯାହା ଏହି ରାଜ୍ୟକୁ ଏକ ପ୍ରାକୃତିକ ସୀମା ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲା । 'ମହାଭାରତର ବନପର୍ବରେ' ଲୋମଶ ଋଷି ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ କଳିଙ୍ଗ ରାଜ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ସୂଚନା ଦେଇଥିଲେ; ଯେଉଁଠାରେ ପୂଣ୍ୟତୋୟା ବୈତରଣୀ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଥିଲା । ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଆଧାର କରି ପ୍ରଫେସର B.C. Law ଏବଂ H.C. Raychaudhuri ଅନୁମାନ କରନ୍ତି ଯେ କଳିଙ୍ଗ ପୂର୍ବ ଉପକୂଳସ୍ଥିତ ବୈତରଣୀ ସୀମାରୁ ଗୋଦାବରୀ କୂଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ଥିଲା ।

'*ମହାଭାରତ*'ର ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନା ଗ୍ରୀକ୍ ଲେଖକମାନଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ସହିତ ଅନେକାଂଶରେ ମେଳଖାଇଥାଏ । ମେଗାସ୍ଥିନିସ୍‌ଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ଗଙ୍ଗାନଦୀ ଥିଲା କଳିଙ୍ଗର ପୂର୍ବ ସୀମା ।

ପୁରାଣ ତଥା ପ୍ଲୀନିଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ କଳିଙ୍ଗ

ପ୍ଲୀନି କଳିଙ୍ଗକୁ ତିନି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଥିଲେ; ଯଥା– 'ଗାଙ୍ଗାରିଡ଼େସ୍ କାଳିଙ୍ଗାଏ', 'ମାକ୍କୋ କାଳିଙ୍ଗାଏ' ଏବଂ 'କାଳିଙ୍ଗାଏ' । ତାଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ଏହି ରାଜ୍ୟର ଦକ୍ଷିଣ ସୀମା ଗୋଦାବରୀ ନଦୀର କୂଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ଥିଲା । '*ମତ୍ସ୍ୟପୁରାଣ*', '*କୂର୍ମପୁରାଣ*' ଏବଂ '*ସ୍କନ୍ଦପୁରାଣ*'ର ତଥ୍ୟକୁ ଆଧାର କରି ଐତିହାସିକମାନେ କଳିଙ୍ଗର ପଶ୍ଚିମ ସୀମା ନର୍ମଦା ନଦୀକୂଳସ୍ଥ ଅମ୍ରକଣ୍ଟକ ପର୍ବତମାଳା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ଥିଲା ବୋଲି ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିଥାନ୍ତି । ଅତଏବ ପୌରାଣିକ ତଥ୍ୟ ଅନୁସାରେ କଳିଙ୍ଗ ଉତ୍ତରରେ ଗାଙ୍ଗେୟ ଉପତ୍ୟକା, ଦକ୍ଷିଣରେ ଗୋଦାବରୀ କୂଳ, ପୂର୍ବରେ ବଙ୍ଗୋପସାଗର ତଟ ଏବଂ ପଶ୍ଚିମରେ ଅମ୍ରକଣ୍ଟକ ପର୍ବତମାଳା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ଥିଲା ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ଚତୁର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀରେ କଳିଙ୍ଗ ନନ୍ଦମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଶାସିତ ହେଉଥିଲା । ଏହି ଶତାବ୍ଦୀର ଦ୍ୱିତୀୟ ଦଶକରେ କୌଟିଲ୍ୟଙ୍କ ଦିଗଦର୍ଶନରେ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ମୌର୍ଯ୍ୟ ନନ୍ଦମାନଙ୍କ

ନନ୍ଦ ଏବଂ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟର କଳିଙ୍ଗ

ବିରୁଦ୍ଧରେ ରାଷ୍ଟ୍ରବିପ୍ଳବ ସଂଘଟିତ କରାଉଥିବାର ସୁଯୋଗ ନେଇ କଳିଙ୍ଗ ନିଜକୁ ମଗଧ କବଳରୁ ମୁକ୍ତ କରିଥିଲା । ପୁନର୍ବାର ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୨୬୧ରେ କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧର ପରିସମାପ୍ତି ପରେ ଏହା ପୁନର୍ବାର ମଗଧର କବଳିତ ହୋଇଥିଲା । ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ମହାମେଘବାହନ ଐର ଖାରବେଳଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ କଳିଙ୍ଗର ସୀମା ଉତ୍ତରରେ ମଗଧ ମଧ୍ୟଦେଇ ମଥୁରା, ଦକ୍ଷିଣରେ ପାଣ୍ଡ୍ୟ ଏବଂ ପଶ୍ଚିମରେ ରାଷ୍ଟ୍ରିକ ଏବଂ ଭୋଜକମାନଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତାର ଲାଭ କରିଥିଲା ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଚତୁର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ କଳିଙ୍ଗରେ ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ଆକ୍ରମଣର ପ୍ରଭାବ ଅନୁଭୂତ ହୋଇଥିଲା । ଏହା ପରେ ପରେ ପୁନର୍ବାର ମାଠାରମାନଙ୍କର ନେତୃତ୍ୱରେ କଳିଙ୍ଗର

ଗୁପ୍ତ ଏବଂ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ କଳିଙ୍ଗ

ପୁନରୁତ୍‌ଥାନ ହୋଇଥିଲା । ଶକ୍ତିବର୍ମନଙ୍କ ଶାସନ କାଳରେ ଏହାର ସୀମା ମହାନଦୀଠାରୁ କୃଷ୍ଣା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାପ୍ତ ଥିଲା । ଅବଶ୍ୟ ତାଙ୍କର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀମାନେ ଏହି ସାମ୍ରାଜ୍ୟକୁ ରକ୍ଷା କରିପାରି ନ ଥିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଏହା ବର୍ତ୍ତମାନର ବିଶାଖାପଟ୍ଟନମ୍, ଶ୍ରୀକାକୁଲମ୍, ଅବିଭକ୍ତ ଗଞ୍ଜାମ ଏବଂ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା ମଧ୍ୟରେ ସୀମିତ ହୋଇ ରହିଥିଲା ।

ସମୟର କ୍ରମିକ ବିକାଶରେ ପଞ୍ଚମ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ଗଙ୍ଗମାନେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ସେମାନେ '*କଳିଙ୍ଗାଧିପତି*' ଉପାଧିରେ ନିଜକୁ ଭୂଷିତ କରାଉଥିଲେ ।

ସେତେବେଳକୁ କଳିଙ୍ଗ ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ଶ୍ରୀକାକୁଲମ୍ ଏବଂ ବିଶାଖାପଟ୍ଟନମ୍ ଜିଲ୍ଲା ମଧ୍ୟରେ ସୀମିତ ଥିଲା । ଏକାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ପରିସର ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ

ଗଙ୍ଗ ଏବଂ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ କଳିଙ୍ଗ

ରହିଥିଲା କଳିଙ୍ଗ । ମାତ୍ର, ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଅୟମାରମ୍ଭରେ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିବା ଫଳରେ କଳିଙ୍ଗ ପୁନର୍ବାର ଗଙ୍ଗାଠାରୁ ଗୋଦାବରୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ହୋଇଥିଲା । ପଞ୍ଚଦଶ ଏବଂ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ କଳିଙ୍ଗ କେବଳ ଗୋଟିଏ ରାଜସ୍ୱ ବିଭାଗ (Fiscal Unit) ବା 'ଦଣ୍ଡପାଟ' ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ମୋଗଲମାନଙ୍କ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ 'କଳିଙ୍ଗ ଦଣ୍ଡପାଟ' ଗୋଟିଏ ରାଜସ୍ୱ ବିଭାଗର ଭୂମିକା ନିର୍ବାହ କରୁଥିଲା ।

କୋଙ୍ଗୋଦ

ଶୈଳୋଦ୍ଭବ ବଂଶର ଉତ୍ଥାନ ସହିତ କୋଙ୍ଗୋଦ ବିଶେଷ ଭାବେ ଲୋକଲୋଚନକୁ ଆସିଥିଲା । କୋଙ୍ଗୋଦକୁ 'ମଧୁର ରାଜ୍ୟ' (Kingdom of honey) କୁହାଯାଏ । ତାମିଲ ଭାଷାରେ 'କୋଙ୍ଗୁ'ର ଅର୍ଥ ମଧୁ (ମହୁ) ।

କୋଙ୍ଗୋଦର ନାମକରଣ

କୋଙ୍ଗୋଦ ଏକ ମଣ୍ଡଳ ରାଜ୍ୟ ଥିଲା ଏବଂ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଷଷ୍ଠ-ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ଏହା କଳିଙ୍ଗ ଏବଂ ଓଡ୍ରର ଏକ ଅଂଶ ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହେଉଥିଲା । 'କୋଙ୍ଗୋଦ ମଣ୍ଡଳ'କୁ ଶୈଳୋଦ୍ଭବମାନେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ରୂପରେଖ ଦେଇଥିଲେ ।

୬୩୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ହୁଏନ୍-ସାଂ କୋଙ୍ଗୋଦ ପରିଭ୍ରମଣରେ ଆସିଥିଲେ । ସେ ଏହି ରାଷ୍ଟ୍ର ସମ୍ପର୍କରେ ନିମ୍ନରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି –

ହୁଏନ୍-ସାଂଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ କୋଙ୍ଗୋଦ

''ଏହି ରାଷ୍ଟ୍ରର ପରିଧି ୧୦୦୦ 'ଲି' ମଧ୍ୟରେ ସୀମିତ ଥିଲା । ପର୍ବତ ଶିଖରରୁ ସମୁଦ୍ରକୂଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ଏହି ରାଜ୍ୟରେ ଦଶଟି ନଗର ରହିଥିଲା ।''

ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ କୋଙ୍ଗୋଦର ସୀମା ୨୦୦ ମାଇଲ ଭିତରେ ସୀମିତ ଥିଲା । ଏହା ଏକ ପାର୍ବତ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳ ଥିଲା ଏବଂ ବଙ୍ଗୋପସାଗର କୂଳରେ ଏହା ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା ।

ହୁଏନ୍-ସାଂଙ୍କ ବିବରଣୀରୁ ଆଧାରକରି ପଣ୍ଡିତ ବିନାୟକ ମିଶ୍ର କୋଙ୍ଗୋଦର ସୀମା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ –

''କାଳୁପଡାଘାଟ ଠାରୁ ପଶ୍ଚିମକୁ ବ୍ୟାପିଥିବା ପର୍ବତ ଶ୍ରେଣୀ ଏହାର (କୋଙ୍ଗୋଦର) ଉତ୍ତର ସୀମା ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହେଉଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । .... ମହେନ୍ଦ୍ର ପର୍ବତ କୋଙ୍ଗୋଦର ଦକ୍ଷିଣ ସୀମା ରୂପେ ବିବେଚିତ ହେଉଥିଲା । ...ପୁନଶ୍ଚ ବର୍ତ୍ତମାନ ପୂର୍ବ-କଳାହାଣ୍ଡି ରାଜ୍ୟର ସୀମାକୁ ଚିହ୍ନିତ କରୁଥିବା ପର୍ବତମାନ (କୋଙ୍ଗୋଦର) ପଶ୍ଚିମ ସୀମା ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହେଉଥିଲା ।''

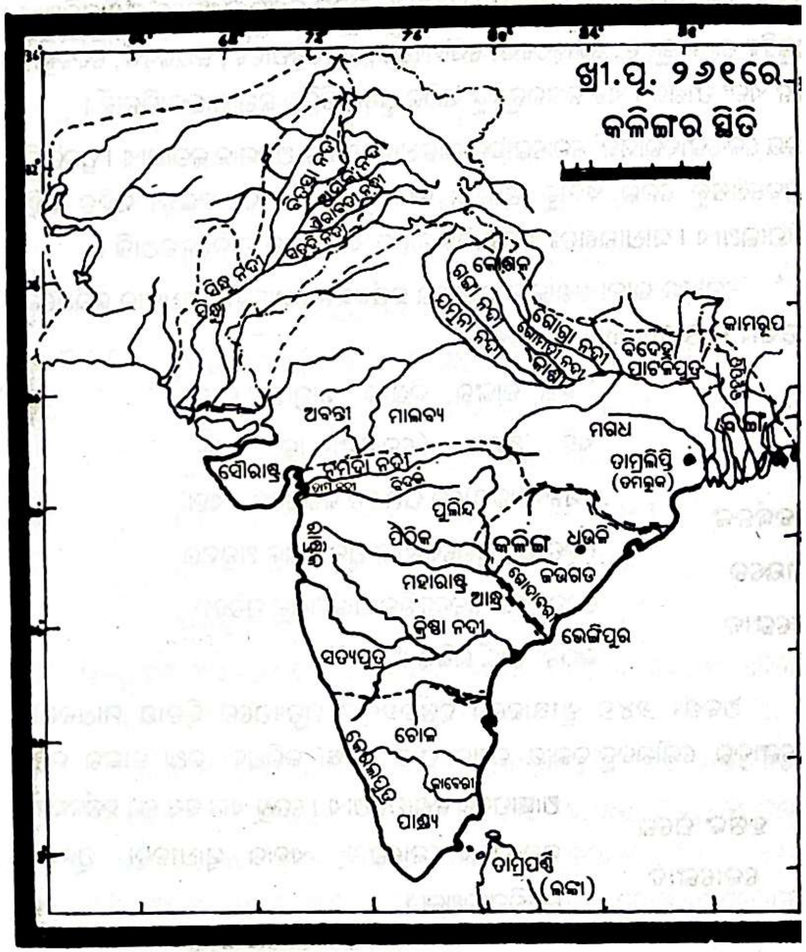

ହୁଏନ୍-ସାଂଙ୍କ ଭ୍ରମଣ ସମୟରେ କୋଙ୍ଗୋଦ ଏକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ରାଜ୍ୟ ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହେଉଥିଲା । ତାଙ୍କ ବିବରଣୀକୁ ଆଧାରକରି T. Watters ଲେଖିଛନ୍ତି–

> ''ଯେହେତୁ (କୋଙ୍ଗୋଦର) ନଗରଗୁଡ଼ିକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଥିଲେ, ତେଣୁ ଏକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ରହିଥିଲା । ଏହା ପଡ଼ୋଶୀ ରାଜ୍ୟର ଗତିବିଧି ଉପରେ ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟି ରଖିଥିଲା, ଯାହା ଫଳରେ (କୋଙ୍ଗୋଦର) କେହି ଶତ୍ରୁ ନ ଥିଲେ ।''

ହୁଏନ୍-ସାଂଙ୍କ ବିବରଣୀରୁ କୋଙ୍ଗୋଦର ବିଭିନ୍ନ ନଗର ସମ୍ପର୍କରେ ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ଗୁଡ଼୍ଡ଼, କୋନ୍‌ଦେଣ୍ଡ, ସୌମ୍ୟପୁର, ମନ୍ତ୍ରଚନ୍ଦ୍ରପାଟକ, ଜୟକଟକ, ଦେବଗ୍ରାମ, ନବିନ ଏବଂ ଫାଶିକ । ଏହି ନଗରଗୁଡ଼ିକୁ ସଠିକ ରୂପେ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇପାରିନାହିଁ । 'ବିଜୟ କୋଙ୍ଗୋଦ୍‌ଭାସକ' କୋଙ୍ଗୋଦର ରାଜଧାନୀ ଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଭଗ୍ନାବଶେଷକୁ ନେଇ ଏହାକୁ ଶାଳିଆ ନଦୀ କୂଳରେ ଥିବା ବଙ୍କଡ଼ା ସହିତ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇଥାଏ । ସାଧାରଣତଃ ଐତିହାସିକମାନେ ଏହି ମତକୁ ମାନିନେଇଥାନ୍ତି ।

ଗୌଡ଼ର ରାଜା ଶଶାଙ୍କଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁରେ ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନ କୋଙ୍ଗୋଦ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ପ୍ରଫେସର R.S. Tripathyଙ୍କ ମତରେ–

ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ସମୟରେ କୋଙ୍ଗୋଦ

> ''ହର୍ଷ ତାଙ୍କର ବିଶାଳ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ପାଇଁ ଏହି ଅଞ୍ଚଳ (କୋଙ୍ଗୋଦ)କୁ ଏକ ସୈନ୍ୟଛାଉଣୀରେ ପରିଣତ କରିଥିଲେ । ଏହା (ଦ୍ୱିତୀୟ) ପୁଲକେଶୀଙ୍କ ପୂର୍ବ ଦିଗକୁ ଅଗ୍ରସର ହେବା ଏବଂ ବୈଦେଶିକ ଆକ୍ରମଣକୁ ପ୍ରତିହତ କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା ।''

ଅବଶ୍ୟ ୬୪୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ମାଧବରାଜ କୋଙ୍ଗୋଦର ଗୌରବକୁ ବଜାୟ ରଖିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିବା କଥା ତାଙ୍କର କଟକ ଆଜ୍ଞାପତ୍ରରୁ ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ । ତେଣୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ କୋଙ୍ଗୋଦ ଏହାର ସ୍ୱାଧୀନତା ପୁନର୍ବାର ଫେରିପାଇଥିଲା ।

ହର୍ଷଙ୍କ ପରେ କୋଙ୍ଗୋଦ

ଶୈଳୋଦ୍ଭବ ବଂଶର ପତନ ପରେ ଅଷ୍ଟମ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମାର୍ଦ୍ଧରେ କୋଙ୍ଗୋଦ ମଣ୍ଡଳ ତା'ର ଗୌରବକୁ ହରାଇ ବସିଥିଲା । ସମୟକ୍ରମେ ଏହା ଦକ୍ଷିଣ ତୋଷାଳୀର ଏକ 'ବିଷୟ' (ଜିଲ୍ଲା) ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୋଇଥିଲା । ଭୌମ-କରମାନଙ୍କର ଉତ୍‌ଥାନ ହେବାରୁ କୋଙ୍ଗୋଦ ତାଙ୍କ ଅଧିନସ୍ଥ ହୋଇଥିଲା ।

ତୋଷାଳୀ

ତୋଷାଳୀ ବା ତୋଷଳ ସମ୍ପର୍କରେ ବହୁବିଧ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟରେ ଦେଖାଯାଇଥାଏ । 'ଅଥର୍ବବେଦ'ର ପରିଶିଷ୍ଟରେ କୋଶଳ ସହିତ ତୋଷାଳୀ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାନ ପାଇଅଛି । ପୁରାଣଗୁଡ଼ିକ ତୋଷାଳୀର ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କର କୋଟଳ, ନିଷାଦ, ତୈପୁର, ତୁମ୍ବୁର ଏବଂ ବୈଦୀଶମାନଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ଥିବା କଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥାଏ । ଜୈନ ପୁସ୍ତକ '*ଆବଶ୍ୟକ ନିରୁ୍ୟକ୍ତି*'ର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ –

ବିଭିନ୍ନ ସାହିତ୍ୟିକ ଉପାଦାନରେ ତୋଷାଳୀ

> ''ମହାବୀର ସ୍ୱାମୀ ତାଙ୍କ ସନ୍ନ୍ୟାସର ଏଗାର ବର୍ଷ ପରେ ତୋଷାଳୀକୁ ଆଗମନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ଡାକୁ ବୋଲି ଭାବି ତୋଷଳର ଅଧିବାସୀମାନେ ଶକ୍ତ ପ୍ରହାର କରିଥିଲେ । ସେଠାରୁ ଏହି ଜ୍ଞାନୀ (ମହାବୀର) ମାଶୋଲିକୁ ଯାଇଥିଲେ; ଯେଉଁଠାରେ ତାଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଡାକୁ ବୋଲି ମନେକରାଯାଇଥିଲା । ..... । ମାଶୋଲିରୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିବା ପଥରେ ସେ ପୁଣି ତୋଷାଳୀ ଆଗମନ କରିଥିଲେ । ତୋଷାଳୀ-କ୍ଷତ୍ରିୟମାନଙ୍କର ସମୟୋଚିତ ପଦକ୍ଷେପ ଯୋଗୁ ସେ ଫାଶୀରୁ ରକ୍ଷା ପାଇଥିଲେ ।''

ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ମହାବୀର ତୋଷାଳୀ ଆଗମନ କରିଥିଲେ । ସେଠାରେ ଜୈନଧର୍ମର ସମର୍ଥକମାନେ ଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମଧ୍ୟ ଏଥିରୁ ମିଳିଥାଏ ।

ତୋଷାଳୀକ ଥିଲେ ତୋଷାଳୀର ରାଜା । ଭୁବନେଶ୍ୱର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଧଉଳି ନିକଟରେ ଥିବା କୌଶଲ୍ୟାଗଙ୍ଗ (କୋଶଳଗଙ୍ଗ)କୁ ଆଧାର କରି Willford '*ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦପୁରାଣ*'ର ତୋଷଳା-କୋଶଳକ ଏବଂ '*ବୃହତ୍‌ସଂହିତା*'ର କୋଶଳକ ବା କୋଶଳକୁ ଚିହ୍ନିତ କରିବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଅବଶ୍ୟ ଏହା ଅସମ୍ଭବ ମନେହୋଇଥାଏ । କାରଣ, ତୋଷାଳୀ ଏବଂ କୋଶଳ

ଦୁଇଟି ଅଲଗା ରାଜ୍ୟ । ଭରତ ତାଙ୍କର '*ନାଟ୍ୟଶାସ୍ତ୍ର*'ରେ ତୋଷଳ ସମ୍ପର୍କରେ ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । କୋଶଳ ଏବଂ କଳିଙ୍ଗ ସହ ଏହାର ସମ୍ପର୍କ ଥିବା କଥା ମଧ୍ୟ ସେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

ଇକ୍ଷ୍ୱାକୁ ସମୟର ତୋଷାଳୀ

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ତୃତୀୟ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଇକ୍ଷ୍ୱାକୁ ବଂଶର ରାଜା ବୀରପୁରିଷଦତ୍ତଙ୍କ ନାଗାର୍ଜ୍ଜୁନକୋଣ୍ଡା ଅଭିଲେଖରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ତୋଷାଳୀ ଥେରାବାଦୀ ସନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କର ନିବାସସ୍ଥଳୀ ଥିଲା । '*ଗଣ୍ଡବ୍ୟୂହ*'ରେ ତୋଷଳ ଦକ୍ଷିଣାପଥର ଏକ ରାଜ୍ୟ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ଉପାସୀକା ଅଚଳସ୍ଥିରା ସୁଧନକୁମାରଙ୍କୁ ଉପଦେଶ ଦେଇ କହିଛନ୍ତି–

> ''ହେ ତରୁଣ ! ବର୍ତ୍ତମାନ ଯାଅ । ଦକ୍ଷିଣରେ ଅମିତ ତୋଷଳ ନାମକ ଏକ ଦେଶ ଅଛି । ସେଠାରେ ଥିବା ତୋଷଳା ନାମକ ନଗରରେ ସର୍ବଗ୍ରାମୀନ୍ ନାମକ ଜନୈକ ପରିବ୍ରାଜକ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଛନ୍ତି । .... ସେ । (ସୁଧନକୁମାର) ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ ସମୟରେ ତୋଷଳଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ .... ଏହି ନଗରରେ ସୁରଭ ନାମକ ଏକ ପାହାଡ଼ ରହିଅଛି ଯାହା ଘାସ, ଗୁଳ୍ମ, ଲତାକୁଞ୍ଜ, ଉଦ୍ୟାନ ଏବଂ ବଣ ଦ୍ୱାରା ଆଚ୍ଛାଦିତ .... ।''

ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଆଧାର କରି ପ୍ରଫେସର N.K. Sahu ସୁରଭ ପର୍ବତକୁ ଧଉଳି ପାହାଡ଼ ସହିତ ଚିହ୍ନିତ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି ତୋଷାଳୀ ଥିଲା ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର କଳିଙ୍ଗ ପ୍ରଦେଶର ସଦର ମହକୁମା ।

ଗଣ୍ଡବ୍ୟୂହରେ ତୋଷଳ

'*ଗଣ୍ଡବ୍ୟୂହ*'ର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ତୋଷଳକୁ ବୃହତ୍ ତୋଷଳ ସହିତ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇଥାଏ । ସମୟକ୍ରମେ ଏହି ବିଶାଳ କୋଶଳ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥିଲା; ଯଥା – ଉତ୍ତର ତୋଷଳ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣ ତୋଷଳ । ୫୮୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ବେଳକୁ ମୌଦ୍‌ଗଲ୍ୟ ବଂଶର ରାଜା ଶମ୍ଭୁୟାସଙ୍କ କରଦ ରାଜା ସୋମଦତ୍ତଙ୍କ ସମୟରେ ଉତ୍ତର ତୋଷଳର ଉତ୍‌ଥାନ ହୋଇଥିଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଏହା ଉତ୍ତର ତୋଷାଳୀ ନାମରେ ନାମିତ ହୋଇଥିଲା । *ସୋର, ମିଦ୍‌ନାପୁର* ଏବଂ *କଣାସ ତାମ୍ରପଟ୍ଟାଭିଲେଖ*ଗୁଡ଼ିକରୁ ଜଣାଯାଇଥାଏ ଯେ ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗର ମିଦ୍‌ନାପୁର ଜିଲ୍ଲା, ଅବିଭକ୍ତ ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲା, ମୟୂରଭଞ୍ଜ ଜିଲ୍ଲାର ପୂର୍ବଭାଗ ଏବଂ ଅବିଭକ୍ତ କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ଉତ୍ତରଭାଗକୁ ନେଇ ଉତ୍ତର ତୋଷାଳୀ ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଦକ୍ଷିଣ ତୋଷାଳୀ ସମ୍ପର୍କରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ୬୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପ୍ରଥମଥର ପାଇଁ ବିଗ୍ରହ ବଂଶର ରାଜା ଲୋକବିଗ୍ରହଙ୍କ *କଣାସ* ତାମ୍ରପଟ୍ଟାଭିଲେଖରୁ ଜଣାଯାଇଥାଏ । ଏହା ପ୍ରାୟତଃ ଅବିଭକ୍ତ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା, ଅବିଭକ୍ତ କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ଦକ୍ଷିଣ ଭାଗ ଏବଂ ଅବିଭକ୍ତ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ଉତ୍ତରଭାଗ୍‌କୁ ନେଇ ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ମହାନଦୀ ଏହି ଦୁଇ ତୋଷାଳୀକୁ ବିଭାଜିତ କରିଥିଲା । ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଉତ୍ତର ତୋଷାଳୀର ଅଧିପତି ଶମ୍ଭୁୟାସ ଦକ୍ଷିଣ ତୋଷାଳୀ ଅଧିକାର କରି ଏହାର ମିଶ୍ରଣ ଘଟାଇଥିଲେ । ୬୨୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପୂର୍ବରୁ ତୋଷାଳୀ (ଉତ୍ତର ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣ) ଗୌଡ଼ର ରାଜା ଶଶାଙ୍କଙ୍କ କରଗତ ହୋଇଥିଲା । ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ସମୟରେ ଏହି ରାଷ୍ଟ୍ର 'ଉ-ଚ' ବା 'ଓଡ୍ର' ବୋଲି ପରିଗଣିତ ହେଉଥିବା କଥା ହୁଏନ୍-ସାଂଙ୍କ ବିବରଣୀରୁ ଜଣାଯାଇଥାଏ ।

ହୁଏନ୍-ସାଂଙ୍କ ଭ୍ରମଣର ଦୀର୍ଘ ଏକ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତୋଷାଳୀର ଇତିହାସ ଅନ୍ଧକାରାଚ୍ଛନ୍ନ । ଅଷ୍ଟମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଭୌମ-କରମାନଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ସହିତ ତୋଷାଳୀ ପୁନର୍ବାର ଲୋକଲୋଚନକୁ ଆସିଥିଲା । ଏହା ବିଶାଳ ଭୌମ-କର ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅଂଶବିଶେଷ ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୋଇଥିଲା । ଅବଶ୍ୟ ଉତ୍ତର ତୋଷାଳୀ ଓ ଦକ୍ଷିଣ ତୋଷାଳୀ ଏହି ସମୟରେ ନିଜ ନିଜର ନାମ ବଜାୟ ରଖିଥିଲେ । ସୋମବଂଶୀ ଶାସକ ଦ୍ୱିତୀୟ ଯଯାତିଙ୍କ ସମୟରେ ତୋଷାଳୀ ପୁନଶ୍ଚ ଉତ୍କଳ ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲା । ସେହି ସମୟରେ କୋଙ୍ଗୋଦ ଦକ୍ଷିଣ ତୋଷାଳୀର ଏକ 'ବିଷୟ' (ଜିଲ୍ଲା) ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୋଇଥିଲା ।

କୋଶଳ

ରାମାୟଣରେ କୋଶଳ

କୋଶଳ ରାଜ୍ୟର ସୃଷ୍ଟି ଏକ ପୌରାଣିକ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଉପରେ ଆଧାରିତ । '*ରାମାୟଣ*'ର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ କୋଶଳର ରାଜକୁମାର ରାମ ଅଯୋଧ୍ୟାରୁ ନିର୍ବାସିତ ହୋଇ ପିତୃସତ୍ୟ ପାଳନ ନିମିତ୍ତ ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରେ ପ୍ରୟାଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନୁଜ ଲକ୍ଷଣ ଏବଂ ପତ୍ନୀ ସୀତାଙ୍କ ସହିତ ଗମନ କଲେ । ସେଠାରୁ ସେ ଦକ୍ଷିଣ-ପଶ୍ଚିମ ଦିଗରେ ଗତିକରି ନର୍ମଦା ଉପତ୍ୟକାରେ ଉପଗତ ହେଲେ । ଏହାପରେ ସେ ଆଧୁନିକ ଛତିଶଗଡ଼ ଅଞ୍ଚଳକୁ ଗମନ କରିଥିଲେ । ସେଠାରେ ସେ ବହୁ ସମୟ ଧରି ବସବାସ କରିଥିଲେ । ପ୍ରଫେସର Pargiter ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି ଯେ ସେହି ସ୍ଥାନରେ ଦୀର୍ଘଦିନ ଧରି ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିବା ହେତୁ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ନିଜ ପୂର୍ବସ୍ଥାନ କୋଶଳର ନାମ ଅନୁସାରେ ତାହାର ନାମ 'ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳ' ରଖିଥିଲେ ।

'*ରାମାୟଣ*'ର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପରେ କୋଶଳ ବିଭାଜିତ ହୋଇ ଲବ ଏବଂ କୁଶଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବଣ୍ଟାଯାଇଥିଲା । ଲବ ଉତ୍ତର କୋଶଳର ଶାସନଭାର ଗ୍ରହଣ କରିଥିବାବେଳେ କୁଶ ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳର ଶାସକ ହିସାବରେ ଦାୟିତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଶ୍ରାବସ୍ତୀ ଥିଲା ଉତ୍ତର କୋଶଳର ରାଜଧାନୀ ଏବଂ କୁଶବତୀ (କୁଷ୍ଠଳିପୁର) ଥିଲା ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳର ରାଜଧାନୀ ।

'*ମହାଭାରତ*'ର ବନପର୍ବରେ ମଧ୍ୟ କୋଶଳ ସମ୍ପର୍କରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । ଅବଶ୍ୟ ଅଯୋଧ୍ୟାକୁ ସଂଯୁକ୍ତ କରିଥିବା ଉତ୍ତର କୋଶଳ ସମ୍ପର୍କରେ '*ମହାଭାରତ*' ନୀରବ ।

ମହାଭାରତରେ କୋଶଳ

ଏହି ମହାକାବ୍ୟକୁ ଆଧାରକରି ପ୍ରଫେସର H.C.Raychaudhuri ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳର ଅବସ୍ଥିତି ସମ୍ପର୍କରେ ସୂଚନା ଦେଇ କହିଛନ୍ତି ଯେ ଏହା ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର ଅବିଭକ୍ତ ରାୟପୁର ଏବଂ ବିଳାସପୁର ଜିଲ୍ଲାଦ୍ୱୟ ଏବଂ ଓଡ଼ିଶାର ଅବିଭକ୍ତ ସମ୍ବଲପୁର ଜିଲ୍ଲାକୁ ନେଇ ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା ।

ହରିଷେଣଙ୍କ ଆଲ୍ଲାହାବାଦ ପ୍ରଶସ୍ତି କୋଶଳକୁ ଦକ୍ଷିଣାପଥ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରିଥାଏ, ଯାହାକୁ ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତ ପଦାନତ କରିଥିଲେ । ମେକଳ, ମାଳବ ଏବଂ କୋଶଳକୁ ନେଇ ବାକାଟକମାନଙ୍କର ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଗଢ଼ିଉଠିଥିଲା । ହୁଏନ୍-ସାଂ ୬୩୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ କୋଶଳ ପରିଭ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ସେ ଏହାର ପରିଧି ୬୦୦୦ 'ଲି' ବୋଲି ସୂଚିତ କରିଛନ୍ତି । ସେହି

ଗୁପ୍ତ ଏବଂ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟର କୋଶଳ

ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ କୋଶଳ ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର ବିଳାସପୁର ଏବଂ ରାୟପୁର ତଥା ଓଡ଼ିଶାର ଅବିଭକ୍ତ ସମ୍ବଲପୁର, ବଲାଙ୍ଗୀର ଏବଂ ସୁନ୍ଦରଗଡ଼କୁ ନେଇ ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଇଥାଏ ।

ଅଷ୍ଟମ-ନବମ ଶତାବ୍ଦୀରେ କୋଶଳ ସୋମବଂଶୀମାନଙ୍କ ଅଧୀନରେ ରହିଥିଲା । ନବମ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗ ଆଡ଼କୁ ଦହଲାର କଳଚୁରୀମାନେ ସୋମବଂଶୀମାନଙ୍କର

ଅଷ୍ଟମ-ନବମ ଶତାବ୍ଦୀରେ କୋଶଳ

ବଳିଷ୍ଠ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ରୂପେ ଦେଖାଦେଇଥିଲେ । ଏହା ଫଳରେ ସୋମବଂଶୀମାନେ ଶ୍ରୀପୁରକୁ ଶାସନର କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ କରିଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଏହି ଶ୍ରୀପୁର ମଧ୍ୟ କଳଚୁରୀମାନଙ୍କର କରାୟତ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ଏହାପରେ ପର୍ଯ୍ୟାୟକ୍ରମେ ସୋମବଂଶୀମାନେ ସେମାନଙ୍କର ରାଜନୈତିକ କର୍ମସ୍ଥଳକୁ ମୁରସିଂହ କଟକ, ଆରମ, ବିନୀତପୁର, ରାମପୁର ଏବଂ ବିନାକା ଆଦି ସ୍ଥାନକୁ ଉଠାଇ ନେଇଥିଲେ । ଏହି ସମସ୍ତ ସ୍ଥାନ ଅବିଭକ୍ତ ବଲାଙ୍ଗୀର ଜିଲ୍ଲାରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା ବୋଲି ଐତିହାସିକମାନେ ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିଥାନ୍ତି ।

ଖିଞ୍ଜାଳିମଣ୍ଡଳ ଅଧିକାର କରିବା ପରେ କୋଶଳର ରାଜଧାନୀ ହେଲା ଯଯାତିନଗର । ଏକାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ମହାନ ପରାକ୍ରମଶାଳୀ ସମ୍ରାଟ ଦ୍ୱିତୀୟ ଯଯାତି କୋଶଳ

ସୋମବଂଶୀ ସମୟର କୋଶଳ

ଏବଂ ଉତ୍କଳକୁ ଏକତ୍ରିତ କରିଥିଲେ । ପୂର୍ବରୁ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ଯେ ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁର ଥିଲା କୋଶଳର ରାଜଧାନୀ ଏବଂ ଯଯାତିନଗର ହେଲା ଉତ୍କଳର ରାଜଧାନୀ ।

ଏକାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଆଡ଼କୁ ଯେତେବେଳେ ସୋମବଂଶୀମାନଙ୍କର ପତନ ଘଟିଲା, ତେଲୁଗୁ ଚୋଡ଼ମାନେ କୋଶଳ ଅଧିକାର କଲେ । ଦୀର୍ଘ ଚାରିଶହ ବର୍ଷ ପାଖାପାଖି

ଚୌହାନମାନଙ୍କ ଅଧୀନରେ କୋଶଳ

ସେମାନଙ୍କ ଅଧୀନସ୍ଥ ହୋଇଥିଲା କୋଶଳ । ସେମାନଙ୍କୁ କ୍ଷମତାରୁ ହଟାଇ ଚୌହାନମାନେ କୋଶଳ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ ଏବଂ ସମ୍ବଲପୁରକୁ ସେମାନଙ୍କର ଶାସନର କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳ ରୂପେ ବିବେଚିତ କରିଥିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ସେମାନେ 'ଅଠର ଗଡ଼' ଉପରେ ନିଜର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ବିସ୍ତାର କରିଥିଲେ ।

୧୮୨୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ମହାରାଜ ସାଇ ଅଠରଗଡ଼ ଉପରୁ ନିଜର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ହରାଇ ବସିଲେ । ଏହି ଅଠରଗୋଟି ରାଜ୍ୟକୁ ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀ ଅଲଗା ଅଲଗା ସନନ୍ଦ ପଠାଇଲା । ତେଣୁ ଚୌହାନମାନେ କେବଳ ଗୋଟିଏ ରାଜ୍ୟ ନେଇ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ରହିଲେ । ସେହି ରାଜ୍ୟଟି ହେଉଛି ସମ୍ବଲପୁର । ସମୟର ବିକାଶ ସହିତ ଲର୍ଡ଼ ଡ୍ୟାଲହାଉସୀଙ୍କ 'ରାଜ୍ୟସ୍ୱତ୍ୱଲୋପ ନୀତି' ଫଳରେ ରାଜା ନାରାୟଣ ସିଂହଙ୍କର କେହି ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ନ ଥିବାରୁ ୧୮୪୯ରେ ସମ୍ବଲପୁର ଇଷ୍ଟ ଇଣ୍ଡିଆ କମ୍ପାନୀ ଶାସନ ଅଧୀନକୁ ଆସିଥିଲା ।

ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଓଡ୍ର, ଉତ୍କଳ, କଳିଙ୍ଗ, କୋଙ୍ଗୋଦ, ତୋଷାଳୀ ଏବଂ କୋଶଳ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭୌଗୋଳିକ ଭୂଖଣ୍ଡ ଦ୍ୱାରା ଆବଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ । ସମୟକ୍ରମେ ସେଗୁଡ଼ିକର ଭୌଗୋଳିକ ସ୍ଥିତି ମଧ୍ୟ ବଦଳୁ ଥିଲା ଏବଂ ବେଳେବେଳେ ଗୋଟିଏ ନାମ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ନାମକୁ ରୂପାନ୍ତରିତ ହେଉଥିଲା । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଭୌମ-କରମାନଙ୍କ ସମୟରେ ଓଡ୍ର ତୋଷାଳୀ ରୂପରେ ପରିଚିତ ଥିଲା । କବି ଶାରଳା ଦାସ ଓଡ଼ିଶା ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର କରିଥିଲେ; ଯାହା ଓଡ୍ରରାଷ୍ଟ୍ରର ରୂପାନ୍ତର (ନାମାନ୍ତର) ମାତ୍ର । ଗଜପତି କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ସମୟରୁ ଏହି ରାଜ୍ୟର ନାମ ଓଡ଼ିଶା ହୋଇଅଛି ବୋଲି ମତବ୍ୟକ୍ତ କଲେ ସତ୍ୟର ଅପଳାପ ହେବ ନାହିଁ ।

❑

ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ

ମୌର୍ଯ୍ୟ ଅଧୀନରେ କଳିଙ୍ଗ

(KALINGA UNDER THE MAURYAS)

କଳିଙ୍ଗ ଉପରେ ଅଶୋକଙ୍କ ବିଜୟ ମଗଧର ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦ ନୀତିରେ ଯେ କେବଳ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିପ୍ରକାଶ ଥିଲା ତାହା ନୁହେଁ, ଏହା ମଧ୍ୟ ମୌର୍ଯ୍ୟ ଶାସନକୁ ବହୁ ମାତ୍ରାରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା । ଯଦ୍ୟପି ନନ୍ଦମାନେ କଳିଙ୍ଗ ଉପରେ ସେମାନଙ୍କର ଆଧିପତ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିଥିଲେ, ମାତ୍ର ସେମାନେ ଏହି ରାଜ୍ୟରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରଚଳନ କରିବାକୁ ଅସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୨୬୧ରେ ଅଶୋକ କଳିଙ୍ଗ ଅଧିକାର କରିବା ସହ ଏହା ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପଞ୍ଚମ ପ୍ରଦେଶ ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୋଇଥିଲା । ମୌର୍ଯ୍ୟ ଶାସନର ଅଧୀନସ୍ଥ ହେବାପରେ ଅଶୋକଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ କଳିଙ୍ଗରେ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଥିଲା ଏକ ପ୍ରଜାନୁରଞ୍ଜକ ଶାସନ । ମୌର୍ଯ୍ୟ ଶାସନାଧୀନ ହେବାପରେ ପ୍ରଶାସନିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ କଳିଙ୍ଗ ଏକ ଅଭୂତପୂର୍ବ ପରିବର୍ତ୍ତନର ସ୍ୱାଦ ଉପଲବ୍ଧ କରିଥିଲା ।

ଅଶୋକ ଏବଂ କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧ

ବିମ୍ବିସାରଙ୍କ ଅଙ୍ଗ ବିଜୟଠାରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିବା ମଗଧର ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦ ଅଶୋକଙ୍କ କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧ ସହ ସମାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ମଗଧର ପ୍ରଥମ ସାର୍ବଭୌମ ସମ୍ରାଟ୍ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ମୌର୍ଯ୍ୟ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ରାଜ୍ୟ ଜୟ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ କଳିଙ୍ଗ ଜୟ କରି ନ ଥିଲେ । କୌଟିଲ୍ୟଙ୍କ ସହାୟତାରେ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ମୌର୍ଯ୍ୟ ମଗଧରେ ରାଷ୍ଟ୍ରବିପ୍ଳବ ଆଣୁଥିବା ସମୟରେ ସମ୍ଭବତଃ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୩୨୨-୩୨୧ରେ କଳିଙ୍ଗ ମଗଧ କବଳରୁ ଖସି ଆସିଥିଲା ଏବଂ ସ୍ୱାଧୀନ ହୋଇଥିଲା । ବିନ୍ଦୁସାର ଯୁଦ୍ଧଲିପ୍ସୁ ନ ଥିଲେ । ଫଳରେ ମଗଧର ସୀମାରେ ଅବସ୍ଥିତ ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ଅଥଚ ଧନଶାଳୀ କଳିଙ୍ଗକୁ ମଗଧ ସାମ୍ରାଜ୍ୟଭୁକ୍ତ କରିବା ରାଜନୈତିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଅଶୋକଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ଐତିହାସିକ ଆବଶ୍ୟକତା ଥିଲା । ଏହି ବହୁ ପ୍ରତୀକ୍ଷିତ କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧ ଅଶୋକଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ଅଷ୍ଟମ ବର୍ଷରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୨୬୧ରେ ସଂଘଟିତ ହୋଇଥିଲା । ନିମ୍ନଲିଖିତ କାରଣମାନ ଏହି ଯୁଦ୍ଧ ପାଇଁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦାୟୀ ଥିଲା ।

ଅଶୋକଙ୍କ ସମୟରେ ମଗଧ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ କଳିଙ୍ଗକୁ ଉତ୍ତର, ପଶ୍ଚିମ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣରେ ଘେରି ରହିଥିଲା । ମଗଧର ସୀମାରେ କଳିଙ୍ଗର ଏହି ଅବସ୍ଥିତି ମଗଧର ସ୍ଥିତି ପାଇଁ ଏକ ବିପଦ

ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହେଉଥିଲା । ପ୍ରଫେସର D.R. Bhandarkarଙ୍କ ମତରେ କଳିଙ୍ଗ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ଥିବା ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଚୋଳ ରାଷ୍ଟ୍ର ସହିତ ମିଶି ବହୁମାତ୍ରାରେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ହୋଇ

ରାଜନୈତିକ କାରଣ

ମଗଧ ଆକ୍ରମଣ କରିବାର ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଭୟ ହୁଏତ ଅଶୋକଙ୍କ ମନକୁ ଆଚ୍ଛାଦିତ କରିଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ମଗଧ ସୀମାରେ ଅବସ୍ଥିତ କଳିଙ୍ଗ ରାଜ୍ୟକୁ ପରାଜିତ କରି ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ମିଶେଇ ଦେବା ପାଇଁ ଅଶୋକ ମନସ୍ଥ କରିଥିଲେ ।

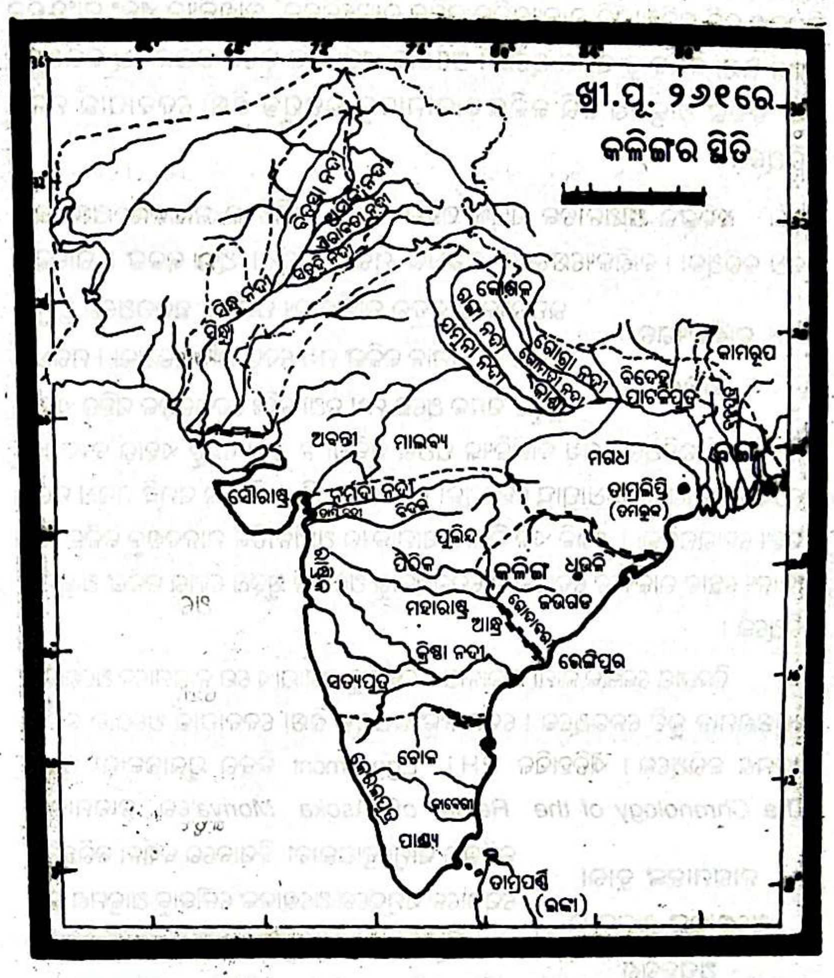

ଆର୍ଥନୀତିକ କାରଣ

କଳିଙ୍ଗର ସମୃଦ୍ଧି ମଗଧ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଚକ୍ଷୁଶୂଳ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲା । ସୁଦୂର ବାଲି, ଜାଭା, ମାଳୟ ଇତ୍ୟାଦି ଦ୍ୱୀପଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ନୌବାଣିଜ୍ୟ କରି କଳିଙ୍ଗ ସମୃଦ୍ଧ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । କୌଟିଲ୍ୟଙ୍କ '*ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର*'ରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ କଳିଙ୍ଗ ତୁଳନାରେ ମଗଧର ନୌସେନା ଦୁର୍ବଳ ଥିଲା । ମଗଧର ନୌସେନା ବଡ଼ବଡ଼ ନଦୀ ବକ୍ଷରେ ଓ ସମୁଦ୍ର ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ପହରାଦେବାବେଳେ କଳିଙ୍ଗର ଅଧିବାସୀମାନେ ସମୁଦ୍ରର ଅଭ୍ୟନ୍ତରରେ ବିଚରଣ କରି ଦରିଆପରି ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ରାଜନୈତିକ, ବାଣିଜ୍ୟିକ ଏବଂ ସାଂସ୍କୃତିକ ସମ୍ପର୍କ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ଥିଲେ । ଅଶୋକ ଏହା ଠିକ୍ ରୂପେ ଉପଲବ୍‌ଧି କରିଥିଲେ ଏବଂ କଳିଙ୍ଗ ଆକ୍ରମଣ କରି କଳିଙ୍ଗବାସୀମାନଙ୍କୁ ଉପଯୁକ୍ତ ଶିକ୍ଷା ଦେବାପାଇଁ ମନସ୍ଥ କରିଥିଲେ ।

ବାଣିଜ୍ୟଗତ କାରଣ

କଳିଙ୍ଗର ଆର୍ଥନୀତିକ ସମୃଦ୍ଧି ସହିତ ଏହାର ବାଣିଜ୍ୟିକ କାରବାର ଅଶୋକଙ୍କୁ କ୍ଷୁବ୍‌ଧ କରିଥିଲା । ବାଣିଜ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ମଗଧର ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ଥିଲା କଳିଙ୍ଗ । ଗାଙ୍ଗେୟ ଉପତ୍ୟକାରୁ ସୁଦୂର ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସ୍ଥଳପଥରେ ପ୍ରମୁଖ ବାଣିଜ୍ୟ ପଥମାନ କଳିଙ୍ଗ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଲମ୍ବିଯାଇଥିଲା । ମଗଧର ପ୍ରଭୂତ ସମ୍ବଳ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତଥା ବହିଃ ଦେଶଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ଏହାର ଘନିଷ୍ଠ ସମ୍ପର୍କ ରହିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବାଣିଜ୍ୟିକ ପଥର ସୁବିଧା ନ ଥିବା ହେତୁ ଏହାର ବ୍ୟବସାୟ ଯଥେଷ୍ଟ ପରିମାଣରେ ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ ହେଉଥିଲା । କଳିଙ୍ଗର ଏହି ବାଣିଜ୍ୟିକ ସମୃଦ୍ଧି ମଗଧ ପକ୍ଷେ ଅସହ୍ୟ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ଏଭଳି ଏକ ବିଶାଳ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଆର୍ଥନୀତିକ ମାନଦଣ୍ଡକୁ କଳିଙ୍ଗ ଭଳି ସାମାନ୍ୟ ଛୋଟ ରାଜ୍ୟଟେ ଦୋହଲାଇ ଦେଇଥିବାରୁ ଅଶୋକ କ୍ଷୁବ୍‌ଧ ହୋଇ କଳିଙ୍ଗ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ ।

ନାଗମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅଶୋକଙ୍କ ଅଳଙ୍କାର ଅପହରଣ

ତିବ୍ବତୀୟ ଲେଖକ ଲାମା ତାରାନାଥଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ନାଗମାନେ ଅଶୋକଙ୍କ ଆଭୂଷଣମାନ ଲୁଟି ନେଇଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କୁ ଉପଯୁକ୍ତ ଶିକ୍ଷା ଦେବାପାଇଁ ଅଶୋକ କଳିଙ୍ଗ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ଐତିହାସିକ P.H.L. Eggermont ନିଜର ଯୁଗାନ୍ତକାରୀ ପୁସ୍ତକ '*The Chronology of the Reign of Asoka Moriya*'ରେ ନାଗମାନଙ୍କୁ କଳିଙ୍ଗର ସାମୁଦ୍ରୋପଜୀବୀ ହିସାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ସେମାନେ ସମୁଦ୍ରରେ ଅଶୋକଙ୍କ ନୌକାକୁ ଆକ୍ରମଣ କରି ତାଙ୍କଠାରୁ ଅଳଙ୍କାରମାନ ଲୁଟି ନେଇଥିବା ଯୋଗୁଁ ଅଶୋକ କଳିଙ୍ଗ ସହ ଯୁଦ୍ଧ କରିବା ପାଇଁ ଆଗଭର ହୋଇଥିଲେ ।

ଅବଶ୍ୟ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉପାଦାନଗୁଡ଼ିକର ଅଭାବରେ ଐତିହାସିକମାନେ ଏହି ଘଟଣା ଉପରେ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ ବା ଏହାକୁ ସତ୍ୟବୋଲି ଧରିନିଅନ୍ତି ନାହିଁ ।

ଧର୍ମଗତ କାରଣ

ବୋଧହୁଏ ଧର୍ମ ସମ୍ପର୍କିତ କାରଣ ଅଶୋକଙ୍କୁ କଳିଙ୍ଗ ଆକ୍ରମଣ ପାଇଁ ବାଧ୍ୟ କରିଥିଲା । ଉପାଦାନଗୁଡ଼ିକରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଅଶୋକ କଳିଙ୍ଗ ଆକ୍ରମଣ ପୂର୍ବରୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମ (ଶିବ ଉପାସନା) ଅନୁସରଣ କରୁଥିଲେ । କଳିଙ୍ଗରେ ସେତେବେଳେ ବୌଦ୍ଧ ଅଥବା ଜୈନ ଧର୍ମ ରହିଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ସେଥିପାଇଁ ସମ୍ଭବତଃ, ଅଶୋକ ଏକ ଧର୍ମଯୁଦ୍ଧ କରି କଳିଙ୍ଗର ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କୁ ନିଜ ଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରାଇବାର ଅଭିପ୍ସା ନେଇ କଳିଙ୍ଗ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ ।

କାରୁବାକୀ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ

ଓଡ଼ିଶାର ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳଗୁଡ଼ିକରେ ଧୀବରଗୋଷ୍ଠୀ ମଧ୍ୟରେ କାରୁବାକୀ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ବହୁଳଭାବେ ପ୍ରଚଳିତ । ଏହି କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଅନୁସାରେ ଧୀବରମାନଙ୍କର ମୁଖ୍ୟଙ୍କ କନ୍ୟା କାରୁବାକୀ ଥିଲେ କଳିଙ୍ଗ ରାଜକୁମାରଙ୍କ ବାଗ୍‌ଦତ୍ତା । ତାଙ୍କ ରୂପଲାବଣ୍ୟ ସନ୍ଦର୍ଶନରେ ଅଶୋକ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଆସକ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ଲାଭ କରିବାକୁ ହେଲେ କଳିଙ୍ଗ ସହ ଯୁଦ୍ଧ କରିବା ଏକାନ୍ତ ଭାବେ ଆବଶ୍ୟକ ଥିଲା । ଅବଶ୍ୟ ଅଶୋକଙ୍କ ଚରିତ୍ରରେ ଏହି ଦୁର୍ବଳତା ଥିଲା । ସେ ଉଜ୍ଜୟିନୀରେ କୁମାର ରୂପେ ଅବସ୍ଥାପିତ ଥିବା ସମୟରେ ଦେବୀଙ୍କ ସହ ପ୍ରଣୟ ଲୀଳା ରଚି ତାଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ସେହି ଦୁର୍ବଳତା ଯେ ତାଙ୍କୁ କାରୁବାକୀଙ୍କ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ କରିଥିଲା – ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ଅବଶ୍ୟ ଅନେକ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ତଥ୍ୟକୁ ଐତିହାସିକମାନେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁନଥିଲେ; ମାତ୍ର ଆହ୍ଲାବାଦରୁ ପ୍ରାପ୍ତ '*ରାଣୀ ସ୍ତମ୍ଭାଭିଲେଖ*'ରୁ ଅଶୋକଙ୍କର କାରୁବାକୀ ନାମ୍ନୀ ଜଣେ ରାଣୀ ଥିବାର ସୂଚନା ମିଳେ; ଯିଏକି ତିଭରଙ୍କର ଜନନୀ ଥିଲେ । ଅତଏବ ଓଡ଼ିଶାର କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଅଶୋକଙ୍କ ସ୍ତମ୍ଭାଭିଲେଖରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ତଥ୍ୟ ସହ ମେଳଖାଉଥିବା ହେତୁ ଏହାକୁ ଏକ ଐତିହାସିକ ତଥ୍ୟ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିବାରେ ଏବେ କୌଣସି ଦ୍ୱିଧା ନାହିଁ ।

କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧ

ବହୁ ପ୍ରତୀକ୍ଷିତ କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୨୬୧ରେ ସଂଘଟିତ ହୋଇଥିଲା । ଶାହାବାଜଗଡ଼ିରୁ ପ୍ରାପ୍ତ *ତ୍ରୟୋଦଶ ଶିଳାନୁଶାସନ* (Rock Edict XIII)ରୁ କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧ ସମ୍ପର୍କରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିବରଣୀ ମିଳିଥାଏ । ଅଶୋକ ତାଙ୍କର ବିରାଟ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ସହ କଳିଙ୍ଗ

ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ତ୍ରୟୋଦଶ ଶିଳାନୁଶାସନର ବିବରଣୀରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ କଳିଙ୍ଗ ପକ୍ଷରୁ ୧,୦୦,୦୦୦ ସୈନ୍ୟଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରାଯାଇଥିଲା, ୧,୫୦,୦୦୦ଙ୍କୁ ବନ୍ଦୀ କରାଯାଇଥିଲା ଏବଂ ସେହି ସଂଖ୍ୟକ (୧,୦୦,୦୦୦ + ୧,୫୦,୦୦୦ = ୨,୫୦,୦୦୦) ସୈନ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧର ପରବର୍ତ୍ତୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ବିନଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ଯୁଦ୍ଧର ଭୟାବହତା ଦେଖି ଅଶୋକ ମର୍ମାହତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ତାଙ୍କର ସାତବର୍ଷର ପୁତୁରା ନ୍ୟଗ୍ରୋଧ ଅଥବା ମତାନ୍ତରେ ଧର୍ମଗୁରୁ ମୋଗଲି-ପୁତ୍ର-ତିସ୍‌ସା ଅଥବା ଉପଗୁପ୍ତନାମକ ବୌଦ୍ଧସନ୍ୟାସୀଙ୍କ ଠାରୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରି ଚଣ୍ଡାଶୋକରୁ ଧର୍ମାଶୋକରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ଯୁଦ୍ଧର ଭୟାବହତା ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବିସ୍ମିତ କରିଥିଲା ।

କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧର ବର୍ଣ୍ଣନା

କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧର ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଅନୁଶୀଳନ

ବାସ୍ତବିକ ଅଶୋକଙ୍କ କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧ ଇତିହାସର ଏକ ବହୁ ବିତର୍କିତ ଅଧ୍ୟାୟ । ଇତିହାସ ଲେଖନ ପ୍ରଣାଳୀ (Historiography) ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହା ଉପରେ ନୂତନ ଆଲୋକ ସଂପାତ କରିବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୋଇପାରିଛି । ଅଶୋକଙ୍କ ତ୍ରୟୋଦଶ ଶିଳାନୁଶାସନ ଅନୁଯାୟୀ କଳିଙ୍ଗର ସୈନ୍ୟସଂଖ୍ୟାକୁ ସମୀକ୍ଷା କରାଯାଉ ।

ତ୍ରୟୋଦଶ ଶିଳାଲେଖ ଅନୁସାରେ କଳିଙ୍ଗର ସୈନ୍ୟସଂଖ୍ୟା ପାଞ୍ଚଲକ୍ଷ ବୋଲି ଆମେ ପ୍ରମାଣ ପାଉଛୁ । ମାତ୍ର ଏହା ସମ୍ଭବ କି ? ଯଦି କଳିଙ୍ଗର ମୃତାହତ ସୈନ୍ୟସଂଖ୍ୟା ୫,୦୦,୦୦୦ ହେଲା, ତାହେଲେ କଳିଙ୍ଗର ଆବାଳ- ବୃଦ୍ଧ-ବନୀତାଙ୍କୁ ମିଶାଇଲେ ସେ ସମୟରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ୬୦,୦୦,୦୦୦ ବା ୭୦,୦୦,୦୦୦ ହେବା କଥା । ଜନସଂଖ୍ୟାତତ୍ତ୍ୱ ଅନୁସାରେ ଏହା ଅସମ୍ଭବ ପ୍ରତୀୟମାନ ହେବ । କାରଣ, ସେତେବେଳେ କଳିଙ୍ଗ କହିଲେ ମୋଟାମୋଟି ଭାବରେ ବର୍ତ୍ତମାନର ଅବିଭକ୍ତ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା, ଧଉଳି ପାଖାପାଖି କଟକ ଜିଲ୍ଲାର କିଛି ଅଂଶ ଏବଂ ଅବିଭକ୍ତ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର (ଆପାତତଃ ଅଶୋକଙ୍କ କଳିଙ୍ଗାନୁଶାସନ ମିଳିଥିବା ଜଉଗଡ଼ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦେଇ ଗୋଦାବରୀ କୂଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ) ଅଞ୍ଚଳକୁ ବୁଝାଯାଉଥିଲା । ଏହାର ଅଧିକାଂଶ ଅଞ୍ଚଳ ପୁଣି ଥିଲା '*ଅଟବିକ ରାଜ୍ୟ*' – ଅର୍ଥାତ୍ ବଣ-ଜଙ୍ଗଲପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ । ଏହାର ଅଧିବାସୀମାନେ କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧରେ ଭାଗ ନେଇ ନ ଥିଲେ । ତାହେଲେ ଏହି ସୀମିତ ଭୌଗୋଳିକ ଖଣ୍ଡରେ ଆଜକୁ ଆନୁମାନିକ ୨୨୫୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ପ୍ରାୟ ଷାଠିଏ-ସତୁରୀ ଲକ୍ଷ ଲୋକ ତତ୍କାଳୀନ କଳିଙ୍ଗରେ ବସବାସ କରିବା ଏକ କପୋଳକଳ୍ପିତ ଘଟଣା ଛଡ଼ା ଆଉ କ'ଣ ହୋଇପାରେ ? ତାହେଲେ କଳିଙ୍ଗର ସୈନ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା ?

ଜନସଂଖ୍ୟା ଜନିତ ଆଲୋଚନା

ସେତେବେଳର କଳିଙ୍ଗରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ତ ଚାରି-ପାଞ୍ଚ ଲକ୍ଷ ହେବା ଅସମ୍ଭବ, ସୈନ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା ପୁଣି ଏତେ ହେବ କିପରି ?

ଅଶୋକ ତାହେଲେ କାହିଁକି ଏହି ମିଥ୍ୟାପୂର୍ଣ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣନା ତ୍ରୟୋଦଶ ଶିଳାନୁଶାସନରେ ଦେଇଥିଲେ ? ସେ ସମ୍ପର୍କରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଲୋଚନା କରାଯାଉ । ଏହି ପେରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ସବୁଠୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ କଥା ହେଉଛି ଉକ୍ତ ଶିଳାନୁଶାସନରେ ସିରିଆ, ମିଶର, ମାସିଡ଼ୋନିଆ ଏବଂ କ୍ରେଟ୍‌ର ରାଜାମାନଙ୍କର ନାମ ରହିଥିଲେ ମଧ୍ୟ କଳିଙ୍ଗର ରାଜାଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇନାହିଁ । ଅବଶ୍ୟ ସେତେବେଳେ କଳିଙ୍ଗର ରାଜତନ୍ତ୍ର ଥିଲା କି ନାହିଁ – ଏକଥା ବିବଦମାନ । ଏହାର କାରଣ ହୁଏତ ଏହା ହୋଇପାରେ ଯେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ରାଜାମାନଙ୍କ ସହିତ କଳିଙ୍ଗର ରାଜା ତୁଳନୀୟ ନ ଥିଲେ ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ଏତେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ନ ଥିଲେ । ଫଳତଃ, ତାଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିବା ଅଶୋକଙ୍କ ପକ୍ଷେ ସହଜସାଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲା । ନିଜ ଗୌରବର ଡିଣ୍ଡିମ ବଜାଇବାକୁ ଯାଇ ଅଶୋକ ନିଜ ପରାକ୍ରମ ବିଷୟରେ ମିଥ୍ୟା ଅଥଚ ଲୋମହର୍ଷଣକାରୀ ତଥ୍ୟ ଉକ୍ତ ଶିଳାନୁଶାସନରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ । ଯଦି ଏହି ତଥ୍ୟ ସତ୍ୟ ହୋଇଥାଆନ୍ତା, ତାହାହେଲେ ଯେଉଁ କଳିଙ୍ଗଭୂମିକୁ ସେ ପଦାନତ କରିଥିଲେ, ଯେଉଁ କଳିଙ୍ଗ ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ବିପୁଳ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିଥିଲା, ସେଠାରେ ସେ ତ୍ରୟୋଦଶ ଶିଳାନୁଶାସନକୁ ଅବସ୍ଥାପିତ ନ କରି କଳିଙ୍ଗ ବାହାରେ ବହୁ ଦୂରରେ ଏହାକୁ ସ୍ଥାପନ କରିଥାଆନ୍ତେ କାହିଁକି ? ଏହାର ସରଳ ଉତ୍ତର ହେଉଛି କଳିଙ୍ଗବାସୀଙ୍କ ଆଗରେ ତାଙ୍କର ଅସଲ ସ୍ୱରୂପ ଧରାପଡ଼ିଯିବାର ଭୟ ।

ତ୍ରୟୋଦଶ ଶିଳାଲେଖ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଆଲୋଚନା

ବର୍ତ୍ତମାନ ତ୍ରୟୋଦଶ ଶିଳାନୁଶାସନର ପ୍ରାପ୍ତିସ୍ଥାନ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଉ । ସାଧାରଣତଃ ବହୁଲୋକଙ୍କର ଧାରଣା ଯେ ଏହା ଓଡ଼ିଶାରେ ରହିଅଛି । କେତେକ ଏହାକୁ ଧଉଳି (ଭୁବନେଶ୍ୱର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଦୟାନଦୀ କୂଳ) ବା ଜଉଗଡ଼ (ଅବିଭକ୍ତ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ଋଷିକୁଲ୍ୟା ତଟବର୍ତ୍ତୀ)ଠାରେ ଥିବାର ଭ୍ରମ କରିଥାନ୍ତି । ମାତ୍ର ଏହି ଦୁଇଟି ସ୍ଥାନରୁ ଅଶୋକଙ୍କ '*କଳିଙ୍ଗ ଅନୁଶାସନ*'ମାନ (Separate Kalinga Edicts) ମିଳିଅଛି; ଯେଉଁଥିରେ ସେ ତାଙ୍କ ରାଜକର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କୁ କଳିଙ୍ଗବାସୀଙ୍କ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ପିତୃତୁଲ୍ୟ ଶାସନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବା ସମ୍ପର୍କରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ତାହାହେଲେ ତ୍ରୟୋଦଶ ଶିଳାନୁଶାସନ ମିଳିଥିଲା କେଉଁଠାରୁ ? ଏହା ମିଳିଥିଲା ସୁଦୂର 'ଶାହାବାଜ୍‌ଗଡ଼ି'ଠାରୁ; ଯାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ପାକିସ୍ତାନରେ (ପାକ୍-ଆଫଗାନିସ୍ତାନ ସୀମାରେ) ଅବସ୍ଥିତ । କାହିଁ କଳିଙ୍ଗ ! କାହିଁ ଆଫଗାନିସ୍ତାନ ! ଏବେ

ତ୍ରୟୋଦଶ ଶିଳାଲେଖର ଅବସ୍ଥିତି

ଦୂରରେ ଥିଲା ତ୍ରୟୋଦଶ ଶିଳାନୁଶାସନ; ଯେଉଁଥିରେ କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧର ଭୟାବହତା ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି ।

ତ୍ରୟୋଦଶ ଶିଳାଲେଖର ଅବସ୍ଥିତିର କାରଣ

ଏତେଦୂରରେ ଏହି ଶିଳାନୁଶାସନ ରହିବାର କାରଣ କ'ଣ ? ଟିକିଏ ସୁସ୍ଥ ମସ୍ତିଷ୍କରେ ଚିନ୍ତାକଲେ ଜଣାଯିବ ଯେ ଏହା କେବଳ ଅଶୋକଙ୍କ କୁଟିଳ ରାଜନୀତିର ସଫଳ ରୂପାୟନ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା । କଳିଙ୍ଗ ଅଧିକାର କରି ସେ ତାଙ୍କର ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦୀ ଉଚ୍ଚାକାଂକ୍ଷାକୁ ଚରିତାର୍ଥ କରିଥିଲେ ଏବଂ କଳିଙ୍ଗକୁ ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟଭୁକ୍ତ କରି ଏହାର ବାଣିଜ୍ୟକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରି ମଗଧର ଆର୍ଥିକ ମେରୁଦଣ୍ଡକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିବା ପାଇଁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ । ଯଦି ଅଶୋକ କଳିଙ୍ଗରେ ଏହି ଶିଳାନୁଶାସନକୁ ସ୍ଥାପନ କରିଥାନ୍ତେ, କଳିଙ୍ଗବାସୀ କେବେହେଲେ ସହଜରେ ସେମାନଙ୍କର ପରାଜୟକୁ ଭୁଲିପାରିନଥାନ୍ତେ । ଅପରନ୍ତୁ ସେମାନେ ସଂଗଠିତ ହୋଇ ଏହି ପରାୟଜୟର ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବାପାଇଁ ହୁଏତ ଚେଷ୍ଟା କରିଥାଆନ୍ତେ । ମାତ୍ର ଅଶୋକ '*କଳିଙ୍ଗ ଅନୁଶାସନ*' ମାଧ୍ୟମରେ ନିଜକୁ ପିତୃପ୍ରତିମରୂପେ କଳିଙ୍ଗବାସୀଙ୍କ ଆଗରେ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଇ ସେମାନଙ୍କୁ ଅନାୟାସରେ କବଳିତ କରିପାରିଥିଲେ ।

ସୁଦୂର ଶାହାବାଜ୍‌ଗଡ଼ିରେ *ତ୍ରୟୋଦଶ ଶିଳାନୁଶାସନ* ରହିବାର ଅନ୍ୟ ଏକ କାରଣ ମଧ ସ୍ୱତଃ ମନଭିତରକୁ ଆସେ । ଅଶୋକ ଥିଲେ ଜଣେ କୁଶଳୀ ରାଜନୀତିଜ୍ଞ । ତାଙ୍କର

କୂଟନୀତି

କଳିଙ୍ଗଯୁଦ୍ଧ ପୂର୍ବରୁ ମଗଧ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମରେ ପାରସିକ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତାରଲାଭ କରିଥିଲା । ପଶ୍ଚିମରେ ଏହାର ବ୍ୟାପ୍ତିଥିଲା ସୌରାଷ୍ଟ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ । ପୂର୍ବରେ ମଗଧ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣରେ ମହୀଶୂରର ଚିତଲଦ୍ରଗ୍ ଜିଲ୍ଲା ତଥା ମାନ୍ଦ୍ରାସର ନେଲୋର ଜିଲ୍ଲା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହାଥିଲା ପରିବ୍ୟାପ୍ତ । କଳିଙ୍ଗ ଅଧିକାର କରିସାରିବା ପରେ ଅଶୋକ ଏକ ବିଶାଳ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅଧିକାରୀ ହୋଇଗଲେ । ଏଣିକି ତାଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ଲକ୍ଷ୍ୟ ରହିଲା ଏହି ବିଶାଳ ସାମ୍ରାଜ୍ୟକୁ ନିର୍ବିବାଦରେ ଉପଭୋଗ କରିବା । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ଏବଂ ନିଜର ଧମ୍ମ ମାଧ୍ୟମରେ ସେ ନିଜର ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ଭୁଲାଇଦେଲେ । ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ଏକତ୍ରିତ ହେବାର ସୁଯୋଗ ଦିଆଗଲା ନାହିଁ । ସେମାନେ ବିଦ୍ରୋହ କରିବାର ସାମାନ୍ୟତମ ସୁଯୋଗ ମଧ ପାଇଲେ ନାହିଁ । ସୁଦୂର ଆଫଗାନିସ୍ତାନ ପାଖରେ *ତ୍ରୟୋଦଶ ଶିଳାନୁଶାସନ* ସ୍ଥାପନକରି ଏବଂ ସେଥିରେ କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧର ଏକ ଲୋମହର୍ଷଣକାରୀ କାଳ୍ପନିକ ଚିତ୍ର ପ୍ରଦାନ କରି ସେ ବହିଃଶତ୍ରୁ ବା ବୈଦେଶିକ ଆକ୍ରମଣକାରୀମାନଙ୍କ ମନରେ ଭୟ ଜାଗ୍ରତ କରିବା ପାଇଁ ସକ୍ଷମ ହୋଇପାରିଥିଲେ । ଫଳରେ ଅନାୟାସରେ ରାଜଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଅଶୋକ ବିଶାଳ ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟକୁ ଉପଭୋଗ କରିବା ପାଇଁ ସକ୍ଷମ ହୋଇପାରିଥିଲେ ।

ଧର୍ମାଶୋକରେ ପରିଣତ ହେବା ସମ୍ପର୍କରେ ସମୀକ୍ଷା

ଶେଷରେ, କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧ ଯେ ଅଶୋକଙ୍କୁ ଚଣ୍ଡାଶୋକରୁ ଧର୍ମାଶୋକରେ ପରିଣତ କରିଦେଲା – ଏକଥା ମଧ ଏକ ଭିତ୍ତିହୀନ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ବୋଲି ମନେହୁଏ । ଯଦି ତାହା ହୋଇଥାନ୍ତା, ତାହାଲେ କଳିଙ୍ଗଯୁଦ୍ଧ ପରେ ଅହିଂସାର ପୂଜାରୀ ବୋଲାଉଥିବା ଧର୍ମାଶୋକ, ଯିଏ ରାଜନବରର ରୋଷଶାଳା ପାଇଁ ମାଂସ ନିଷେଧ କରିଦେଇଥିଲେ, ସେ ପୁଣି ହିଂସାର ଦ୍ୟୋତକ ବିଶାଳ ମଗଧ ସେନାବାହିନୀକୁ ଅବସର ନ ଦେଇ ସଯତ୍ନେ ସମ୍ଭାଳି ରଖିଥିଲେ କାହିଁକି ? ଯଦି ତରବାରୀ ଧରିବା ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ଆଉ କଦାଚିତ୍ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ବୋଲି ସେ ଜାଣିଥିଲେ ଏବଂ ସମସ୍ତ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଧାର୍ମିକ ହେବାପାଇଁ ଉପଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ, ତାହାହେଲେ ବିପୁଳ ଅର୍ଥ ବ୍ୟୟକରି ସେ ମଗଧର ସୈନ୍ୟବାହିନୀକୁ ପରିପୋଷଣ କରୁଥିଲେ କାହିଁକି ? ଉତ୍ତରରେ ନିଶ୍ଚିତଭାବେ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ ଅଶୋକ ଜାଣିଥିଲେ ଯେ ବହିଃଶତ୍ରୁ ଆକ୍ରମଣ ଏବଂ ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ବିପ୍ଳବବେଳେ ତାଙ୍କୁ ପୁଣି ହିଂସା ବା ପ୍ରତିହିଂସାର ତରବାରୀ ଉତ୍ତୋଳନ କରିବା ପାଇଁ ପଡ଼ିବ । ତେଣୁ ସେ ମଗଧର ବିଶାଳ ସୈନ୍ୟବାହିନୀକୁ ସୁଦୃଢ କରି ସଦା ସଜାଗ ରଖିଥିଲେ । କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ବାହ୍ୟତଃ ଅଶୋକ ବିଭିନ୍ନ ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରି ସ୍ୱ-ପରିବର୍ତ୍ତନର ସାହାନାଇ ବଜାଇଥିଲେ ମଧ ନିରପେକ୍ଷ ଇତିହାସ କହିବ ଯେ ଅନ୍ତଃକରଣରେ ସେ କେବଳ ସମ୍ରାଟ ହିଁ ଥିଲେ - ପ୍ରତି ଇଞ୍ଚରେ ସେ ଥିଲେ ସମ୍ରାଟ, ଆଉ କିଛି ନୁହେଁ । ମଖମଲି ଦସ୍ତାନା ଭିତରୁ ତାଙ୍କର ଲୁହାର ହାତ ସ୍ପଷ୍ଟ ବାରି ହୋଇଯାଉଥିଲା । ତ୍ରୟୋଦଶ ଶିଳାନୁଶାସନରେ କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧର ମିଥ୍ୟା ଭୟାବହତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ବହିଃଶତ୍ରୁଙ୍କୁ ଡରାଇଦେଇ ଏବଂ ଧର୍ମ ତଥା ମାନବବାଦର ଦ୍ୱାହି ଦେଇ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ଧର୍ମର ଅଫିମ-ନିଶାରେ ମସଗୁଲ କରାଇ ସମ୍ରାଟ୍ ଅଶୋକ ବିଶାଳ ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟକୁ ଜୀବନର ଶେଷ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉପଭୋଗ କରିଥିଲେ । ଏହାହିଁ ନିଷ୍ଠୁର ଐତିହାସିକ ସତ୍ୟ ।

ଅଶୋକଙ୍କ ଆକ୍ରମଣବେଳେ କଳିଙ୍ଗରେ ଗଣତନ୍ତ୍ର ଥିଲା କି ?

ଜଉଗଡ଼ ଅଭିଲେଖ

ଐତିହାସିକମାନେ ଅଶୋକଙ୍କ ଆକ୍ରମଣବେଳେ କଳିଙ୍ଗରେ ରାଜତନ୍ତ୍ର ବା ଗଣତନ୍ତ୍ର ଥିବା ବିଷୟ ନେଇ ନୀରବ ରହିଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ଐତିହାସିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ ଏକାନ୍ତ ଭାବେ ଲୋଡ଼ା । ଅଶୋକ ତାଙ୍କର *ଦ୍ୱିତୀୟ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କଳିଙ୍ଗ ଅନୁଶାସନ* (ଜଉଗଡ଼)ରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି—

''ମୋର ସୀମାନ୍ତରେ ଅବସ୍ଥିତ ଲୋକମାନେ ପଚାରି ପାରନ୍ତି—
'ଆମ ପ୍ରତି ରାଜାଙ୍କର ନୀତି କ'ଣ ?' ମୁଁ ଚାହେଁ, ସେମାନେ ଏହା
ଜାଣି ରଖନ୍ତୁ ଯେ ରାଜାଙ୍କର ଆନ୍ତରିକ ଇଚ୍ଛା ହେଉଛି ସେମାନେ
ତାଙ୍କ ହେତୁ ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ ନ ହୁଅନ୍ତୁ । ସେମାନେ ରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆଶ୍ୱସ୍ତ
ହୁଅନ୍ତୁ ଏବଂ ତାଙ୍କଠାରୁ ଦୁଃଖ ନ ପାଇ ସୁଖଲାଭ କରନ୍ତୁ ।''

ମଗଧର ଭେଦନୀତି

ଉପରୋକ୍ତ ଅନୁଶାସନ କଳିଙ୍ଗରେ ଗଣତନ୍ତ୍ର ବା ସଂଘୀୟ ଶାସନ ଥିବାର ସମ୍ୟକ୍ ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । କାରଣ, ହୁଏତ ମଗଧ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦର ମୂଳନୀତି ଥିଲା 'ଭେଦନୀତି'; ଯାହାକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରିବା ପାଇଁ କୌଟିଲ୍ୟ ତାଙ୍କ '*ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର*'ରେ ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି । ହୁଏତ ଅଶୋକ କଳିଙ୍ଗ ଆକ୍ରମଣ କରିବାବେଳେ ଆଟବିକ ରାଜ୍ୟରେ ଥିବା ଶବର, କୁଳିନ୍ଦ ଇତ୍ୟାଦିଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଥିଲେ । ତେଣୁ ତାଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣ ନ କରି ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ସେମାନଙ୍କ ତୃପ୍ତି ନିମିତ୍ତ ଜଉଗଡ଼ ଅନୁଶାସନରେ ଉପରୋକ୍ତ ବକ୍ତବ୍ୟ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଥିଲେ । ପୁନଶ୍ଚ, ଧୀବରମାନେ ନୌବାଣିଜ୍ୟ କଥା ବୁଝୁଥିଲାବେଳେ, ଶବର-କୁଳିନ୍ଦମାନେ ହୁଏତ ସୈନ୍ୟ ବିଭାଗ କଥା ବୁଝୁଥାଇ ପାରନ୍ତି । ଅତଏବ ବିଭିନ୍ନ ଜାତିର ଲୋକମାନେ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରତିନିଧି ପଠାଇ କଳିଙ୍ଗରେ ଏକ ସଂଘୀୟ ଶାସନ ପ୍ରଚଳନ କରିପାରିଥାନ୍ତି ।

ରାୟଚୌଧୁରୀଙ୍କ ତର୍ଜମା

ମାତ୍ର କଳିଙ୍ଗରେ ରାଜତନ୍ତ୍ର ଥିବାର ପ୍ରମାଣଗୁଡ଼ିକ ସେଠାରେ ଗଣତନ୍ତ୍ରଥିବାର ପ୍ରମାଣଠାରୁ ବଳିଷ୍ଠ ଏବଂ ଯୁକ୍ତିସଂଗତ । ପ୍ରଫେସର H.C. Raychaudhuri ପ୍ଲୀନିଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ନିମ୍ନଲିଖିତମତେ ଉଦ୍ଧାର କରିଛନ୍ତି—

''କାଳିଙ୍ଗାଏ ଭାବରେ ଅଭିହିତ ହେଉଥିବା ଲୋକମାନେ
ସମୁଦ୍ରର ପାଖାପାଖି ବାସ କରନ୍ତି । .... ଏହି ରାଜ୍ୟରେ
୬୦,୦୦୦ ପଦାତିକ, ୧,୦୦୦ ଅଶ୍ୱାରୋହୀ ଏବଂ
୭୦୦ ଯୁଦ୍ଧହସ୍ତୀ ଅଛନ୍ତି ।''

ବୋଧହୁଏ କଳିଙ୍ଗର ଏହି ବିଶାଳ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ମଗଧ ପାଇଁ ମୁଣ୍ଡବ୍ୟଥାର କାରଣ ହୋଇଥିବାରୁ ଅଶୋକ କଳିଙ୍ଗ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ଏହି '*କାଳିଙ୍ଗାଏ*' କଳିଙ୍ଗରାଜ୍ୟର ପ୍ରଜା ଥିବା କଥା ପ୍ଲୀନିଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ଅତଏବ କଳିଙ୍ଗରେ ଯେ ରାଜତନ୍ତ୍ର ଥିଲା— ଏକଥା ଅନୁମାନ କରିବା ଅଯୌକ୍ତିକ ନୁହେଁ ।

କଳିଙ୍ଗରେ ସବୁ ସମୟରେ ରାଜତନ୍ତ୍ର ଥିବାର ପ୍ରମାଣ

ଦ୍ୱିତୀୟତଃ, ମହାଭାରତ ଯୁଗରୁ (ଆନୁମାନିକ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୧୫୦୦ରୁ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୧୩୦୦) । ଖ୍ରୀ.ପୂ. ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀ ଏବଂ ଏହା ପରେ ବେଶ୍ କିଛି ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ଆପାତତଃ ୩୨୧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କଳିଙ୍ଗରେ ରାଜତନ୍ତ୍ର ଥିବାର ପ୍ରମାଣ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ । ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ମୌର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ଚାଣକ୍ୟଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ମଗଧର ନନ୍ଦମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ରାଷ୍ଟ୍ରବିପ୍ଳବ ହେବା ସମୟରେ କଳିଙ୍ଗର ଅଧିବାସୀମାନେ ମଗଧ କବଳରୁ ଖସି ଆସିଥିଲେ । ଖ୍ରୀ.ପୂ. ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀ (ଖାରବେଳଙ୍କ ସମୟ) ଠାରୁ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବରେ କଳିଙ୍ଗରେ ରାଜତନ୍ତ୍ର ଥିଲା । ତାହାହେଲେ, ଅଳ୍ପ ସମୟ ପାଇଁ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୩୨୧ରୁ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୨୬୧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କଳିଙ୍ଗ ଗୋଟିଏ ସଂଘୀୟ ରାଷ୍ଟ୍ର ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପାଇଁ ମନ ବଳାଇବା ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ ।

ନାଗ ଉପାଖ୍ୟାନ

ତୃତୀୟତଃ, ନାଗମାନଙ୍କ କଥା ଅଥବା ଆଟବିକ ରାଜ୍ୟର ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କ କଥା ବିଚାର କରାଯାଉ । ଏ ସମସ୍ତ ଇତର ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକ ବୋଲି ପ୍ରତୀୟମାନ ହୁଅନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କୁ କଳିଙ୍ଗରାଜ୍ୟର ସାଧାରଣ ପ୍ରଜା ହିସାବରେ ଗଣନା କରାଯାଇପାରେ । ସେମାନେ ସେମାନଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷତା ଅନୁସାରେ କଳିଙ୍ଗ ରାଜ୍ୟର ରାଜାଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଆଟବିକ ଅଞ୍ଚଳର ଲୋକମାନେ କଳିଙ୍ଗରାଜ୍ୟର ସୈନ୍ୟ ହିସାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥାଇ ପାରନ୍ତି । ନାଗମାନେ (କଳିଙ୍ଗର ସାମୁଦ୍ରିକ ନାବିକ) କଳିଙ୍ଗର ଅଧିବାସୀ ଭାବେ ବାଣିଜ୍ୟ କର୍ମ ସମ୍ପାଦନ କରୁଥାଇ ପାରନ୍ତି । ଏ ସମସ୍ତ କଳିଙ୍ଗ ରାଜାଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଥିବା କଥା ଅସ୍ୱୀକାର କରିହେବ ନାହିଁ ।

କାରୁବାକୀ ପ୍ରସଙ୍ଗ

ଚତୁର୍ଥତଃ, 'କାରୁବାକୀ' କିମ୍ବଦନ୍ତୀକୁ ଆଲୋଚନା କରାଯାଉ । ଧୀବରଗୋଷ୍ଠୀର ମୁଖ୍ୟଙ୍କ କନ୍ୟାରୂପେ ସେ ଥିଲେ କଳିଙ୍ଗ ରାଜକୁମାରଙ୍କ ବାଗ୍‌ଦତ୍ତା । ତାଙ୍କୁ ଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ଅଶୋକ କଳିଙ୍ଗ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । *ରାଣୀଙ୍କ ଅନୁଶାସନରୁ* କାରୁବାକୀ ତିଭରଙ୍କ ଜନନୀ ଥିବା କଥା ଏବଂ ଅଶୋକଙ୍କ ରାଣୀ ଥିବା କଥା ସୁସ୍ପଷ୍ଟ । ଅତଏବ ଅତି ବଳିଷ୍ଠ ଭାବେ କଳିଙ୍ଗରେ ରାଜତନ୍ତ୍ର ଥିବା କଥା ଏଥିରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ ।

ଖାରବେଳଙ୍କ *ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଭିଲେଖ* ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋକପାତ କରିଥାଏ । ରାଜତ୍ୱର ଦ୍ୱାଦଶ ବର୍ଷରେ ଖାରବେଳ ଅଙ୍ଗ ଏବଂ ମଗଧର ରାଜା ବୃହସ୍ପତି ମିତ୍ରଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି

କଳିଙ୍ଗ ଜିନାସନ ମଗଧରୁ ନେଇ ଆସିଥିଲେ । ଅତୀତରେ ନନ୍ଦରାଜ (ମହାପଦ୍ମନନ୍ଦ) କଳିଙ୍ଗର ଜୀନାସନ ମଗଧକୁ ନେଇଯିବାର ଅର୍ଥ ସେତେବେଳେ ନିଶ୍ଚିତ ରୂପେ କଳିଙ୍ଗରେ ଜୈନଧର୍ମ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା; ଯାହା ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ରାଷ୍ଟ୍ରଧର୍ମ ଥିଲା । ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠେ, ଯଦି ଗଣତନ୍ତ୍ର ଥାଆନ୍ତା, ତେବେ କଳିଙ୍ଗର ପ୍ରଜାମାନେ ଜୈନଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରି ବଣ୍ୟ ଦେବତା ବା ଦେବୀ (ଆଦିବାସୀ ଦେବାଦେବୀ)ଙ୍କୁ ପୂଜା କରି ନ ଥାନ୍ତେ କି ? କାରଣ, ଆଟବିକ ରାଜ୍ୟ (ବଣ୍ୟରାଜ୍ୟ)ର ଅଧିବାସୀମାନେ ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତ ଇତିହାସରେ କ୍ୱଚିତ ଜୈନଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ଥିବାର ଦେଖାଯାଇଥାନ୍ତି । ଯେହେତୁ ଜୈନଧର୍ମ ଅତୀତରେ ରାଜପୃଷ୍ଠପୋଷକତା ଲାଭ କରିଥିଲା, ତେଣୁ କଳିଙ୍ଗରେ ରାଜତନ୍ତ୍ର ଥିବା ଏବଂ ଏହା ଜୈନଧର୍ମକୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ କରୁଥିବାର ସମ୍ଭାବନାକୁ ଏଡ଼ାଇ ଦିଆଯାଇ ନ ପାରେ ।

ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଅଭିଲେଖର ତର୍ଜମା

ବାସ୍ତବିକ ଅଶୋକଙ୍କ କଳିଙ୍ଗ ଆକ୍ରମଣବେଳେ କଳିଙ୍ଗରେ ରାଜତନ୍ତ୍ର ଥିଲା ନା ଗଣତନ୍ତ୍ର ଥିଲା ଏହା ଏକ ବିବଦମାନ ବିଷୟ । ତଥାପି ସମସ୍ତ ଉପାଦାନକୁ ଆଖିଆଗରେ ରଖି ବିଶ୍ଳେଷଣ କଲେ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଉଠେ ଯେ ସେତେବେଳେ କଳିଙ୍ଗରେ ରାଜତନ୍ତ୍ର ଥିଲା । କାରଣ, ଏହି ଆକ୍ରମଣ ପୂର୍ବରୁ ବା ପରେ କଳିଙ୍ଗରେ ଗଣତନ୍ତ୍ର ନ ଥିବା, କଳିଙ୍ଗ ରାଜକୁମାରଙ୍କ ବାଗ୍‌ଦତ୍ତା 'କାରୁବାକୀ' କିମ୍ବଦନ୍ତୀ, ଅଶୋକଙ୍କ '*ତ୍ରୟୋଦଶ ଶିଳାନୁଶାସନ*' ଏବଂ ଖାରବେଳଙ୍କ '*ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଭିଲେଖ*' – ଏ ସମସ୍ତକୁ ଗଭୀର ଭାବେ ଅଧ୍ୟୟନ କଲେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ଅଶୋକଙ୍କ ଆକ୍ରମଣବେଳେ କଳିଙ୍ଗରେ ରାଜତନ୍ତ୍ର ଥିଲା ।

କଳିଙ୍ଗରେ ରାଜତନ୍ତ୍ର ଥିବାର ସୂଚନା

କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧର ଫଳାଫଳ

କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧର ଫଳାଫଳ ଥିଲା ସୁଦୂର ପ୍ରସାରୀ । ଏହି ଯୁଦ୍ଧ ଭାରତ ତଥା ପୃଥିବୀ ଇତିହାସର ଏକ ଅଭୂତପୂର୍ବ ଘଟଣା ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହା ଅଶୋକଙ୍କ ଜୀବନରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିଥିଲା ବୋଲି ସର୍ବଜନ ବିଦିତ । ମାତ୍ର ଏହା ଯେ କେତେଦୂର ସତ୍ୟ– ଏହା ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନାର ବିଷୟ । କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧର ଫଳାଫଳ ନିମ୍ନରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ।

ରକ୍ତାକ୍ତ କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧ ଅଶୋକଙ୍କ ମନରେ ଗଭୀର ରେଖାପାତ କରିଥିଲା । ଏହା ତାଙ୍କର ହୃଦୟକୁ ଆନ୍ଦୋଳିତ କରିଥିଲା । ତ୍ରୟୋଦଶ ଶିଳାନୁଶାସନରେ ସେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି–

ଅଶୋକଙ୍କ ପରିବର୍ତ୍ତନ

"In conquering indeed an unconquered country (Kalinga), the slaying, death, deporting that occur there are considered extremely painful and serious by the Devanampriya."

ଅର୍ଥାତ୍–

''ଅବିଜିତ ରାଷ୍ଟ୍ର (କଳିଙ୍ଗ)କୁ ବିଜୟ କରି ଏବଂ ସଂଘଟିତ ହୋଇଥିବା ହତ୍ୟା, ମୃତ୍ୟୁ, ଦେଶାନ୍ତର ଇତ୍ୟାଦିର ସନ୍ଦର୍ଶନ ଦେବାନାଂପ୍ରିୟ (ଅଶୋକ)ଙ୍କ ପକ୍ଷେ ଚରମ ଦୁଃଖଦାୟକ ହୋଇଥିଲା ।''

ଏହି ମାନସିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଫଳରେ ଅଶୋକ 'ଚଣ୍ଡାଶୋକ'ରୁ 'ଧର୍ମାଶୋକ'ରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲେ । ତରବାରୀର ଜୟ ପ୍ରକୃତ ଜୟ ନୁହେଁ ବରଂ ମଣିଷ ହୃଦୟକୁ ଜୟ କରିବା ପ୍ରକୃତ ଜୟ ବୋଲି ସେ ହୃଦ୍‌ବୋଧ କରିଥିଲେ ।

ଅଶୋକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ

କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ଅଶୋକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ସେ ବୌଦ୍ଧ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଉପଗୁପ୍ତ ଅଥବା ନିଜ ପୁତୁରା ନିଗ୍ରୋଧ ଅଥବା ମୋଗଲି-ପୁତ୍ର-ତିସ୍ସାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହେଲେ । ଏକମାତ୍ର ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଯେ ତାଙ୍କୁ ଶାନ୍ତି ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୋଇପାରିବ ସେ ଏକଥା ହୃଦ୍‌ବୋଧ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହେବା ସହିତ ତାହାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ନିଜକୁ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ପରମ ଉପାସକ ହିସାବରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ବାହ୍ୟ ଥିଲା । ବିସ୍ତୃତ ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟକୁ ନିର୍ବିବାଦରେ ଉପଭୋଗ କରିବାର ଲାଳସା ତାଙ୍କ ମନ ଭିତରେ ଭରି ରହିଥିଲା ।

ବିହାର ଯାତ୍ରା ବନ୍ଦ ଓ ଧର୍ମଯାତ୍ରା ଆରମ୍ଭ

କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧ ପୂର୍ବରୁ ଅଶୋକ ବିଳାସପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନ ଅତିବାହିତ କରୁଥିଲେ । ଅନେକ ସମୟରେ ସେ ଶୀକାର ନିମିତ୍ତ ବିହାର ଯାତ୍ରା କରୁଥିଲେ । ମାତ୍ର ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଦୀକ୍ଷିତ ହେବା ପରେ ସେ ପଶୁବଧ ନିଷିଦ୍ଧ କରିଥିବାର ବର୍ଣ୍ଣନା ତାଙ୍କର *ପ୍ରଥମ ଶିଳାନୁଶାସନ*ରୁ ମିଳିଥାଏ । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ସେ ବିହାର ଯାତ୍ରାକୁ ବନ୍ଦକରିଦେଇ ଧର୍ମଯାତ୍ରାର ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ଜନ୍ମ, ନିର୍ବାଣ, ମୃତ୍ୟୁ ଇତ୍ୟାଦି ସହିତ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକ

ସେ ପରିଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ । ସେ ଲୁମ୍ବିନୀ, ସାରନାଥ ଇତ୍ୟାଦି ସ୍ଥାନ ଭ୍ରମଣ କରିଥିବା କଥା ତାଙ୍କର ଶିଳାନୁଶାସନରୁ ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ ।

ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରସାର ପାଇଁ ପଦକ୍ଷେପ

କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ଅଶୋକ ଯେ କେବଳ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହେଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ଏହି ଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ଏବଂ ପ୍ରସାର ପାଇଁ ସେ ବିହିତ ପଦକ୍ଷେପ ନେଇଥିଲେ । ତାଙ୍କରି ପ୍ରଚେଷ୍ଟାରେ ଭାରତ ଏବଂ ଭାରତ ବାହାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କରି ଉଦ୍‌ଯୋଗରେ ପାଟଳୀପୁତ୍ରଠାରେ 'ତୃତୀୟ ବୌଦ୍ଧ ସମ୍ମିଳନୀ' ଆହୂତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ସମ୍ମିଳନୀ ଶେଷରେ ମୋଗଲି-ପୁତ୍ର-ତିସ୍ସାଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ଭାରତ ତଥା ଭାରତ ବାହାରକୁ ଧର୍ମପ୍ରଚାରକମାନଙ୍କୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରଚାର ପାଇଁ ପ୍ରେରଣ କରାଯାଇଥିଲା । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ମଜ୍‌ଝନ୍ତିକ କାଶ୍ମୀର ଏବଂ ଗାନ୍ଧାରରେ; ମହାଦେବ ମହୀଷମଣ୍ଡଳ (ମହୀଶୂର)ରେ; ରକ୍ଷିତ ବନବାସୀରେ (ଉତ୍ତର କନ୍ନଡ଼ ଜିଲ୍ଲା); ଯୋନଧର୍ମରକ୍ଷିତ ଅପରାନ୍ତରେ; ମହାଧର୍ମରକ୍ଷିତ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରରେ; ମଝିମ ହିମାଳୟ ରାଜ୍ୟରେ; ଶୋଣ ଏବଂ ଉତ୍ତର ସୁବର୍ଣ୍ଣଭୂମିରେ ତଥା ମହେନ୍ଦ୍ର ଏବଂ ସଂଘମିତ୍ରା ସିଂହଳରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । ଏହି ପଦକ୍ଷେପ ଅଶୋକଙ୍କୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଏକ ମହାନ ପ୍ରଚାରକ ରୂପେ ପରିଗଣିତ କରିଥାଏ ।

ପ୍ରଜାବତ୍ସଳ ଶାସକ ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟାରମ୍ଭ

କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ଅଶୋକ ବାହ୍ୟତଃ ହେଲେ ବି ପ୍ରଜାନୁରଞ୍ଜକ ଶାସକ ରୂପେ ନିଜକୁ ପ୍ରଦର୍ଶିତ କରିଥିଲେ । ବିଶେଷତଃ କଳିଙ୍ଗବାସୀମାନଙ୍କ ଆଗରେ ନିଜକୁ ପିତୃତୁଲ୍ୟ ଶାସକ ରୂପେ ପରିଚିତ କରାଇବାକୁ ଯାଇ ସେ ନିଜର *କଳିଙ୍ଗ ଅନୁଶାସନ*ରେ ଲେଖିଥିଲେ–

> ''ସମସ୍ତ ମନୁଷ୍ୟମାନେ ମୋର ସନ୍ତାନ ସଦୃଶ ; ମୁଁ ମୋ
> ନିଜ ସନ୍ତାନସନ୍ତତିମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଇହଲୋକ ଏବଂ
> ପରଲୋକରେ ଯେମିତି ସୁଖ କାମନା କରେ, ତାହା ମୁଁ ସମସ୍ତ
> ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କ ପାଇଁ କାମନା କରେ ।''

ବାସ୍ତବିକ ଏଥିରୁ ସେ ଯେ ଜଣେ ପ୍ରଜାବତ୍ସଳ ସମ୍ରାଟ ଥିଲେ– ଏକଥା ନିଃସନ୍ଦେହରେ କୁହାଯାଇପାରେ । ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ ନିମିତ୍ତ ରାସ୍ତା ନିର୍ମାଣ, ବୃକ୍ଷ ରୋପଣ, ଚିକିତ୍ସାଳୟ ନିର୍ମାଣ ଇତ୍ୟାଦି କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଏହା ଥିଲା ଅନେକାଂଶରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପ୍ରଣୋଦିତ । କାଳେ ଭବିଷ୍ୟତରେ କଳିଙ୍ଗର ଅଧିବାସୀମାନେ ତାଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ବିଦ୍ରୋହ

ଘୋଷଣା କରିବେ, ସେହି ଭୟରେ ସେ ଏହି ବକ୍ତବ୍ୟ ଅନୁଶାସନରେ ଖୋଦିତ କରି କଳିଙ୍ଗର ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କରି ସେହି ଅନୁଶାସନରେ ସେ କୁମାରଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇଛନ୍ତି ଯେ ଯେଉଁମାନେ ଉପଦ୍ରବ କରିବେ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଦଣ୍ଡବିଧାନ କରାଯିବ । ଏହା ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାରାନ୍ତରେ କଳିଙ୍ଗବାସୀଙ୍କୁ ଯେ ଭୟଭୀତ କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା– ଏକଥା ନିଃସନ୍ଦେହରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ତେବେ ସେ ଯାହାହେଉନା କାହିଁକି, କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ଅଶୋକ ନିଜକୁ ଏକ ପ୍ରଜାବତ୍ସଳ ଶାସକ ରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିପାରିଥିଲେ ।

କଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟର ବିକାଶ

କଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟର ବିକାଶ ପାଇଁ ଅଶୋକ ଯତ୍ନବାନ ହୋଇଥିଲେ କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧ ପରେ । ପ୍ରଥମ ଥର ପାଇଁ ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତ ଇତିହାସରେ କଳା ଏବଂ ସ୍ଥାପତ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରସ୍ତର ବିନିଯୋଗ ହୋଇଥିଲା । ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତମ୍ଭ, ସ୍ତୂପ ଏବଂ ବିହାର ପ୍ରସ୍ତରରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ମଥୁରା, ସାରନାଥ, ପ୍ରୟାଗ, ବୈଶାଳୀ, କୁଶୀନରା, ତକ୍ଷଶିଳା, ଅଯୋଧ୍ୟା, ଶାହାବାଜ୍‌ଗଡ଼ି, କନୌଜ, କୌଶାମ୍ବୀ ଇତ୍ୟାଦି ସ୍ଥାନରେ ଅଶୋକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ସ୍ତୂପ ମୌର୍ଯ୍ୟକଳାର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ନିଦର୍ଶନ । ତାଙ୍କ ସ୍ତମ୍ଭାନୁଶାସନରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିବା ପାଲିଭାଷା ଭାରତରେ ସାଂସ୍କୃତିକ ଏକତା ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ଯଥେଷ୍ଟ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲା ।

ବିଶ୍ୱଭ୍ରାତୃତ୍ୱ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଦିଗରେ ଉଦ୍ୟମ

ଅଶୋକ କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ଧର୍ମାଶୋକରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲେ । ବିଶ୍ୱଭ୍ରାତୃତ୍ୱ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଦିଗରେ ସେ ଯେଉଁ ଉଦ୍ୟମ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ, ତାହା ବାସ୍ତବିକ ଅତୁଳନୀୟ । ସେ ଭାରତ ବାହାରର ଅନେକ ଦେଶକୁ ଶାନ୍ତି ପ୍ରସ୍ତାବ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ । ସେ ସିରିଆର ଶାସକ ଦ୍ୱିତୀୟ ଆଣ୍ଟିଓଚୋସ୍, ମିଶରର ଶାସକ ଦ୍ୱିତୀୟ ଟଲେମି ଫିଲାଡେଲଫସ୍, ମାସିଡୋନିଆର ଶାସକ ଆଣ୍ଟିଗୋନାସ୍ ଇତ୍ୟାଦି ରାଜାମାନଙ୍କ ସହ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରି ବିଶ୍ୱରେ ଅହିଂସାର ବାଣୀ ପ୍ରଚାର କରି ଦେଶ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ମୈତ୍ରୀ ସ୍ଥାପନ ନିମିତ୍ତ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ *ତ୍ରୟୋଦଶ ଶିଳାଲେଖ*ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଏହି ନାମଗୁଡ଼ିକ ଅଶୋକଙ୍କର ରାଜନୈତିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଚରିତାର୍ଥ କରିବା ପାଇଁ ଯେ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା– ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହରେ କୁହାଯାଇପାରେ ।

ବାସ୍ତବିକ କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧ ଥିଲା ଏକ ଇତିହାସ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଘଟଣା । ଏହା ମଗଧର ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଥିଲା । ମଗଧର ରାଜନୈତିକ ସ୍ଥିରତା ଏବଂ ଆର୍ଥନୀତିକ ପ୍ରଗତି ପାଇଁ ଏହି ଯୁଦ୍ଧ ମାର୍ଗ ଉନ୍ମୁକ୍ତ କରିଦେଇଥିଲା । ଏହାପରେ ଯେଉଁ ବିଶାଳ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା, ମୌର୍ଯ୍ୟବଂଶର ଉତ୍ତରସୂରୀ ଭାବେ ଅଶୋକ ଅନାୟାସରେ ଏହାକୁ ଉପଭୋଗ କରିଥିଲେ ।

କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ତାଙ୍କର ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ଦେଶଭିତରେ ଅନୁଶାସନ ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରଚାର କରି ଏବଂ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ସୀମାରେ *ତ୍ରୟୋଦଶ ଶିଳାଲେଖ* ସ୍ଥାପନ କରି ଏବଂ ସେଥିରେ କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧର ଭୟାବହତା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଅଶୋକ ଯଥାକ୍ରମେ ଦେଶଭିତରର ବିଦ୍ରୋହ ଏବଂ ବୈଦେଶିକ ଆକ୍ରମଣରୁ ଭାରତକୁ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ । କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧ ଅଶୋକଙ୍କୁ କୂଟନୀତି ସହ ଧର୍ମର ମଧୁର ସମ୍ମିଶ୍ରଣ ଘଟାଇବାରେ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ମତବ୍ୟକ୍ତ କଲେ ସତ୍ୟର ଅପଲାପ ହେବ ନାହିଁ ।

ଅଶୋକଙ୍କ ସମୟରେ କଳିଙ୍ଗର ଶାସନ

କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧର ଅବସାନ ପରେ ଏହା ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପଞ୍ଚମ ପ୍ରଦେଶ ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୋଇଥିଲା । ଅନ୍ୟ ଚାରିଗୋଟି ପ୍ରଦେଶ ଥିଲା– ପ୍ରାଚ୍ୟ, ଉତ୍ତରାପଥ, ଅବନ୍ତୀ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣାପଥ ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକର ରାଜଧାନୀ ଥିଲା ଯଥାକ୍ରମେ – ମଗଧ, ତକ୍ଷଶିଳା, ଉଜ୍ଜୟିନୀ ଏବଂ ସୁବର୍ଣ୍ଣଗିରି । କଳିଙ୍ଗର ରାଜଧାନୀ ତୋଷାଳୀ ଥିଲା ଏହି ପ୍ରଦେଶର ଶାସନର କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ । ଧଉଳି ଏବଂ ଜଉଗଡ଼ରୁ ମିଳିଥିବା ଅଶୋକଙ୍କ ଦୁଇଟି *ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶିଳାନୁଶାସନ* କଳିଙ୍ଗରେ ମୌର୍ଯ୍ୟ ଶାସନର ରୂପରେଖ ସମ୍ପର୍କରେ ବିଶେଷ ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ସେ ସମ୍ପର୍କରେ ନିମ୍ନରେ ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଅଛି ।

କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧରେ ଏହି ରାଜ୍ୟର ଅଧିବାସୀମାନେ ଅଶୋକଙ୍କୁ ତୀବ୍ର ବିରୋଧ କରିଥିଲେ । ଅଶୋକ ଏହାକୁ ମର୍ମେ ମର୍ମେ ଉପଲବ୍ଧି କରିଥିଲେ । ତେଣୁ

ପ୍ରାଦେଶିକ ଶାସନକର୍ତ୍ତା ଏବଂ ମନ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର ନିଯୁକ୍ତି

କଳିଙ୍ଗବାସୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସେ ଦୟା ଏବଂ ସ୍ନେହଯୁକ୍ତ ଏକ ଶାସନ ପଦ୍ଧତି ପ୍ରଚଳନ କରିବା ପାଇଁ ମନସ୍ଥ କରିଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଜଣେ ରାଜକୁମାରଙ୍କୁ କଳିଙ୍ଗର ପ୍ରାଦେଶିକ ଶାସନକର୍ତ୍ତା (Viceroy) ରୂପେ ନିଯୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ସେଥିରେ ଅଶୋକ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ତଦାରଖ କରି ତାଙ୍କୁ ସମୟୋଚିତ ଉପଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରିବା ନିମିତ୍ତ ସେ ଏକ 'ମନ୍ତ୍ରୀ ପରିଷଦ' ଗଠନ କରିଥିଲେ । ଏହା କୁମାରଙ୍କ ଔଦ୍ଧତ୍ୟକୁ ପ୍ରତିହତ କରିବା ସହିତ ଏକ ସନ୍ତୁଳିତ ଶାସନ ପ୍ରଦାନ କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା । କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧରେ ଅଶୋକ ଏହାର ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କ ମନରେ ଯେଉଁ ଆଘାତ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ ତାହାର ନିଷ୍ଠୁର ସ୍ମୃତିକୁ ସେମାନଙ୍କ ମାନସପଟରୁ ପୋଛିଦେବା ପାଇଁ ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତରେ ସେମାନଙ୍କୁ ବିଦ୍ରୋହୀ ହେବାକୁ ନ ଦେବା ପାଇଁ ଅଶୋକ ଏହି ସମୟୋଚିତ ପଦକ୍ଷେପ ନେଇଥିଲେ ।

ମୌର୍ଯ୍ୟ ଶାସନରେ ଏକ ଅଭିନବ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଶୋକ ପ୍ରଚଳନ କରିଥିଲେ । ତାହା ଥିଲା 'ଧର୍ମ ମହାମାତ୍ର'ମାନଙ୍କର ନିଯୁକ୍ତି । ସେମାନେ ପ୍ରତି ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷରେ ରାଜ୍ୟ

ଧର୍ମ ମହାମାତ୍ରମାନଙ୍କ ନିଯୁକ୍ତି

ମଧ୍ୟରେ ଭ୍ରମଣ କରି ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ଧାର୍ମିକ ଉପଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲେ । ପ୍ରାଦେଶିକ ଶାସନକର୍ତ୍ତାମାନେ ଏହି ଧର୍ମ ମହାମାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ନିଯୁକ୍ତି ଦେଉଥିଲେ । ମାତ୍ର, କଳିଙ୍ଗ ଥିଲା ଏହାର ଏକ ବ୍ୟତିକ୍ରମ । ଏହି ପ୍ରଦେଶ ପାଇଁ ଅଶୋକ ସ୍ୱୟଂ ଧର୍ମ ମହାମାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ନିଯୁକ୍ତ କରୁଥିଲେ । ଏଥିରୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ଯେ ଅଶୋକ କଳିଙ୍ଗର ଶାସନକ୍ଷେତ୍ରରେ ନିଜକୁ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ରୂପେ ଜଡ଼ିତ କରୁଥିଲେ ।

କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ବାହ୍ୟତଃ ହେଲେବି ଅଶୋକ ଥିଲେ ଜଣେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ମାନବ । କଳିଙ୍ଗବାସୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସେ ଅତିମାତ୍ରାରେ ଦୟା ବିଗଳିତ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲେ ।

ପିତୃତୁଲ୍ୟ ଶାସନ

ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସଦାସର୍ବଦା ଚିନ୍ତିତ ଥିବାର ସୂଚନା ସେ ଧଉଳିରୁ ତାଙ୍କର ମିଳିଥିବା *ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କଳିଙ୍ଗାନୁଶାସନ* ନଂ-୧ରେ ନିମ୍ନରୂପେ ଦେଇଛନ୍ତି–

''ସବ ମନିଷେ ପଜା ମମ । ଅଥ ପଜାୟେ
ଇଛାମି ହକଂ କିମ୍ତି ସବେନ ହୀତ ସୁଖେନ
ହିଦଲୋକିକ ପଲଲୋକିକେ ୟୁଜେବୁତି ତଥା
ସବ ମୁନିସେ ପି ଇଛାମି ହକମ୍ ।''

ଅର୍ଥାତ୍–

''ସମସ୍ତ ମନୁଷ୍ୟମାନେ ମୋର ସନ୍ତାନ ସଦୃଶ ।
ମୁଁ ମୋ ନିଜ ସନ୍ତାନସନ୍ତତିମାନଙ୍କ ପାଇଁ
ଇହଲୋକ ଏବଂ ପରଲୋକରେ ଯେମିତି ସୁଖ
କାମନା କରେ, ତାହା ମୁଁ ସମସ୍ତ ମୁନଷ୍ୟମାନଙ୍କ
ପାଇଁ କାମନା କରେ ।''

ବାସ୍ତବିକ ଏହା ଥିଲା ପିତୃତୁଲ୍ୟ ଶାସନର ନିଚ୍ଛକ ପ୍ରତିଛବି । ସନ୍ତାନ ପାଇଁ ପିତାର ହୃଦୟ ଯେମିତି ସଦାସର୍ବଦା ମଙ୍ଗଳ କାମନାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥାଏ, ଠିକ୍ ସେହିପରି କଳିଙ୍ଗର ସମସ୍ତ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଅଶୋକ ଦୟାର୍ଦ୍ର ହୋଇପଡ଼ିଥିଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କୁ ସନ୍ତାନତୁଲ୍ୟ

ପାଳନ କରିବାର ପ୍ରତିଜ୍ଞା ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କଳିଙ୍ଗାନୁଶାସନରେ ପ୍ରତିଫଳିତ କରିଥିଲେ ।

କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ସେ ତାଙ୍କର ରାଜକର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କୁ କଳିଙ୍ଗବାସୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ କଠୋର ହେବା ପରିବର୍ତ୍ତେ କୋମଳ ହେବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଧଉଳି ଅନୁଶାସନରେ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

> "ଶାସନ ପରିଚାଳନା କ୍ଷେତ୍ରରେ କେତେକ ଲୋକଙ୍କୁ କାରାବାସ ଦଣ୍ଡ ବା ଆଘାତ ଦେବାକୁ ପଡ଼ିପାରେ । ଫଳରେ କାରାଗାରରେ କେହି ଆକସ୍ମିକ ମୃତ୍ୟୁ ବରଣ କରିପାରନ୍ତି ବା ବିଶେଷ ଭାବରେ କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇପାରନ୍ତି .... । ନିରପେକ୍ଷ ବିଚାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଘୃଣା, ଅମାନୁଷିକତା, କଠୋରତା ଏବଂ ହଠାତ୍ ପଦକ୍ଷେପନେବାର ଭାବନା ଇତ୍ୟାଦି ଗୁଣ ପ୍ରଧାନ ଅନ୍ତରାୟ । .... ଆପଣମାନେ ସମସ୍ତେ ସଚେତନ ହେବା ଉଚିତ ଯେ ଉକ୍ତ ଦୁର୍ଗୁଣଗୁଡ଼ିକ ଯେମିତି ଆପଣମାନଙ୍କଠାରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ନ ହୁଏ । .... (ତୋଷାଳୀର) ବିଚାରକ କାହାରିକୁ ହଠାତ୍ କାରାବାସ ବା ନିଷ୍ଠୁର ଆଘାତ ପାଇଁ ଆଦେଶ ଦେବା ଉଚିତ ହେବ ନାହିଁ ।"

ଅଶୋକ କଳିଙ୍ଗରେ ଅବସ୍ଥାପିତ ରାଜକର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କୁ ନିଷ୍ଠୁରତା ଆଚରଣ ନ କରିବା ପାଇଁ ସତର୍କ କରିଦେଇଥିଲେ । ଏଥିରୁ କଳିଙ୍ଗର ଶାସନକାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେ ଯେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଭାବେ ଜଡ଼ିତ ଥିଲେ ଏହି ସମ୍ଭାବନାକୁ ଏଡ଼ାଇ ଦିଆଯାଇ ନ ପାରେ ।

ଧର୍ମାନୁରାଗଯୁକ୍ତ ଶାସନ

ନିଜର ସ୍ଥିତିକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିବା ପାଇଁ ଅଶୋକ ଏକ ବିଚକ୍ଷଣ କୂଟନୀତିଜ୍ଞ ହିସାବରେ ନିଜର ଶାସନକୁ ଧର୍ମର ପ୍ରଲେପନରେ ସୁଗନ୍ଧିତ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ଏପରିକି ନିଜ ବିରୁଦ୍ଧର ପ୍ରଜାବିପ୍ଳବ ହେବାର ସାମାନ୍ୟତମ ସମ୍ଭାବନାକୁ ଏଡ଼ାଇଯିବା ପାଇଁ ସେ 'ସମାଜ' (ଉତ୍ସବ ଇତ୍ୟାଦିରେ ଜନସମାଗମ)କୁ ଉଚ୍ଛେଦ କରିଥିଲେ । ଧଉଳି ଅନୁଶାସନରେ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

> "…. ପ୍ରତି ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷରେ ମୁଁ ଭ୍ରମଣ ନିମିତ୍ତ ଧର୍ମ ମହାମାତ୍ରମାନଙ୍କୁ ପଠାଇବି । ସେମାନେ ନିଷ୍ଠୁର ତଥା ଅମାନୁଷିକ ହେବେ ନାହିଁ, ବରଂ ବ୍ୟବହାରରେ ନମ୍ର ଏବଂ ଭଦ୍ର ହେବେ ।"

ଏଥିରୁ ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ ଯେ ଅଶୋକ ବହୁ ଚତୁରତାର ସହିତ ଧର୍ମକୁ ଶାସନର ଏକ ଅଙ୍ଗ ରୂପେ ବିବେଚନା କରି ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଶାନ୍ତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ ଏବଂ ନିଜ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସଫଳ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ଧର୍ମଯୁକ୍ତ ଶାସନ ସେ କଳିଙ୍ଗବାସୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଚଳନ କରିଥିଲେ ।

କଳିଙ୍ଗରେ ଧମ୍ମର ବିକାଶ

ଅଶୋକ ମଧ୍ୟ କଳିଙ୍ଗରେ ନିଜ ଧମ୍ମ (Law of Piety)ର ବିକାଶ ପାଇଁ ପଦକ୍ଷେପ ନେଇଥିଲେ । ପ୍ରାଦେଶିକ ଶାସନକର୍ତ୍ତାମାନଙ୍କର ସୁଶାସନରେ କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧର ଦୁଃଖଦ ଘଟଣାକୁ ଏହାର ଅଧିବାସୀମାନେ କ୍ରମଶଃ ଭୁଲିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏହି ଅବସରରେ ବୌଦ୍ଧ ସଂଘଗୁଡ଼ିକ କଳିଙ୍ଗରେ ସକ୍ରିୟ ହୋଇଉଠିଲେ ଏବଂ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପ୍ରସାର କାର୍ଯ୍ୟରେ ମନୋନିବେଶ କଲେ । ଅଶୋକ ନିଜ ଭ୍ରାତା ତିଷ୍ୟଙ୍କ ପାଇଁ ଭୋଜକଗିରି ବିହାର ନାମକ ଏକ ମଠ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ଥେରାବାଦ, ସର୍ବାସ୍ତିବାଦ ଏବଂ ମହାସଙ୍ଘିକମାନେ ନିର୍ବିଘ୍ନରେ କଳିଙ୍ଗରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରଚାର ପାଇଁ ମନୋନିବେଶ କରିଥିଲେ ।

ସୁସଂଗଠିତ ରାଜକର୍ମଚାରୀବୃନ୍ଦ

କଳିଙ୍ଗରେ ଏକ ସୁଦୃଢ଼ ଶାସନର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ନିମିତ୍ତ ଅଶୋକ ବହୁତ ରାଜକର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କୁ ନିଯୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ 'ରାଜୁକ', 'ମହାମାତ୍ର' 'ଯୁକ୍ତ', 'ବଚଭୂମିକ', 'ଅନ୍ତଃମହାମାତ୍ର' ଏବଂ 'ଧର୍ମମହାମାତ୍ର' ଆଦି ଥିଲେ ଅନ୍ୟତମ । ସେମାନେ ସୁସଂଗଠିତ ଭାବରେ କଳିଙ୍ଗର ପ୍ରାଦେଶିକ ଶାସନକର୍ତ୍ତାଙ୍କୁ ଶାସନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଏହା ଫଳରେ କଳିଙ୍ଗର ଶାସନ ସୁନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇପାରିଥିଲା । ଏହି ଦକ୍ଷ ଶାସନ ଯେ କଳିଙ୍ଗର ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କୁ ଶାନ୍ତି ପ୍ରଦାନ ଏବଂ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରିବା ନିମିତ୍ତ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା— ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ ।

କଳିଙ୍ଗର ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଅତିମାତ୍ରାରେ ଆତ୍ମନିୟୋଜନ କରିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ଅଶୋକ କାହିଁକି ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ ? ଏହାର ଉତ୍ତର ଅତ୍ୟନ୍ତ ସହଜ । ଅଶୋକ ଥିଲେ ଜଣେ ବିଚକ୍ଷଣ କୂଟନୀତିଜ୍ଞ । ସେ ଉପଲବ୍ଧି କରିଥିଲେ ଯେ କଳିଙ୍ଗ ଅଧିକାର

କରି ଏହାର ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କ ମନରେ ଦାରୁଣ ଆଘାତ ଦେଇଛନ୍ତି । ତାହା କେବଳ ସୁଶାସନ ଦ୍ୱାରା ଅପନୋଦିତ ହୋଇପାରିବ ବୋଲି ସେ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ

କଳିଙ୍ଗରେ ଅଶୋକଙ୍କ ଶାସନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ

ଜାଣିଥିଲେ । ତେଣୁ କଳିଙ୍ଗର ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସେ ମାତ୍ରାଧିକ୍ୟ ଭାବେ ନମ୍ର ଏବଂ ଉଦାର ମନୋଭାବ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ ।

ପ୍ରଜାନୁରଞ୍ଜକ ଶାସକର ଆବରଣ ତଳେ ଅଶୋକଙ୍କର କଠୋରତା ଲୁଚି ରହିଥିଲା । ପ୍ରକାରାନ୍ତରେ ସେ କଳିଙ୍ଗର ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କୁ ଭୟଭୀତ କରାଇ ତାଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସ୍ୱର ଉତ୍ତୋଳନ କରିବାର ପ୍ରୟାସକୁ ଦମନ କରିଦେଇଥିଲେ । ତ୍ରୟୋଦଶ ଶିଳାନୁଶାସନରେ ସେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି–

> "…. ଦେବାନାଂ ପ୍ରିୟ (ଅଶୋକ)ଙ୍କ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ବାସ
> କରୁଥିବା ଆଟବିକ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ …. ଃତିକରିବାରୁ
> ନିବୃତ୍ତ ରହିବା ନିମିତ୍ତ ସେ କହିଛନ୍ତି । ……………
> ନଚେତ୍, ସେମାନଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରାଯିବ ।"

କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଜଉଗଡ଼ ଶିଳାନୁଶାସନରେ ସେ ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି ଯେ ଧରାହୋଇଥିବା ଦୋଷୀମାନେ ଅତ୍ୟାଚାର ଯୋଗୁ ବନ୍ଦୀଶାଳାରେ ମରିଯାଇପାରନ୍ତି ବା ବିଶେଷ ରୂପେ କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇପାରନ୍ତି । ତେଣୁ କର୍ମଚାରୀମାନେ ସେଥିପ୍ରତି ସତର୍କ ହୋଇ ତାହା ନ କରାଇବାକୁ ସେ ଉପଦେଶ ଦେଇଛନ୍ତି । ଉପରୋକ୍ତ ପଦକ୍ଷେପମାନ ଯେ କଳିଙ୍ଗର ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କୁ ଭୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା – ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହରେ କୁହାଯାଇପାରେ ।

ତେବେ ସେ ଯାହା ହେଉନା କାହିଁକି, ଅଶୋକ କଳିଙ୍ଗର ଶାସନକ୍ଷେତ୍ରରେ ଧର୍ମର ପ୍ରଲେପ ବୋଳି ଦେଇଥିଲେ । ପ୍ରକାରାନ୍ତରେ ସେ କଳିଙ୍ଗର ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କୁ ଭୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଇ ସେମାନଙ୍କୁ ଭବିଷ୍ୟତରେ ବିଦ୍ରୋହୀ ନ ହେବାପାଇଁ ସତର୍କ କରାଇ ଦେଇଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ଅଶୋକଙ୍କ ଜୀବିତାବସ୍ଥାରେ, କଳିଙ୍ଗ ବିଦ୍ରୋହର ସ୍ୱର ଉତ୍ତୋଳନ କରି ନ ଥିଲା । ମାତ୍ର ଅଶୋକଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ତାଙ୍କର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀମାନେ ଦୁର୍ବଳ ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ଏହାର ସୁଯୋଗ ନେଇଥିଲା କଳିଙ୍ଗ । ସେ ମଗଧର ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦ କବଳରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ମହାମହିମ ଖାରବେଳ କଳିଙ୍ଗର ପରାଜୟର ପ୍ରତିଶୋଧ ନେଇଥିଲେ ମଗଧକୁ ତାଙ୍କର ପଦାନତ କରି ।

❑

ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ

ମହାମେଘବାହନ ଐର ଖାରବେଳ

(Mahameghavahana Aira Kharavela)

କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ଅନ୍ଧକାରାଚ୍ଛନ୍ନ । ଭୁବନେଶ୍ୱରସ୍ଥିତ ଉଦୟଗିରିର ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଭିଲେଖ ଆବିଷ୍କୃତ ହେବା ସହିତ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସର ଏକ ଗୌରବୋଜ୍ଜ୍ୱଳ ଐତିହ୍ୟ ଉପରେ ଆଲୋକ ସମ୍ପାତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଅଭିଲେଖର ନାୟକ ଚେଦି ବଂଶୀୟ ମହାମେଘବାହନ ଐର ଖାରବେଳ ଥିଲେ ତତ୍କାଳୀନ ଭାରତବର୍ଷର ରାଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଗ୍ରଗଣ୍ୟ । ତାଙ୍କର ଖଣ୍ଡା ଝନତ୍କାରରେ ମଗଧ ସହିତ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ଅନେକ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରକମ୍ପିତ ହୋଇ ଉଠିଥିଲେ ଏବଂ ସେମାନେ କଳିଙ୍ଗର ବଶ୍ୟତା ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ । ଯଦି ପ୍ରାଚୀନ କଳିଙ୍ଗରେ କେବେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଯୁଗ ଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଏ, ତାହା ହେଉଛି ଖାରବେଳଙ୍କ ସମୟ । ରାଜ୍ୟଜୟ, ସୁଶାସନ, କଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟର ବିକାଶ ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରସାର ଇତ୍ୟାଦି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉତ୍କର୍ଷତାର ଚରମ ନିଦର୍ଶନ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଥିଲା ଖାରବେଳଙ୍କ ସମୟରେ । *ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଭିଲେଖ* ଖାରବେଳଙ୍କର ତ୍ରୟୋଦଶ ବର୍ଷ ଶାସନର ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ଖଣ୍ଡଗିରି ଏବଂ ଉଦୟଗିରିର ଗୁମ୍ଫାସମୂହ ଏବଂ ଚିତ୍ରରାଜି ଖାରବେଳଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ସମ୍ପର୍କରେ ସମ୍ୟକ୍ ସୂଚନା ମଧ୍ୟ ଦେଇଥାଏ ।

ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଭିଲେଖ

୧୮୨୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଐତିହାସିକ Andrew Stirling ଉଦୟଗିରିସ୍ଥିତ ଏହି ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଭିଲେଖର ସନ୍ଧାନ ପାଇଥିଲେ । ସେ ନିଜର ପୁସ୍ତକ 'An Account of Geographical Statistical and Historical of Orissa or Cuttack'ରେ ଏହି ଅଭିଲେଖକୁ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । James Princep, J.H. Fleet, R.L. Mitra, B.M. Barua, D.C. Sircar, K.P. Jayaswal, K.C. Panigrahi, N.K. Sahu ଇତ୍ୟାଦି ଐତିହାସିକ ଏବଂ ବିଦ୍ୱାନମାନେ ଏହି ଅଭିଲେଖ ଉପରେ ବହୁତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଲୋଚନାମାନ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଅଭିଲେଖ ବ୍ରାହ୍ମୀ ଲିପି ଏବଂ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ଖୋଦିତ । ଏଥିରେ ସର୍ବମୋଟ ୧୭ଟି ଧାଡ଼ି ରହିଅଛି । ଖାରବେଳଙ୍କ ବାଲ୍ୟକାଳଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ତାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ତ୍ରୟୋଦଶ ବର୍ଷର ଶାସନ ସମ୍ପର୍କରେ ଏଥିରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଐତିହାସିକ

ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଏହି ଅଭିଲେଖ ବହୁତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତରେ ବହୁ ବିଶିଷ୍ଟ ନରପତି ଯଥା — ଅଶୋକ, ଗୌତମୀପୁତ୍ର ସାତକର୍ଣ୍ଣୀ, ରୁଦ୍ରଦାମନ୍, ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତ, ଦ୍ୱିତୀୟ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ, ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନ ଇତ୍ୟାଦିଙ୍କ ଅଭିଲେଖଗୁଡ଼ିକ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବରେ ଶାସନର ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କରି ନ ଥାଏ । ଏହି ଅଭିଲେଖ ଖାରବେଳ ଯୁବରାଜ ଅବସ୍ଥାରେ କେଉଁ କେଉଁ ବିଦ୍ୟା ଶିକ୍ଷା କରୁଥିଲେ ସେ ସମ୍ପର୍କରେ ସୂଚନା ଦେଇ ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତର ରାଜକୁମାରମାନଙ୍କର ବିଦ୍ୟାଶିକ୍ଷା ଉପରେ ବିଶେଷ ଆଲୋକପାତ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଅଛି । ଉତ୍ତର ଓ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତରେ ରାଜ୍ୟଜୟ ଏବଂ ସେହି ରାଜାମାନଙ୍କର ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିବା ହେତୁ ଏହି ଶିଳାଲେଖ ତତ୍କାଳୀନ ଭାରତବର୍ଷର ଏକ ସ୍ପଷ୍ଟ ରାଜନୈତିକ ଚିତ୍ର ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାରେ ସଫଳ ହୋଇଥାଏ । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ଜୈନଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା ଏବଂ ପ୍ରସାର ପାଇଁ ଖାରବେଳ ନେଇଥିବା ପଦକ୍ଷେପ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ତତ୍କାଳୀନ ରାଜନୈତିକ ଅବସ୍ଥା (ରାଜ୍ୟ ଏବଂ ରାଜାଙ୍କ ନାମ) ଉଲ୍ଲେଖ କରିବା ହେତୁ ଖାରବେଳଙ୍କ ସମୟ ନିରୂପଣ କରିବା ଦିଗରେ ଏହି ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଭିଲେଖ ଯଥେଷ୍ଟ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ ।

ଚେଦି ବା ଚେତି ବଂଶ

ଖାରବେଳ ଥିଲେ ଚେଦି ବା ଚେତିବଂଶର ତୃତୀୟ ନରପତି । ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳର ଚେଦି ରାଷ୍ଟ୍ର ବର୍ତ୍ତମାନର ବୁନ୍ଦେଲଖଣ୍ଡ ଅଞ୍ଚଳକୁ ବୁଝାଉଥିଲା । ଏହାର ରାଜଧାନୀ ଥିଲା ଶୋତ୍ଥିବତୀ ନଗର ବା ମହାଭାରତ ସମୟର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଶୁକ୍ତିମତୀ । ଐତିହାସିକ Nabin Kumar Sahu ଚେଦି ରାଷ୍ଟ୍ର ଅବିଭକ୍ତ ବଲାଙ୍ଗୀର ଜିଲ୍ଲାର ଶୁକ୍-ତେଲ୍ ନଦୀକୂଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା ବୋଲି ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଏହା ସତ୍ୟ ନୁହେଁ କାରଣ ଚେଦି ରାଷ୍ଟ୍ର କୁରୁ ଏବଂ ବଙ୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା । ଶୁକ୍-ତେଲ୍ ନଦୀ ଉପତ୍ୟକା ଅବା ଏହି ଦୁଇ ରାଷ୍ଟ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଆସିବ କିପରି ? କଳିଙ୍ଗରେ ଏହି ଚେଦି (ଚେତି) ବଂଶ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ ମହାମେଘବାହନ । ସେ ଥିଲେ ଖାରବେଳଙ୍କ ପ୍ରପିତା । ସେ ପ୍ରାଚୀନ ଚେଦିରାଜା ବସୁଙ୍କର ବଂଶଧର ଥିଲେ । ଏହି ବସୁଙ୍କୁ ଉପରିଚରବସୁଙ୍କ ସହ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇଥାଏ । ଖାରବେଳଙ୍କ ପିତାଙ୍କ ବିଷୟରେ ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଅଭିଲେଖ ନୀରବ । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମତ ପ୍ରଦାନ କରିବା ପାଇଁ ଐତିହାସିକମାନେ ଅସମର୍ଥ । ଐତିହାସିକ R.L. Mitra ଏବଂ K.P. Jayaswal ଖାରବେଳଙ୍କୁ 'ଐର' ବଂଶ ସଂଭୂତ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥା'ନ୍ତି ଏବଂ ଏହି ବଂଶର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ଐର ନାମଧେୟ ରାଜା ହୋଇଥିବେ ବୋଲି ମତପ୍ରଦାନ କରିଥାନ୍ତି । ମାତ୍ର ଐତିହାସିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ମନନ କଲେ ଏହା ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟ ନୁହେଁ ବୋଲି ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ । କାରଣ, କୌଣସି ଉପାଦାନ ଏହି ତଥ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ନ ଥାଏ । ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ରାଜା ବା ବୀରମାନଙ୍କୁ 'ଆର୍ଯ୍ୟ' ରୂପେ ସମ୍ବୋଧନ କରାଯାଉଥିଲା ।

ସମୟକ୍ରମେ ଅପଭ୍ରଂଶ ହୋଇ ଏହା 'ଐର' ହୋଇଥିବା ବିଚିତ୍ର ନୁହେଁ । ସାଧାରଣତଃ ଏହି ମତ ସହିତ ଐତିହାସିକମାନେ ଏକମତ ହୋଇଥା'ନ୍ତି ।

ଖାରବେଳଙ୍କ ସମୟ

ଖାରବେଳଙ୍କ ସମୟ ନିରୂପଣ କରିବା ଏକ କଷ୍ଟକର ବ୍ୟାପାର । ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖରେ ଖାରବେଳ ନିଜ ସମୟ ସମ୍ପର୍କରେ କିଛିହେଲେ ସୂଚନା ଦେଇ ନାହାଁନ୍ତି । ମାତ୍ର ସେ କେତେକ ରାଜାଙ୍କ ନାମ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ତଥ୍ୟମାନ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ସମସ୍ତ ତଥ୍ୟକୁ ଆଖି ଆଗରେ ରଖି ଅନେକ ଐତିହାସିକମାନେ ଖାରବେଳଙ୍କ କାଳ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରଯତ୍ନ କରିଥା'ନ୍ତି । B.L. Indraji, R.D. Banerji, K.P. Jayaswal ଏବଂ K.C. Panigrahi ତାଙ୍କୁ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତାବ୍ଦୀର ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିବାବେଳେ N.N. Ghosh; B.M. Barua, H.C. Raychaudhuri ଇତ୍ୟାଦି ଐତିହାସିକମାନେ ତାଙ୍କୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଅବସ୍ଥାପିତ କରିଥା'ନ୍ତି । ଏହି ଶିଳାଲେଖରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଥିବା 'ସାତକଣୀ' (ସାତକର୍ଣ୍ଣୀ), 'ନନ୍ଦରାଜ', 'ଯବନରାଜ' ଏବଂ 'ବହସତିମିତ' (ବୃହସ୍ପତିମିତ୍ର) ଇତ୍ୟାଦି ରାଜାଙ୍କ ନାମ ଏବଂ 'ତି-ବସ-ସତ' ତଥା 'ମୁଖୀଅକାଳ' (ମୁରିୟକାଳ) ଇତ୍ୟାଦି ସମୟ ସମ୍ପର୍କିତ ବର୍ଣ୍ଣନା ଖାରବେଳଙ୍କ ସମୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବା ଦିଗରେ ଯଥେଷ୍ଟ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ।

ରାଜତ୍ୱର ଦ୍ୱିତୀୟ ବର୍ଷରେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ରାଜା ସାତକର୍ଣ୍ଣୀଙ୍କ ପରାକ୍ରମକୁ ହେୟଜ୍ଞାନ କରି ଖାରବେଳ ନିଜର ଚତୁରଙ୍ଗ ବଳସହ (ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ସହ) ପଶ୍ଚିମ ଦିଗକୁ ଅଗ୍ରସର ହୋଇ କୃଷ୍ଣାନଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଥିଲେ ଓ ଆସିକ ନଗରୀକୁ ଭୀତତ୍ରସ୍ତ କରାଇଥିଲେ । ଐତିହାସିକ K.P. Jayaswal, R.D. Banerji ଓ E.J. Rapson ଏହି ସାତକର୍ଣ୍ଣୀଙ୍କୁ ନାନାଘାଟ ଅଭିଲେଖରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ସାତବାହନ ବଂଶର ତୃତୀୟ ନରପତି ଏବଂ ରାଣୀ ନାଗନିକା ବା ନାୟନିକାଙ୍କ ସ୍ୱାମୀରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରିଥା'ନ୍ତି । ଏହି ଶିଳାଲେଖ ସାତକର୍ଣ୍ଣୀଙ୍କୁ 'ଦଖିନପଠପତିନୋ' (ଦକ୍ଷିଣାପଥପତେଃ) ଅର୍ଥାତ୍ 'ସମଗ୍ର ଦକ୍ଷିଣଭାରତର ସ୍ୱାମୀ' ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛି । ଖାରବେଳ ତାଙ୍କୁ ଜୀବିତାବସ୍ଥାରେ ପରାଜୟ କରିବାର ସୂଚନା ମିଳି ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ସାତବାହନ ରାଜ୍ୟ ଯେ ଖାରବେଳଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କବଳିତ ହୋଇଥିଲା – ଏହା ନିଶ୍ଚିତ ରୂପେ ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ । କାରଣ, ଖାରବେଳ ରାଜତ୍ୱର ଚତୁର୍ଥ ବର୍ଷରେ ପୁନର୍ବାର ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଅଭିଯାନରେ ବାହାରିଥିଲେ । ଏଥର ସେ ରାଷ୍ଟ୍ରିକ ଏବଂ ଭୋଜକମାନଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିଥିଲେ । ଏହି ରାଷ୍ଟ୍ରିକ ଏବଂ ଭୋଜକମାନେ ଖାରବେଳଙ୍କ ପ୍ରଥମ ଆକ୍ରମଣବେଳେ ସାତକର୍ଣ୍ଣୀଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିବା ନିଶ୍ଚିତ କାରଣ, ସେମାନେ ସାତକର୍ଣ୍ଣୀଙ୍କ ଅଧୀନସ୍ଥ ଥିଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟ ଥର ପାଇଁ ଖାରବେଳ ଆକ୍ରମ..

ସାତକର୍ଣ୍ଣୀ

କଲାବେଳକୁ ବୋଧହୁଏ ସାତକର୍ଣ୍ଣୀ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । କାରଣ, ତାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଏହି ଦ୍ୱିତୀୟ ଆକ୍ରମଣବେଳେ କିଛି ବର୍ଣ୍ଣନା ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଅଭିଲେଖରେ ନାହିଁ । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ସେତେବେଳକୁ ସାତକର୍ଣ୍ଣୀ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଖାରବେଳ ଏହାର ସୁଯୋଗ ନେଇ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଆକ୍ରମଣବେଳେ ରାଷ୍ଟ୍ରିକ ଓ ଭୋଜକମାନଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିଥିଲେ । ସାତବାହନ ରାଜା ପ୍ରଥମ ସାତକର୍ଣ୍ଣୀ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୪୭ରୁ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୩୭ ମଧ୍ୟରେ ଶାସନ କରିଥିବା କଥା ଜଣାପଡ଼େ । ଖାରବେଳଙ୍କ ରାଜୁତିର ତୃତୀୟ ବର୍ଷରେ ବୋଧହୁଏ ସାତକର୍ଣ୍ଣୀ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୩୭+୩ = ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୪୦ ହେଉଛି ଖାରବେଳଙ୍କ ରାଜୁତିର ପ୍ରଥମ ବର୍ଷ । ଅତଏବ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀ ହେଉଛି ଖାରବେଳଙ୍କ ସମୟ ।

ନନ୍ଦରାଜ

ଖାରବେଳଙ୍କ ସମୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବା ଦିଗରେ ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ 'ନନ୍ଦରାଜ' ଶବ୍ଦ ଯଥେଷ୍ଟ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଅଭିଲେଖର ଷଷ୍ଠ ଧାଡ଼ିରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି ଯେ ରାଜତ୍ୱର ପଞ୍ଚମ ବର୍ଷରେ ଖାରବେଳ ନନ୍ଦରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା 'ତି-ବସ-ସତ' ପୂର୍ବେ ଖୋଦିତ ଏକ କେନାଲକୁ ତନସୁଲିଆବାଟ ଦେଇ ନିଜ ରାଜଧାନୀ କଳିଙ୍ଗନଗରୀ ମଧ୍ୟକୁ ବିସ୍ତାରିତ କରାଇଥିଲେ । ଐତିହାସିକ ପ୍ରଫେସର K.C. Panigrahi ଏହି ନନ୍ଦରାଜାଙ୍କୁ ଅଶୋକଙ୍କ ସହିତ ଚିହ୍ନିତ କରି ଖ୍ରୀ.ପୂ. ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତାବ୍ଦୀ ହିଁ ଖାରବେଳଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ସମୟ ବୋଲି ଯୁକ୍ତି ବାଢ଼ିଥା'ନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ କଳିଙ୍ଗଯୁଦ୍ଧରେ ବିଜୟୀ ହେବା ପରେ ଅଶୋକ ଏହାର ସ୍ମାରକୀ ସଦୃଶ କଳିଙ୍ଗ ଜୀନାସନ (ଜୀନମୂର୍ତ୍ତି) ନେଇଯାଇଥିଲେ । ଅପରପକ୍ଷରେ ନନ୍ଦରାଜା ମହାପଦ୍ମ ନନ୍ଦ ହୋଇପାରିବେ ନାହିଁ ବୋଲି ସେ ମତବ୍ୟକ୍ତ କରନ୍ତି କାରଣ ଉଦ୍ଧତ ଏବଂ ଅପରିଣାମଦର୍ଶୀ ହିସାବରେ ପରିଚିତ ଥିବା ମହାପଦ୍ମ କେବେ କେନାଲ ଖନନ ଭଳି ସୁକାର୍ଯ୍ୟ କରି ନ ପାରନ୍ତି । ମାତ୍ର ପ୍ରଫେସର Panigrahiଙ୍କର ଏହି ମତ ବହୁ ଦୁର୍ବଳ ତତ୍ତ୍ୱ ଉପରେ ଆଧାରିତ । ଯେଉଁ କଳିଙ୍ଗ ଅଶୋକଙ୍କୁ 'ଚଣ୍ଡାଶୋକ'ରୁ 'ଧର୍ମାଶୋକ'ରେ (ବାହ୍ୟତଃ ହେଲେ ବି) ପରିଣତ କରିଥିଲା, ସେହି କଳିଙ୍ଗର ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କ ମନରେ ଆହୁରି ଆଘାତ ଦେଇ କଳିଙ୍ଗର ଉପାସ୍ୟ ଜୈନ ତୀର୍ଥଙ୍କର (ବା ଜୀନାସନ)କୁ ନେଇଯିବା ଅଶୋକଙ୍କ ପକ୍ଷେ ଅସମ୍ଭବ ତଥା ଅସମୀଚୀନ ନିଷ୍ପତ୍ତି । ଅଶୋକଙ୍କ ଭଳି ଜଣେ ସୁଦକ୍ଷ ଶାସକ ଏବଂ ବିଚକ୍ଷଣ କୂଟନୀତିଜ୍ଞ କଳିଙ୍ଗବାସୀମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ତେଜିତ କରି ସେମାନଙ୍କର ଧର୍ମକୁ ଉପେକ୍ଷାକରି ଜୀନାସନ ନେଇ ଭବିଷ୍ୟତରେ କଳିଙ୍ଗବାସୀମାନଙ୍କୁ ବିଦ୍ରୋହୀ କରାଇବାର କଳ୍ପନା କେବେହେଲେ କରିପାରି ନ ଥିବେ । ପୁନଶ୍ଚ, ମହାପଦ୍ମ ନନ୍ଦ ନିଜ ଶାସନର ଶେଷ ସମୟ ଆଡ଼କୁ କଳିଙ୍ଗର ଅଧିବାସୀମାନେ ବିଦ୍ରୋହୀ ହୋଇପାରନ୍ତି ବୋଲି ଭାବି ସେମାନଙ୍କୁ ଶାନ୍ତ ବା ଖୁସୀ କରାଇବା ପାଇଁ ଜନହିତକର କାର୍ଯ୍ୟ ହିସାବରେ ଏହି କେନାଲ ଖୋଦନ କରିବାର ସମ୍ଭାବନାକୁ ମଧ୍ୟ ଏଡ଼ାଇ ଦିଆଯାଇ ନ ପାରେ । ଅତି ସାଧାରଣ ଭାବରେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଖାରବେଳଙ୍କ ବହୁପୂର୍ବରୁ ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଥିଲା ଏବଂ ମୌର୍ଯ୍ୟ ରାଜାମାନଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧି ମଧ୍ୟ ଥିଲା । ତେଣୁ ସର୍ବଜନବିଦିତ ମୌର୍ଯ୍ୟ ରାଜା (K.C. Panigrahiଙ୍କ ମତରେ ଅଶୋକ)ଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ ନ କରି ଖାରବେଳ ସେଠାରେ ନନ୍ଦରାଜଙ୍କ ନାମ ଲେଖିଲେ କାହିଁକି ? ଏ ଧରଣର ଭୁଲ୍ ହେବା କଦାଚ ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ମହାପଦ୍ମନନ୍ଦଙ୍କ ସମୟ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ଚତୁର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଆସୁଥିବାରୁ ଖାରବେଳ ଏହାର ତିନିଶହ ବର୍ଷ ପରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ରାଜୁତି କରୁଥିବାର ପ୍ରମାଣ ସ୍ପଷ୍ଟ । ଅତଏବ ମହାପଦ୍ମନନ୍ଦଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଖୋଳାଯାଇଥିବା କେନାଲକୁ ଖାରବେଳ ଯେ ସଂପ୍ରସାରଣ କରି କଳିଙ୍ଗ ନଗରୀ ଭିତରକୁ ପ୍ରବେଶ କରାଇଥିଲେ– ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ ।

ଯବନରାଜ (ଡିମିତ !)

ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖର ଅଷ୍ଟମ ଧାଡ଼ିରେ 'ଯବନରାଜ'ଙ୍କ ବିଷୟରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଅଛି । ରାଜତ୍ୱର ଅଷ୍ଟମ ବର୍ଷରେ ଖାରବେଳ ଉତ୍ତର ଭାରତ ଆକ୍ରମଣ କରିବାକୁ ଅଗ୍ରସର ହେଉଥିବାବେଳେ ତାଙ୍କ ଆଗମନର ସୂଚନା ପାଇ ଯବନରାଜ ମଗଧ ଆଡ଼କୁ ଅଗ୍ରସର ନ ହୋଇ ମଥୁରା ଆଡ଼କୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ । ଏହି ଯବନରାଜ କିଏ ବୋଲି ଐତିହାସିକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମତଦ୍ୱୈଧ ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖର ଏହି ଅଂଶଟକ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯିବା ଫଳରେ ଯବନରାଜଙ୍କର ନାମ ଜଣାପଡ଼ି ନ ଥାଏ । Sten konow ଏବଂ K.P. Jayaswal ଏହାକୁ 'ଡିମିତ' (ଡେମିଟ୍ରିୟସ୍) ବୋଲି ଚିହ୍ନିତ କରିଥା'ନ୍ତି । ପ୍ରଫେସର Jayaswal ଏହି ଯବନରାଜଙ୍କୁ ଇନ୍ଦୋ-ଗ୍ରୀକ୍ ଶାସକ ଡେମିଟ୍ରିୟସ୍ ବୋଲି ଚିହ୍ନିତ କରିଛନ୍ତି । ଡେମିଟ୍ରିୟସ୍ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୧୯୦ରୁ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୧୬୫ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜୁତି କରିଥିଲେ । ସେ ପୁଷ୍ୟମିତ୍ର ଶୁଙ୍ଗଙ୍କର ସମସାମୟିକ ଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ଖାରବେଳଙ୍କ ସମୟରେ ଚିତ୍ରଣ କଲେ ଐତିହାସିକ ସଙ୍ଗତି ରହୁନାହିଁ । ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖର ଏହି ଅଷ୍ଟମ ଧାଡ଼ିର ଶବ୍ଦ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଇଥିବା ସ୍ଥାନରେ ଯବନରାଜ ପରେ 'ଡିମିତ' ଯୋଗକରି ଏବଂ ଏହାକୁ ଡେମିଟ୍ରିୟସ୍ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଏବଂ ପର ଅବସ୍ଥାରେ ପୁଷ୍ୟମିତ୍ର ଶୁଙ୍ଗଙ୍କୁ ବୃହସ୍ପତି ମିତ୍ରଙ୍କ ସହିତ ତୁଳନା କରି ଖ୍ରୀ.ପୂ. ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଖାରବେଳଙ୍କୁ ଉପସ୍ଥାପନ କରାଇବାର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଯାହା ପ୍ରଫେସର K.P. Jayaswal କରିଛନ୍ତି, ତାହା ଏକାନ୍ତଭାବେ ଅଯୌକ୍ତିକ ଏବଂ ଅଗ୍ରହଣୀୟ । ଏହି ଯବନରାଜଙ୍କ ବିଷୟରେ ସବିଶେଷ ତଥ୍ୟ ନ ମିଳିବା ଯାଏ ତାଙ୍କୁ ଡେମିଟ୍ରିୟସ୍ ବୋଲି ଧରିନେଇ ଖାରବେଳଙ୍କୁ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିବା ଏକ ଐତିହାସିକ ବିଡ଼ମ୍ବନା ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କିଛି ହୋଇ ନ ପାରେ ।

ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖର ଦ୍ୱାଦଶ ଧାଡ଼ି ବର୍ଣ୍ଣନା କରେ ଯେ ଅଙ୍ଗ ଏବଂ ମଗଧର ରାଜା ବହସତି ମିତ ବା ବୃହସ୍ପତି ମିତ୍ର ଖାରବେଳଙ୍କ ନିକଟରେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କରି ତାଙ୍କ ପଦ ବନ୍ଦନା କରିଥିଲେ । ଏହି ବୃହସ୍ପତି ମିତ୍ର ମଗଧର ରାଜା ପୁଷ୍ୟମିତ୍ର ଶୁଙ୍ଗ ବୋଲି ପ୍ରଫେସର K. P. Jayaswal ମତବ୍ୟକ୍ତ କରନ୍ତି । ପୁଷ୍ୟମିତ୍ର ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୧୮୫ ବା ୧୮୪ରେ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ସେ ଖାରବେଳଙ୍କ ନିକଟରେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କରିଥିବା କଥା ଅଯୌକ୍ତିକ ମନେହୁଏ । କାରଣ, ଯବନ ଆକ୍ରମଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ 'ଗାର୍ଗୀ ସଂହିତା'ର ଯୁଗପୁରାଣ ଭାଗରୁ ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ । ପୁଷ୍ୟମିତ୍ର ଶୁଙ୍ଗ ଯେ ଏହି ଆକ୍ରମଣକୁ ଦୁଇଥର ପ୍ରତିହତ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ ସମ୍ପନ୍ନ କରିଥିଲେ – ଏ କଥା ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଅଛି । ମୌର୍ଯ୍ୟ ଶାସନର ପରିସମାପ୍ତି ପରେ ପୁଷ୍ୟମିତ୍ର ଶୁଙ୍ଗ ଏକ ବଳିଷ୍ଠ ଶାସନ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଜଣେ ସେନାଧ୍ୟକ୍ଷ ହିସାବରେ ସେ ନିଶ୍ଚିତଭାବେ ଜଣେ ନିପୁଣ ଯୋଦ୍ଧା ଥିଲେ – ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଖାରବେଳଙ୍କ ସହ ଯୁଦ୍ଧ କରିବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ତାଙ୍କ ପଦବନ୍ଦନା କରିବା କେବେହେଲେ ପୁଷ୍ୟମିତ୍ର ଶୁଙ୍ଗଙ୍କଠାରୁ ଆଶା କରାଯାଇ ନ ପାରେ ।

ବହସତି ମିତ ବା ବୃହସ୍ପତି ମିତ୍ର

କୌଶାମ୍ବୀ ଏବଂ ଅହିଛତ୍ର ଅଞ୍ଚଳରୁ ବୃହସ୍ପତି ମିତ୍ରଙ୍କର ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ମୁଦ୍ରା ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ମୁଦ୍ରାଗୁଡ଼ିକ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀର ବୋଲି ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ । ଶୁଙ୍ଗ-କାଣ୍ୱ ରାଜତ୍ୱର ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଏହି ମୁଦ୍ରା ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଥିବା କଥା ସୁସ୍ପଷ୍ଟ । କୌଶାମ୍ବୀ ନିକଟସ୍ଥ ପଭୋଷା ଶିଳାଲେଖରେ ବୃହସ୍ପତି ମିତ୍ରଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଅଛି । ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି ଯେ ତାଙ୍କ ମାତୁଳ ଆଷାଢ଼ସେନ ଏକ ଗୁମ୍ଫା ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ଅତଏବ ଅହିଛତ୍ର ଏବଂ କୌଶାମ୍ବୀ ସହିତ ବୃହସ୍ପତି ମିତ୍ରଙ୍କର ଯେ ଅତି ନିବିଡ଼ ସମ୍ପର୍କ ଥିଲା ଏହି ସମ୍ଭାବନାକୁ ଏଡ଼ାଇ ଦିଆଯାଇ ନ ପାରେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ବୃହସ୍ପତି ମିତ୍ର ଯେ ଅଙ୍ଗ, ମଗଧ ସହିତ ଅହିଛତ୍ର ତଥା କୌଶାମ୍ବୀ ଇତ୍ୟାଦି ଅଞ୍ଚଳରେ ରାଜୁତି କରୁଥିଲେ ଏକଥା ନିଃସନ୍ଦେହରେ କୁହାଯାଇପାରେ । ଉପରୋକ୍ତ ମୁଦ୍ରା ଏବଂ ଅଭିଲେଖକୁ ତୁଳନା କରି ଏହା ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀର ବୋଲି ଐତିହାସିକମାନେ ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଖାରବେଳ ଏବଂ ବୃହସ୍ପତି ମିତ୍ର ଯେ ସମସାମୟିକ ଏବଂ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀର ଏକଥା ସହଜରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ।

ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖର ଷଷ୍ଠ ଧାଡ଼ିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ଯେ ନନ୍ଦରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ତି-ବସ-ସତ ପୂର୍ବେ ଖୋଦିତ ଏକ କେନାଲକୁ ଖାରବେଳ ନିଜ ରାଜଧାନୀ କଳିଙ୍ଗ ନଗରୀ ମଧ୍ୟକୁ ବିସ୍ତାରିତ କରାଇଥିଲେ । ଏହି ତି-ବସ-ସତ ଶବ୍ଦକୁ ନେଇ ଐତିହାସିକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମତ

ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଅଛି । ପ୍ରଫେସର K.C. Panigrahi ଏବଂ H. Ludersଙ୍କ ଭଳି ଐତିହାସିକମାନେ ଏହାକୁ ୧୦୩ ବର୍ଷ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାବେଳେ ପ୍ରଫେସର N.N. Ghosh, H.C. Raychaudhuri, R.S. Tripathi, N.K. Sahu ଇତ୍ୟାଦି ଏହାକୁ ୩୦୦ ବର୍ଷ ବୋଲି ଧରିଥା'ନ୍ତି । ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ତି-ବସ-ସତ କୁ ୧୦୩ ଧରି ଆଲୋଚନା କରାଯାଉ । ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଅଭିଲେଖରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ନନ୍ଦରାଜ ଯେ ମହାପଦ୍ମ ନନ୍ଦ ଏହା ସାବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇଯାଇଛି । ତାଙ୍କର ରାଜତ୍ୱର ସମୟ ଥିଲା ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୩୬୨ରୁ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୩୩୪ । ତାହାଲେ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୩୩୫ – ୧୦୩ ବର୍ଷ = ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୨୩୨ (ବା ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୩୩୪ – ୧୦୩ ବର୍ଷ = ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୨୩୧) ଫଳରେ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୨୩୨ + ୫ବର୍ଷ = ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୨୩୭ (ବା ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୨୩୧+୫ = ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୨୩୬) ହେଉଛି ଖାରବେଳଙ୍କ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିବାର ସମୟ । ସେତେବେଳକୁ କଳିଙ୍ଗରେ ଯେ ଅଶୋକଙ୍କ ଶାସନ ବଳବତ୍ତର ଥିଲା ଏବଂ କଳିଙ୍ଗ ମଗଧ ସାମ୍ରାଜ୍ୟଭୁକ୍ତ ଥିଲା – ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ସେତେବେଳେ ଅବା ସ୍ୱାଧୀନ କଳିଙ୍ଗରେ ମହାମେଘବାହନ ଐର ଖାରବେଳଙ୍କ ରାଜୁତି ସମ୍ଭବ ହେବ କିପରି ? ଅତଏବ ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖର ବର୍ଣ୍ଣିତ ତି-ବସ-ସତ ଯେ ୧୦୩ ବର୍ଷ ନୁହେଁ ଏହା ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ।

ତି-ବସ-ସତ (ତ୍ରିବର୍ଷଶତ)

ବର୍ତ୍ତମାନ 'ତି-ବସ-ସତ'କୁ ୩୦୦ ବର୍ଷ ହିସାବରେ ଧରାଯାଉ । ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖର ଷୋଡ଼ଶ ଧାଡ଼ିରେ ୧୦୫କୁ 'ପାନ-ତରୀୟ-ସତ' (ପଞ୍ଚୋତ୍ତରଶତ) ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । ଠିକ୍ ସେହି ନ୍ୟାୟରେ ୧୦୩କୁ 'ତିତରୀୟ-ସତ' ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯିବା କଥା । ମାତ୍ର ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖରେ ତାହା କରାଯାଇ ନାହିଁ । ଠିକ୍ ସେହିପରି ଭାବରେ ଏହି ଅଭିଲେଖର ଏକାଦଶ ଧାଡ଼ିରେ ଖାରବେଳ 'ତେରସ-ବସ-ସତ' ପୂର୍ବେ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୩୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଗଠିତ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ତାମିଲ ରାଷ୍ଟ୍ରସଂଘ (Tamil Confederacy)କୁ ଭାଙ୍ଗିଦେଇଥିବା କଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ମୌର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ବହୁ ପୂର୍ବରୁ ରହିଥିଲା ଚେର, ଚୋଳ, ପାଣ୍ଡ୍ୟ, କେରଳପୁତ୍ର, ସତ୍ୟପୁତ୍ର ଇତ୍ୟାଦି ରାଜ୍ୟ । ତେଣୁ ଖାରବେଳଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ପଞ୍ଚମ ବର୍ଷର ତି-ବସ-ସତ ଅର୍ଥାତ୍ ୩୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ମହାପଦ୍ମ ନନ୍ଦ କେନାଲ ଖୋଳାଇଥିବା କଥା ସୁସ୍ପଷ୍ଟ । ତେଣୁ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୩୩୫ – ୩୦୦ ବର୍ଷ = ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୩୫ (ବା ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୩୩୪ – ୩୦୦ ବର୍ଷ = ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୩୪) ହେଉଛି ଖାରବେଳଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ପଞ୍ଚମ ବର୍ଷ ।

ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଭିଲେଖରେ ଷୋଡ଼ଶ ଧାଡ଼ିରେ 'ମୁ [ ] ୟ -କଳ-ବୋଛିନଂ' ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ Bhagwan Lal Indraji 'ମୁଁ [ରି] ୟ-କାଳ-ବୋଛିନଂ' ବୋଲି ପାଠ

କରିଥା'ନ୍ତି । ସେଥିରୁ 'ମୌର୍ଯ୍ୟକାଳ' (Maurya Era) ଥିବା କଥା ସେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥା'ନ୍ତି । ସେ ଅନୁମାନ କରି କହିଛନ୍ତି ଯେ ଅଶୋକଙ୍କ ରାଜୁତି ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୨୬୩ରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ।

ମୁରିୟକାଳ

ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୨୬୩ – ୮ ବର୍ଷ = ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୨୫୫ରେ ବୋଧହୁଏ 'ମୌର୍ଯ୍ୟକାଳ' ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କ ମତରେ ଅଶୋକଙ୍କ ଶାସନର ୧୬୫ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଅର୍ଥାତ୍ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୨୫୫ – ୧୬୫ = ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୯୦ରେ ଏହି ହାତୀଗୁମ୍ଫାର ନିର୍ମାଣ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥିଲା । ଖାରବେଳଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ତ୍ରୟୋଦଶ ବର୍ଷରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା ଉଦୟଗିରିର ହାତୀଗୁମ୍ଫା । ଅତଏବ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୯୦ + ୧୩ ବର୍ଷ = ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୧୦୩ରେ ହୋଇଥିଲା ଖାରବେଳଙ୍କ ରାଜ୍ୟାଭିଷେକ । ମାତ୍ର Indrajiଙ୍କର ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନେକାଂଶରେ କପୋଳକଳ୍ପିତ ଏବଂ ବହୁ ଦୁର୍ବଳ ତତ୍ତ୍ୱ ଉପରେ ଆଧାରିତ । ଏଭଳି 'ମୌର୍ଯ୍ୟକାଳ'ର ବର୍ଣ୍ଣନା କୁତ୍ରାପି ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଅତଏବ ଉକ୍ତ ଐତିହାସିକଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ଯେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିତ୍ତିହୀନ– ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ଅପର ପକ୍ଷରେ 'ମୁଁ (ରି) ୟ-କଳ-ବୋଛିନ୍ନଂ'କୁ 'ମୁଁ(ଖ)ୟ-କଳା-ବୋଛିନଂ (ମୁଖ୍ୟକଳାବୋଛିନଂ) ରୂପେ ଅନେକ ଐତିହାସିକମାନେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି, ଯାହା କଳାର ଉତ୍କର୍ଷତା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ପଦକ୍ଷେପ ବିଷୟରେ ସୂଚନା ଦେଇଥାଏ । ଏହି ମତ ପ୍ରାୟତଃ ଗ୍ରହଣୀୟ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାଗୁଡ଼ିକୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖି ମନନ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଖାରବେଳ ଥିଲେ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀର ନରପତି । ପ୍ରଫେସର N.N. Ghoshଙ୍କ ମତକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ଯଦି ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୩୩୪ରେ ନନ୍ଦରାଜା କେନାଲ ଖୋଳାଇବା କଥା ଧରିନିଆଯାଏ, ତେବେ ୧୦, ୧୫, ୨୦ ବା ୨୫ ବର୍ଷ ଆଗପଛ କରି ସେଥିରେ ମିଶାଇଲେ ଖାରବେଳଙ୍କ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ସମୟ ମିଳିଯାଇଥାଏ । କାରଣ, ଖାରବେଳଙ୍କ ରାଜୁତିର '୩୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ' ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଠିକ୍ ୩୦୦ ବର୍ଷ ନ ଧରି ଯଦି ୨୦ ବର୍ଷ ମିଶାଇ ଦିଆଯାଏ ତେବେ ଖାରବେଳ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୩୩୪ – ୩୨୦ ବର୍ଷ = ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୧୪ ହେଉଛି ଖାରବେଳଙ୍କ ରାଜୁତିର ପଞ୍ଚମ ବର୍ଷ । ଏହାର ପାଞ୍ଚ ପୂର୍ବରୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୧୪ + ୫ବର୍ଷ = ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୧୯ରେ ତାଙ୍କର ରାଜ୍ୟାଭିଷେକ ହୋଇଥିଲା । ରାଜ୍ୟାଭିଷେକ ବେଳକୁ ତାଙ୍କୁ ୨୪ ବର୍ଷ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଅର୍ଥାତ୍ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୧୫ + ୨୪ ବର୍ଷ = ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୪୩ ହେଉଛି ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ ବର୍ଷ । ସେ ଷୋହଳ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଯୁବରାଜ ହୋଇଥିଲେ । ଅର୍ଥାତ୍ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୪୩ – ୧୬ = ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୨୭ ଥିଲା ତାଙ୍କ ଯୁବରାଜ ପ୍ରାପ୍ତିର ବର୍ଷ ଏବଂ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୧୯ରେ ତାଙ୍କର ରାଜ୍ୟାଭିଷେକ ହୋଇଥିଲା ।

ଯଦି ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖର 'ତି-ବସ-ସତ' ଅର୍ଥାତ୍ ୩୦୦ ବର୍ଷକୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ରୂପେ ଧରି ହିସାବ କରାଯାଏ, ତେବେ ତାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ପଞ୍ଚମ ବର୍ଷ ହେଉଛି ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୩୩୪ – ୩୦୦ ବର୍ଷ = ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୩୪ । ତାଙ୍କ ରାଜ୍ୟାଭିଷେକ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୩୪ + ୫ ବର୍ଷ = ଖ୍ରୀ.ପୂ.୩୯ ।

ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୩୯ + ୨୪ ବର୍ଷ = ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୬୩ରେ ହୋଇଥିଲା । ସେ ଯୁବରାଜ ପଦବୀ ଲାଭ କରିଥିଲେ ୬୩ – ୧୬ = ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୪୭ରେ । ଏହା ଖାରବେଳଙ୍କୁ ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀର ଦ୍ୱିତୀୟାର୍ଦ୍ଧରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରାଇଥାଏ । ତେବେ ଯାହା ହେଉନା କାହିଁକି ଖାରବେଳ କେବେହେଲେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ତୃତୀୟ ବା ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତାବ୍ଦୀର ନରପତି ନୁହଁନ୍ତି । ଯାହା ବି ହେଉ ପଛକେ ସେ ଥିଲେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀର ସମ୍ରାଟ । ତେଣୁ ତାଙ୍କୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀର ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗରେ ଅବସ୍ଥାପିତ ନ କରି ଟିକିଏ କୋହଳ ଭାବେ ସମୟ ଗଣନା କରି ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଆନୁମାନିକ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୪୦ରେ ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ ବୋଲି ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କଲେ ଏକ ବଡ଼ ଐତିହାସିକ ବାଦାନୁବାଦକୁ ଏଡ଼ାଇ ଦିଆଯାଇପାରିବ ଏବଂ ଏହା ସହିତ ଅନେକ ଐତିହାସିକ ବିସମ୍ବାଦ ମଧ ଅନାୟାସରେ ସମାଧିତ ହୋଇପାରିବ ।

ଖାରବେଳଙ୍କ ବାଲ୍ୟକାଳ

ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୪୩ ବା ୪୦ରେ ଖାରବେଳ ଜନ୍ମଲାଭ କରିଥିଲେ । ସେ ଥିଲେ ଚେଦି ବା ଚେତିବଂଶର ତୃତୀୟ ନରପତି । ତୁଳସୀ ଦୁଇପତ୍ରରୁ ବାସିଲା ପରି ଖାରବେଳଙ୍କ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଭବିଷ୍ୟତର ସୂଚନା ତାଙ୍କ ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ହିଁ ମିଳିଥିଲା । ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥାରେ ପନ୍ଦର ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜକୀୟ ଖେଳ ଇତ୍ୟାଦିରେ ସେ ସମୟ ଅତିବାହିତ କରିଥିଲେ । (ପଂଦରସ-ବସାନି-ସୀରି କଡ଼ାର-ସରୀର ବତା କୀଡ଼ିତା କୁମାର କୀଡ଼ିକା) । ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥାରେ ଜଣେ ଯୁବରାଜ ହିସାବରେ ସେ 'ଲେଖ' (ରାଜକୀୟ ପତ୍ରାଳାପ ସଂକ୍ରାନ୍ତୀୟ ଲିଖନ ଶୈଳୀ, ମତାନ୍ତରେ ସାହିତ୍ୟ), 'ରୂପ' (ମୁଦ୍ରା), 'ଗଣନା' (ଗଣିତ), 'ବ୍ୟବହାର' (ନ୍ୟାୟ), 'ବିଧି' (ରାଜ୍ୟ ଶାସନ ସମ୍ପର୍କିତ ଜ୍ଞାନ) ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ୧୫ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଖାରବେଳଙ୍କର ପିତୃବିୟୋଗ ଘଟିଥିଲା । ୧୫ରୁ ୨୪ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଖାରବେଳ ଦୀର୍ଘ ୯ ବର୍ଷ ଧରି ଯୁବରାଜ ହିସାବରେ ସମୟ ଅତିବାହିତ କରିଥିଲେ । ୨୪ ବର୍ଷ ପୂର୍ଣ୍ଣହେବା ମାତ୍ରେ ସେ ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୧୯ ବା ଖ୍ରୀ.ପୂ. ୧୬ରେ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ଏହାପରେ ତାଙ୍କ ଗୌରବମୟ ଜୀବନର ଅୟମାରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ।

ଖାରବେଳଙ୍କ ତ୍ରୟୋଦଶ ବର୍ଷ ଶାସନର କୃତିତ୍ୱ

ରାଜ୍ୟାଭିଷେକର ପ୍ରଥମ ବର୍ଷରେ (ଅଭିସିମତୋଚ ପଥମେ ବସେ) ଖାରବେଳ ତାଙ୍କ ପ୍ରଜାନୁରଞ୍ଜକ ଶାସନର ନିଦର୍ଶନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ । ନିଜ ରାଜଧାନୀ କଳିଙ୍ଗନଗରୀର

ରାଜତ୍ୱର ପ୍ରଥମ ବର୍ଷ

ଶୋଭାବର୍ଦ୍ଧନ ନିମିତ୍ତ ସେ ଯତ୍ପରୋନାସ୍ତି ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ । ସେ ବାତ୍ୟାବିଧ୍ୱସ୍ତ କଳିଙ୍ଗ ନଗରୀର ତୋରଣ, ପ୍ରାଚୀର, ଗମ୍ବୁଜ ଇତ୍ୟାଦିର ପୁନର୍ବିନ୍ୟାସ କରିଥିଲେ । (ବାତ-ବିହତ-ଗୋପୁର-ପାକାର-ନିବେସନଂ ପଟିସଂଖ୍ୟାରୟତି କଳିଙ୍ଗନଗରୀ ଖିବୀରଂ) । ଶୀତଳ ଜଳଯୁକ୍ତ ପୁଷ୍କରିଣୀ

ଆଦିର ଖନନ ଏବଂ ଉନ୍ନତି ବିଧାନ କରାଯାଇଥିଲା । ପୁଷ୍କରିଣୀଗୁଡ଼ିକରେ ସୁନ୍ଦର ପାବଚ୍ଛ ଶ୍ରେଣୀମାନ ସଂଯୋଗ କରାଯିବା ଫଳରେ ସେଗୁଡ଼ିକର ଶୋଭା ବର୍ଦ୍ଧିତ ହୋଇଥିଲା । ଉଦ୍ୟାନଗୁଡ଼ିକ ପୁନର୍ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇଥିଲା (ସବୁୟାନ-ପଟି ସଂଥପନଂ ଚ କାରୟତି) । ଏହି ପ୍ରଜାହିତକର କାର୍ଯ୍ୟରେ ତାଙ୍କ ରାଜକୋଷରୁ ୩୫,୦୦୦,୦୦ ମୁଦ୍ରା ବ୍ୟୟିତ ହୋଇଥିଲା । (ପନସିତି ସାହି-ସତ-ସହସେହି ପକତିୟୋ ଚ ରଂଜୟତି) ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ବର୍ଷ

ରାଜତ୍ୱର ଦ୍ୱିତୀୟ ବର୍ଷରେ ଖାରବେଳ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ଦିଗ୍‌ବିଜୟ ଅଭିଯାନ । ସେହି ସମୟରେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ସାତବାହନ ବଂଶ ପ୍ରବଳ ପରାକ୍ରମୀ ଥିଲେ । ଏହି ବଂଶ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ଅଞ୍ଚଳରେ ଶାସନ କରୁଥିଲା ଏବଂ ନାସିକ ଥିଲା ଏହି ଶାସନର କେନ୍ଦ୍ର । ସେ ସମୟରେ ସାତବାହନ ବଂଶର ରାଜା ପ୍ରଥମ ସାତକର୍ଣ୍ଣୀ ଥିଲେ ପ୍ରବଳ ପ୍ରତାପୀ । କଳିଙ୍ଗରେ ମଧ୍ୟ ମହାମେଘବାହନ ଐର ଖାରବେଳ ଥିଲେ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ପରାକ୍ରମଶାଳୀ । ପ୍ରାୟତଃ ଏକ ସମୟରେ ସାତବାହନ ଏବଂ ଚେଦି ଏହି ଦୁଇ ବଂଶର ଉତ୍‌ଥାନ ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ କ୍ଷମତା ଆହରଣ କରିବା ପାଇଁ ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତା ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲା ।

ରାଜତ୍ୱର ଦ୍ୱିତୀୟ ବର୍ଷରେ ସାତବାହନ ରାଜା ସାତକର୍ଣ୍ଣୀଙ୍କର କ୍ଷମତାକୁ ଭ୍ରୂକ୍ଷେପ ନ କରି ଖାରବେଳ ନିଜର ବିଶାଳ ଚତୁରଙ୍ଗବଳ ଯଥା – ଅଶ୍ୱାରୋହୀ, ଗଜାରୋହୀ, ପଦାତିକ ଏବଂ ରଥାରୋହୀ ବାହିନୀକୁ ପଶ୍ଚିମ ଦିଗକୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟକୁ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ । (ଦୁତିୟେ ଚ ବସେ ଅଚିତୟିତା ସାତକନିଂ ପଛିମ-ଦିସଂହୟ-ଗଜ-ନର-ରଥ ବହୁଳ ଦଂଡ଼ଂ ପଠାପୟତି) । ଖାରବେଳଙ୍କର ଏହି ବିଶାଳ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ କୃଷ୍ଣା ନଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ସାତବାହନମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ କର୍ମସ୍ଥଳ ଅସ୍‌ସିକ ନଗରୀରେ (ଋଷିକ ନଗରୀରେ) ଭୀତି ସଞ୍ଚାର କରିଥିଲେ । (କନ୍‌ହବେଣାଂ ଗତାୟ ଚ ସେନାୟ ବିତ୍ରାସିତି ଅସିକ ନଗରଂ) । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ କୃଷ୍ଣା ନଦୀ କୂଳରେ ଖାରବେଳ ଏବଂ ସାତକର୍ଣ୍ଣୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା ।

ଏହି ଯୁଦ୍ଧର ଫଳାଫଳ ସମ୍ପର୍କରେ ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖ ନୀରବ । ରାଣୀ ନାଗନିକାଙ୍କ ନାନାଘାଟ ଅଭିଲେଖକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ଐତିହାସିକମାନେ ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି ଯେ ଖାରବେଳଙ୍କ ସମୟରେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ରାଜା ଥିଲେ ପ୍ରଥମ ସାତକର୍ଣ୍ଣୀ । ସେ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ ପ୍ରବଳ ପରାକ୍ରମୀ । ତେଣୁ ଖାରବେଳଙ୍କ ସହ ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ସେ ବିଜୟୀ ହୋଇଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ତା ନ ହୋଇଥିଲେ ଖାରବେଳ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବର୍ଷପରି ନିଜ ଦ୍ୱିତୀୟ ବର୍ଷର ବିଜୟ ଗାଥାକୁ ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଅଭିଲେଖରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥା'ନ୍ତେ । ତାଙ୍କର ତୃତୀୟ ବର୍ଷର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପୁନଃ ଶକ୍ତି ସଂଚାର ପାଇଁ ସେ ବିଭିନ୍ନ

ପ୍ରକାର ମନୋରଞ୍ଜନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର ଆୟୋଜନ କରିଥିଲେ । ଠିକ୍ ସେହିବର୍ଷ ପ୍ରଥମ ସାତକର୍ଣ୍ଣୀ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥିବା କଥା ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । କାରଣ, ରାଜତ୍ୱର ଚତୁର୍ଥ ବର୍ଷରେ ଖାରବେଳ ପୁନର୍ବାର ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ କରି ରାଷ୍ଟ୍ରିକ ଏବଂ ଭୋଜକମାନଙ୍କୁ (ଯେଉଁମାନେ ସମ୍ଭବତଃ ସାତକର୍ଣ୍ଣୀଙ୍କୁ ଖାରବେଳଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ) ପରାସ୍ତ କରିଥିଲେ । ଏହି ସବୁ ଆଲୋଚନାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ ଯେ ଖାରବେଳ ରାଜତ୍ୱର ଦ୍ୱିତୀୟ ବର୍ଷରେ ପ୍ରଥମ ସାତକର୍ଣ୍ଣୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରାଜିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ତୃତୀୟ ବର୍ଷ

ରାଜତ୍ୱର ତୃତୀୟ ବର୍ଷ ଥିଲା କଳିଙ୍ଗର ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ଉଲ୍ଲାସର ବର୍ଷ । ଗାନ୍ଧର୍ବ ବିଦ୍ୟାରେ ରୁଚି ରଖିଥିବା ଖାରବେଳ ବିଶାରଦମାନଙ୍କ ସହଯୋଗରେ ବିଭିନ୍ନ ଶାରୀରିକ କ୍ରୀଡ଼ା କୌଶଳ, ନୃତ୍ୟ, ସଂଗୀତ, ବାଦ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି ସାଂସ୍କୃତିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ପରିବେଷଣ କରି କଳିଙ୍ଗନଗରୀର ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କର ମନୋରଞ୍ଜନ କରିଥିଲେ । ଏହା ସହିତ ସେ ବିଭିନ୍ନ ଉତ୍ସବ ଏବଂ ସମାଜମାନ ଆୟୋଜନ କରି ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆନନ୍ଦର ଲହରୀ ଖେଳାଇ ଦେଇଥିଲେ । (ତତିୟେ ପୁନ ବସେ ଗଂଧବ-ବେଦ-ବୁଧୋ ଦପ-ନତ-ଗୀତ-ବାଦିତ-ସଂଦସନାହି ଉସବ-ସମାଜ କାରାପନାହି ଚ କୀଡ଼ାପୟତି ନଗରିଂ) ।

ଏ ସବୁ ଆୟୋଜନ କରିବା ପଛରେ ଖାରବେଳଙ୍କର କେଉଁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନିହିତ ଥିଲା ? ଦୁଇଟି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନାର ପରିସର ମଧ୍ୟକୁ ଆସିଥାଏ । ପ୍ରଥମଟି ହେଉଛି ସାତକର୍ଣ୍ଣୀଙ୍କ ସହ ଯୁଦ୍ଧରେ ବ୍ୟାପୃତ ହୋଇ ଜୟଲାଭ କରିଥିବା ହେତୁ ସେ ଏ ବିଜୟ ଉଲ୍ଲାସରେ କଳିଙ୍ଗନଗରୀକୁ ଉତ୍ସବମୁଖର କରାଇଥିଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ, ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାରକଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ ସମଗ୍ର କଳିଙ୍ଗବାସୀ ଏବଂ ମୁଖ୍ୟତଃ ନିଜ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ନୂତନ ଉଲ୍ଲାସ ଏବଂ ଉନ୍ମାଦନା ଜନ୍ମାଇବା ପାଇଁ ଏହି ଉତ୍ସବର ଆୟୋଜନ କରିଥିଲେ । ଏହାର କାରଣ ହେଉଛି ଯେ ସାତକର୍ଣ୍ଣୀଙ୍କଠାରୁ ଯୁଦ୍ଧରେ ପରାସ୍ତ ହେବା ଫଳରେ ଖାରବେଳଙ୍କ ସୈନ୍ୟମାନେ କାଳେ ନିରୁତ୍ସାହିତ ହୋଇପଡ଼ିଥିବେ ଏହା ଭାବି ସେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ନୂତନ ଶକ୍ତିର ସଞ୍ଚାର ନିମିତ୍ତ ମୁଷ୍ଟିଯୁଦ୍ଧ ଇତ୍ୟାଦି ଶାରୀରିକ କୌଶଳ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ସେମାନଙ୍କୁ ଉଦ୍ଦୀପିତ କରାଇଥିଲେ । ଏହି ଦ୍ୱିତୀୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଟି ଅଧିକ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ମନେହୁଏ ।

ରାଜତ୍ୱର ଚତୁର୍ଥ ବର୍ଷରେ ଖାରବେଳଙ୍କର ଭେରୀ ଘୋଷରେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ପୁନର୍ବାର ପ୍ରକମ୍ପିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ବର୍ଷ ଖାରବେଳ ପୁନର୍ବାର ପଶ୍ଚିମ ଦିଗକୁ (ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟକୁ) ନିଜର ବିଶାଳ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ସହିତ ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ବିଦ୍ୟାଧର ରାଜ୍ୟ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ନାସିକର ଦକ୍ଷିଣରେ ଥିବା ରଥିକ (ରାଷ୍ଟ୍ରିକ) ଏବଂ ଉତ୍ତରରେ ଥିବା ଭୋଜକମାନଙ୍କର ରାଜ୍ୟ ଖାରବେଳଙ୍କ

ଦ୍ୱାରା ଅଧିକୃତ ହୋଇଥିଲା । ରାଷ୍ଟ୍ରିକ ଏବଂ ଭୋଜକମାନଙ୍କର ମୁଖ୍ୟମାନେ ସେମାନଙ୍କର ମୁକୁଟ ପରିହାର କରି ଏବଂ ଅଳଙ୍କାର ତଥା ଧନରତ୍ନ ସହିତ ନତମସ୍ତକପୂର୍ବକ ଖାରବେଳଙ୍କର ପଦବନ୍ଦନା କରିଥିଲେ ଅର୍ଥାତ୍ ସେମାନେ ପରାଜିତ ହୋଇ ଖାରବେଳଙ୍କ ବଶ୍ୟତା ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ । (ତଥା ଚତୁଥେ ବସେ ବିଜାଧରାଧିବାସଂ ଅହତପୁବଂ କଲିଙ୍ଗ-ପୁବରାଜ ନିବେସିତଂ ବିତଧମକୁଟ ଚ ନିଖିତ-ଛତ ଭିଂଗାରେ ହିତ-ରତନ-ସମତେୟେ ସବ-ରାଠିକ-ଭୋଜକେ ପାଦେ ବଂଦାପୟତି) ।

ଖାରବେଳ ବିଦ୍ୟାଧର ରାଜ୍ୟକୁ ପଦାନତ କରିବାର କାରଣ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ । ଏହି ବିଦ୍ୟାଧର ରାଜ୍ୟ (ରାଷ୍ଟ୍ରିକ ଏବଂ ଭୋଜକମାନେ) ପ୍ରଥମ ସାତକର୍ଣ୍ଣୀଙ୍କୁ ଖାରବେଳ ତାଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ କରିବାବେଳେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ସହାୟତାରେ ସାତକର୍ଣ୍ଣୀ ଖାରବେଳଙ୍କୁ ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ପରାସ୍ତ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ କଳିଙ୍ଗ ସମ୍ରାଟ କ୍ଷୁବ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ । ସମ୍ଭବତଃ ସାତକର୍ଣ୍ଣୀଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ (ଯାହା ଖାରବେଳଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ତୃତୀୟ ବର୍ଷରେ ହୋଇଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଏ) ଖାରବେଳ ନିଜ ପରାଜୟର ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବାପାଇଁ ପୁନର୍ବାର ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ସାତକର୍ଣ୍ଣୀଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିବା ରାଷ୍ଟ୍ରିକ ଏବଂ ଭୋଜକମାନଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିଥିଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ ସାତବାହନ ରାଜ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିବା ଅନୁମେୟ । ଯେହେତୁ ପ୍ରଥମ ସାତକର୍ଣ୍ଣୀ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥିଲେ, ତେଣୁ ତାଙ୍କ ନାମ ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇ ନାହିଁ । ଏହାର ଏକ ପରୋକ୍ଷ ପ୍ରାମଣ ବାସିଷ୍ଠୀପୁତ୍ର ପୁଲୁମାୟୀଙ୍କ ନାସିକ ଅଭିଲେଖ (ଗୌତମୀ ବଳଶ୍ରୀଙ୍କ ନାସିକ ଅଭିଲେଖ)ରୁ ମିଳିଥାଏ, ଯେଉଁଥିରେ ଗୌତମୀପୁତ୍ର ସାତକର୍ଣ୍ଣୀଙ୍କୁ ସାତବାହନ ବଂଶର 'ଯଶ ପୁନଃ ପ୍ରତିଷ୍ଠାପକ' ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଥାଏ । କିଛି ସମୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସାତବାହନବଂଶ ଯେ ଅନ୍ୟର ବଶ୍ୟତା ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲା– ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ଚେଦି ଏବଂ ସାତବାହନ ବଂଶରେ କ୍ଷମତାଲାଭ ପାଇଁ ଶକ୍ତି ପରୀକ୍ଷାରେ ଖାରବେଳ ଯେ ବିଜୟୀ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ସାତବାହନ ରାଜ୍ୟ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ ଏହା ବିନା ଦ୍ୱିଧାରେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇପାରେ । ଉପାଦାନ ଅଭାବରୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପ୍ରଥମ ସାତକର୍ଣ୍ଣୀଙ୍କ ପରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ଗୌତମୀପୁତ୍ର ସାତକର୍ଣ୍ଣୀଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସାତବାହନ ବଂଶର ଘଟଣାବଳୀ ଅନ୍ଧକାରାଚ୍ଛନ୍ନ । ପୁରାଣରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ କେତେକ ସାତବାହନ ରାଜାଙ୍କୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉପାଦାନ ଅଭାବରୁ ଗଣନାକୁ ନିଆଯାଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ପ୍ରଫେସର N.N. Ghosh ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି–

> "The Puranas mention a few ephemeral Satavahana kings between Satakarni and Gautamiputra who uprooted the

> Ksharata power, but a connected account of their history is not possible. The period, therefore, stands as a gap in the Satavahana history ....."

ଅତଏବ ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଖାରବେଳ ଯେ ସାତବାହନ ରାଜ୍ୟ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ, ଏହା ତାଙ୍କର ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଭିଲେଖ ସୂଚାଇ ଦେଇଥାଏ ।

ପଞ୍ଚମ ବର୍ଷ

ରାଜତ୍ୱର ପଞ୍ଚମ ବର୍ଷରେ ଖାରବେଳଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥିଲା ଜଣେ ପ୍ରଜାହିତୈଷୀ ସମ୍ରାଟ ରୂପେ । ଜନୈକ ନନ୍ଦରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ୩୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଖୋଦନ କରାଯାଇଥିବା କେନାଲକୁ ତନସୂଳିଆ ବାଟ ଦେଇ ସେ ନିଜର ରାଜଧାନୀ କଳିଙ୍ଗ ନଗରୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମ୍ପ୍ରସାରିତ କରାଇଥିଲେ । (ପଞ୍ଚମେ ଚ ଦାନୀ ବସେ ନନ୍ଦରାଜ-ତିବସସତ-ଓ ଘାଟିତଂ ତନ-ସୁଳିୟ ବାଟ ପଣାଡିଂ ନଗରଂ ପବେସୟତି) । ଏହି ନନ୍ଦରାଜା ଯେ ମହାପଦ୍ମନନ୍ଦ ('ନନ୍ଦରାଜା' ସମ୍ପର୍କିତ ଆଲୋଚନା ପୃଷ୍ଠା ୧୯୬-୧୯୭ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ) ଏବଂ 'ତି-ବସ-ସତ' ଯେ ୧୦୩ ପରିବର୍ତ୍ତେ ୩୦୦ ବର୍ଷ ('ତି-ବସ-ସତ' ସମ୍ପର୍କିତ ଆଲୋଚନା ପୃଷ୍ଠା ୧୯୯-୨୦୦ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ) – ଏକଥା ନିଃସନ୍ଦେହରେ କୁହାଯାଇପାରେ । କୃଷିର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ଖାରବେଳ ଏହି ପଦକ୍ଷେପ ନେଇଥିଲେ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ଏହି ଜନହିତକର କାର୍ଯ୍ୟ ଯେ କଳିଙ୍ଗନଗରୀର ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ଅପାର ଆନନ୍ଦ ପ୍ରଦାନ କରିଥିବ ଏବଂ କୃଷି, ଜଳସେଚନ ତଥା ପାନୀୟଜଳ ଯୋଗାଣ ଇତ୍ୟାଦି କାର୍ଯ୍ୟରେ ସହାୟକ ହୋଇଥିବ– ଏହା ନିର୍ବିବାଦରେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇପାରେ ।

ଷଷ୍ଠ ବର୍ଷ

ରାଜତ୍ୱର ଷଷ୍ଠ ବର୍ଷରେ ମହାମେଘବାହନ ଐର ଖାରବେଳ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ନିଜର ସହୃଦୟତା ବ୍ୟକ୍ତ କରିଥିଲେ । ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ସେ ନିଜ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ । ସେ ନଗର ଏବଂ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳର ଜାତିଧର୍ମ ନିର୍ବିଶେଷରେ ସମସ୍ତ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ କରମୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । (ସୋ ଅଭିସିତୋ ଚ ଛଠେ ବସେ ରାଜସେୟଂ ସଂଦସୟଂ ତେ ସବକର-ବଣା-ଅନୁଗ୍ରହ-ଅନେକାନି ସତ ସହସାନି ପୋର-ଜାନପଦଂ) । ଖାରବେଳ କାହିଁକି ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ କର ପ୍ରଦାନରୁ ଅବ୍ୟାହତି ଦେଇଥିଲେ ? ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ଦୁଇଟି ପ୍ରଶ୍ନ ମନ ଭିତରେ ଉଙ୍କି ମାରିଥାଏ । ପ୍ରଥମଟି ହେଉଛି ଯେ ରାଜକୋଷ ପୂର୍ଣ୍ଣଥିବାରୁ (ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଅଭିଯାନରୁ ଲବ୍ଧ ଧନଯୋଗୁଁ) ନିଜ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟର ପ୍ରଦର୍ଶନ ପୂର୍ବକ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ଖୁସୀ କରାଇବା ପାଇଁ ହୁଏତ ସେ ଏହା କରିଥିଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ, ବୋଧହୁଏ ଅନାବୃଷ୍ଟି ବା କୌଣସି ପ୍ରାକୃତିକ ଦୁର୍ବିପାକ ଯୋଗୁଁ ଫସଲ ହାନି ଘଟିଥିବା ହେତୁ ସେ

ଧନୀ-ଦରିଦ୍ର-ସବର୍ଣ୍ଣ-ଅସବର୍ଣ୍ଣ ସମସ୍ତ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ କରଭାରରୁ ମୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଷଷ୍ଠ ବର୍ଷର ବଦାନ୍ୟତା ସମ୍ପର୍କରେ ଏହି ଦ୍ୱିତୀୟ କାରଣଟି ବେଶ୍ ଗ୍ରହଣୀୟ ମନେହୁଏ ।

ସପ୍ତମ ବର୍ଷ

ଶାସନର ସପ୍ତମ ବର୍ଷ ଥିଲା ଖାରବେଳଙ୍କ ପାଇଁ ହର୍ଷୋଲ୍ଲାସର ବର୍ଷ । ଏହି ବର୍ଷ ଖାରବେଳ ପିତୃତ୍ୱ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପାଟରାଣୀ, ଯିଏ 'ଭଜିରା ଘର ରାଣୀ' ରୂପେ ପରିଚିତା, ଏକ ପୁତ୍ର ସନ୍ତାନ ପ୍ରସବ କରିଥିଲେ । (ସତମଂ ଚ ବସଂ ପସାସତୋ ବଜିରଘର ସମତୁକ ପଦ କୁମର) । ଏହା ଖାରବେଳଙ୍କ ଜୀବନରେ ଯେ ଅନନ୍ତ ସୁଖ ଆଣିଦେଇଥିଲା ଏହା ଅନୁମେୟ ।

ଅଷ୍ଟମ ବର୍ଷ

ରାଜତ୍ୱର ଅଷ୍ଟମ ବର୍ଷରେ ଖାରବେଳ ପୁନର୍ବାର ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ତାଙ୍କର ବିଜୟ ଅଭିଯାନ । ପ୍ରଥମଥର ପାଇଁ ସେ ଉତ୍ତରଭାରତ ଅଭିମୁଖେ ନିଜର ସୈନ୍ୟ ଚାଳନା କରିଥିଲେ । ମଗଧର ପ୍ରଧାନ ଗିରିଦୁର୍ଗ ଗୋରଥଗିରିକୁ ଆକ୍ରମଣ କରି ସେ ଏହାକୁ ବିଧ୍ୱଂସ କରି ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ରାଜଗୃହରେ ଭୟର ସଞ୍ଚାର କରାଇଥିଲେ । (ଅଠମେ ଚ ବସେ ମହତା ସେନା ଗୋରଧଗିରିଂ ଘାତାପୟିତା ରାଜଗହଂ ଉପପୀଡ଼ୟତି) । ଐତିହାସିକମାନେ ଗୋରଥଗିରିକୁ ବିହାରର ବାରବାର ପର୍ବତ ସହିତ ଏବଂ ରାଜଗୃହକୁ ନାଳନ୍ଦା ଜିଲ୍ଲାର ରାଜଗିର୍ ସହିତ ଚିହ୍ନିତ କରିଥା'ନ୍ତି । ଖାରବେଳ ବିଜୟ ଦର୍ପରେ ରାଜଗୃହ ଆଡ଼କୁ ଅଗ୍ରସର ହେଉଥିଲେ । ମଗଧର ଅଧିବାସୀମାନେ ଭୀତ-ତ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ଏକ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ବିପଦକୁ ଅପେକ୍ଷମାଣ ହୃଦୟରେ ପ୍ରତୀକ୍ଷା କରିବାକୁ ଲାଗିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଖାରବେଳ ହଠାତ୍ ତାଙ୍କର ରାଜଗୃହ ଆକ୍ରମଣ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ସ୍ଥଗିତ ରଖିଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ ଯବନରାଜ (ଇଣ୍ଡୋ-ଗ୍ରୀକ୍ ଶାସକ ଡେମିଟ୍ରିୟସ୍) ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମ ଅଞ୍ଚଳରୁ ଭାରତର ଅଭ୍ୟନ୍ତରକୁ ମାଡ଼ି ଆସୁଥିଲେ । ମଥୁରା ଅଧିକାରପୂର୍ବକ ଦ୍ରୁତ ଗତିରେ ମଗଧ ଆଡ଼କୁ ଅଗ୍ରସର ହେଉଥିଲେ । ଏହା ଖାରବେଳଙ୍କ ପକ୍ଷେ ଅସହ୍ୟ ହୋଇପଡ଼ିଲା । କାରଣ, ଯବନମାନେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଜୈନକ୍ଷେତ୍ର ମଥୁରା ଅଧିକାର କରିସାରିଥିଲେ । ଜୈନଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ଖାରବେଳ ଏହି ଘଡ଼ିସନ୍ଧି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ନିଜ ଦେଶର ଶତ୍ରୁକୁ ପରାଜିତ କରିବା ଅପେକ୍ଷା ବିଦେଶୀ ଆକ୍ରମଣକାରୀମାନଙ୍କୁ ସମୁଚିତ ଶିକ୍ଷା ଦେବା ଶ୍ରେୟସ୍କର ବୋଲି ମନେ କରିଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ଖାରବେଳଙ୍କ ମଗଧ ଆକ୍ରମଣ ସମ୍ବାଦ ପାଇ ଯବନମାନେ (ଇଣ୍ଡୋ-ଗ୍ରୀକ୍‌ମାନେ) ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରୁଥିଲେ । ଖାରବେଳ ଦ୍ରୁତଗତିରେ ସେମାନଙ୍କର ପଶ୍ଚାଦ୍‌ଧାବନ କଲେ । ମଥୁରାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ପରେ ଖାରବେଳ ଯବନମାନଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରି ବିତାଡ଼ିତ କରିଥିଲେ । (ଏତିନ ଚ କଂମପଦାନ ସଂନାଦେନ ସେନ ବାହନେ ବିପମୁଚିତୁଂ ମଧୁରଂ ଅପୟାତୋ ଯବନରାଜ ୟ ଛତି) । ବାସ୍ତବିକ ଖାରବେଳଙ୍କର ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଥିଲା ମହାନ । ଯବନମାନଙ୍କୁ ଭାରତରୁ ବିତାଡ଼ିତ କରି ଏବଂ ମଥୁରାକୁ ସେମାନଙ୍କ କବଳରୁ ମୁକ୍ତ କରି ଖାରବେଳ ଜୈନଧର୍ମର ଜଣେ ଅନନ୍ୟ ପୃଷ୍ଠପୋଷକରୂପେ ନିଜକୁ ପ୍ରତିପାଦିତ କରିଥିଲେ । ('ଯବନରାଜ' ସମ୍ପର୍କିତ ଆଲୋଚନା ୩୯ ପୃଷ୍ଠାରେ କରାଯାଇଅଛି ।)

ବିଜୟୋଲ୍ଲାସରେ ଉତ୍‌ଫୁଲ୍ଲିତ ହୋଇ ଖାରବେଳ ମଥୁରାରୁ ଜୈନଧର୍ମର ପବିତ୍ର ବୃକ୍ଷ 'କଳ୍ପବୃକ୍ଷ'ର ଏକ ପଲ୍ଲବବିମଣ୍ଡିତ ଶାଖାକୁ ଆଦରସହ ଅଶ୍ୱାରୋହୀ, ଗଜାରୋହୀ, ରଥାରୋହୀ ଏବଂ ପଦାତିକ ବାହିନୀ ଏହି ଚତୁରଙ୍ଗ ବଳ ସହ ମହାସମାରୋହରେ କଳିଙ୍ଗକୁ ନେଇଆସିଥିଲେ । (ପଲ୍ଲବ କପରୁଖେ ହୟ-ଗଜ-ରଥ-ସହ ଯତି) । ଏହି ଆନନ୍ଦକୁ ବହୁଗୁଣିତ କରିବା ପାଇଁ ସେ କଳିଙ୍ଗନଗରୀର ଗୃହସ୍ଥ, ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଶ୍ରମଣ, ଅର୍ହତ ଇତ୍ୟାଦି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବିଜୟଲବ୍ଧ ଧନ ବଣ୍ଟନ କରିଥିଲେ । (ସବ-ଘରାବାସ ସବଗହଣଂ ଚ କାରୟିତୁଂ ବ୍ରାହ୍ମଣାନଂ ଜୟ-ପରିହାରଂ ଦଦାତି ଅରହତ ...) । ଏହା ଥିଲା ଖାରବେଳଙ୍କ ବଦାନ୍ୟତା ଏବଂ ପ୍ରଜାବତ୍ସଳତାର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ନିଦର୍ଶନ । ଯବନମାନଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିବାର ବିଜୟ ଉଲ୍ଲାସ ତଥା ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପୀଠ ମଥୁରାରୁ କଳ୍ପବୃକ୍ଷର ଏକ ପବିତ୍ର ଶାଖାସହ କଳିଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିବାର ଆନନ୍ଦ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ଧନ ବଣ୍ଟନ କରିବା ପାଇଁ ଯେ ତ୍ୱରଣ ଯୋଗାଇଥିଲା– ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ ।

ଯବନମାନଙ୍କର ବିତାଡ଼ନ ଏବଂ ମଗଧବାସୀଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଭୀତି ସଞ୍ଚାର କରି ଖାରବେଳ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ବିଜୟକୁ ଚିର ସ୍ମରଣୀୟ କରିବା ନିମିତ୍ତ ସେ

ରାଜତ୍ୱର ନବମ ବର୍ଷ

୩୮,୦୦୦,୦୦ ମୁଦ୍ରା ବ୍ୟୟରେ 'ମହାବିଜୟ ପ୍ରାସାଦ' ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । (ନବମେ ଚ ବସେ ମହାବିଜୟ - ପାସାଦଂ କାରୟତି ଅଠତିସାୟ ସତ - ସହସେହି) । ଏକ ପକ୍ଷରେ କାରୁକାର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଏହି ପ୍ରାସାଦ ଖାରବେଳଙ୍କ ଶକ୍ତି ଏବଂ ସାମର୍ଥ୍ୟର ସ୍ମାରକୀ ରୂପେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇଥିଲା । ଅପର ପକ୍ଷରେ କଳିଙ୍ଗର ବୀରତ୍ୱ ସହ ପ୍ରାଚୁର୍ଯ୍ୟର ସ୍ୱାକ୍ଷର ବହନ କରି ଗଢ଼ିଉଠିଥିଲା ଏହି ଅଟ୍ଟାଳିକା । ଭୁବନେଶ୍ୱରର ଅନତି ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ ଶିଶୁପାଳଗଡ଼କୁ କଳିଙ୍ଗନଗରୀ ରୂପେ ଐତିହାସିକ K.C. Panigrahiଙ୍କ ସମେତ ଅନ୍ୟମାନେ ଚିହ୍ନିତ କରିଥା'ନ୍ତି । ଏହାର ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଭଗ୍ନାବଶେଷ ଖାରବେଳଙ୍କ ରାଜୁତିର ସ୍ମୃତି ବହନ କରିଥାଏ ।

ରାଜତ୍ୱର ଦଶମ ବର୍ଷରେ ଖାରବେଳ ପୁନର୍ବାର ବିଜୟ ଅଭିଯାନରେ ନିର୍ଗତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହାଥିଲା ତାଙ୍କର ଦ୍ୱିତୀୟ ଉତ୍ତର ଭାରତ ଅଭିଯାନ । ଏହି ଅଭିଯାନରେ ସେ ନିଜର ବିଶାଳ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ସହ ଉତ୍ତରାପଥ ଆକ୍ରମଣ କରି ଅନେକ ରାଜ୍ୟ ଅଧିକାର

କରିଥିଲେ । (ବସମେ ଚ ବସେ ଦଂଡ଼-ସଂଧୀ-ସା .... ଭାରତବସ-ପଠାନଂ ମହୀଜୟନଂ କାରୟତି) । ଏହି ରାଜ୍ୟଜୟ ଖାରବେଳଙ୍କୁ ଅଜସ୍ର ସମ୍ମାନ ଆଣିଦେଇଥିଲା । ମାତ୍ର ଖାରବେଳ ଉତ୍ତରାପଥରେ କେଉଁ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ଜୟ କରିଥିଲେ ତାହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖରେ ନାହିଁ । ତଥାପି ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ଯେ ଉତ୍ତରାପଥର କିଛି ରାଜ୍ୟ ଖାରବେଳ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ଜୟ କରିଥିଲେ ।

ରାଜତ୍ୱର ଦଶମ ବର୍ଷ

ରାଜତ୍ୱର ଏକାଦଶ ବର୍ଷରେ ଖାରବେଳଙ୍କୁ ପୁଣି ଯୋଦ୍ଧା ରୂପେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥିଲା । ପଳାୟିତ ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କ ଠାରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିବା ବହୁଳ ଧନରତ୍ନ ଆହରଣ ପୂର୍ବକ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟକୁ ରାଜ୍ୟଜୟ ପାଇଁ ନିର୍ଗତ ହୋଇଥିଲେ ଖାରବେଳ । (ଏକାଦସମେ ଚ ବସେ ପାୟାତାନଂ ଚ ମିନ-ରତନାନି ଉପଲଭତେ) । ଏହି ମଣି-ରତ୍ନ ଖାରବେଳ କେଉଁଠାରୁ ପାଇଥିଲେ ? ଦୁଇଟି ସମ୍ଭାବନା ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇପାରେ । ପ୍ରଥମଟି ହେଉଛି ଯେ ରାଜତ୍ୱର ଦଶମ ବର୍ଷରେ ଯେଉଁ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଖାରବେଳ ଜୟ କରିଥିଲେ ସେଥିରୁ ହୁଏତ ସେ ବିପୁଳ ଅର୍ଥ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ, ରାଜତ୍ୱର ଅଷ୍ଟମ ବର୍ଷରେ ଖାରବେଳ ଯବନମାନଙ୍କୁ ବିତାଡ଼ିତ କରି ମଥୁରାରୁ ଯେଉଁ ଧନ ଲାଭ କରିଥିଲେ ତାହା ବିଷୟରେ ସୂଚନା ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖ ଦେଇଥାଏ । ଗଭୀରଭାବେ ଆଲୋଚନା କଲେ ପ୍ରତୀୟମାନ ହୁଏ ଯେ, ପ୍ରଥମ ସମ୍ଭାବନା ହିଁ ଠିକ୍ କାରଣ, ରାଜତ୍ୱର ଅଷ୍ଟମ ବର୍ଷରେ ଲାଭ କରିଥିବା ଧନ ସେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ଭିତରେ ବାଣ୍ଟିଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ମହାବିଜୟ ପ୍ରାସାଦ (ନବମ ବର୍ଷରେ) ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ରାଜତ୍ୱର ଦଶମ ବର୍ଷରେ ଲାଭ କରିଥିବା ଧନରତ୍ନ ବିଷୟରେ ହିଁ ଶିଳାଲେଖରେ ସୂଚନା ଦିଆଯାଇଥିବା କଥା ଅଧିକ ଯୁକ୍ତିସଙ୍ଗତ ମନେହୁଏ ।

ରାଜତ୍ୱର ଏକାଦଶ ବର୍ଷ

ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ସେ ନିଜର ପୂର୍ବପୁରୁଷ ସ୍ଥାପନ କରିଥିବା ପିଥୁଣ୍ଡକୁ ବିଜୟ କରି ଗର୍ଦ୍ଦଭ-ଯୋଚିତ ହଳ ସାହାଯ୍ୟରେ ଏହାର ଭୂମିକୁ କର୍ଷଣ କରିଥିଲେ । (ପୁବଂ ରାଜନିବେସିତଂ ପିଥୁଂଡ଼ଂ ଗଦଭ-ନଂଗଲେନ କାସୟତି) । ଆନ୍ଧ୍ରପ୍ରଦେଶର ମସୁଲିପଟ୍ଟନମ୍‌ରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା ଏହି ପିଥୁଣ୍ଡ । ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ଏହା ଏକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଜୈନକ୍ଷେତ୍ର ଥିଲା । ହୁଏତ ଖାରବେଳଙ୍କ ପୂର୍ବପୁରୁଷମାନେ ଏଠାରେ ରାଜୁତି କରୁଥିଲେ ଅଥବା ପୂର୍ବେ ଏହା ରାଜାମାନଙ୍କର ଶାସନକ୍ଷେତ୍ର ଥିଲା ଏବଂ ଖାରବେଳଙ୍କ ଆକ୍ରମଣବେଳେ ସେଠାରେ ରାଜପରିବାର (ଅଥବା ପ୍ରଜାମାନେ) ଅବସ୍ଥାନ କରୁ ନ ଥିଲେ । ଲଙ୍ଗଳ ଦ୍ୱାରା ଭୂମି କର୍ଷଣ ପୂର୍ବକ ପିଥୁଣ୍ଡକୁ ଏକ କୃଷିକ୍ଷେତ୍ରରେ ପରିଣତ କରି ଖାରବେଳ ଯେ ଏହି

ଜୈନକ୍ଷେତ୍ର ତଥା କୃଷି ପ୍ରତି ରହିଥିବା ନିଜର ଶ୍ରଦ୍ଧା ବ୍ୟକ୍ତ କରିଥିଲେ– ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ । କାରଣ, ସେ ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରଥମ ତୀର୍ଥଙ୍କର (ଋଷଭନାଥ)ଙ୍କ ଚିହ୍ନ ବଳଦ (ଷଣ୍ଢ)କୁ ହଳରେ ନ ଯୋଚି ଗଧଯୋଚା ହଳ ସାହାଯ୍ୟରେ ପିଥୁଣ୍ଡର ଭୂମିକୁ କର୍ଷଣ କରି ଜୈନଧର୍ମ ପ୍ରତି ରହିଥିବା ନିଜ ମନର ଅଜସ୍ର ଭକ୍ତି ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ । ଏହାପରେ ଖାରବେଳ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ଶେଷ ସୀମାରେ ପହଞ୍ଚି ୧୩୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଗଢ଼ିଉଠିଥିବା ତାମିଲ ରାଷ୍ଟ୍ରସଂଘକୁ ଖଣ୍ଡ ବିଖଣ୍ଡିତ କରି ନିଜ ବିଜୟର ବୈଜୟନ୍ତୀ ଉଡ଼ାଇଥିଲେ । (ଜନପଦ-ଭାବନଂ ଚ ତେରସ-ବସ-ସତ-କତଂ ଭିଦତି ତ୍ରମିର-ଦହ-ସଂଘାତଂ) । ଚୋଳ, ପାଣ୍ଡ୍ୟ, କେରଳପୁତ୍ର, ସତ୍ୟପୁତ୍ର ଏବଂ ତାମ୍ରପର୍ଣ୍ଣୀ ଇତ୍ୟାଦି ରାଜ୍ୟକୁ ନେଇ ଗଢ଼ିଉଠିଥିଲା ତାମିଲ ରାଷ୍ଟ୍ରସଂଘ । ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତ ଇତିହାସରେ ପ୍ରଥମ ଥର ପାଇଁ ସ୍ପର୍ଦ୍ଧାର ସହିତ ଖାରବେଳ ଏହି ରାଷ୍ଟ୍ରସଂଘ ଉପରେ ଆକ୍ରମଣ କରି ଏହା ଅନ୍ତର୍ଗତ ସମସ୍ତ ରାଷ୍ଟ୍ରକୁ ପରାଜିତ କରିଥିଲେ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତ ଇତିହାସର କୌଣସି ନରପତି ଏହି ଦୁଃସାହସିକ ପଦକ୍ଷେପ ନେବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୋଇ ନ ଥିଲେ । ଏହି ବିଜୟ ଫଳରେ କଳିଙ୍ଗର ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସୀମା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତାରଲାଭ କରିଥିଲା । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ସେହି ରାଷ୍ଟ୍ରସଂଘର ମୁଖ୍ୟମାନେ ଯେ ମଣି-ରତ୍ନାଦି ବିପୁଳ ଉପଢ଼ୌକନ ସହ ଖାରବେଳଙ୍କ ପଦବନ୍ଦନା କରିଥିବେ, ଏ କଥା ସହଜରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ।

ରାଜତ୍ୱର ଦ୍ୱାଦଶ ବର୍ଷ

ରାଜତ୍ୱର ଦ୍ୱାଦଶ ବର୍ଷ ଥିଲା ଖାରବେଳଙ୍କ ରାଜ୍ୟଶାସନର ଏକ ଅବିସ୍ମରଣୀୟ ବର୍ଷ । ନିଜର ବିଶାଳ କଳିଙ୍ଗ ସେନା ସହ ଖାରବେଳ ତୃତୀୟ ଥର ପାଇଁ ଉତ୍ତରାପଥ ଆକ୍ରମଣ କରି ଅନେକ ରାଜାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଭୀତି ସଂଚାର କରାଇଥିଲେ । (ବାରସମେ ଚ ବସେ ସହସେହି ବିତାସୟତି ଉତ୍ତରାପଧ-ରାଜାନୋ) । ଏହି ସମସ୍ତ ରାଜାମାନେ ଯେ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ଖାରବେଳଙ୍କ ବଶ୍ୟତା ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ– ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ଏହି ବିରାଟ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ତଥା ଶକ୍ତି ପ୍ରଦର୍ଶନ ମଗଧରେ ଆତଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲାବେଳେ ତାଙ୍କର ଯୁଦ୍ଧହସ୍ତୀ ଏବଂ ଅଶ୍ୱମାନେ ଗଙ୍ଗା ନଦୀରେ ଜଳପାନ କରିବାର ଦୃଶ୍ୟ ମଗଧକୁ ବ୍ୟଥିତ କରାଇଥିଲା । (ମାଗଧାନଂ ଚ ବିପୁଳଂ ଭୟଂ ଜନେତୀ ହଥସଂ ଗଂଗାୟ ପାୟୟତି) । ଏହା ମଗଧର ସ୍ଥିତିକୁ ଦୋହଲାଇ ଦେଇଥିଲା କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ଏହାର ଫଳ ମଧ୍ୟ ଥିଲା ଅପୂର୍ବ । ମଗଧର ରାଜା ବୃହସ୍ପତି ମିତ୍ର ନିଜର ସୈନ୍ୟ ଏବଂ ଧନରତ୍ନ ସହ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଖାରବେଳଙ୍କ ପୟରରେ ଶରଣ ପଶିଥିଲେ । (ମାଗଧଂ ଚ ରାଜାନଂ ବହସତିମିତଂ ପାଦେ ବଂଦାପୟତି) କଳିଙ୍ଗାଧିପତିଙ୍କ ଶକ୍ତି ପ୍ରଦର୍ଶନ ଆଗରେ ନିଜକୁ ତୁଚ୍ଛ ମନେକରି ବୃହସ୍ପତି ମିତ୍ର

ତାଙ୍କ ପାଦତଳେ ନିଜକୁ ସମର୍ପଣ କରିଦେଲେ । (ବୃହସ୍ପତି ମିତ୍ରଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା ପୃଷ୍ଠା ୧୯୮-୧୯୯ରେ କରାଯାଇଅଛି) । କଳିଙ୍ଗର ଚିର ଶତ୍ରୁ ମଗଧକୁ ଖାରବେଳ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ପଦାନତ କରି ବହୁ ବର୍ଷର ପୁଞ୍ଜିଭୂତ ଅସନ୍ତୋଷକୁ ଦୂର କରିବା ସହ କଳିଙ୍ଗକୁ ଗୌରବ ବିମଣ୍ଡିତ କରି ପୂର୍ବ ପରାଜୟର ପ୍ରତିଶୋଧ ନେଇଥିଲେ । ଏହାଦ୍ୱାରା କଳିଙ୍ଗ ତତ୍‌କାଳୀନ ଭାରତବର୍ଷରେ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଶକ୍ତି ରୂପେ ନିଜକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିପାରିଥିଲା ।

ବୃହସ୍ପତି ମିତ୍ରଙ୍କର ଏହି ଆତ୍ମସମର୍ପଣ ଖାରବେଳଙ୍କୁ ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବା ପାଇଁ ପାଥେୟ ଯୋଗାଇଥିଲା । ଦୀର୍ଘ ୩୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଅଙ୍ଗ-ମଗଧର ନନ୍ଦରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କଳିଙ୍ଗରୁ ନିଆଯାଇଥିବା କଳିଙ୍ଗଜୀନ (ଜୀନାସନ)କୁ ଖାରବେଳ ବିପୁଳ ଶୋଭାଯାତ୍ରା ସହ ମଗଧରୁ କଳିଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରାଇଥିଲେ । (ନନ୍ଦରାଜନୀତଂ ଚ କଳିଙ୍ଗ ଜୀନଂ ସଂନିବେସ ଅଙ୍ଗ - ମଗଧ - ବସୁଂ ଚ ନୟତି) । ଏହି 'ନନ୍ଦରାଜ'ଙ୍କୁ 'ମହାପଦ୍ମନନ୍ଦ'ଙ୍କ ସହ ଐତିହାସିକମାନେ ଚିହ୍ନିତ କରିଥା'ନ୍ତି । ('ନନ୍ଦରାଜ'ଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା ୧୯୬-୧୯୭ ପୃଷ୍ଠାରେ କରାଯାଇଅଛି) । ଖାରବେଳଙ୍କ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲା ଗୌରବମଣ୍ଡିତ । ଅତୀତରେ କଳିଙ୍ଗ ମଗଧର ପଦାନତ ହୋଇଥିବାର ସମସ୍ତ କଳଙ୍କକୁ ଖାରବେଳ ନିଶ୍ଚିହ୍ନ କରିଦେବା ସହ କଳିଙ୍ଗର ଚିର ଶତ୍ରୁ ମଗଧକୁ ତାଙ୍କର ପଦାନତ କରିଥିଲେ । କଳିଙ୍ଗର ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କର ଧାର୍ମିକ ଭାବନାକୁ ଅତୀତରେ ମଗଧ ଦ୍ୱାରା ଉପେକ୍ଷିତ କରାଯାଇଥିଲା ଏବଂ ଖାରବେଳ ମଗଧରୁ କଳିଙ୍ଗଜୀନ (ଜୀନାସନ) ଆଣି କଳିଙ୍ଗର ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କର ହୃତ ଧର୍ମଭାବନା ପୁନର୍ବାର ଫେରାଇ ଦେବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଖାରବେଳ ପୁନର୍ବାର ଜୈନଧର୍ମର ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ରୂପେ ନିଜକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରିପାରିଥିଲେ ।

ଏହି ବର୍ଷ ଖାରବେଳ ନିଜ ରାଜଧାନୀ କଳିଙ୍ଗ ନଗରୀର ପ୍ରାସାଦ ଅଭ୍ୟନ୍ତର, ଗୋପୁର ଶିଖର ଇତ୍ୟାଦି ନିର୍ମାଣ କାର୍ଯ୍ୟରେ ମନୋନିବେଶ କରିଥିଲେ । (କତୁଂ ଜଠର-ଲଖିଲ-ଗୋପୁରାଣି ଶିହରାଣି ନିବେସ୍ୟତି) । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ ବହୁମୁଦ୍ରା ବ୍ୟୟରେ ସେ ହସ୍ତୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ନିବାସ ସ୍ଥଳୀ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । (ସତ-ବିସିକିନଂ ପରିହାରେହି ଅଭୁତମଛରିୟଂ ଚ ହଥୀ-ନିବାସଂ ପରିହର) କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ପୁନର୍ବାର ସେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଅଭିଯାନ କରି ପାଣ୍ଡ୍ୟ ରାଜ୍ୟରୁ ଅଶ୍ୱ-ହସ୍ତୀ-ମୁକ୍ତା-ମାଣିକ୍ୟ-ବୈଦୂର୍ଯ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି ଆଣି ସେ ସମସ୍ତ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିତରଣ କରି ସେମାନଙ୍କୁ ଖୁସୀ କରାଇଥିଲେ । (ହୟ-ହାଥି-ରତନ ପଂଡ଼ରାଜା .... ମନି ରତନାନି ଆହରାପୟତି ଇଧ ସତ ସହସାନି) । ଏହି ସମସ୍ତ କୃତିତ୍ୱକୁ ଆଖି ଆଗରେ ରଖି ରାଜତ୍ୱର ଦ୍ୱାଦଶ ବର୍ଷ ଯେ ଖାରବେଳଙ୍କ ଶାସନ କାଳର ଏହି ଗୌରବୋଜ୍ଜ୍ୱଳ ବର୍ଷ— ଏକଥା ନିଃସନ୍ଦେହରେ କୁହାଯାଇପାରେ ।

ରାଜତ୍ୱର ତ୍ରୟୋଦଶ ବର୍ଷରେ ଖାରବେଳଙ୍କୁ ଏକ ଭିନ୍ନ ରୂପରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥିଲା । ଏଥର ସେ ଯୁଦ୍ଧକର୍ମ ପରିହାର କରିଥିଲେ । ନିଜର ଭୃତ୍ୟ, ପରିଜନ ଇତ୍ୟାଦିଙ୍କ ଗହଣରେ

ରାଜତ୍ୱର ତ୍ରୟୋଦଶ ବର୍ଷ

ଖାରବେଳ କୁମାରୀ ପର୍ବତ (ଉଦୟଗିରି)ରେ ଶ୍ରମଣ, ଅର୍ହତ ଏବଂ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ଗୁମ୍ଫାମାନ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ କଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟର ବିକାଶ ନିମିତ୍ତ ପ୍ରଯତ୍ନ କରିଥିଲେ । (ତେରସମେ ଚ ବସେ .... କୁମାରୀ-ପବତେ ରାଜଭିତିନି ଚିନ ବତାନି ତପସୀ ଇସିନଂ ଅରହତ ନସୀଦିୟା .... କଲା-ବୋଛନାଂ .... ଉପାଦୟତି) । ବାସ୍ତବିକ ଖାରବେଳ ନିଜକୁ ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ଜୈନଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିଥିଲେ । ତ୍ରୟୋଦଶ ବର୍ଷରେ ଅର୍ହତ, ଶ୍ରମଣ ଏବଂ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଇତ୍ୟାଦିଙ୍କ ବର୍ଷା ଏବଂ ଶୀତକାଳୀନ ଅବସ୍ଥାନ ପାଇଁ ସେ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ ଅନେକ ଗୁମ୍ଫା । (୧୧୭ କିନ୍ତୁ ୭୦୦ ନୁହେଁ) । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, କଳିଙ୍ଗର ପ୍ରାଚୀନ ଲୁପ୍ତ କଳାକୁ (ମୁଖୀୟ କଳା) ବିକସିତ କରିବା ପାଇଁ ଖାରବେଳ ପ୍ରଯତ୍ନ ହୋଇଥିଲେ ଏହି ବର୍ଷରେ । ଉଦୟଗିରି ଏବଂ ଖଣ୍ଡଗିରିରେ ଜୈନ କୀର୍ତ୍ତିରାଜି ଏବେ ମଧ୍ୟ ଖାରବେଳଙ୍କ କୀର୍ତ୍ତିର ଗୁଣଗାନ କରେ । ବ୍ୟାଘ୍ର ଗୁମ୍ଫା, ସର୍ପ ଗୁମ୍ଫା, ଗଣେଶ ଗୁମ୍ଫା, ନବମୁନି ଗୁମ୍ଫା ଆଦି ବିଭିନ୍ନ ଜୈନ ତୀର୍ଥଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି, ବୃକ୍ଷ, ଲତା, ପକ୍ଷୀ ଏବଂ ଖାରବେଳଙ୍କ ବିଭିନ୍ନ କୃତୀ ସମ୍ବଳିତ ମୂର୍ତ୍ତି ସମୂହ, ରାଜକର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ଇତ୍ୟାଦି .... ଖାରବେଳଙ୍କ ସମୟରେ କଳିଙ୍ଗର ଚେଦି କଳାର ଉତ୍କର୍ଷତା ପ୍ରତିପାଦନ କରେ । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ସେହି ବର୍ଷ ଖାରବେଳ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଶ୍ରମଣ ଏବଂ ଅର୍ହତମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ହର୍ମ୍ୟ ନିର୍ମାଣ କରି ଏହାର ଚଟାଣରେ ଏକଶତ ପାଞ୍ଚଲକ୍ଷ ମୁଦ୍ରା ବ୍ୟୟରେ ବୈଦୁର୍ଯ୍ୟ ଖଚିତ ସ୍ତମ୍ଭମାନ ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ । ଏହିଭଳି ଭାବରେ କ୍ଷେମରାଜ, ବୃକ୍ଷରାଜ, ଭିକ୍ଷୁରାଜ ରାଜର୍ଷି ବସୁ କୁଳଜ ଦିଗ୍‌ବିଜୟୀ ମହାପରାକ୍ରମୀ ରାଜା ଖାରବେଳ ଶାସନ କରିଥିଲେ । ଏହିଠାରେ ହିଁ ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖର ସମାପ୍ତି ଘଟିଥିଲା । ଏଣୁ ଖାରବେଳ ମାତ୍ର ତ୍ରୟୋଦଶ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶାସନ କରିଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଇଥାଏ ।

ବାସ୍ତବିକ ଖାରବେଳଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ଏକ ମହୀୟାନ ତଥା ଗରୀୟାନ ଅତୀତର ସ୍ମୃତି ବହନ କରେ । ଏତେ ସୀମିତ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଗୌରବର ଶିଖର ଦେଶରେ ଉପନୀତ ହୋଇପାରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପରାକ୍ରମ ଆଗରେ ମସ୍ତକ ନତ କରିଥିଲା ସମଗ୍ର ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ, ଭୂଲୁଣ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା ମଗଧର ସମ୍ମାନ, ବଶ୍ୟତା ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ ଉତ୍ତରାପଥର ରାଜାମାନେ ଏବଂ ପରାଭବ ପାଇ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ ଇଣ୍ଡୋ-ଗ୍ରୀକ୍ ଶାସକ । କେବଳ ଦିଗ୍‌ବିଜୟୀ ବୀର ହିସାବରେ ନୁହେଁ, ଜଣେ ପ୍ରଜାହିତୈଷୀ ସମ୍ରାଟ ଏବଂ କଳା-ସଂସ୍କୃତି ତଥା ଜୈନଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ରୂପେ ଖାରବେଳଙ୍କ କୃତିତ୍ୱ ଥିଲା ଅନନ୍ୟ । ଏ ସମସ୍ତକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ

କଲେ ମହାମେଘବାହନ ଐର ଖାରବେଳ ଯେ ପ୍ରାଚୀନ କଳିଙ୍ଗର ଗର୍ବ ଏବଂ ଗୌରବ ଥିଲେ ଏଥିରେ କାହାରି ଦ୍ୱିମତ ହେବାର ନାହିଁ ।

ଖାରବେଳଙ୍କ ଶାସନ

ରାଜା

ଖାରବେଳ ଥିଲେ ଏକ ବିଶାଳ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ସ୍ରଷ୍ଟା । ସୁଦୂର ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର କେରଳପୁତ୍ରଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଉତ୍ତରାପଥରେ ମଥୁରା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିଥିଲା । ମଗଧ ମଧ୍ୟ ଏହି ବିଶାଳ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଏକ ଅଂଶ ଥିଲା । ଏହି ବିଶାଳ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ରାଜଧାନୀ ଥିଲା କଳିଙ୍ଗନଗରୀ (ଆଧୁନିକ ଶିଶୁପାଳଗଡ଼) । ଖାରବେଳଙ୍କ ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲିଲେଖ, ଉଦୟଗିରି ଏବଂ ଖଣ୍ଡଗିରିର ଗୁମ୍ଫା ସମୂହ ତଥା ଏହି ପର୍ବତଦ୍ୱୟର ଜୈନ କୀର୍ତ୍ତି ଖାରବେଳଙ୍କ ଶାସନ ସମ୍ପର୍କରେ ଧାରଣା ଦେବାରେ ଯଥେଷ୍ଟ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ।

ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତରେ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାର କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ ଥିଲେ ରାଜା । ଖାରବେଳ ମଧ୍ୟ ଏହାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ନ ଥିଲେ । ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଘଟଣାର କର୍ତ୍ତା ଥିଲେ ଖାରବେଳ । ତାଙ୍କରି ନାମରେ ଉତ୍କୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲା ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖ । ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଅଭିଲେଖର ଶେଷଧାଡ଼ିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ "ମହାବିଜୟ ରାଜା ଖାରବେଳ ସିରି" ଏହାର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ନିଦର୍ଶନ । ତେଣୁ ଅନୁଧାନ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଖାରବେଳ ଥିଲେ ରାଜ୍ୟ ଶାସନର ମୁଖ୍ୟ, ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରରେ ଅଗ୍ରଣୀ, ନ୍ୟାୟର ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ ପ୍ରତୀକ ଏବଂ କଳା-ସ୍ଥାପତ୍ୟ-ଧର୍ମ (ଜୈନ)ର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ପ୍ରଜାନୁରଞ୍ଜକ ରାଜା । ତାଙ୍କରି ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ଶାସନର ପ୍ରତିଟି ବିଭାଗ ପରିଚାଳିତ ହେଉଥିଲା ।

ମନ୍ତ୍ରୀ ପରିଷଦ

ଖାରବେଳଙ୍କୁ ଶାସନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ ରାଜକର୍ମଚାରୀମାନେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖରେ ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ସାମାନ୍ୟତମ ବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ୟ ନାହିଁ । ଖଣ୍ଡଗିରି ଏବଂ ଉଦୟଗିରିରେ ଖୋଦିତ ବିଭିନ୍ନ ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକରୁ ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ କିଛିଟା ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମନ୍ତ୍ରୀ, ଦୌବାରିକ (ଦ୍ୱାର ରକ୍ଷକ), ସେନାପତି, ଭଣ୍ଡାରିକ (କୋଷାଧ୍ୟକ୍ଷ) ଏବଂ ଦୂତ ଇତ୍ୟାଦିଙ୍କୁ ଚିହ୍ନଟ କରାଯାଇଥାଏ । ମାତ୍ର ମୌର୍ଯ୍ୟଯୁଗୀୟ ରାଜକର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ଭଳି ଖାରବେଳଙ୍କର ଯେ ଅନେକ କର୍ମଚାରୀ ଥିଲେ ଏକଥା ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ଉପାଦାନ ଅଭାବରୁ ସେମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିବା ଐତିହାସିକ ଧୃଷ୍ଟତା ହେବ ନିଶ୍ଚୟ ।

ସାମରିକ ଶାସନ

ଖାରବେଳଙ୍କ ସମୟରେ କଳିଙ୍ଗର ସାମରିକ ଶାସନ ସୁଦୃଢ଼ ଥିଲା । ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଖାରବେଳଙ୍କର ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ପଦାତିକ, ଅଶ୍ୱାରୋହୀ,

ଗଜାରୋହୀ ଏବଂ ରଥାରୋହୀ ଚାରି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । କଳିଙ୍ଗର ସୈନ୍ୟମାନେ ଦୁର୍ଦ୍ଧର୍ଷ ଥିବାର ଅନେକ ପ୍ରମାଣ ଏହି ଅଭିଲେଖରୁ ମିଳିଅଛି । ବିଦ୍ୟାଧର ରାଜ୍ୟର ପତନ, ତାମିଲ ରାଷ୍ଟ୍ରସଂଘର ଧ୍ୱଂସ, ମଗଧର ଆତ୍ମସମର୍ପଣ ତଥା ଯବନମାନଙ୍କୁ ମଥୁରାରୁ ବିତାଡ଼ନ ଇତ୍ୟାଦି କ୍ଷେତ୍ରରେ କଳିଙ୍ଗର ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ଯେ ନିଜ ଶୌର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ସାହସିକତାର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ନିଦର୍ଶନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ଏଣୁ ଖାରବେଳଙ୍କର ଯେ ଏକ ବଳିଷ୍ଠ ତଥା ସୁସଙ୍ଗଠିତ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ଥିଲା– ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହରେ କୁହାଯାଇପାରେ ।

ରାଜସ୍ୱ ଶାସନ

ଖାରବେଳ ରାଜସ୍ୱ ଆଦାୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉଦାର ମନୋଭାବ ପୋଷଣ କରିଥିଲେ । ଉତ୍ପନ୍ନ ଶସ୍ୟର କେତେ ଭାଗ କର ଆକାରରେ ଆଦାୟ କରାଯାଉଥିଲା ଏହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖରୁ ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ସମୟ ସମୟରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୈବୀ ଦୁର୍ବିପାକ ଯଥା – ମରୁଡ଼ି, ବାତ୍ୟା, ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଇତ୍ୟାଦି ବେଳେ ଖାରବେଳ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ କରମୁକ୍ତ କରୁଥିଲେ । ରାଜତ୍ୱର ଷଷ୍ଠ ବର୍ଷରେ ସେ ସମସ୍ତ ନଗର ଏବଂ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳର ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ କରମୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । କୃଷି ଉପରେ ସେ ଗୁରୁତ୍ୱାରୋପ କରୁଥିଲେ । ରାଜତ୍ୱର ପଞ୍ଚମ ବର୍ଷରେ ୩୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ନନ୍ଦ ରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଖୋଦନ କରାଯାଇଥିବା କେନାଲକୁ ବିସ୍ତାରିତ କରି ସେ ରାଜଧାନୀ କଳିଙ୍ଗନଗରୀ ମଧ୍ୟକୁ ନେଇ ଆସିଥିଲେ । ରାଜତ୍ୱର ଏକାଦଶ ବର୍ଷରେ ପିଥୁଣ୍ଡରେ ଗଧଯୋଚିତ ହଳ ସାହାଯ୍ୟରେ କ୍ଷେତ୍ର କର୍ଷଣ କରି ସେ ଏହାକୁ କୃଷିକ୍ଷେତ୍ରରେ ପରିଣତ କରିଥିଲେ । ଉତ୍ପନ୍ନ ଶସ୍ୟ ବ୍ୟତୀତ ବାଣିଜ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟ ଇତ୍ୟାଦିରୁ ଶୁଳ୍କ ଆଦାୟ ହେଉଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । କାରଣ, ତାଙ୍କ ସମୟରେ କଳିଙ୍ଗନଗରୀ ଏବଂ ପିଥୁଣ୍ଡ ଇତ୍ୟାଦି ନଗରୀ ରହିଥିଲା । ତାଙ୍କର ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ବିଭିନ୍ନ ମାର୍ଗରେ ଯୁଦ୍ଧ ଅଭିଯାନ କରିଥିବାରୁ ସେ ସମସ୍ତ ଯେ ବାଣିଜ୍ୟ ପଥ ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା – ଏ କଥା ସହଜରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ଶିଶୁପାଳଗଡ଼ରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ମୁଦ୍ରା ବାଣିଜ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟ ସମ୍ପର୍କରେ ସୂଚାଇ ଦେଇଥାଏ । ଅତଏବ ଉଭୟ ଶସ୍ୟ ଏବଂ ମୁଦ୍ରା ପ୍ରଜାମାନଙ୍କଠାରୁ ଯେ ଆଦାୟ କରାଯାଉଥିଲା – ଏହି ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କଲେ ସତ୍ୟର ଅପଳାପ ହେବନାହିଁ ।

ବିଚାର ବ୍ୟବସ୍ଥା

ଖାରବେଳଙ୍କ ସମୟରେ କଳିଙ୍ଗର ବିଚାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ସମ୍ପର୍କରେ ତିଳେମାତ୍ର ଜାଣିହୁଏ ନାହିଁ । କାରଣ ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖ ଏ ବିଷୟରେ ନୀରବ । ଯେହେତୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟର ରାଜା ହିଁ ନିୟାମକ ଥିଲେ, ତେଣୁ ସେ ମଧ୍ୟ ବିଚାର ବିଭାଗର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଅର୍ହତ, ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଶ୍ରମଣ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଖାରବେଳ ସମାନ

ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖୁଥିଲେ । ତେଣୁ ନ୍ୟାୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ଅଶୋକଙ୍କ ସମୟର 'ଦଣ୍ଡ ସମତା' ଏବଂ 'ବ୍ୟବହାର ସମତା' ବିଧି କଳିଙ୍ଗରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ।

ପ୍ରଜାହିତୈଷୀ ଶାସନ

ଖାରବେଳ ଥିଲେ ଜଣେ ପ୍ରଜାନୁରଞ୍ଜକ ଶାସକ । ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ହିତସାଧନ ନିମନ୍ତେ ସେ ନିଜକୁ ନିୟୋଜିତ କରିଥିଲେ । ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖ ଏହି ବିଷୟରେ ବିଶେଷ ସୂଚନା ଦେଇଅଛି । ରାଜତ୍ୱର ପ୍ରଥମ ବର୍ଷରେ ସେ ବାତ୍ୟା-ବିଧ୍ୱସ୍ତ କଳିଙ୍ଗନଗରୀକୁ ପୁନର୍ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ଦୁର୍ଗ, ପ୍ରାଚୀର, ତୋରଣ, ଉଦ୍ୟାନ, ପୁଷ୍କରିଣୀ ଇତ୍ୟାଦିର ପୁନର୍ବିନ୍ୟାସ କରି ସେ କଳିଙ୍ଗ ନଗରୀର ଶୋଭାବର୍ଦ୍ଧନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ମନରେ ଆନନ୍ଦର ଲହରୀ ଖେଳାଇ ଦେଇଥିଲେ । ରାଜତ୍ୱର ତୃତୀୟ ବର୍ଷରେ ଖାରବେଳ କଳିଙ୍ଗନଗରୀରେ ନୃତ୍ୟ, ଗୀତ, ବାଦ୍ୟ, ମୁଷ୍ଟି ଯୁଦ୍ଧ, ଉତ୍ସବ ଇତ୍ୟାଦିର ଆୟୋଜନ କରି ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ମନୋରଞ୍ଜନ କରିଥିଲେ । ରାଜତ୍ୱର ପଞ୍ଚମ ବର୍ଷରେ କୃଷି ଏବଂ ଜଳସେଚନର ସୁବିଧା ନିମିତ୍ତ ୩୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ନନ୍ଦରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଖନନ କରାଯାଇଥିବା କେନାଲକୁ ସମ୍ପ୍ରସାରଣ କରି କଳିଙ୍ଗନଗରୀ ମଧ୍ୟକୁ ପ୍ରବେଶ କରାଇଥିଲେ । ରାଜତ୍ୱର ଷଷ୍ଠ ବର୍ଷରେ ସେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ କରମୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ଅଷ୍ଟମ ଏବଂ ଦ୍ୱାଦଶ ବର୍ଷରେ ଲାଭ କରିଥିବା ଧନରତ୍ନ ସେ ନିଜର ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବାଣ୍ଟି ଦେଇଥିଲେ । ରାଜତ୍ୱର ତ୍ରୟୋଦଶ ବର୍ଷରେ ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଶ୍ରମଣ, ଯତି, ସନ୍ନ୍ୟାସୀ .... ସମସ୍ତଙ୍କ ଆବାସସ୍ଥଳୀ ନିମିତ୍ତ କୁମାରୀ ପର୍ବତରେ ଗୁମ୍ଫାମାନ ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ । ଏହି ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଖାରବେଳଙ୍କୁ ନିଶ୍ଚିତଭାବେ ଜଣେ ପ୍ରଜାହିତୈଷୀ ସମ୍ରାଟ ରୂପେ ଚିତ୍ରିତ କରିଥାଏ ।

ଧାର୍ମିକ ସହନଶୀଳତା

ଖାରବେଳ ଥିଲେ ଜୈନଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ । ଜୈନଧର୍ମର ସୁରକ୍ଷା ଏବଂ ବିସ୍ତାର ପାଇଁ ସେ ବହୁ ପଦକ୍ଷେପ ନେଇଥିଲେ । ରାଜତ୍ୱର ଅଷ୍ଟମ ବର୍ଷରେ ଯବନମାନଙ୍କୁ ସେ ଜୈନକ୍ଷେତ୍ର ମଥୁରାରୁ ବିତାଡ଼ିତ କରିଥିଲେ ଏବଂ କଳ୍ପବୃକ୍ଷର ପତ୍ରବିମଣ୍ଡିତ ଏକ ଶାଖାକୁ ସସମ୍ମାନେ କଳିଙ୍ଗକୁ ନେଇ ଆସିଥିଲେ । ରାଜତ୍ୱର ଦଶମ ବର୍ଷରେ ଜୈନଧର୍ମ ପିଥୁଣ୍ଡରେ ସେ କର୍ଷଣ ପୂର୍ବକ କୃଷିକ୍ଷେତ୍ର ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ । ରାଜତ୍ୱର ଦ୍ୱାଦଶ ବର୍ଷରେ ସେ ମଗଧକୁ ୩୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ନିଆଯାଇଥିବା କଳିଙ୍ଗ ଜୀନ (ଜୀନାସନ)କୁ ସସମ୍ମାନେ କଳିଙ୍ଗକୁ ଫେରାଇ ଆଣିଥିଲେ । ଜୈନଧର୍ମ ପାଇଁ ନିଜର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା ଦେଖାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ଥିଲେ ଧାର୍ମିକ ସହନଶୀଳତାର ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ ପ୍ରତୀକ । ରାଜତ୍ୱର ଅଷ୍ଟମ ଏବଂ ଦ୍ୱାଦଶ ବର୍ଷରେ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିବା ଧନରତ୍ନ ସେ ଅର୍ହତ, ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଶ୍ରମଣ ସମସ୍ତଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବଣ୍ଟନ କରିଥିଲେ । ପୁନଶ୍ଚ, ତ୍ରୟୋଦଶ ବର୍ଷରେ ସେ କୁମାରୀ ପର୍ବତରେ ସମସ୍ତ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ, ଅର୍ହତ, ଯତି ଏବଂ ତପସ୍ୱୀଙ୍କ

ବାସସ୍ଥଳୀ ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହେବା ପାଇଁ ଗୁମ୍ଫାମାନ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ରାଜତ୍ୱର ଷଷ୍ଠ ବର୍ଷରେ ଜାତି, ଧର୍ମ, ବର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ବିଶେଷରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସେ କରଭାରରୁ ମୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ଏହିପରି ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ଧାର୍ମିକ ସହନଶୀଳତା ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଅଛି ।

କଳା ଏବଂ ସାହିତ୍ୟର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା

ଏକ ଉଦାର ଶାସକ ହିସାବରେ ଖାରବେଳ କଳା ଏବଂ ସାହିତ୍ୟର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଉଦ୍ୟମରେ ଖଣ୍ଡଗିରି ଏବଂ ଉଦୟଗିରିରେ ୧୧୭ଟି ଗୁମ୍ଫା ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ରାଣୀଗୁମ୍ଫା, ସର୍ପଗୁମ୍ଫା, ବ୍ୟାଘ୍ରଗୁମ୍ଫା, ନବମୁନିଗୁମ୍ଫା, ଗଣେଶଗୁମ୍ଫା, ପବନଗୁମ୍ଫା, ଅନନ୍ତଗୁମ୍ଫା ଆଦି ଗୁମ୍ଫାଗୁଡ଼ିକରେ ଅନେକ ମଣିଷ, ବୃକ୍ଷ, ଲତା, ଗନ୍ଧର୍ବ, ରାଜା, ରାଣୀ .... ଇତ୍ୟାଦିର ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଖାରବେଳଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ଉତ୍କୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲା ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖ । ବ୍ରାହ୍ମୀଲିପି ଏବଂ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ଏହା ଖୋଦିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହାର ସାହିତ୍ୟିକ ମୂଲ୍ୟ ଅନନ୍ୟ । ଅବଶ୍ୟ ସେ ସମୟର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଶିଳାଲେଖ ବା ପୋଥି କଳିଙ୍ଗରୁ ମିଳିନାହିଁ । ଜଣେ ରାଜା ହିସାବରେ ଖାରବେଳ ଯେ କଳା ଏବଂ ସାହିତ୍ୟର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ଥିଲେ— ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହରେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇପାରେ ।

ଖାରବେଳଙ୍କ ଶାସନ ଥିଲା ସର୍ବଜନାଦୃତ । ତାଙ୍କର ବଳିଷ୍ଠ ନେତୃତ୍ୱରେ ଶାସନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଭାଗ ପରିଷ୍କୃତ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କର ଶାସନ ମୁଖ୍ୟତଃ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ ନିମିତ୍ତ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା । ଅଶୋକ ରାସ୍ତାଘାଟ ନିର୍ମାଣ, ଚିକିତ୍ସାଳୟ ସ୍ଥାପନ, ପିଇବାପାଣିର ବ୍ୟବସ୍ଥା, ରାସ୍ତା ପାର୍ଶ୍ୱରେ ବୃକ୍ଷରୋପଣ ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରଜାହିତୈଷୀ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସମାଜକୁ ଉଚ୍ଛେଦ କରି ପ୍ରଜାସତ୍ତାକୁ ନିଜ କବଳରେ ରଖିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଖାରବେଳ ଥିଲେ ଏହାର ବିପରୀତ । ସେ ପ୍ରଜାମଙ୍ଗଳ କାର୍ଯ୍ୟମାନ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ସହ ମିଶି ସେମାନଙ୍କୁ ନିଜ ବିଜୟରୁ ଉପଲବ୍ଧ ଧନରତ୍ନ ବାଣ୍ଟିଦେଇ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସୁଥିଲେ । କରରୁ ମୁକ୍ତକରି ସେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ମନରେ ଆନନ୍ଦ ସଞ୍ଚାର କରାଇଥିଲେ ଏବଂ ଗୀତ, ବାଦ୍ୟ, ନୃତ୍ୟ, ସମାଜ ଇତ୍ୟାଦି ଆୟୋଜନ କରି ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ମନୋରଞ୍ଜନ କରାଉଥିଲେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ସେ ଯେ ବାସ୍ତବ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ କାମନା କରୁଥିଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ହିତ ସାଧନ ନିମିତ୍ତ ନିଜକୁ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିଦେଇଥିଲେ— ଏହା ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖ ଯଥାର୍ଥରେ ପ୍ରତିପାଦିତ କରିଥାଏ ।

ଖାରବେଳଙ୍କ ଧର୍ମ

ମହାମେଘବାହନ ଐର ଖାରବେଳ ଯୋଦ୍ଧା ହିସାବରେ ଥିଲେ ଯେପରି ପରାକ୍ରମୀ, ଜୈନଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ହିସାବରେ ଥିଲେ ସେପରି କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷମ । ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖର

ଛତ୍ରେ ଛତ୍ରେ ଜୈନଧର୍ମ ପ୍ରତି ଥିବା ତାଙ୍କର ପ୍ରଗାଢ଼ ନିଷ୍ଠା ସମ୍ପର୍କରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରସାର ନିମିତ୍ତ ଖାରବେଳ ନିଜକୁ ଏକାନ୍ତ ଭାବରେ ନିୟୋଜିତ କରିଥିଲେ । ସେ ସମ୍ପର୍କରେ ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଅଛି ।

ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଖାରବେଳ ଜୈନଧର୍ମ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଗଭୀର ଅନୁରକ୍ତି ବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଅଭିଲେଖର ପ୍ରଥମ ଧାଡ଼ିରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି –

ହାତୀଗୁମ୍ଫାର ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ବାକ୍ୟ

''ନମୋ ଅରହଂତାନଂ ନମୋ ସବ ସିଧାନଂ'' ଅର୍ଥାତ୍ – ''ଜୈନ ଅର୍ହତମାନଙ୍କୁ ମୋର ନମସ୍କାର । ଜୈନସିଦ୍ଧମାନଙ୍କୁ ମୋର ନମସ୍କାର'' । ହୃଦୟର ଗଭୀରତମ ପ୍ରଦେଶରୁ ଖାରବେଳ ଯେ ଜୈନ ସାଧକ ଏବଂ ତୀର୍ଥଙ୍କରମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ନିଜର ଭ ଅର୍ଘ୍ୟ ନିବେଦନ କରିଥିଲେ ଏ କଥା ସତତ ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ । ଏହା ତାଙ୍କୁ ଜୈନ ରୂପେ ପ୍ରମାଣ କରାଇବାର ପ୍ରଥମ ନିଦର୍ଶନ ।

ଜୈନଧର୍ମ ପ୍ରତି ରହିଥିବା ଖାରବେଳଙ୍କ ଗଭୀର ଅନୁରକ୍ତି ବିଷୟରେ ଜଣାପଡ଼ିଥିଲା ତାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ଅଷ୍ଟମ ବର୍ଷରେ । ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଉତ୍ତର ଭାରତ ଆକ୍ରମଣ ବେଳେ ଗୋରଥଗିରି

ଯବନମାନଙ୍କୁ ମଥୁରାରୁ ବିତାଡ଼ନ

ଧ୍ୱଂସକରି ରାଜଗୃହ ଆଡ଼କୁ ଅଗ୍ରସର ହେଉଥିବାବେଳେ ସେ ଯବନ (ଇଣ୍ଡୋ-ଗ୍ରୀକ୍) ମାନଙ୍କର ଆକ୍ରମଣର ସୂଚନା ପାଇଥିଲେ । ସେ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରୁଥିବା ଇଣ୍ଡୋ-ଗ୍ରୀକ୍‌ମାନଙ୍କର ପଶ୍ଚାଦ୍‌ଧାବନ କରିଥିଲେ । ତତ୍‌କାଳୀନ ଭାରତବର୍ଷର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଜୈନକ୍ଷେତ୍ର ମଥୁରା ସେତେବେଳେ ହୋଇଥିଲା ଏହି ଯବନମାନଙ୍କର କବଳିତ । ଏହା ଖାରବେଳଙ୍କ ପକ୍ଷେ ଅସହ୍ୟ ହୋଇଉଠିଲା । ନିଜର ସମସ୍ତ ଶକ୍ତି ସଞ୍ଚୟକରି ସେ ଯବନମାନଙ୍କୁ ପରାଜିତ ଏବଂ ବିତାଡ଼ିତ କରିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ସମସ୍ତ ଧନରତ୍ନ ମଧ ସେ ଛଡ଼ାଇ ଆଣିଥିଲେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ପବିତ୍ର ଜୈନକ୍ଷେତ୍ର ମଥୁରା ଯବନମାନଙ୍କର କବଳରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ଏହା ଖାରବେଳଙ୍କୁ ଅପାର ଆନନ୍ଦ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲା । ଏହି ବିଜୟକୁ ଚିର ସ୍ମରଣୀୟ କରିବା ପାଇଁ ସେ ରାଜତ୍ୱର ନବମ ବର୍ଷରେ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ ମହାବିଜୟ ପ୍ରାସାଦ ।

ଯବନମାନଙ୍କୁ ମଥୁରାରୁ ବିତାଡ଼ନ କରିବା ପରେ ଖାରବେଳ ଉତ୍‌ଫୁଲ୍ଲିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ପତ୍ର ବିମଣ୍ଡିତ କଳ୍ପବୃକ୍ଷର ଶାଖା ଆନୟନ

ଏହି ମଧୁର ସ୍ମୃତିକୁ ଉଜ୍ଜୀବିତ ରଖିବା ନିମିତ୍ତ ସେ ମଥୁରାରୁ ଜୈନଧର୍ମର ପବିତ୍ର ବୃକ୍ଷ କଳ୍ପବୃକ୍ଷର ପତ୍ରବିମଣ୍ଡିତ ଏକ ଶାଖାକୁ ସସମ୍ମାନେ କଳିଙ୍ଗକୁ ନେଇ ଆସିଥିଲେ । ଏହା ଥିଲା ଜୈନଧର୍ମ ପ୍ରତି ଖାରବେଳଙ୍କ ଗଭୀର ଅନୁରକ୍ତିର ଅନ୍ୟତମ ନିଦର୍ଶନ ।

ରାଜତ୍ୱର ଏକାଦଶ ବର୍ଷରେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଅଭିଯାନରେ ତୃତୀୟଥର ପାଇଁ ନିର୍ଗତ ହୋଇଥିଲେ ଖାରବେଳ । ଆନ୍ଧ୍ରପ୍ରଦେଶର ପିଥୁଣ୍ଡଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ସେ ଏହାକୁ କବଳିତ

ପିଥୁଣ୍ଡରେ ଭୂମି କର୍ଷଣ

କରିଥିଲେ । ସେଠାରେ ସେ ଗର୍ଦ୍ଦଭ ଯୋଚିତ ହଳ ସାହାଯ୍ୟରେ ଭୂମି କର୍ଷଣ କରି ଏହାକୁ କୃଷିକ୍ଷେତ୍ରରେ ପରିଣତ କରିଥିଲେ । ଏହା ଥିଲା ଖାରବେଳଙ୍କର ଜୈନଧର୍ମ ପ୍ରତି ରହିଥିବା ପ୍ରଗାଢ଼ ଅନୁରକ୍ତିର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଉଦାହରଣ । ଆଦିନାଥ ବା ଋଷଭନାଥଙ୍କ ଲାଞ୍ଛନ (ଚିହ୍ନ) ଥିଲା ବଳଦ (ଷଣ୍ଢ) । ସେଥିପାଇଁ ଖାରବେଳ ସେହି ଆଦି ତୀର୍ଥଙ୍କରଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ ଜଣାଇ ବଳଦ ପରିବର୍ତ୍ତେ ହଳରେ ଗଧ ଯୋଚି ଲଙ୍ଗଳ ସାହାଯ୍ୟରେ କ୍ଷେତ୍ର କର୍ଷଣ କରିଥିଲେ ।

ରାଜତ୍ୱର ଦ୍ୱାଦଶ ବର୍ଷରେ ଖାରବେଳ ପୁନର୍ବାର ଜୈନଧର୍ମ ପ୍ରତି ନିଜର ପରାକାଷ୍ଠା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ । ସେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଥର ପାଇଁ ମଗଧ ଅଭିମୁଖେ ସୈନ୍ୟ ଚାଳନା କରିଥିଲେ ।

ମଗଧରୁ କଳିଙ୍ଗ ଜୀନର ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ

ସେହି ବର୍ଷ ଅଙ୍ଗ-ମଗଧର ରାଜା ବୃହସ୍ପତି ମିତ୍ର ନିଜର ସୈନ୍ୟସାମନ୍ତ ଏବଂ ଉପଢ଼ୌକନ ସହ ଖାରବେଳଙ୍କ ପାଦତଳେ ଶରଣ ପଶିଥିଲେ । ଏହାପରେ ଖାରବେଳ ଦୀର୍ଘ ୩୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ କଳିଙ୍ଗର ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ନନ୍ଦରାଜା ବିଜୟର ସ୍ମାରକୀ ରୂପେ ମଗଧକୁ ନେଇଯାଇଥିବା କଳିଙ୍ଗ ଜୀନ (ଜୀନାସନ)କୁ ସଗୌରବେ କଳିଙ୍ଗ ଫେରାଇ ଆଣିଥିଲେ । ଏହା ଫଳରେ କଳିଙ୍ଗରେ ଯେ ଅପୂର୍ବ ଆନନ୍ଦର ଜୁଆର ଖେଳିଯାଇଥିଲା, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ଏହା ଖାରବେଳଙ୍କୁ କଳିଙ୍ଗର ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ଆଗରେ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ଜୈନଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ରୂପେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରାଇଥିଲା ।

ଯୁଦ୍ଧରୁ କ୍ଷାନ୍ତ ହୋଇ ଖାରବେଳ ରାଜତ୍ୱର ତ୍ରୟୋଦଶ ବର୍ଷରେ କୁମାରୀ ପର୍ବତ (ଉଦୟଗିରି) ଠାରେ ନିଜ ଭୃତ୍ୟ ଏବଂ ପରିଜନ ମେଳରେ ଜୈନ ଅର୍ହତମାନଙ୍କ ପାଇଁ

କୁମାରୀ ପର୍ବତରେ ଗୁମ୍ଫା ନିର୍ମାଣ

(ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପାଇଁ ମଧ) ୧୧୭ଟି ଗୁମ୍ଫା ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ପ୍ରସ୍ତର ଚଟାଣ ଉପରେ ବୈଦୂର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ମିତ ସ୍ତମ୍ଭମାନ ମଧ ସେ ନିର୍ମାଣ କରି ଅର୍ହତମାନଙ୍କର ସୁଖ ବିଶ୍ରାମ ନିମିତ୍ତ ସୁବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିଥିଲେ । ବର୍ଷା ତଥା ଶୀତ ଋତୁରେ ଏହି ଗୁମ୍ଫାଗୁଡ଼ିକ ଜୈନ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କର ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳ ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇପାରିବ ବୋଲି ଖାରବେଳ ଉପଲବ୍ଧି କରିଥିଲେ । ଏଥିରୁ ଖାରବେଳଙ୍କର ଜୈନଧର୍ମ ପ୍ରତି ଥିବା ଗଭୀର ଭକ୍ତି ସମ୍ପର୍କରେ ଧାରଣା କରିହୁଏ ।

ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖର ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଧାଡ଼ିରେ ''ଜୀବଦେହ-ସାୟିକା'' ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଅଛି । ଏହା ଜୈନଧର୍ମର ଜୀବ-ଅତୀବ ତତ୍ତ୍ୱ ଏବଂ କର୍ମଶରୀର ସମ୍ପର୍କିତ ଦର୍ଶନର

ଜୀବ-ଦେହ ସମ୍ପର୍କିତ ଉକ୍ତି

ସୂଚନା ବୋଲି ଐତିହାସିକମାନେ ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିଥା'ନ୍ତି । ଜୈନ ଦର୍ଶନ ଦ୍ୱାରା ଖାରବେଳ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ଏହାର ପ୍ରତିଫଳନ ଘଟିଥିଲା ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଭିଲେଖରେ । ଏହା ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଜୈନଧର୍ମ ପ୍ରତି ଥିବା ଅନାବିଳ ଆନୁଗତ୍ୟର ଅନ୍ୟ ଏକ ନିଦର୍ଶନ ।

ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖ ଯେ ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ଜୈନ ଅର୍ହତଙ୍କର ବନ୍ଦନା ଗାନ କରିଛି ତାହା ନୁହେଁ, ଏହା ମଧ୍ୟ ନିଜ ଦେହରେ ଧାରଣ କରିଛି ଜୈନଧର୍ମର ଅସଂଖ୍ୟ ଚିହ୍ନ । ଏହି

ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଅଭିଲେଖରେ ଜୈନ ଧର୍ମର ଚିହ୍ନ

ଅଭିଲେଖ ଦେହରେ ରହିଛି ସ୍ୱସ୍ତିକ, ନନ୍ଦୀପଦ, ବଦ୍ଧମଙ୍ଗଳ ଇତ୍ୟାଦି ଚିହ୍ନ । ଜୈନଧର୍ମର ଏହି ପବିତ୍ର ଚିହ୍ନଗୁଡ଼ିକରେ ସୁଶୋଭିତ ହୋଇଛି ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଭିଲେଖ । ଏହି ସମସ୍ତ ଚିହ୍ନ ଖାରବେଳଙ୍କୁ ଜଣେ ଜୈନ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ରୂପେ ଚିହ୍ନିତ କରିଥାଏ ।

ଜୈନଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଖାରବେଳ ଥିଲେ ଉଦାର । ରାଜତ୍ୱର ଅଷ୍ଟମ ଏବଂ ଦ୍ୱାଦଶ ବର୍ଷରେ ସେ ବିଜୟ ଲବ୍‌ଧ ଧନକୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଶ୍ରମଣ, ଅର୍ହତ

ଧାର୍ମିକ ସହନଶୀଳତା

ଇତ୍ୟାଦିଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବଣ୍ଟନ କରିଦେଇଥିଲେ । ରାଜତ୍ୱର ତ୍ରୟୋଦଶ ବର୍ଷରେ କୁମାରୀ ପର୍ବତରେ ସେ ବନ୍ଧୁ-ଭୃତ୍ୟ-ପରିଜନ ଗହଣରେ ଯେଉଁ ଗୁମ୍ଫାମାନ ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ ତାହା ଯେ କେବଳ ଜୈନ ସନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା ତାହା ନୁହେଁ, ସବୁ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ସନ୍ୟାସୀ, ଯତି, ତାପସ, ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଶ୍ରମଣ, ଅର୍ହତ .... ଏ ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ବର୍ଷା ତଥା ଶୀତ କାଳରେ ଅବସ୍ଥାନ ନିମିତ୍ତ ଉକ୍ତ ଗୁମ୍ଫାଗୁଡ଼ିକ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା । ଖାରବେଳ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ଧାର୍ମିକ ଭାବନା ଉପରେ କେବେହେଲେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରି ନ ଥିଲେ । ପ୍ରଜାହିତୈଷୀ ଶାସନର ସମସ୍ତ ଗୁଣମାନ ଖାରବେଳଙ୍କ ନିକଟରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା ।

ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖର ସପ୍ତଦଶ ଧାଡ଼ିରେ ଖାରବେଳ ନିଜକୁ ''ସବ-ପାସଂଡ଼-ପୂଜକେ'' (ସବୁ ପ୍ରତିମା ବା ଧର୍ମର ପୂଜାରୀ) ଏବଂ ''ସବ-ଦେବାୟତନ ସକାର-କାରକେ'' (ସମସ୍ତ ଧର୍ମର ଜୀର୍ଣ୍ଣ ଦେବପୀଠର ପୁନଃନିର୍ମାଣ କାରକ) ରୂପେ ନିଜକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ସେ ନିଜକୁ 'ବୃଦ୍ଧରାଜଃ' (ବ ଦ୍ଧ-ରାଜା), 'ଭିକ୍ଷୁରାଜଃ' (ଭିକ୍ଷୁ-ରାଜା), ଏବଂ 'ଧର୍ମରାଜଃ' (ଧର୍ମ-ରାଜା) ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ସେ ସମସ୍ତ ଧର୍ମର ସମର୍ଥକ ବୋଲି ଅତି ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଭାବରେ ଆଭାସ ଦେଇଛନ୍ତି । ସେ ସମସ୍ତଙ୍କ ଧର୍ମମତକୁ ଶ୍ରବଣ

କରନ୍ତି (ସୁନଂତୋ), ଅନୁଭବ କରନ୍ତି (ଅନୁଭବତୋ) ଏବଂ ସମସ୍ତଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ କାମନା (କଲାନାନି) କରନ୍ତି । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତୀୟମାନ ହୁଏ ଯେ ଖାରବେଳ ସବୁ ଧର୍ମ ପାଇଁ ଉଦାରତା ଅବଲମ୍ବନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଏହି ଧର୍ମସହିଷ୍ଣୁତା ହିଁ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିଖ୍ୟାତ କରାଇ ଦେଇଥିଲା ।

ସବୁ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବିଚାର କଲେ ଜଣାଯାଇଥାଏ ଯେ ଖାରବେଳ ଥିଲେ ଜୈନ ଧର୍ମର ପ୍ରଧାନ ପୃଷ୍ଠପୋଷକ । କଳିଙ୍ଗର ସୀମା ଅତିକ୍ରମ କରି ଉତ୍ତରାପଥର ସୁଦୂର ମଥୁରା ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣା ପଥର ପିଥୁଣ୍ଡ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହା ବ୍ୟାପ୍ତ ଥିଲା । ଜୈନ ଧର୍ମ ପ୍ରତି ନିଜର ଆନୁଗତ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସବୁ ଧର୍ମ ପ୍ରତି ଖାରବେଳ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ । ଏହି ଧାର୍ମିକ ସହନଶୀଳତା ହିଁ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରାଚୀନ ଇତିହାସ ପୃଷ୍ଠାରେ ଜଣେ ସୁନାମଧନ୍ୟ ନରପତି ରୂପେ ପରିଚିତ କରାଇପାରିଥିଲା ।

ଇତିହାସରେ ଖାରବେଳଙ୍କ ସ୍ଥାନ

ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଯେଉଁ କେତେଜଣ ନରପତି ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତର ରାଜନୈତିକ ଦିଗ୍‌ବଳୟରେ ଦେଦୀପ୍ୟମାନ ହୋଇଉଠିଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଖାରବେଳ ଥିଲେ ଅନ୍ୟତମ । ପ୍ରାଚୀନ କଳିଙ୍ଗର ଇତିହାସକୁ ଋଦ୍ଧିମନ୍ତ କରିବା ସହିତ ତତ୍‌କାଳୀନ ଭାରତ ଇତିହାସରେ ସେ ନିଜକୁ ଜଣେ ଅପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ସମ୍ରାଟ ଭାବେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିପାରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ କୃତିତ୍ୱର ମୂଲ୍ୟାଙ୍କନ ନିମ୍ନରେ କରାଯାଇଅଛି ।

ତତ୍‌କାଳୀନ ଭାରତବର୍ଷରେ ଖାରବେଳ ଥିଲେ ବିଚକ୍ଷଣ ଯୋଦ୍ଧା । ପଦାତିକ, ଅଶ୍ୱାରୋହୀ, ଗଜାରୋହୀ ଏବଂ ରଥାରୋହୀ – ଏହି ଚତୁରଙ୍ଗ ସୁସଂଗଠିତ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ

ଯୋଦ୍ଧା ହିସାବରେ ଖାରବେଳ

ନେଇ ଖାରବେଳ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ଅନେକ ଯୁଦ୍ଧ ଅଭିଯାନ । ରାଜତ୍ୱର ଦ୍ୱିତୀୟ ବର୍ଷରେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ସାତବାହନ ସମ୍ରାଟ ସାତକର୍ଣ୍ଣୀଙ୍କ ସହ ସଂଘଟିତ ହୋଇଥିବା ଯୁଦ୍ଧର ପରିଣାମ ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ହୋଇନାହିଁ । ମାତ୍ର ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମସ୍ତ ଯୁଦ୍ଧରେ ସଫଳତା ତାଙ୍କ ପଦ ସ୍ପର୍ଶ କରିଥିଲା । ରାଜତ୍ୱର ଚତୁର୍ଥ ବର୍ଷରେ ରାଷ୍ଟ୍ରିକ ଏବଂ ଭୋଜକମାନେ ଯୁଦ୍ଧରେ ପରାଜିତ ହୋଇ ଖାରବେଳଙ୍କ ପଦ-ବନ୍ଦନା କରିଥିଲେ । ରାଜତ୍ୱର ଅଷ୍ଟମ ବର୍ଷରେ ସେ ମଗଧର ଗୋରଥଗିରି ଦୁର୍ଗ ଧ୍ୱଂସ କରିବା ସହ ମଗଧ ଅଭିମୁଖେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଥିବା ଇଣ୍ଡୋ-ଗ୍ରୀକ୍‌ମାନଙ୍କର ମଥୁରା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଶ୍ଚାଦ୍‌ଧାବନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କୁ ମଥୁରାରୁ ବିତାଡ଼ିତ କରିଥିଲେ । ରାଜତ୍ୱର ଦଶମ ବର୍ଷରେ ମଧ୍ୟ ସେ ଉତ୍ତରାପଥର ଅନେକ ନରପତିମାନଙ୍କୁ

ପରାଜିତ କରିଥିଲେ । ରାଜତ୍ୱର ଏକାଦଶ ବର୍ଷରେ ପାଣ୍ଡ୍ୟ ନେତୃତ୍ୱରେ ପରିଚାଳିତ ସତ୍ୟପୁତ୍ର, କେରଳପୁତ୍ର, ଚୋଳ ଇତ୍ୟାଦି ତାମିଲ ରାଷ୍ଟ୍ରସଂଘର ସମସ୍ତ ଶାସକମାନେ ଖାରବେଳଙ୍କ ହାତରେ ପରାଜିତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କର ବଶ୍ୟତା ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ । ରାଜତ୍ୱର ଦ୍ୱାଦଶ ବର୍ଷରେ କଳିଙ୍ଗର ଚିର ଶତ୍ରୁ ମଗଧ ପରାଜୟ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲା । ଅଙ୍ଗ-ମଗଧର ରାଜା ବୃହସ୍ପତି ମିତ୍ର ଖାରବେଳଙ୍କ ପାଦରେ ଶରଣ ପଶିଥିଲେ । ଏହି ସମସ୍ତ ଯୁଦ୍ଧରେ ବିଜୟକୁ ସମୀକ୍ଷା କଲେ ଦେଖାଯିବ ଯେ ଖାରବେଳ ଥିଲେ ଜଣେ ମହାନ ବୀର ଏବଂ ଯୁଦ୍ଧ ବିଶାରଦ । ତାଙ୍କ ସମସାମୟିକ କୌଣସି ଭାରତୀୟ ନରପତି ଯୁଦ୍ଧରେ ଏ ଧରଣର ସଫଳତା ହାସଲ କରି ନ ଥିଲେ ।

ଶୃଙ୍ଖଳା ଥିଲା ଖାରବେଳଙ୍କ ଜୀବନର ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରଧାନ ଗୁଣ । ଉଦୟଗିରିର ବିଭିନ୍ନ କୀର୍ତ୍ତିରାଜିକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଏକ ସୁଦୃଢ଼ ଶାସନର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଥିଲେ

ସୁଦୃଢ଼ ଶାସନର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ

ଖାରବେଳ । ତାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ସମୟରେ ପ୍ରଜା ବିଦ୍ରୋହର ସାମାନ୍ୟତମ ସୂଚନା ମଧ୍ୟ ମିଳେନାହିଁ । ସୁଶୃଙ୍ଖଳିତ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ପରି ଦୃଢ଼ ଶାସନ ଯେ ତାଙ୍କ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ଶାନ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ପାଇଁ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲା ଏଥିରେ ଦ୍ୱିମତ ହେବାର ନାହିଁ । ଏହି ସୁଦୃଢ଼ ଶାସନ ଫଳରେ ସେତେବେଳେ କଳିଙ୍ଗ ସମୃଦ୍ଧିର ଚରମ ସୀମାରେ ଉପନୀତ ହୋଇଥିଲା । ରାଜ୍ୟର ଆର୍ଥନୀତିକ ପ୍ରଗତି ଯେ ଖାରବେଳଙ୍କ ବଳିଷ୍ଠ ନେତୃତ୍ୱ ଯୋଗୁଁ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିଥିଲା ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହରେ କୁହାଯାଇପାରେ । ଏକ ସୁଦୃଢ଼ ଶାସନର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରି ଖାରବେଳ କଳିଙ୍ଗକୁ ସୁଖ-ସମୃଦ୍ଧିର ଶୀର୍ଷ ଦେଶରେ ଉପନୀତ କରାଇଥିଲେ ।

ଜଣେ ପ୍ରଜାନୁରଞ୍ଜକ ଶାସକ ରୂପେ ଖାରବେଳ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ସୁଖ ପାଇଁ ସେ ନିଜକୁ ନିୟୋଜିତ କରିଥିଲେ । ରାଜତ୍ୱର ପ୍ରଥମ ବର୍ଷରେ

ପ୍ରଜାନୁରଞ୍ଜକ ଶାସକ

ପୁଷ୍କରିଣୀ ଏବଂ ଉଦ୍ୟାନର ପୁନର୍ବିନ୍ୟାସ; ତୃତୀୟ ବର୍ଷରେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ମନୋରଞ୍ଜନ ନିମିତ୍ତ ନୃତ୍ୟ, ଗୀତ, ବାଦ୍ୟ, କ୍ରୀଡ଼ା ଇତ୍ୟାଦିର ଆୟୋଜନ; ପଞ୍ଚମ ବର୍ଷରେ କଳିଙ୍ଗନଗରୀକୁ କେନାଲ ସମ୍ପ୍ରସାରଣ; ଷଷ୍ଠ ବର୍ଷରେ ସମସ୍ତ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ କରମୁକ୍ତ କରିବା ଇତ୍ୟାଦି କାର୍ଯ୍ୟ ତାଙ୍କ ପ୍ରଜାବତ୍ସଳତାର ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ସତତ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ରଖି ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ଉନ୍ନତି ପ୍ରତି ସଦାସର୍ବଦା ଦୃଷ୍ଟିଦେଇ ଖାରବେଳ ନିଜକୁ ଜଣେ ମହାନ ପ୍ରଜାନୁରଞ୍ଜକ ଶାସକ ରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିପାରିଥିଲେ । ତତ୍କାଳୀନ ଭାରତ ଇତିହାସରେ ଏହାର ପଟାନ୍ତର ନ ଥିଲା ।

ନିର୍ମାତା ହିସାବରେ ଖାରବେଳଙ୍କର ଖ୍ୟାତି ଥିଲା ଅନନ୍ୟ । ରାଜତ୍ୱର ପ୍ରଥମ ବର୍ଷରେ ବାତ୍ୟାବିଧ୍ୱସ୍ତ କଳିଙ୍ଗ ନଗରୀର ପ୍ରାଚୀର, ତୋରଣ, ପୁଷ୍କରିଣୀ, ଉଦ୍ୟାନ ଇତ୍ୟାଦିର

ନିର୍ମାତା

ଜୀର୍ଣ୍ଣୋଦ୍ଧାର ସେ କରିଥିଲେ । ରାଜତ୍ୱର ନବମ ବର୍ଷରେ ୩୮,୦୦୦,୦୦୦ ମୁଦ୍ରା ବ୍ୟୟରେ ସେ ନିଜ ରାଜଧାନୀ କଳିଙ୍ଗନଗରୀରରେ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ ସୁବିଶାଳ ମହାବିଜୟ ପ୍ରାସାଦ । ରାଜତ୍ୱର ଦ୍ୱାଦଶ ବର୍ଷରେ ବହୁମୁଦ୍ରା ବ୍ୟୟରେ ସେ ହସ୍ତୀଶାଳ (ହଥୀ-ନିବାସଂ) ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କରି ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ରାଜତ୍ୱର ପଞ୍ଚମ ବର୍ଷରେ ୩୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ମହାପଦ୍ମନନ୍ଦଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଖୋଦିତ ହୋଇଥିବା କେନାଲକୁ ପରିବର୍ଦ୍ଧିତ କରାଯାଇ କଳିଙ୍ଗନଗରୀ ମଧ୍ୟକୁ ସମ୍ପ୍ରସାରିତ କରାଯାଇଥିଲା । ରାଜତ୍ୱର ତ୍ରୟୋଦଶ ବର୍ଷରେ ସେ ନିଜ ରାଜଧାନୀର ପ୍ରାସାଦ ଅଭ୍ୟନ୍ତର, ଗୋପୁର ଇତ୍ୟାଦି ପୁନଃନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ ଖଣ୍ଡଗିରି ଏବଂ ଉଦୟଗିରିରେ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ ୧୧୭ଟି ଗୁମ୍ଫା । ସେହି ବର୍ଷ ସେ ନିଜର ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରିୟତମା ପତ୍ନୀ ସିଂହପଥର ରାଣୀଙ୍କ ପ୍ରଭାବକ୍ରମେ ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଅର୍ହତ, ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଇତ୍ୟାଦିଙ୍କ ପାଇଁ ୧୦୫,୦୦୦,୦୦୦ ମୁଦ୍ରା ବ୍ୟୟରେ ଏକ ହର୍ମ୍ୟ ନିର୍ମାଣ କରି ଏହାର ଚଟାଣ ଉପରେ ସେମାନଙ୍କର ସୁଖ ବିଶ୍ରାମ ପାଇଁ ବୈଦୂର୍ଯ୍ୟ ଖଚିତ ସ୍ତମ୍ଭମାନ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ଖୁବ୍ କମ୍ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଏ ସମସ୍ତ ନିର୍ମାଣ କରି ଖାରବେଳ ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତ ଇତିହାସ ପୃଷ୍ଠାରେ ନିଜକୁ ଜଣେ ମହାନ ନିର୍ମାତା ରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିପାରିଥିଲେ ।

ଜୈନଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ହିସାବରେ ଖାରବେଳ ଥିଲେ ଅଦ୍ୱିତୀୟ । ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖର ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଯେ ଜୈନଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରିଥିଲେ

ଜୈନଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା

ଏହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଅଛି । ରାଜତ୍ୱର ଅଷ୍ଟମ ବର୍ଷରେ ରାଜଗୃହ ଆକ୍ରମଣ କରୁଥିଲାବେଳେ ମଗଧ ଆଡ଼କୁ ପ୍ରଧାବିତ ହେଉଥିବା ଇଣ୍ଡୋ-ଗ୍ରୀକ୍‌ମାନଙ୍କର ପଶ୍ଚାଦ୍‌ଧାବନ କରି ସେ ମଥୁରା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନେଇ ଯାଇଥିଲେ ଏବଂ ସେଠାରୁ ସେମାନଙ୍କୁ ବିତାଡ଼ିତ କରି ଜୈନଧର୍ମର ଅନ୍ୟତମ ପୀଠ ମଥୁରାକୁ ଯବନ କବଳରୁ ମୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ଜୈନ ଧର୍ମର ପବିତ୍ର ବୃକ୍ଷ କଳ୍ପବୃକ୍ଷର ଏକ ପତ୍ର-ବିମଣ୍ଡିତ ଶାଖାକୁ ବିପୁଳ ଶ୍ରଦ୍ଧାସହ ସେ କଳିଙ୍ଗ ଆଣିଥିଲେ । ରାଜତ୍ୱର ଏକାଦଶ ବର୍ଷରେ ପ୍ରଥମ ଜୈନ ତୀର୍ଥଙ୍କର ଆଦିଦେବ (ଋଷଭଦେବ)ଙ୍କ ପ୍ରତି ସମ୍ମାନ ବ୍ୟକ୍ତ କରି ସେ ବଳଦ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଗଧଯୋଚା ହଳରେ ପିଥୁଣ୍ଡର ଭୂମିକୁ କର୍ଷଣ କରିଥିଲେ । ରାଜତ୍ୱର ଦ୍ୱାଦଶ ବର୍ଷରେ ମଗଧ ଉପରେ ନିଜ ବିଜୟର ବୈଜୟନ୍ତୀ ଉଡ଼ାଇ ଖାରବେଳ କଳିଙ୍ଗରୁ ନନ୍ଦରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ୩୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ନିଆଯାଇଥିବା କଳିଙ୍ଗଜୀନ (ଜୀନାସନ)କୁ ସଗୌରବେ କଳିଙ୍ଗ ଫେରାଇ ଆଣି ଜୈନଧର୍ମ ପ୍ରତି ନିଜର ପ୍ରଗାଢ଼ ଭକ୍ତିର ପରାକାଷ୍ଠା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ । ରାଜତ୍ୱର ତ୍ରୟୋଦଶ ବର୍ଷରେ ଜୈନ ଅର୍ହତ (ତଥା ଅନ୍ୟ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ)ମାନଙ୍କ ପାଇଁ କୁମାରୀ ପର୍ବତରେ ୧୧୭ଟି ଗୁମ୍ଫା ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ

ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ସୁଖ ବିଶ୍ରାମ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତର ଚଟାଣ ଉପରେ ବୈଦୂର୍ଯ୍ୟ ବିମଣ୍ଡିତ ସ୍ତମ୍ଭମାନ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ନରପତି ଜୈନଧର୍ମର ଏଭଳି ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରି ନ ଥିଲେ । କେବଳ କଳିଙ୍ଗ ନୁହେଁ, ସମଗ୍ର ଭାରତବର୍ଷରେ ଜୈନ ଧର୍ମର ପ୍ରଧାନ ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ରୂପେ ଖାରବେଳ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ ।

ଧର୍ମସହିଷ୍ଣୁତାର ପ୍ରତୀକ

ଜୈନଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଖାରବେଳ ସବୁ ଧର୍ମ ପ୍ରତି ମନରେ ସମାଦର ଭାବ ପୋଷଣ କରିଥିଲେ । ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖର ସପ୍ତଦଶ ଧାଡ଼ି ତାଙ୍କୁ ''ସବ-ପାସଂଡ଼ ପୂଜକ'' (ସବୁ ପ୍ରତିମା ବା ଧର୍ମର ପୂଜାରୀ) ଏବଂ ''ସବ ଦେବାୟତନ ସକାର-କାରକ'' (ସବୁ ଧର୍ମର ଜୀର୍ଣ୍ଣ ଦେବ-ପୀଠର ପୁନର୍ନିର୍ମାଣ କାରକ) ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରିଥାଏ । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ସେ ନିଜକୁ 'ବୃଦ୍ଧରାଜଃ' (ବୃଦ୍ଧ-ରାଜା), 'ଭିକ୍ଷୁରାଜଃ' (ଭିକ୍ଷୁ-ରାଜା) 'ଧର୍ମରାଜଃ' (ଧର୍ମ-ରାଜ) ରୂପେ ନିଜକୁ ଚିତ୍ରଣ କରି ସର୍ବ ଧର୍ମ ପ୍ରତି ଥିବା ତାଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧା ବ୍ୟକ୍ତ କରିଥିଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ ସବୁ ଧର୍ମକୁ ଶ୍ରବଣ କରିବା, ଅନୁଭବ କରିବା ଏବଂ ସମସ୍ତଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ କାମନା କରିବା କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଜକୁ ନିଯୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ କୁମାରୀ ପର୍ବତରେ ସମସ୍ତ ତପସ୍ୱୀ, ଯତି, ଅର୍ହତ, ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଇତ୍ୟାଦିଙ୍କ ସୁଖ ଅବସ୍ଥାନ ପାଇଁ ୧୧୭ଟି ଗୁମ୍ଫା ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ଏହି ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପକୁ ଆଖି ଆଗରେ ରଖି ମତବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ ଯେ ଖାରବେଳ ସମସ୍ତ ଧର୍ମ ପ୍ରତି ଉଦାର ମନୋଭାବ ପୋଷଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଧର୍ମସହିଷ୍ଣୁତାର ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ ପ୍ରତୀକ ରୂପେ ପ୍ରତିଭାତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଲଳିତକଳାର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା

ଖାରବେଳ ଥିଲେ ଗାନ୍ଧର୍ବ ବିଦ୍ୟାରେ ପାରଙ୍ଗମ । ସେ ଏ ଦିଗରେ ନିଜର ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ରାଜତ୍ୱର ତୃତୀୟ ବର୍ଷରେ ସେ ନିଜ ରାଜଧାନୀ କଳିଙ୍ଗନଗରୀରେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ମନୋରଞ୍ଜନ ନିମିତ୍ତ ଗୀତ, ବାଦ୍ୟ, ନୃତ୍ୟ, କ୍ରୀଡ଼ା ଏବଂ ସମାଜର ଆୟୋଜନ କରିଥିଲେ । ଏଥିରୁ ତାଙ୍କର ଲଳିତକଳା ପ୍ରତି ଥିବା ଅନୁରାଗ ସମ୍ପର୍କରେ ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ । ଏହାକୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ କରିବା ପାଇଁ ଖାରବେଳ ଯେ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ ଏହାର ସ୍ପଷ୍ଟ ଚିତ୍ର ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖରେ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଅଛି ।

କଳା ଓ ସାହିତ୍ୟର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା

ଖାରବେଳ କଳା ଓ ସାହିତ୍ୟର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା ପାଇଁ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଖଣ୍ଡଗିରି ଏବଂ ଉଦୟଗିରିର ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଏହାର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ନିଦର୍ଶନ । ସେଠାକାର ଗୁମ୍ଫାସମୂହ, ତୀର୍ଥଙ୍କର, ବିଭିନ୍ନ ରାଜପୁରୁଷ, ପକ୍ଷୀ, ଗନ୍ଧର୍ବ, ଇତ୍ୟାଦିର ଚିତ୍ର କଳିଙ୍ଗ କଳା-ସ୍ଥାପତ୍ୟର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ନିଦର୍ଶନ । ଏହାର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରି ଖାରବେଳ ନିଜ ଉନ୍ନତ ମନୋବୃତ୍ତିର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଏହା ବ୍ରାହ୍ମୀ ଲିପି ଏବଂ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । ଏଥିରୁ ଖାରବେଳ ଯେ ସାହିତ୍ୟର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ କରୁଥିଲେ ଏହା ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ।

ଦାନୀରୂପେ ଖାରବେଳ

ତତ୍କାଳୀନ ଭାରତବର୍ଷରେ ଖାରବେଳ ଜଣେ ମହାନ ଦାନୀରୂପେ ପରିଚିତ ଥିଲେ । ଦାନ ଏବଂ ବଦାନ୍ୟତା ପାଇଁ ଖାରବେଳଙ୍କର ଖ୍ୟାତି ଯଥେଷ୍ଟ ଥିଲା । ରାଜତ୍ୱର ଷଷ୍ଠ ବର୍ଷରେ ସେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ କରଭାରରୁ ମୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ରାଜତ୍ୱର ଅଷ୍ଟମ ଏବଂ ଦ୍ୱାଦଶ ବର୍ଷରେ ସେ ବିଜୟଲବ୍ଧ ଧନକୁ ସମସ୍ତ ଗୃହସ୍ଥ, ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଶ୍ରମଣ ଏବଂ ଅର୍ହତ ଇତ୍ୟାଦିଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବାଣ୍ଟି ଦେଇଥିଲେ । ଏଥିରୁ ଖାରବେଳ ଯେ ଜଣେ ମହାନ ଦାନୀ ଥିଲେ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଅନୁମେୟ । ତାଙ୍କ ସମସାମୟିକ କୌଣସି ରାଜାଙ୍କଠାରେ ଏ ପ୍ରକାର ଦାନ ମନୋଭାବ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ବିରଳ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ

ମହାମହିମ ଖାରବେଳ ଥିଲେ ଜଣେ ବିରଳ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଅଧିକାରୀ । ଜଣେ ଯୋଦ୍ଧା ହିସାବରେ ଖାରବେଳ ଥିଲେ ଯେତିକି ଦୁର୍ଦ୍ଧର୍ଷ, ଜଣେ ପ୍ରଜାହିତୈଷୀ ରୂପେ ଥିଲେ ସେତିକି ଶାନ୍ତ ଏବଂ ଉଦାର । ଜଣେ ପ୍ରଶାସକ ରୂପେ ସେ ଥିଲେ ଯେତିକି ସୁଦୃଢ଼, କଳା ଓ ସାହିତ୍ୟର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ହିସାବରେ ଥିଲେ ସେତିକି ମହୀୟାନ । ଜୈନଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ଭାବେ ସେ ତତ୍କାଳୀନ ଭାରତବର୍ଷରେ ସୁନାମ ଅର୍ଜନ କରିଥିବାବେଳେ ଧାର୍ମିକ ସହନଶୀଳତା ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ଏକାଥରେ ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ନିଜକୁ ନିୟୋଜିତ କରି ସବୁଥିରେ ଉତ୍କର୍ଷତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିଥିଲେ ଖାରବେଳ । ତେଣୁ ସେ ଯଥାର୍ଥରେ ଥିଲେ ଏକ ବିରଳ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଅଧିକାରୀ ।

ବାସ୍ତବିକ ମହାମେଘବାହନ ଐର ଖାରବେଳଙ୍କ ସମୟ ହିଁ ପ୍ରାଚୀନ କଳିଙ୍ଗ ଇତିହାସର ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଯୁଗ ରୂପେ ଅଭିହିତ ହୋଇଥାଏ । ଦକ୍ଷିଣାପଥ ଏବଂ ଉତ୍ତରାପଥର ସମସ୍ତ ରାଜାମାନଙ୍କୁ ପଦାନତ କରି ଖାରବେଳ ସଗର୍ବରେ ନିଜ ବିଜୟର ବୈଜୟନ୍ତୀ ଉଡ଼ାଇଥିଲେ ଦିଗ୍‌ବିଦିଗରେ । ଯବନମାନଙ୍କୁ ମଥୁରାରୁ ବିତାଡ଼ିତ କରି ସେ ଇଣ୍ଡୋ-ଗ୍ରୀକ୍ ଆକ୍ରମଣରୁ ଭାରତକୁ ରକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ଜୈନଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରିବାରେ ସେ ଥିଲେ ସମଗ୍ର ଭାରତର ଅଦ୍ୱିତୀୟ ସମ୍ରାଟ । କେନାଲ ଖନନ, କରଭାରରୁ ମୁକ୍ତି, ନୃତ୍ୟ-ଗୀତାଦିର ଆୟୋଜନ ଏବଂ ଧନ ବିତରଣ ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରଜାନୁରଞ୍ଜକ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ସେ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରିୟଭାଜନ ହୋଇଥିଲେ । କଳିଙ୍ଗ କଳା ଏବଂ ସ୍ଥାପତ୍ୟର ସ୍ମୃତି ବହନ କରି ଖଣ୍ଡଗିରି ଏବଂ ଉଦୟଗିରି ଆଜି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଜୈନତୀର୍ଥ ରୂପେ ସୁପରିଚିତ । ସବୁ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବିଚାର କଲେ ଖାରବେଳ ଯେ ପ୍ରାଚୀନ କଳିଙ୍ଗର ଗର୍ବ ଏବଂ ଗୌରବ ଥିଲେ – ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହରେ କୁହାଯାଇପାରେ ।

ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟ

ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୁପ୍ତ ରାଜତ୍ୱ
(GUPTA RULE IN ORISSA)

କୁଶାଣ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପତନ ଏବଂ ଗୁପ୍ତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଆରମ୍ଭ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ସମୟ ଅତିକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇଥିଲା, ତାହାକୁ ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତ ଇତିହାସରେ ତଥାକଥିତ 'ଅନ୍ଧକାର ଯୁଗ' ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଥାଏ । ଓଡ଼ିଶା ମଧ୍ୟ ଏହାର ଏକ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ନ ଥିଲା । ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଅଭିଯାନ ବେଳେ ପ୍ରାଚୀନ କଳିଙ୍ଗ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । 'ମାଣ୍ଡିକେକଲାଇ' ନାମକ ତାମିଲ କାବ୍ୟରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେହି ସମୟରେ ବସୁ ଏବଂ କୁମାର ଯଥାକ୍ରମେ ସିଂହପୁର ଏବଂ କଳିଙ୍ଗର ଶାସନକର୍ତ୍ତା ଥିଲେ । ସେମାନେ ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ତୁମୁଳ ସଂଗ୍ରାମରେ ବ୍ୟାପୃତ ଥିଲେ । ତାମିଲ କାବ୍ୟର ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନା ସତ୍ୟ ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ କଳିଙ୍ଗର ରାଜନୈତିକ ଅବସ୍ଥା ଯେ ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ଆକ୍ରମଣ ସମୟରେ ବିପର୍ଯ୍ୟସ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲା, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ରାଜନୈତିକ ଏକତା ହରାଇଥିବା କଳିଙ୍ଗ ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ଆକ୍ରମଣର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇପାରି ନ ଥିଲା ।

ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତ ପରାଜିତ କରିଥିବା କଳିଙ୍ଗ ଓ କୋଶଳର ରାଜାଗଣ

ହରିଷେଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ଆହ୍ଲାବାଦ ପ୍ରଶସ୍ତି ତାଙ୍କର ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଅଭିଯାନ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋକପାତ କରିଥାଏ । ଏହି ଅଭିଯାନରେ ସେ ବାରଜଣ ରାଜାଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟରୁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ରାଜାମାନେ କଳିଙ୍ଗ ଏବଂ କୋଶଳ ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ ଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ–

ମହେନ୍ଦ୍ର – କୋଶଳର ରାଜା ଥିଲେ । କୋଶଳକୁ ସାଧାରଣତଃ ଐତିହାସିକମାନେ ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର ରାୟପୁର, ବିଳାସପୁର ଏବଂ ଓଡ଼ିଶାର ଅବିଭକ୍ତ ସମ୍ବଲପୁର ଜିଲ୍ଲା ସହିତ ଚିହ୍ନିତ କରିଥାନ୍ତି ।

ବ୍ୟାଘ୍ରରାଜ – ମହାକାନ୍ତାରର ରାଜା ଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ଅବିଭକ୍ତ କୋରାପୁଟ ଏବଂ କଳାହାଣ୍ଡି ଜିଲ୍ଲାର ନିଘଞ୍ଚ ଅରଣ୍ୟାଞ୍ଚଳ (ଦଣ୍ଡକାରଣ୍ୟ) ସହିତ ମହାକାନ୍ତରକୁ

ଐତିହାସିକମାନେ ଚିହ୍ନିତ କରିଥାନ୍ତି । ମାତ୍ର ପ୍ରଫେସର R.S. Tripathi ଏହାକୁ ଗଣ୍ଡୱାନାର ଜଙ୍ଗଲସହ ଚିହ୍ନିତ କରିଥିବା ସ୍ଥଳେ G.Ramdas ଏହାକୁ ଗଞ୍ଜାମ ଏବଂ ଭାଇଜାଗ୍ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ଜଙ୍ଗଲ ସହ ତୁଳନା କରିଥାନ୍ତି ।

ମହେନ୍ଦ୍ରଗିରି – ପିଷ୍ଟପୁରର ଶାସନକର୍ତ୍ତା ଥିଲେ । ପ୍ରାୟତଃ ଐତିହାସିକମାନେ ପିଷ୍ଟପୁରକୁ ଆନ୍ଧ୍ରପ୍ରଦେଶର ପୂର୍ବ ଗୋଦାବରୀ ଜିଲ୍ଲାସ୍ଥିତ ପିଠାପୁରମ୍ ସହିତ ଚିହ୍ନିତ କରିଥାନ୍ତି ।

ସ୍ୱାମୀଦତ୍ତ – କୋଟ୍ଟୁରର ରାଜା ଥିଲେ । ଐତିହାସିକମାନେ ଏହାକୁ ଅବିଭକ୍ତ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ମହେନ୍ଦ୍ରଗିରି ନିକଟସ୍ଥ କୋଠୁର ସହ ତୁଳନା କରିଛନ୍ତି ।

କୁବେର – ଦେବରାଷ୍ଟ୍ରର ଶାସନକର୍ତ୍ତା ଥିଲେ । ଦେବରାଷ୍ଟ୍ରକୁ ବିଶାଖାପଟନମ୍ ଜିଲ୍ଲାର ୟେଲ୍ଲାମାଞ୍ଚିଲି ତାଲୁକ ସହ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇଅଛି ।

ଦମନ – ଏରଣ୍ଡପଲ୍ଲର ଶାସକ ଥିଲେ । ଏରଣ୍ଡପଲ୍ଲୀକୁ ପ୍ରଫେସର K.P. Jayaswal ଅବିଭକ୍ତ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ଏକ ନଗରୀ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ସ୍ଥଳେ Dubreuli ଏହାକୁ ଶ୍ରୀକାକୁଳମ୍ (ଚିକାକୋଲ)ର ଏରଣ୍ଡପଲ୍ଲୀ ସହ ଚିହ୍ନିତ କରିଥାନ୍ତି । ମାତ୍ର ଏମାନଙ୍କଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନମତ ପୋଷଣ କରି ପ୍ରଫେସର G. Ramdas ଏରଣ୍ଡପଲ୍ଲୀକୁ ବିଶାଖାପଟନମ୍ ଜିଲ୍ଲାର ଗୋଲଗୁଣ୍ଡା ତାଲୁକସ୍ଥିତ ୟେଣ୍ଡିପଲ୍ଲୀ ବା ପଶ୍ଚିମ ଗୋଦାବରୀ ଜିଲ୍ଲାର ଏଲୋରା ତାଲୁକସ୍ଥିତ ଏଣ୍ଡିପଲ୍ଲୀ ସହିତ ଚିହ୍ନିତ କରିଥାନ୍ତି । ଏହିମତ ପ୍ରାୟତଃ ଐତିହାସିକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବହୁଳ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣୀୟ ହୋଇଥାଏ ।

ମଣ୍ଟରାଜ – କୌରାଳର ନରପତି ଥିଲେ । Prof. S.K. Aiyangar ଏହାକୁ ଓଡ଼ିଶାର ଖୋର୍ଦ୍ଧା ସହ ଚିହ୍ନିତ କରିଥିବାବେଳେ Keilhorn ଏହାକୁ କୃଷ୍ଣା ଏବଂ ଗୋଦାବରୀ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ କୋଲ୍ଲାର ହ୍ରଦ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥାନ୍ତି । ମାତ୍ର ସର୍ବପୁରୀୟ ବଂଶର ମହାରାଜ ନରେନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ତାମ୍ରପଟ୍ଟାଭିଲେଖ ପ୍ରାପ୍ତହେବା ସହ ଐତିହାସିକମାନଙ୍କର ଧାରଣା ବଦଳି ଯାଇଅଛି । ଏଥିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ 'ମଣ୍ଟରାଜଭୁକ୍ତି' ଯେ ଆଲ୍ଲାବାଦ ପ୍ରଶସ୍ତିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ମଣ୍ଟରାଜଙ୍କ ସହ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରଖିଥାଏ, ତାହା ଐତିହାସିକମାନେ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ଅତଏବ କୌରାଳ ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳ ବୋଲି ପ୍ରଫେସର Ashvini Agrawal ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି ।

ଅବଶ୍ୟ ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତ ଏହି ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ଗୁପ୍ତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟଭୁକ୍ତ କରି ନ ଥିଲେ । ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ସେ 'ଗ୍ରହଣ', 'ମୋକ୍ଷ' ଏବଂ 'ଅନୁଗ୍ରହ' ନୀତି ଅବଲମ୍ବନକରି ପରାଜିତ

ଗ୍ରହଣ, ମୋକ୍ଷ ଏବଂ ଅନୁଗ୍ରହ ନୀତି

ରାଜାମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟର୍ପଣ ପୂର୍ବକ ସେମାନଙ୍କୁ ନିଜର କରଦରାଜା କରିଥିଲେ । ଫଳରେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପ୍ରଭାବରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ରାଜାମାନେ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବରେ ନିଜ ରାଜ୍ୟର ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ପରିଚାଳନା କରୁଥିଲେ । କେବଳ ସେମାନେ ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କୁ କର ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲେ ।

ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ଆକ୍ରମଣ କିନ୍ତୁ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜନୀତିକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା । ବିଭାଜିତ ହୋଇଥିବା ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକ କ୍ରମଶଃ ମାଠରମାନଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ଏକତ୍ରିତ ହେବାକୁ

ମାଠର ଶାସନ

ଲାଗିଲେ । ୫୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ବେଳକୁ ମାଠରମାନଙ୍କର ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ମହାନଦୀଠାରୁ ଗୋଦାବରୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତାରଲାଭ କରିଥିଲା । ସେମାନେ କେବେହେଲେ ଗୁପ୍ତମାନଙ୍କର ଅଧୀନରେ ନ ଥିଲେ । ତେଣୁ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୁପ୍ତ ଆକ୍ରମଣର ପଦଧ୍ୱନି ଶୁଣିବାକୁ ମିଳିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା କେବେହେଲେ ଗୁପ୍ତମାନଙ୍କର କବଳିତ ହୋଇ ନ ଥିଲା ।

ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୁପ୍ତଶାସନ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା ବୋଲି କେତେକ ଐତିହାସିକ ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିଥାନ୍ତି । ସେମାନେ ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇଟି ଯୁକ୍ତି ଉତ୍ଥାପନ କରିଥାନ୍ତି ।

ଗୁପ୍ତାବ୍ଦ

ପ୍ରଥମତଃ, ସେମାନେ ପୃଥିବୀବିଗ୍ରହଙ୍କ *ସୁମଣ୍ଡଳ ତାମ୍ରପଟ୍ଟାଭିଲେଖ*ର ଅବତାରଣା କରିଥାନ୍ତି । ଏଥିରେ ଗୁପ୍ତ ଅବ୍ଦ (Era) ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ଅଭିଲେଖର ସମୟ ହେଉଛି ଗୁପ୍ତାବ୍ଦ ୨୫୦ (୩୨୦+୨୫୦=୫୭୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ) । ତେଣୁ ତାଙ୍କୁ ଗୁପ୍ତମାନଙ୍କର କରଦରାଜା ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଏ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହା ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଉ । *ସୁମଣ୍ଡଳ ତାମ୍ରପଟ୍ଟାଭିଲେଖ*ର ସମୟ ହେଉଛି ୫୭୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ । ସେତେବେଳକୁ ଗୁପ୍ତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ବିଲୟ ସଂଘଟିତ

ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ଅଭିଲେଖରେ ଗୁପ୍ତାବ୍ଦ

ହୋଇସାରିଥିଲା । ହୁଣରାଜା ତୋରମାଣ (୫୦୦-୫୧୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ)ଙ୍କ *ଏରଣ ଅଭିଲେଖ* ଏବଂ ତାଙ୍କ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ମିହିରକୁଳ (୫୧୫-୫୩୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ)ଙ୍କ ଗ୍ୱାଲିୟର୍ ଅଭିଲେଖ ସୂଚନାଦିଏ ଯେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗ ପୂର୍ବରୁ ଗୁପ୍ତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ବିଲୟ ସଂଘଟିତ ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ ଏ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ପୃଥିବୀବିଗ୍ରହ ଗୁପ୍ତମାନଙ୍କର କରଦରାଜା ଅବା

ହେବ କିପରି ? ପୁନଶ୍ଚ, କେବଳ ଯେ *ସୁମଣ୍ଡଳ ତାମ୍ରପଟ୍ଟାଭିଲେଖ*ରେ ଗୁପ୍ତାବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଛି ତାହା ନୁହେଁ, ଏହା ମଧ୍ୟ ଶମ୍ଭୁୟାସଙ୍କ *ସୋର ତାମ୍ରପଟ୍ଟାଭିଲେଖ* (ଗୁପ୍ତାବ୍ଦ ୨୬୦ = ୨୫୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ) ଏବଂ ମାଧବରାଜଙ୍କ *ଗଞ୍ଜାମ ତାମ୍ରପଟ୍ଟାଭିଲେଖ* ଗୁପ୍ତାବ୍ଦ ୩୦୦ = ୬୨୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ସେମାନେ କେହିହେଲେ ଗୁପ୍ତମାନଙ୍କର କରଦ ରାଜା ନ ଥିଲେ । କାରଣ, ସେତେବେଳକୁ ଗୁପ୍ତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ବିଲୟ ସଂଘଟିତ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଏହା ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଶା ଗୁପ୍ତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅଧୀନସ୍ଥ ନ ଥିଲା ବୋଲି ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୁପ୍ତ ଶାସନ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା କଥା ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଯାଇ କେତେକ ଐତିହାସିକ ଓଡ଼ିଶାରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ଗୁପ୍ତଯୁଗୀୟ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ମୁଦ୍ରାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ

ଗୁପ୍ତଯୁଗୀୟ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୁଦ୍ରା

ଦେଇଥାନ୍ତି । ଗୁପ୍ତମାନଙ୍କର ମୁଦ୍ରା ଓଡ଼ିଶାରେ ମିଳିଥିବାରୁ ଏହା ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ଗୁପ୍ତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟଭୁକ୍ତ ଥିଲା ବୋଲି ସେମାନେ ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିଥାନ୍ତି । ତାହା ହୋଇ ନ ଥିଲେ ଓଡ଼ିଶାରୁ ଗୁପ୍ତମାନଙ୍କର ମୁଦ୍ରା ଅବା ମିଳିଲା କିପରି ?

ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ଗୁପ୍ତମୁଦ୍ରା ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଉ । ଖୁବ୍ ଅଳ୍ପ ପରିମାଣରେ ଓଡ଼ିଶାରୁ ମିଳିଥିବା ଗୁପ୍ତ ମୁଦ୍ରାକୁ ଆଧାର କରି ଏହି ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ଗୁପ୍ତ ଶାସନ

ମୁଦ୍ରା ଅନୁଶୀଳନ

ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା ବୋଲି ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିବା ଉଚିତ ହେବନାହିଁ । କାରଣ, ସେତେବେଳେ ତୀର୍ଥ ଭ୍ରମଣରେ ଆସୁଥିବା ଯାତ୍ରୀମାନେ ହୁଏତ ନିଜ ସାଥିରେ ଏହି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୁଦ୍ରା ଆଣିଥାଇ ପାରିଥାନ୍ତି । ଅଥବା, ବାଣିଜ୍ୟ ପାଇଁ କଳିଙ୍ଗକୁ ଆସିଥିବା ସାଧବମାନେ ଏଠାରେ ଗୁପ୍ତ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୁଦ୍ରାକୁ ବିନିମୟ କରିପାରିଥାନ୍ତି । କେବଳ ଏହି ସ୍ୱଳ୍ପ ମୁଦ୍ରାକୁ ଆଧାର କରି ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୁପ୍ତ ଶାସନ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲାବୋଲି ମତଦେବା ଠିକ୍ ହେବ ନାହିଁ । ଯେପରି ପ୍ରତ୍ନତାତ୍ତ୍ୱିକ ଖନନ ଫଳରେ ଶିଶୁପାଳଗଡ଼ ଅଥବା ପୁରୀରୁ କୁଶାଣଯୁଗୀୟ ମୁଦ୍ରା ବାହାରିଥିଲା ଏବଂ ଏହା ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଶାରେ କୁଶାଣ ଶାସନ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବାର ପ୍ରମାଣ ଦେବାରେ ଅସମର୍ଥ ଥିଲା, ଠିକ୍ ସେହିପରି ଓଡ଼ିଶାରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ଗୁପ୍ତଯୁଗୀୟ ମୁଦ୍ରା ଏଠାରେ ଗୁପ୍ତ ଶାସନର ପ୍ରଚଳନ ସମ୍ପର୍କରେ ବଳିଷ୍ଠ ପ୍ରମାଣ ଦେବାକୁ ଅସମର୍ଥ ହୋଇଥାଏ ।

ସେହି ସମୟର ଇତିହାସକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ଜଣାଯିବ ଯେ *ପେଦ୍ଦାଭୁଗମ୍ ଅଭିଲେଖ*ର

ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୁପ୍ତ ଶାସନ ନଥିଲା

ନାୟକ ଶତ୍ରୁଦମନଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ଥିଲା ଗିରି କଳିଙ୍ଗ ଏବଂ ଏହାର ଶାସନର କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ ଥିଲା ସିଂହପୁର; ଯାହାକୁ ସାଧାରଣତଃ ଆନ୍ଧ୍ରପ୍ରଦେଶର ଶ୍ରୀକାକୁଳମ୍ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ସିଙ୍ଗୁପୁରମ୍ ସହିତ

ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇଥାଏ । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ, ସେ କଳିଙ୍ଗର ମାଠାରବଂଶୀୟ ଶାସକ ଶକ୍ତିବର୍ମନଙ୍କ କରଦ ରାଜା ଥିଲେ । ଠିକ୍ ସେହିପରି, କୋରାପୁଟ ଅଞ୍ଚଳରେ ଶାସନ କରୁଥିବା ନନ୍ଦବଂଶୀୟ ରାଜା ଅର୍ଥପତି ମଧ୍ୟ ଗୁପ୍ତମାନଙ୍କର କରଦ ରାଜା ନ ଥିଲେ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାକୁ ଭିତ୍ତିକରି ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୁପ୍ତ ଶାସନ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା ବୋଲି ମତବ୍ୟକ୍ତ କଲେ ଏହା ସତ୍ୟର ବିଡ଼ମ୍ବନା ହେବ । ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ପରବର୍ତ୍ତୀ କୌଣସି ଗୁପ୍ତଶାସକ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଅଭିଯାନ କରି ନ ଥିଲେ । ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଶାର କୌଣସି ଅଭିଲେଖ ବା ସାହିତ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୁପ୍ତ ଶାସନ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା କଥାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରେ ନାହିଁ । ଗୁପ୍ତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପତନ ପରେ ପରେ ଥାନେଶ୍ୱରରେ ପୁଷ୍ୟଭୂତି ବଂଶର ଉତ୍‌ଥାନ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ବଂଶର ପ୍ରଖ୍ୟାତଯଶା ସମ୍ରାଟ୍ ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନ କର୍ଣ୍ଣସୁବର୍ଣ୍ଣ (ଗୌଡ଼ ବା ବଙ୍ଗ) ଅଧିକାର କରିବା ସହିତ ଓଡ଼ିଶାର 'କୋଙ୍ଗୋଦମଣ୍ଡଳ' ଉପରେ ନିଜର ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ବିସ୍ତାର କରିଥିଲେ ।

❑

ଷଷ୍ଠ ଅଧ୍ୟାୟ

ଶୈଳୋଦ୍ଭବମାନଙ୍କର ରାଜତ୍ୱ

(THE RULE OF SAILODBHAVAS)

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଏବଂ ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀର ଅୟମାରମ୍ଭରେ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜନୈତିକ ଦିଗ୍‌ବଳୟ କ୍ରମଶଃ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍‌ଥାନ ଘଟିଥିଲା ଶୈଳୋଦ୍ଭବମାନଙ୍କର ଯେଉଁମାନେ ଉତ୍ତରରେ ମହାନଦୀଠାରୁ ଦକ୍ଷିଣରେ ମହେନ୍ଦ୍ରଗିରି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ଭୂଖଣ୍ଡରେ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ରାଜନୈତିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ ଥିଲା 'କୋଙ୍ଗୋଦ୍‌ଭାସକ' ଯାହା ଅବିଭକ୍ତ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ଶାଳିଆ ନଦୀ କୂଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । *'ଏକାମ୍ର ପୁରାଣ'*, *'କପିଳ ସଂହିତା'*, *'ସୁବର୍ଣ୍ଣାଦ୍ରି ମହୋଦୟ'*, *'ସି-ୟୁ-କି'* ଆଦି ସାହିତ୍ୟିକ ଉପାଦାନ ଏବଂ *ସୁମଣ୍ଡଳ* ତଥା *କଣାସ ତାମ୍ରପଟ୍ଟାଭିଲେଖ, ସୋର ଅଭିଲେଖ, ଚିକାକୋଲ, ଚିକ୍‌କାଲି* ଏବଂ *ଗଞ୍ଜାମ* ଆଦି ଅଭିଲେଖମାନ ଶୈଳୋଦ୍ଭବ ବଂଶର ଇତିହାସ ଉପରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଆଲୋକପାତ କରିଥାଏ ।

ଶୈଳୋଦ୍ଭବ ବଂଶର ଇତିହାସ କୁହେଳିକାପୂର୍ଣ୍ଣ । ସେମାନଙ୍କର ଶିଳାଲେଖରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଏକଦା କଳିଙ୍ଗରେ ଅରାଜକତା ଦେଖାଦେଇଥିଲା । ସେହି ସମୟରେ ଏକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଶାସକର ଆବିର୍ଭାବ ନିମିତ୍ତ ଆଟବିକମାନଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ ପୁଳିନ୍ଦସେନ ସୟମ୍ଭୁ (ବ୍ରହ୍ମା)ଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ତାଙ୍କ ପ୍ରାର୍ଥନାରେ ପ୍ରୀତ ହୋଇ ବ୍ରହ୍ମା ନିଜ ଶରୀରରୁ ଏକ ସୁସ୍ଥ ସବଳ ପୁରୁଷକୁ ଜନ୍ମ ଦେଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ନାମ ହେଲା ଶୈଳୋଦ୍ଭବ ଏବଂ ସେ ନିଜ ନାମାନୁସାରେ ଏକ ବଂଶ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ । ଶୈଳୋଦ୍ଭବର ଆକ୍ଷରିକ ଅର୍ଥ ହେଉଛି 'ପ୍ରସ୍ତରରୁ ଜାତ' ।

କିମ୍ବଦନ୍ତୀ

ଏହି ବଂଶର ଉତ୍ପତ୍ତି ସମ୍ପର୍କରେ ଐତିହାସିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବାକୁ ଯାଇ ବିଦ୍ୱାନ୍‌ମାନେ ମତବ୍ୟକ୍ତ କରନ୍ତି ଯେ ଶୈଳୋଦ୍ଭବମାନେ ଗଙ୍ଗବଂଶର ଏକ ଶାଖା ଅଥବା ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶରେ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିବା ଶୈଳବଂଶ ସହିତ ଜଡ଼ିତ । ଏହି ଉଭୟ ମତ ପ୍ରମାଦପୂର୍ଣ୍ଣ । ପୁଳିନ୍ଦସେନଙ୍କୁ ପୁଳିନ୍ଦମାନଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ ହିସାବରେ ଧରାଯାଉ । ପୁଳିନ୍ଦମାନଙ୍କୁ ଅଶୋକଙ୍କ ତ୍ରୟୋଦଶ ଶିଳାନୁଶାସନରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ କୁଳିନ୍ଦମାନଙ୍କ ସହିତ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇପାରେ ଯେଉଁମାନେ ଥିଲେ ଆଟବିକ ରାଜ୍ୟର ଅଧିବାସୀ ।

ଏହି ଆଟବିକ ରାଜ୍ୟ କଳିଙ୍ଗର ଏକ ଅଂଶ ଥିଲା ଏବଂ ଅଶୋକ ଏହାକୁ ଜୟ କରି ନ ଥିଲେ । ବରାହମିହିରଙ୍କ '*ବୃହତ୍‌ସଂହିତା*' ଏହା ଉପରେ ଆଲୋକପାତ କରିବା ପାଇଁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥାଏ ।

ଶୈଳୋଭବ ବଂଶର ଉତ୍ପତ୍ତି

ସେ ପୁଳିନ୍ଦମାନଙ୍କୁ ଶୈଳଜ ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ କରିଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ବୋଧହୁଏ ପୁଳିନ୍ଦସେନ ନିଜ ନାମାନୁସାରେ ଆଟବିକ ରାଜ୍ୟ ଗଠନ କରିଥିଲେ । ଯାହା କୋଙ୍ଗୋଦମଣ୍ଡଳ ନାମରେ ନାମିତ ହୋଇଥିଲା । *ବୁମଣ୍ଡଳ ପଟ୍ଟାଭିଲେଖ*ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଧର୍ମରାଜଙ୍କୁ ଶୈଳୋଭବ ବଂଶର ସ୍ଥାପନକାରୀ ହିସାବରେ ଚିହ୍ନିତ କରିବା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ହେବନାହିଁ । ଶୈଳୋଭବ ବଂଶର ବଂଶାବଳୀ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

<u>ଶୈଳୋଭବ ବଂଶାବଳୀ</u>

ଶୈଳୋଭବ
|
୧ - ପ୍ରଥମ ଧର୍ମରାଜ ରଣଭୀତ
|
୨ - ପ୍ରଥମ ମାଧବରାଜ ପ୍ରଥମ ସୈନ୍ୟଭୀତ
|
୩ - ଚରମ୍ପରାଜ ପ୍ରଥମ ଅୟସୋଭୀତ
|
୪ - ଦ୍ୱିତୀୟ ମାଧବରାଜ ଦ୍ୱିତୀୟ ସୈନ୍ୟଭୀତ (ମାଧବବର୍ମନ)
|
୫ - ପ୍ରଥମ ମଧ୍ୟମରାଜ ଦ୍ୱିତୀୟ ଆୟସୋଭୀତ

୬ - ଦ୍ୱିତୀୟ ଧର୍ମରାଜ ଶ୍ରୀମନଭୀତ
|
୭ - ଦ୍ୱିତୀୟ ମଧ୍ୟମରାଜ

ମାଧବରାଜ
|
୮ - ଅଲ୍ଲପରାଜ
|
ଯୁବରାଜ ତୈଳପ
|
୯ - ତୃତୀୟ ମଧ୍ୟମରାଜ

ପ୍ରଥମ ଧର୍ମରାଜ ରଣଭୀତ

୨୫୦ ଗୁପ୍ତ ସମ୍ବତ୍ ୫୭୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ *ବୁମଣ୍ଡଳ ଅଭିଲେଖ*ରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ପ୍ରଥମ ଧର୍ମରାଜ ବା ରଣଭୀତ ଶୈଳୋଭବ ବଂଶର ପ୍ରଥମ ଐତିହାସିକ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ରୂପେ ପରିଚିତ ଥିଲେ ।

ସେ ସ୍ୱାଧୀନ ରାଜା ନ ଥିଲେ । କଳିଙ୍ଗର ବିଗ୍ରହ ବଂଶୀୟ ରାଜା ପୃଥିବୀ ବିଗ୍ରହଙ୍କର କରଦ ରାଜା ଥିଲେ ରଣଭିତ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଷଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଆଡ଼କୁ ବିଗ୍ରହମାନେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ହୋଇଉଠିଥିଲେ ଏବଂ ଶୈଳୋଭବମାନେ ସେମାନଙ୍କର ବଶ୍ୟତା ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ । ସୁମଙ୍ଗଳ ଅଭିଲେଖରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ପ୍ରଥମ ଧର୍ମରାଜ ସହସ୍ରାଂଶୁ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଉପାସାନ କରୁଥିଲେ (*ସହସ୍ରରଶ୍ମିପାଦଭକ୍ତ*) ।

ପ୍ରଥମ ମାଧବରାଜ ପ୍ରଥମ ସୈନ୍ୟଭୀତ

ପ୍ରଥମ ଧର୍ମରାଜଙ୍କ ପରେ ପ୍ରଥମ ମାଧବରାଜ କୋଙ୍ଗୋଦର ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ଗୁପ୍ତ ସମ୍ବତ୍ ୨୮୦ (୬୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ)ର *କଣାସ ତାମ୍ରପଟ୍ଟାଭିଲେଖ*ରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ ବିଗ୍ରହ ରାଜବଂଶର କରଦରାଜା ଥିଲେ । ସେ ଥିଲେ ଲୋକବିଗ୍ରହଙ୍କର '*ମହାସାମନ୍ତ*' । ଏହି କଥାକୁ ତାଙ୍କର ପୌତ୍ର ଦ୍ୱିତୀୟ ମାଧବରାଜଙ୍କ *ଗଞ୍ଜାମ ଅଭିଲେଖ* ସ୍ୱୀକାର କରିଥାଏ । ଅତଏବ ଶୈଳୋଭବ ବଂଶର ଏହି ଦ୍ୱିତୀୟ ରାଜା ମଧ୍ୟ ପ୍ରଥମଙ୍କ ପରି କଳିଙ୍ଗର ବିଗ୍ରହମାନଙ୍କର କରଦରାଜା ଥିଲେ ।

ଚରମ୍ପରାଜ ପ୍ରଥମ ଅୟସୋଭୀତ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୬୦୦-୬୧୫)

ଚରମ୍ପରାଜ ପ୍ରଥମ ଅୟସୋଭୀତଙ୍କ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ ସହିତ ଶୈଳୋଭବ ବଂଶର ଏକ ନୂତନ ଯୁଗର ଶୁଭାରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ତୋଷାଳୀ ଉପରେ ଅଧିକାର ସାବ୍ୟସ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ବିଗ୍ରହ ଏବଂ ମୁଦ୍‌ଗଲମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଥିବା ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତାର ସୁଯୋଗ ନେଇ ଚରମ୍ପରାଜ ନିଜର ସ୍ୱାଧୀନତା ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ ।

ଶମ୍ଭୁୟାସ

ଏରଦଙ୍ଗ ଏବଂ *ସୋର ଅଭିଲେଖ*ରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ମୁଦ୍‌ଗଲ ରାଜା ଶମ୍ଭୁୟାସ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ହୋଇ କଳିଙ୍ଗକୁ ନିଜର ପଦାନତ କରିବାପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଲୋକବିଗ୍ରହ ତାଙ୍କର ପରାକ୍ରମକୁ ଚୂର୍ଣ୍ଣ କରିଥିଲେ । ୬୦୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ବେଳକୁ ଦକ୍ଷିଣ ତୋଷାଳୀରୁ ଲୋକବିଗ୍ରହଙ୍କୁ ବିତାଡ଼ିତ କରି ଶମ୍ଭୁୟାସ ନିଜ ପରାଜୟର ପ୍ରତିଶୋଧ ନେଇଥିଲେ । ଏହାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଶମ୍ଭୁୟାସ ପିଷ୍ଟପୁରର ରାଜା ପୃଥିବୀ ମହାରାଜଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରାସ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହା ସହିତ ତୋଷାଳୀରୁ ଲୁପ୍ତ ହୋଇଥିଲା ମୁଦ୍‌ଗଲ ବଂଶର ରାଜତ୍ୱ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପୃଥିବୀ ମହାରାଜ ଗୌଡ଼ରାଜ ଶାଶଙ୍କଙ୍କର ଆକ୍ରମଣର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ଉତ୍ତର ତୋଷାଳୀ ଗୌଡ଼ର କବଳିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ପିଷ୍ଟପୁର ଉପରେ ଚାଲୁକ୍ୟ ବଂଶୀୟ ସମ୍ରାଟ ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁଲକେଶୀ ନିଜର ଅଧିକାର ସାବ୍ୟସ୍ତ କରିଥିଲେ ।

ଏହିସବୁ ପରିସ୍ଥିତିର ସୁଯୋଗ ନେଇଥିଲେ ଅୟସୋଭୀତ। କାଳ ବିଳମ୍ବ ନକରି ସେ କୋଙ୍ଗୋଦ ଉପରେ ନିଜର ଆଧିପତ୍ୟ ସାବ୍ୟସ୍ତ କରିଥିଲେ। ପ୍ରଥମଥର ପାଇଁ ସେ ନିଜ ରାଜ୍ୟର ରାଜଧାନୀର ନାମ ରଖିଥିଲେ ବିଜୟ କଙ୍ଗୋଦ୍‌ବାସକ। *ଖଣ୍ଡପଦା ନୂଆପାଲି ଅଭିଳେଖ* ରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ *'ଶ୍ରୀ ସାମନ୍ତ', 'ମହାସାମନ୍ତ', 'ମହାଭାରତ', 'ମହାରାଜ ରାଜକ', 'ରାଜପୁତ୍ର', 'ଦଣ୍ଡନାୟକ', 'କୁମାରମାତ୍ୟ', 'ଉପରୀକ'* ଏବଂ *'ଆୟୁକ୍ତକ'* ଇତ୍ୟାଦି ରାଜକର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରାଜ୍ୟଶାସନ କରୁଥିଲେ। ନୂତନ ରାଜଧାନୀର ପ୍ରତିଷ୍ଠା, ରାଜକର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କର ନିଯୁକ୍ତି ଏବଂ ଅନେକ କରଦରାଜା ହେତୁ ଚରମ୍ପରାଜ ଜଣେ ସ୍ୱାଧୀନ ଏବଂ ସାର୍ବଭୌମ ସମ୍ରାଟ ଥିଲେ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ। ସେ ଶିବଭକ୍ତ ଥିଲେ ଏବଂ ବୋଧହୁଏ ତାଙ୍କ ଶାସନର ଶେଷ ସମୟ ଆଡ଼କୁ ବା ଦ୍ୱିତୀୟ ମାଧବରାଜଙ୍କ ଶାସନ ସମୟରେ କୋଙ୍ଗୋଦ ଶଶାଙ୍କଙ୍କ ଶାସନାଧୀନ ହୋଇଥିଲା।

ଅୟସୋଭୀତଙ୍କ କୃତିତ୍ୱ

ଦ୍ୱିତୀୟ ମାଧବରାଜ ଦ୍ୱିତୀୟ ସୈନ୍ୟଭୀତ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୬୧୫-୬୬୫)

ଶୈଳୋଦ୍ଭବ ବଂଶର ଲୁପ୍ତ ଗୌରବକୁ ପୁନଃପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ଦିଗରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ମାଧବରାଜଙ୍କର ଅବଦାନ ଅତୁଳନୀୟ। କୋଙ୍ଗୋଦରେ ଦୀର୍ଘ ପଚାଶ ବର୍ଷ ଧରି ସେ କରଦରାଜା ଏବଂ ସ୍ୱାଧୀନରାଜା ରୂପେ ଶାସନ କରିଥିଲେ। ଏହା ତାଙ୍କ ବିଚକ୍ଷଣ କୂଟନୀତି ସମ୍ପର୍କରେ ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ।

୬୨୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ *ଗଞ୍ଜାମ ଦାନପତ୍ର* ରେ ସେ ନିଜକୁ ଶଶାଙ୍କଙ୍କର କରଦରାଜା ରୂପେ ଘୋଷଣା କରିଥାନ୍ତି। ପୁନଶ୍ଚ, ନିଜର ଖୋର୍ଦ୍ଧା ଆଜ୍ଞାପତ୍ରରେ ସେ ନିଜକୁ ସମଗ୍ର କଳିଙ୍ଗର ଶାସନକର୍ତ୍ତା ରୂପେ ଘୋଷଣା କରିଥିବାର ଦେଖାଯାଇଥାଏ। ଶଶାଙ୍କଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ସୈନ୍ୟଭୀତ ନିଜକୁ ଜଣେ ସ୍ୱାଧୀନ ରାଜା ବୋଲି ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ ଏବଂ *'ସକଳକଳିଙ୍ଗାଧିପତି'* ଉପାଧିରେ ବିମଣ୍ଡିତ ହୋଇଥିଲେ। ଶଶାଙ୍କଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କଳିଙ୍ଗରୁ ବିତାଡ଼ିତ ହୋଇଥିବା ଗଙ୍ଗମାନେ ପଶ୍ଚିମ ଚାଲୁକ୍ୟମାନଙ୍କର ସହାୟତାରେ ବଳବାନ୍ ହୋଇ କଳିଙ୍ଗ ଉପରେ ପୁନଶ୍ଚ ନିଜର ଅଧିକାର ସାବ୍ୟସ୍ତ କରିଥିଲେ। ଗଙ୍ଗବଂଶୀୟ ତୃତୀୟ ଇନ୍ଦ୍ରବର୍ମନଙ୍କ ଚିକାକୋଲ ଅଭିଲେଖ ଏହା ସାବ୍ୟସ୍ତ କରିଥାଏ। ତେଣୁ ବାଧ ହୋଇ ଦ୍ୱିତୀୟ ମାଧବରାଜ ଗଙ୍ଗମାନଙ୍କର ବଶ୍ୟତା ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ମାଧବାରାଜଙ୍କ ସ୍ଥିତି

୬୨୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପରଠାରୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ମାଧବରାଜ ମାଧବବର୍ମନ ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ। ଏହା ତାଙ୍କର *ବୁଗୁଡ଼ା* ଏବଂ *ପୁରୁଷୋତ୍ତମପୁର ଅଭିଲେଖ* ରୁ ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ। ତାଙ୍କ ରାଜ୍ୟର ନାମ ଥିଲା *'ମୋଙ୍ଗୋଦମଣ୍ଡଳ'* । ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନ ଏବଂ ପୁଲକେଶୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶକ୍ତି ପରୀକ୍ଷା ନିମିତ୍ତ ଚାଲିଥିବା ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତାରେ ମାଧବବର୍ମନ କିନ୍ତୁ ଥିଲେ ଜଣେ ନୀରବଦ୍ରଷ୍ଟା। ସେ ନିରପେକ୍ଷତା ଅବଲମ୍ବନ କରିଥିବା ହେତୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁଲକେଶୀ ତାଙ୍କୁ ଗାଦିଚ୍ୟୁତ କରି ନଥିଲେ। ଅବଶ୍ୟ ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁଲକେଶୀଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନ ୬୪୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ କୋଙ୍ଗୋଦ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ। ପୁନଶ୍ଚ, ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ମାଧବରାଜ ୬୪୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ନିଜକୁ ସ୍ୱାଧୀନ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ। ୬୬୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦଠାରୁ ତାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଉ କୌଣସି ତଥ୍ୟ ହସ୍ତଗତ ହୋଇନାହିଁ।

କୂଟନୀତି ଏବଂ ସ୍ୱାଧୀନତା ଘୋଷଣା

ଯେଉଁ ଉପାୟରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ମାଧବରାଜ କୋଙ୍ଗୋଦର ଅବସ୍ଥାକୁ କରାୟତ୍ତ କରିଥିଲେ, ସେଥିରୁ ତାଙ୍କର ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ଏବଂ କୂଟନୀତି ସମ୍ପର୍କରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ। ସେ ଗଙ୍ଗ, ପୁଷ୍ୟଭୂତି ତଥା ଚାଲୁକ୍ୟ ବଂଶର ପ୍ରକୋପରୁ ଯେଉଁଭଳି ଭାବରେ ଶୈଳୋଦ୍ଭବ ବଂଶକୁ ରକ୍ଷା କରିଥିଲେ, ଏହା ତାଙ୍କ ବିଚକ୍ଷଣ ବୁଦ୍ଧିର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ।

ପ୍ରଥମ ମଧ୍ୟମରାଜ ଦ୍ୱିତୀୟ ଅୟସୋଭୀତ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୬୬୫-୬୯୫)

ଦ୍ୱିତୀୟ ମାଧବରାଜଙ୍କ ପରେ ପ୍ରଥମ ମଧ୍ୟମରାଜ ୬୬୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ। ତାଙ୍କର ପାରିକୁଦ ଅଭିଲେଖରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ ଜଣେ ତାନ୍ତ୍ରିକ ପ୍ରକୃତିର ବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲେ ଏବଂ ମୃତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ଆତ୍ମା ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ସକ୍ଷମ ହେଉଥିଲେ। ସେ ଏତେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଥିଲେ ଯେ ନିଜ କାନ୍ଧରେ ସୁସ୍ଥ ସବଳ ମଣିଷକୁ ସ୍ଥାପନ କରି ପ୍ରବଳ ବେଗରେ ଦୌଡ଼ିବାକୁ ସକ୍ଷମ ହେଉଥିଲେ। *ପାରିକୁଦ ଅଭିଲେଖ* ରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ 'କଟକଭୁକ୍ତି ବିଷୟ'ରେ ବାରଜଣ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ଗ୍ରାମ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ। ପୁନଶ୍ଚ, ସେ 'ଅଶ୍ୱମେଧ' ଏବଂ 'ବାଜପେୟ' ଯଜ୍ଞ କରିଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମଧ୍ୟ ମିଳିଥାଏ। ତିରିଶ ବର୍ଷର ସୁଶାସନ ପରେ ସେ ୯୬୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଧର୍ମରାଜ ଶ୍ରୀମନଭୀତ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୬୯୫-୭୨୫)

ଦ୍ୱିତୀୟ ଅୟସୋଭୀତଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ଶୈଳୋଦ୍ଭବ ବଂଶରେ ସିଂହାସନ ପାଇଁ ଭ୍ରାତୃବିବାଦ ଦେଖାଦେଇଥିଲା। ତାଙ୍କର କନିଷ୍ଠପୁତ୍ର ମାଧବରାଜ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ନିୟମକୁ ଲଙ୍ଘନକରି ବଳପୂର୍ବକ ସିଂହାସନ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ ଏବଂ ନିଜର ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଭ୍ରାତା ଦ୍ୱିତୀୟ ଧର୍ମରାଜଙ୍କୁ ବିତାଡ଼ିତ କରିବାପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ। ଏଥିରେ ତିଳେମାତ୍ର ବିଚଳିତ ନ ହୋଇ ଦ୍ୱିତୀୟ ଧର୍ମରାଜ କିଛି ଶକ୍ତିଶାଳୀ ରାଜକର୍ମଚାରୀ ଏବଂ କରଦରାଜାମାନଙ୍କର ସହାୟତା

ଲୋଡ଼ିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟରେ ସେ ନିଜର କନିଷ୍ଠ ଭ୍ରାତା ମାଧବରାଜଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରିଥିଲେ । ଫଳରେ ମାଧବରାଜ କୋଙ୍ଗୋଦ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ ଦକ୍ଷିଣ ଏବଂ କୋଶଳର ଶାସକ ତିଭରଦେବଙ୍କ ସହ ବନ୍ଧୁତ୍ୱ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ସେମାନେ ମିଳିତ ଭାବରେ କୋଙ୍ଗୋଦ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ମିଳିତ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ଦ୍ୱିତୀୟ ଧର୍ମରାଜଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରାଜିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଭ୍ରାତୃ ବିବାଦ

ଏହାପରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଧର୍ମରାଜ ଦୃଢ଼ଭାବରେ କୋଙ୍ଗୋଦର ସିଂହାହାସନରେ ନିଜକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର *ବାଣପୁର, ପୁରୀ, ରାମପୁର, ନିବିନ* ଏବଂ *ଚନ୍ଦ୍ରେଶ୍ୱର* ଇତ୍ୟାଦି *ଶିଳାଲେଖ*ରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ ବହୁତ ନଗର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ଗଙ୍ଗରାଜ ସାମନ୍ତବର୍ମନଙ୍କ କାମ ନଳୀନାକ୍ଷପୁର ଅଭିଲେଖ 'ଧର୍ମରାଜ କଳିଙ୍ଗମାର୍ଗ' ସମ୍ପର୍କରେ ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ଏହି ରାସ୍ତା ଦ୍ୱିତୀୟ ଧର୍ମରାଜଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଧର୍ମରାଜ ଜଣେ ଋଷିପ୍ରତିମ ଶାସକ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଧର୍ମ ଏବଂ ଦର୍ଶନ ପ୍ରତି ଗଭୀର ପ୍ରେମ ଥିଲା । ସେ ବୈଦିକ ଯଜ୍ଞ ଅନୁଷ୍ଠିତ କରାଇଥିଲେ ଏବଂ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର *ବାଣପୁର ଅଭିଲେଖ*ରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ତାଙ୍କ ରାଣୀ କଲ୍ୟାଣୀଦେବୀ ଜୈନସନ୍ନ୍ୟାସୀ ପ୍ରବୋଧଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଭୂମି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଏଥିରୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ଧର୍ମରାଜଙ୍କ ଧର୍ମସହିଷ୍ଣୁତା ସମ୍ପର୍କରେ ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ ।

ଶୈଳୋଦ୍ଭବମାନଙ୍କର ପତନ

ତୃତୀୟ ମଧ୍ୟମରାଜଙ୍କ *ଟେକ୍କାଳି ଆଜ୍ଞାପତ୍ର*ରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଧର୍ମରାଜଙ୍କ ପରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଦ୍ୱିତୀୟ ମଧ୍ୟମରାଜ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ସେ ଜଣେ ବଳଶାଳୀ ଶାସକ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପରେ ୭୩୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ବେଳକୁ ତୋଷାଳୀର ଭୌମକରମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଶୈଳୋଦ୍ଭବମାନେ କୋଙ୍ଗୋଦରୁ ବିତାଡ଼ିତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ବଂଶର ଅଲ୍ପରାଜ କଳିଙ୍ଗର ଗଙ୍ଗବଂଶର ଆଶ୍ରୟପ୍ରାର୍ଥୀ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ରାଜାଙ୍କର କରଦରାଜା ରୂପେ ଟେକ୍କାଲୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ଶାସନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ତାଙ୍କ ପରେ ତୃତୀୟ ମଧ୍ୟମରାଜ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଚୈଳପ ଅଳ୍ପ ବୟସରେ ମୃତବରଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପରେ ଶୈଳୋଦ୍ଭବମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ଆଉ କୌଣସି ସୂଚନା ମିଳି ନ ଥାଏ ।

ଶୈଳୋଦ୍ଭବମାନେ ଦୀର୍ଘ ଦୁଇଶହ ବର୍ଷ ଧରି କୋଙ୍ଗୋଦକୁ ଶାସନ କରିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ସମୟରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟଧର୍ମର ବହୁଳ ପ୍ରସାର ଘଟିଥିଲା । ବହିଃଶତ୍ରୁମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବାରମ୍ବାର ଆକ୍ରମିତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଶୈଳୋଦ୍ଭବମାନେ ନିଜର ସ୍ଥିତିକୁ ବଜାୟ ରଖିବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ । ଶେଷରେ ଭୌମ-କରମାନେ ଏହି ଶୈଳୋଦ୍ଭବ ବଂଶର ପତନ ଘଟାଇଥିଲେ ।

❑

ସପ୍ତମ ଅଧ୍ୟାୟ

ଓଡ଼ିଶାରେ ଭୌମ-କର ରାଜତ୍ୱ

(THE BHAUMA-KARA RULE IN ORISSA)

ମହାମେଘବାହନ ଐର ଖାରବେଳଙ୍କ ପରେ ଉପାଦାନ ଅଭାବରୁ ଐତିହାସିକମାନେ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବରେ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ପ୍ରଦାନ କରିବା ପାଇଁ ସକ୍ଷମ ହୋଇ ନଥାନ୍ତି । ସମୁଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଅଭିଯାନଠାରୁ ଶୈଳୋଦ୍ଭବ ବଂଶର ସମାପ୍ତି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ଭାଗରେ ମାଠାର, ନଳ, ସୁର, ପୂର୍ବଗଙ୍ଗ, ବିଗ୍ରହ, ମୁଦ୍‌ଗଲ ଏବଂ ପୁଷ୍ୟଭୂତି ବଂଶ ଶାସନ କରିଥିଲେ । ଶୈଳୋଦ୍ଭବ ବଂଶ ପରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟମ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗର ବେଶ୍ କିଛି ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଶାରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ଭୌମ-କରମାନଙ୍କର ରାଜତ୍ୱ । ସେମାନଙ୍କର ରାଜତ୍ୱ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜନୈତିକ ସ୍ଥିତିକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିବା ସହିତ ନିର୍ମଳ ଶାସନ, ସୁସ୍ଥ ସାମାଜିକ ପରିବେଶ ଏବଂ ସାଂସ୍କୃତିକ ସଂହତି ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଦିଗରେ ଯଥେଷ୍ଟ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲା । *'ବିଷ୍ଣୁପୁରାଣ', 'ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡପୁରାଣ', 'ହରିବଂଶପୁରାଣ', 'ଜାଠବଂଶ', 'ଗଣ୍ଡବ୍ୟୂହ'* ଏବଂ *''ହୁଦୁଦ୍-ଅଲ୍-ଆଲାମ୍'* ତଥା ଭୌମ-କର ବଂଶର *ନେଉଳପୁର, ତେରୁଣ୍ଡିଆ, ଅନୁଗୁଳ, ତଳଚଳିଆ, ଧଉଳି* ଏବଂ *ଢେଙ୍କାନାଳ* ଇତ୍ୟାଦି ସ୍ଥାନରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ଅଭିଲେଖମାନ ଏବଂ ବଂଶର ଇତିହାସ ଉପରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଆଲୋକପାତ କରିଥାଏ ।

ଭୌମ-କର ବଂଶ

ଭୌମ-କର ବଂଶର ଉତ୍ପତ୍ତି ସମ୍ପର୍କିତ ତଥ୍ୟ ବିସ୍ମୃତିର ଅତଳ ଗର୍ଭରେ ନିକ୍ଷିପ୍ତ । ଉପାଦାନ ଏବଂ ପାରିପାର୍ଶ୍ୱିକ ଅବସ୍ଥାକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ପ୍ରଫେସର N.K. Sahu, Binayak Mishra ଏବଂ R.C. Majumdar ଆଦି ଐତିହାସିକମାନେ ଭୌମ-କରମାନଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶାର ଅଧିବାସୀ ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରିଥାନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ, ପ୍ରଫେସର R.D. Banerji, K.C. Panigrahi, Biswarup Das ଏବଂ ଅନ୍ୟମାନେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ଯେ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ମନେହୋଇଥାଏ । କାରଣ, ଏହି ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶା ଏବଂ ଆସାମ ମଧ୍ୟରେ ରାଜନୈତିକ

ଐତିହାସିକ ବାଦାନୁବାଦ

ସମ୍ପର୍କ ବୃଦ୍ଧି ପାଇବାସହ ଉତ୍ତର ରାଜ୍ୟର କଳା ଏବଂ ସ୍ଥାପତ୍ୟ ପରସ୍ପର ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଇଥାଏ ।

ଭୌମ ଏବଂ କର

ଭୌମ-କର ବଂଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକ ବହୁଚର୍ଚ୍ଚିତ କଥା ସ୍ୱତଃ ଆଲୋଚନାର ପରିସର ମଧ୍ୟକୁ ଆସିଥାଏ । ସେମାନଙ୍କର ବହୁ ପ୍ରାଥମିକ ତାମ୍ର ପଟ୍ଟାଭିଲେଖରେ ସେମାନେ ନିଜକୁ 'ଭୌମ' ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିବାବେଳେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ନିଜକୁ 'କର' ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଐତିହାସିକମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ ଭୌମ-କର ରାଜବଂଶ ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରିଥାନ୍ତି । ବୈତରଣୀ ନଦୀ କୂଳସ୍ଥ ଯାଜପୁରଠାରେ ତାଙ୍କର ରାଜଧାନୀ ଗୁହଦେବପାଟକ ବା ଗୁହେଶ୍ୱରପାଟକ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା ।

ଭୌମ-କରମାନଙ୍କର ରାଜନୈତିକ ଇତିହାସ

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଅଷ୍ଟମ-ନବମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଭୌମ-କରମାନେ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜନୈତିକ ଦିଗ୍‌ବଳୟରେ ଉଦ୍ଭାସିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ବଂଶାବଳୀ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା କଷ୍ଟକର ବ୍ୟାପାର । ଏହା ନିଶ୍ଚିତ ଯେ ସେମାନେ ପାଖାପାଖି ୨୦୦ ବର୍ଷ ଧରି ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ସେମାନେ ଗୋଟିଏ ନୂତନ ସମ୍ବତ୍ (ଅବ୍ଦ) ପ୍ରଚଳନ କରିଥିଲେ । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ, ଓଡ଼ିଶା ଉପରେ ସେମାନଙ୍କର ସାର୍ବଭୌମତ୍ୱ ଯୋଗୁ ସେମାନେ ଏହି ଅବ୍ଦ ପ୍ରଚଳନ କରିଥିଲେ । ପଣ୍ଡିତ Binayak Mishra, S.N. Rajguru ଏବଂ D.C. Circar ମତବ୍ୟକ୍ତ କରନ୍ତି ଏହି ସମ୍ବତ୍ ଯଥାକ୍ରମେ ସପ୍ତମ, ଅଷ୍ଟମ ଏବଂ ନବମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଥିଲା । ମାତ୍ର S.N. Rajguruଙ୍କ ମତକୁ ଆଧାରକରି ଏବଂ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ ଦ୍ୱାରା Biswarup Das ୭୩୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରୁ ଏହି ସମ୍ବତ୍ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି ମତ ସାଧାରଣତଃ ଗ୍ରହଣୀୟ ହୋଇଥାଏ । ନିମ୍ନରେ ଭୌମ-କର ରାଜବଂଶାବଳୀ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚାନ କରାଯାଇଅଛି ।

ଭୌମ-କର ରାଜବଂଶାବଳୀ

କ୍ଷେମଙ୍କରଦେବ = ବସ୍ତାଦେବୀ

୧ - ପ୍ରଥମ ଶିବକରଦେବ = ଜୟାବଳୀଦେବୀ

୨ - ପ୍ରଥମ ଶୁଭକରଦେବ = ମାଧବଦେବୀ

୩ - ଦ୍ୱିତୀୟ ଶିବକରଦେବ = ମୋହିନୀ ଦେବୀ

୫ - ଦ୍ୱିତୀୟ ଶୁଭକରଦେବ

୪ - ପ୍ରଥମ ଶାନ୍ତିକରଦେବ
ପ୍ରଥମ ଗୟଡ଼

୬ - ତୃତୀୟ ଶୁଭକରଦେବ
ପ୍ରଥମ କୁସୁମଭାର, ସିଂହକେତୁ

୭- ପ୍ରଥମ ତ୍ରିଭୁବନ ମହାଦେବୀ

୮ - ଦ୍ୱିତୀୟ ଶାନ୍ତିକରଦେବ
ପ୍ରଥମ ଲବଣଭାର, ଦ୍ୱିତୀୟ ଗୟଡ଼

୯ - ହୀରା ମହାଦେବୀ

୧୦ - ଚତୁର୍ଥ ଶୁଭକରଦେବ

୧୧- ତୃତୀୟ ଶିବକରଦେବ
ଦ୍ୱିତୀୟ ଲଳିତହାର

୧୨- ପୃଥ୍ୱୀ ମହାଦେବୀ
ଦ୍ୱିତୀୟ ତ୍ରିଭୁବନ ମହାଦେବୀ

୧୩- ତୃତୀୟ ତ୍ରିଭୁବନ ମହାଦେବୀ

୧୪- ତୃତୀୟ ଶାନ୍ତିକରଦେବ
ଦ୍ୱିତୀୟ ଲବଣଭାର

୧୫ -ତୃତୀୟ ଶାନ୍ତିକରଦେବ

୧୬ -ପଞ୍ଚମ ଶୁଭକରଦେବ

୧୭ -ଗୌରୀ ମହାଦେବୀ

୧୮ -ଦଣ୍ଡି ମହାଦେବୀ

୧୯ -ବକୁଳି ମହାଦେବ

୨୦ -ଧର୍ମାମହାଦେବୀ

କ୍ଷେମଙ୍କରଦେବ

କୃତିତ୍ୱ

କ୍ଷେମଙ୍କରଦେବ ଥିଲେ ଭୌମ-କର ରାଜବଂଶର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା । ଏହା ପୂର୍ବରୁ ଅରାଜକତା ଏହି ରାଜ୍ୟର ସାମାଜିକ ସ୍ଥିତିକୁ ଦୋହଲାଇ ଦେଇଥିଲା । ଦ୍ୱିତୀୟ ଶୁଭକରଦେବଙ୍କ *ନେଉଳପୁର ଅଭିଲେଖରୁ* ଜଣାଯାଇଥାଏ ଯେ କ୍ଷେମଙ୍କରଦେବ ରାଜ୍ୟରେ ଚତୁର୍ବର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା (ଜାତିପ୍ରଥା) ପ୍ରଚଳନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର 'ରକ୍ତ ଏବଂ ଲୁହା' ନୀତି (Blood and Iron Policy) ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ଆଇନ-ଶୃଙ୍ଖଳା ବଜାୟ ରଖିବା ଦିଗରେ ଯଥେଷ୍ଟ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲା । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ, ସମାଜରେ ଶାନ୍ତି ଏବଂ ଏକତା ସ୍ଥାପନ ନିମିତ୍ତ ସେ ସମାଧାନର ପନ୍ଥା ବାହାର କରୁଥିଲେ । ନିଜ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅଖଣ୍ଡତା ବଜାୟ ରଖିବା ପାଇଁ ସେ ଆପ୍ରାଣ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ । *ସମନଗଡ଼* ଏବଂ *ଦଶାବତାର ଅଭିଲେଖରୁ* ଜଣାଯାଏ ଯେ ରାଷ୍ଟ୍ରକୂଟ ଶାସକ ଦନ୍ତୀଦୁର୍ଗ କଳିଙ୍ଗ ଏବଂ କୋଶଳ ଉପରେ ବିଜୟପ୍ରାପ୍ତ କରିବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ ମଧ ଓଡ୍ର ଏବଂ ଉତ୍କଳ ଆକ୍ରମଣ କରିବାକୁ ସାହସ କରି ନ ଥିଲେ । ଏହା କ୍ଷେମଙ୍କରଦେବଙ୍କ ବୀରତ୍ୱ ସମ୍ପର୍କରେ ଯଥେଷ୍ଟ ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ତେଣୁ କ୍ଷେମଙ୍କରଦେବ ଓଡ଼ିଶାରେ ଭୌମ-କର ବଂଶର ମୂଳଦୁଆ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ ବୋଲି ମତବ୍ୟକ୍ତ କଲେ ସତ୍ୟର ଅପଳାପ ହେବନାହିଁ ।

ପ୍ରଥମ ଶିବକରଦେବ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୭୩୬-୭୮୩)

ରାଜ୍ୟଜୟ

କ୍ଷେମଙ୍କରଦେବଙ୍କ ପରେ ତାଙ୍କର ସୁଯୋଗ୍ୟ ସନ୍ତାନ ପ୍ରଥମ ଶିବକରଦେବ ବା ଉନ୍ମତ୍ତସିଂହ ବା ଉନ୍ମତ୍ତକେଶରୀ ଭୌମ-କର ସିଂହାସନ ଅଳଙ୍କୃତ କରିଥିଲେ । ସେ ଥିଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଏବଂ ଭୌମ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ବିସ୍ତୃତି ନିମିତ୍ତ ସେ ରାଜ୍ୟଜୟରେ ମନୋନିବେଶ କରିଥିଲେ । ତୃତୀୟ ଶିବକରଦେବଙ୍କ *ତାଳଚେର ପଟ୍ଟାଭିଲେଖ* ପ୍ରଥମ ଶିବକରଦେବଙ୍କୁ ମହାବୀର ପୁରୁଙ୍କ ସହିତ ତୁଳନା କରିଥାଏ; ଯିଏ ଆଲେକ୍‌ଜାଣ୍ଡାରଙ୍କ ମାସିଡ଼ନ ସେନାବାହିନୀ ସହ ତୁମୁଳ ସଂଗ୍ରାମ କରିଥିଲେ । ସେହି ଅଭିଲେଖରୁ ମଧ ଜଣାଯାଇଥାଏ ଯେ ପ୍ରଥମ ଶିବକରଦେବ ନିଜର ବିଶାଳ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ସହିତ ଦକ୍ଷିଣ-ପଶ୍ଚିମ ବଙ୍ଗଦେଶ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ରାଢ଼ର ଶାସକଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ତାଙ୍କର କନ୍ୟା ଏବଂ ବିପୁଳ ଧନ-ରତ୍ନ ସହିତ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ । ସେହି ରାଜକୁମାରୀଙ୍କୁ ଜୟବଲୀଦେବୀଙ୍କ ସହ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇପାରେ ।

ତୃତୀୟ ଶିବକରଦେବଙ୍କ *ତାଳଚେର ତାମ୍ର ପଟ୍ଟାଭିଲେଖରୁ* ଜଣାଯାଏ ଯେ ବଂଶଧାରା ନଦୀକୂଳରୁ ଗୋଦାବରୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ କଳିଙ୍ଗ ରାଜ୍ୟକୁ ଭୌମ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ଅଧିକାର କରିଥିଲା । ଏହା ଫଳରେ ଗଙ୍ଗମାନଙ୍କର କ୍ଷମତା ହ୍ରାସ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କ ଖଣ୍ଡା ଝନତ୍କାରର

ପ୍ରତିଧ୍ୱନି ମଧ କୋଙ୍ଗୋଦ ଏବଂ ଶ୍ୱେତକରେ ଶୁଣିବାକୁ ମିଳିଥିଲା ଏବଂ ଏହି ଦୁଇ ରାଜ୍ୟ ହୋଇଥିଲା ତାଙ୍କର କରାୟତ୍ତ । ଶ୍ୱେତକର ଶାସକ ଜୟବର୍ମନ ଦେବଙ୍କର *ଗଞ୍ଜାମ ଦାନପତ୍ର* ସୂଚାଇଥାଏ ଯେ ସେ କୋଙ୍ଗୋଦର ପ୍ରାଦେଶିକ ଶାସନକର୍ତ୍ତା ବିଷବାର୍ଣ୍ଣବଦେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଉନ୍ମତ୍ତକେଶରୀ (ପ୍ରଥମ ଶିବକରଦେବ)ଙ୍କ ଅନୁମତି ନେଇ କୋଙ୍ଗୋଦମଣ୍ଡଳର ବର୍ତ୍ତିନୀ ବିଷୟର ବଳାରିଶୃଙ୍ଗ ଗ୍ରାମକୁ ଭଟ୍ଟ ନନ୍ନଟଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଏହି ଘଟଣା ସ୍ପଷ୍ଟ ରୂପେ ସୂଚାଇ ଦେଇ ଥାଏ ଯେ ଜୟବର୍ମନଦେବ ପ୍ରଥମ ଶିବକରଦେବଙ୍କର କରଦରାଜା ଥିଲେ ଏବଂ କୋଙ୍ଗୋଦ ତଥା ଶ୍ୱେତକ ଉପରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ରାଜାଙ୍କର ଆଧିପତ୍ୟ ଥିଲା । ଅତଏବ ପ୍ରଥମ ଶିବକରଦେବ କଳିଙ୍ଗ, କୋଙ୍ଗୋଦ, ଶ୍ୱେତକ ଏବଂ ରାଢ଼ ଉପରେ ନିଜର ଆଧିପତ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିଥିଲେ ।

କୂଟନୈତିକ ସମ୍ପର୍କ

ପ୍ରଥମ ଶିବକରଦେବ ଓଡ଼ିଶା ବାହାରଦେଶଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିବା ନିମିତ୍ତ ଉତ୍ସାହୀ ଥିଲେ । ସେ ଚୀନର ଶାସକ ତେ-ସଙ୍ଗଙ୍କ ନିକଟକୁ ପ୍ରଜ୍ଞାଙ୍କ ମାଧ୍ୟମରେ ବୌଦ୍ଧଗ୍ରନ୍ଥ 'ଗଣ୍ଡବ୍ୟୂହ' ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ତାହାର ଏକ ଅନୁବାଦ ଚୀନ ସମ୍ରାଟଙ୍କୁ ଦେବା ପାଇଁ ସେ ପ୍ରଜ୍ଞାଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ, ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ଐତିହାସିକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମତଦ୍ୱୈଧ ରହିଅଛି । କେତେକ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଥମ ଶୁଭକରଦେବଙ୍କବେଳେ ହୋଇଥିବ ବୋଲି ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିଥାନ୍ତି । ମାତ୍ର ପ୍ରଥମ ଶିବକରଦେବଙ୍କର ଶିକ୍ଷାପ୍ରତି ଗଭୀର ଅନୁରକ୍ତି ଥିବାରୁ ଏବଂ ସେ ବିଦ୍ୱାନ୍‌ମାନଙ୍କୁ ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରୁଥିବାରୁ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ତାଙ୍କ ସମୟରେ ସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥିବା ବେଶି ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ମନେହୋଇଥାଏ ।

ପ୍ରଥମ ଶୁଭକରଦେବ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୭୮୦-୮୦୦)

ପ୍ରାଥମିକ ସମସ୍ୟା

ଶିବକରଦେବଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ପ୍ରଥମ ଶୁଭକରଦେବ ଭୌମ-କର ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ଅସାଧାରଣ ଯୋଦ୍ଧା । ଶିବକରଦେବଙ୍କ ସମୟରେ ଏହି ପ୍ରଥମ ଶୁଭକରଦେବ ହିଁ ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାରରେ ତାଙ୍କ ପିତାଙ୍କୁ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ସେ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିବାପରେ ରାଷ୍ଟ୍ରକୂଟ ଶାସକ ତୃତୀୟ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ଆକ୍ରମଣର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥିଲେ ଯିଏ ଓଡ୍ରକ ସହିତ କୋଶଳ, କଳିଙ୍ଗ, ବଙ୍ଗ ଏବଂ ଦହଲା ଜୟ କରିଥିବାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅମୋଘବର୍ଷଙ୍କ *ସଞ୍ଜନ ପଟ୍ଟାଭିଲେଖରୁ* ଜଣାଯାଇଥାଏ । ତୃତୀୟ ଶୁଭକରଦେବଙ୍କ *ହିନ୍ଦୋଳ ଅଭିଲେଖରୁ* ମଧ ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ସମ୍ୟକ୍ ସୂଚନା ମିଳିଥାଏ । ଯଥା– ''.... ଯଦ୍ୟପି ସେ (ପ୍ରଥମ

ଶୁଭକରଦେବ) ତାଙ୍କର ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରିତ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ, ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର ଗୌରବ କେବେହେଲେ ମ୍ଲାନ ହୋଇ ନ ଥିଲା ।''

ରକ୍ତବାହୁ ଉପାଖ୍ୟାନ

ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ପ୍ରଫେସର K.C. Panigrahi '*ମାଦଳାପାଞ୍ଜି*'ର ଏକ ବହୁଚର୍ଚ୍ଚିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ଅବତାରଣା କରିଛନ୍ତି । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ରକ୍ତବାହୁ ଓଡ଼ିଶା ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜା ଶୋଭନଦେବ ଜଗନ୍ନାଥ, ବଳଭଦ୍ର ଏବଂ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କ ସହିତ ପଶ୍ଚାଦ୍‌ଧାବନ କରିଥିଲେ । ଏହି ଘଟଣାର ଐତିହାସିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ପ୍ରଫେସର Panigrahi 'ରକ୍ତବାହୁ'କୁ 'ରାଷ୍ଟ୍ରକୂଟ' ଏବଂ 'ଶୋଭନଦେବ'କୁ 'ଶୁଭକରଦେବ' (ପ୍ରଥମ)ଙ୍କ ସହିତ ଚିହ୍ନିତ କରିଥାନ୍ତି । ଅବଶ୍ୟ ଡକ୍ଟର Biswarup Das ଏହି ମତକୁ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରିଥାନ୍ତି କାରଣ, ରାଷ୍ଟ୍ରକୂଟମାନେ କୁତ୍ରାପି ବୌଦ୍ଧବିଗ୍ରହ (ସେତେବେଳେ ଜଗନ୍ନାଥ ବୌଦ୍ଧ ଦେବତା ରୂପେ ପରିଚିତ ଥିଲେ) ନଷ୍ଟ କରିଥିବାର ପ୍ରମାଣ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେନାହିଁ ।

ଉପାଧି

ରାଷ୍ଟ୍ରକୂଟ ଶାସକଙ୍କ ଓଡ଼ିଶା ଆକ୍ରମଣ ସମ୍ପର୍କରେ ଏ ଲେଖକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ମତ ପୋଷଣ କରିଥାଏ । ପ୍ରଥମ ଶୁଭକରଦେବଙ୍କ ଅଭିଲେଖରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ 'ମହାରାଜାଧିରାଜ', 'ପରମଭଟ୍ଟାରକ' ଏବଂ 'ପରମେଶ୍ୱର' ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ ଯେ ସେ ରାଷ୍ଟ୍ରକୂଟମାନଙ୍କର କରଦରାଜା ନ ଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ, ରାଷ୍ଟ୍ରକୂଟ ଆକ୍ରମଣ ଏକ ଉଲ୍କାତୁଲ୍ୟ ଏ ଭୂମିରେ ପ୍ରତିଭାତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଏହା ଭୌମ ସାର୍ବଭୌମତ୍ୱ ଉପରେ କୌଣସି ପ୍ରଭାବ ପକାଇବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୋଇପାରି ନ ଥିଲା ।

ଧର୍ମ ସହିଷ୍ଣୁତା

ପ୍ରଥମ ଶୁଭକରଦେବ ତାଙ୍କର ଧର୍ମ ସହିଷ୍ଣୁତା ପାଇଁ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ସେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମକୁ ସମ୍ମାନ ଦେଇ 'ପରମ ସୌଗତ' ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ପଞ୍ଚାଳ ବିଷୟରେ କୋମରକ ଗ୍ରାମ ତଥା ଦୋଣ୍ଡକୀ ଏବଂ ଯୋକ ନାମକ ଉତ୍ତ୍ୟ-ଉଦୟର୍ ବିଷୟର ଦୁଇଟି ଗ୍ରାମ ୨୦୦ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ପୁନଶ୍ଚ, ତାଙ୍କ ରାଣୀ ମହାଦେବୀ ବିରଜାରେ ମାଧବେଶ୍ୱର ଶିବମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ଏହି ସବୁ ଘଟଣାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ପ୍ରଥମ ଶୁଭକରଦେବ ଧାର୍ମିକ ସହନଶୀଳତାର ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ ପ୍ରତୀକ ଥିଲେ ।

ପ୍ରଥମ ଶୁଭକରଦେବ ଥିଲେ ଜଣେ ସାହସୀ ଏବଂ ଉଦାର ପ୍ରକୃତିର ବ୍ୟକ୍ତି । *ଚମ୍ପେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ଶିଳାଲେଖ* ତାଙ୍କୁ ଜଣେ ପରାକ୍ରମଶାଳୀ ଭୌମସମ୍ରାଟରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରିଥାଏ ।

ଭୌମଅଭିଲେଖଗୁଡ଼ିକରେ ତାଙ୍କୁ ''ଉତ୍ତମ ଚରିତ୍ର ଏବଂ ଗୁଣାବଳୀର ଖଣି'' ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଶିବକରଦେବ (ଖ୍ରୀ.ଅ.୮୦୦-୮୨୦)

ପ୍ରାଥମିକ ସମସ୍ୟା

ଦ୍ୱିତୀୟ ଶିବକରଦେବଙ୍କ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ ସହିତ ଭୌମ-କର ବଂଶରେ ଏକ କଳଙ୍କିତ ଅଧ୍ୟାୟର ସୂତ୍ରପାତ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶା ପାଳ ଆକ୍ରମଣର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥିଲା । ନାରାୟଣପାଳଙ୍କର *ବାଦଲ ସ୍ତମ୍ଭାଭିଲେଖ*ରୁ ଜଣାଯାଏ, ''ଗୌଡ଼ାଧିପତି (ଦେବପାଳ) ଉତ୍କଳୀୟମାନଙ୍କୁ ନିଶ୍ଚିହ୍ନ କରିଥିଲେ'' । ଲାମା ତାରାନାଥ ତାଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଦେବପାଳ ଉତ୍କଳ ଅଧିକାର କରିଥିବା କଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ଯାହା *ବାଦଲ ସ୍ତମ୍ଭାଭିଲେଖ*ର ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ସିଦ୍ଧ କରିଥାଏ ।

ଧର୍ମ

ଦ୍ୱିତୀୟ ଶିବକରଦେବ ଥିଲେ ଜଣେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବୁଦ୍ଧଭକ୍ତ । ସେ ନିଜକୁ '*ସୌଗତାଶ୍ରୟ*' ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପତ୍ନୀ ରାଣୀମୋହିନୀ ଶୈବ ଥିଲେ ଏବଂ ସେ ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ମୋହିନୀମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ସେ ନିଜର କନିଷ୍ଠଭ୍ରାତା ପ୍ରଥମ ଶାନ୍ତିକରଦେବଙ୍କୁ ଭୌମ ରାଜ ସିଂହାସନ ଅର୍ପଣ କରିଥିଲେ ।

ପ୍ରଥମ ଶାନ୍ତିକରଦେବ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୮୨୦-୮୩୫)

କୃତିତ୍ୱ

ପ୍ରଥମ ଶାନ୍ତିକରଦେବଙ୍କର ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ ଭୌମ ରାଜବଂଶର ଗତିପଥରେ ଅଭୂତପୂର୍ବ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିଥିଲା । ବିଚକ୍ଷଣ କୂଟନୀତିର ଆଶ୍ରୟ ନେଇ ସେ ପଶ୍ଚିମ ଗଙ୍ଗରାଜ ରାଜମଲ୍ଲଙ୍କ ପରିବାର ସହିତ ବୈବାହିକ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଗଙ୍ଗ ସୈନ୍ୟବାହିନୀର ସାହାଯ୍ୟ ନେଇ ସେ ପାଳମାନଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କରି ନେତୃତ୍ୱରେ ଓଡ଼ିଶା ଏକ ସ୍ୱାଧୀନ ରାଷ୍ଟ୍ରରୂପେ ପରିଗଣିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏହାର ସୂଚନା ତୃତୀୟ ଶୁଭକରଦେବଙ୍କ *ହିନ୍ଦୋଳ ତାମ୍ରଲିପି*ରୁ ମିଳିଥାଏ । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଗୋସ୍ୱାମୀଦେବୀ ବା ତ୍ରିଭୁବନମହାଦେବୀଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇପାରେ । ପଣ୍ଡିତ Binayak Mishra ଏବଂ D.C. Circar ତାଙ୍କୁ ନାଗବଂଶର କନ୍ୟାରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥାନ୍ତି । ମାତ୍ର ତାହା ସତ୍ୟ ନୁହେଁ । ଐତିହାସିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ ଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କୁ ପଶ୍ଚିମ ଗଙ୍ଗବଂଶର ରାଜକନ୍ୟା ରୂପେ ମାନିନେବାକୁ ହୋଇଥାଏ କାରଣ, ପ୍ରଥମ ଶାନ୍ତିକରଦେବ ଏହି ବଂଶ ସହିତ ବୈବାହିକ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ ।

ପ୍ରଥମ ଶାନ୍ତିକରଦେବ ଥିଲେ ଜଣେ ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ନରପତି । ସେ ତାଙ୍କ କରଦରାଜାମାନଙ୍କ ଉପରେ ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରିଥିଲେ । ତୃତୀୟ ଶିବକରଦେବ ତାଙ୍କର ତାଲଚେର ପଟ୍ଟାଭିଲେଖରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି – ''....... ତାଙ୍କର (ପ୍ରଥମ ଶାନ୍ତିକରଦେବ) ପଦ୍ମପାଦ କରଦରାଜାମାନଙ୍କ ମୁକୁଟବିହୀନ ମସ୍ତକ ଦ୍ୱାରା ଆଚ୍ଛାଦିତ ହୋଇ ସୁଶୋଭିତ ଦେଖାଯାଉଥିଲା ।'' ଚତୁର୍ଥ ଶୁଭକରଦେବଙ୍କର *ତାଲଚେର ଅଭିଲେଖ* ମଧ୍ୟ ଏହି ପ୍ରକାରର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥାଏ ।

କରଦରାଜାମାନଙ୍କ ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର

ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଭୌମ ଶାସକମାନଙ୍କପରି ସେ ମଧ୍ୟ ବହୁ ସୁଗୁଣର ଅଧିକାରୀ ଥିଲେ । ସେ ସୁବ୍ୟବହାରସମ୍ପନ୍ନ, ଶାନ୍ତିପ୍ରିୟ ଏବଂ ସୁଗୁଣରାଜିର ଏକ ଅପୂର୍ବ ସମନ୍ୱୟ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସମୟରେ ଭୌମ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସମ୍ମାନର ଶିଖରଦେଶରେ ଉପନୀତ ହୋଇଥିଲା ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଶୁଭକରଦେବ (ଖ୍ରୀ.ଅ ୮୩୫-୮୩୮)

ଦ୍ୱିତୀୟ ଶୁଭକରଦେବଙ୍କର ଶାସନକାଳ ମଧ୍ୟରେ ଭୌମ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ସେମିତି କିଛି ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଘଟଣା ଘଟି ନ ଥିଲା । ତାଙ୍କର *ତେରୁଣ୍ଡିଆ ତାମ୍ରପଟ୍ଟାଭିଲେଖ*ରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ବୌଦ୍ଧ ଏବଂ ସେ ଦକ୍ଷିଣ ତୋଷାଳୀର ସୁଲନ୍ତରକୁର୍ଭ ବିଷୟର ଲବଗଣ୍ଡ ନାମକ ଏକ ଗ୍ରାମ ଛଅ ଜଣ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ରୂପେ ପ୍ରତୀୟମାନ ହୁଏ ଯେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଶୁଭକରଦେବ ଧର୍ମସହିଷ୍ଣୁତାର ଏକ ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ ପ୍ରତୀକ ଥିଲେ ।

ତୃତୀୟ ଶୁଭକରଦେବ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୮୩୮-୮୪୫)

ଦ୍ୱିତୀୟ ଶୁଭକରଦେବଙ୍କ ପରେ ତାଙ୍କ ଖୁଡୁତାପୁଅ ଭାଇ ତୃତୀୟ ଶୁଭକରଦେବ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ଯଦ୍ୟପି ତାଙ୍କ ଶାସନକାଳ ମାତ୍ର ଦଶବର୍ଷ ଥିଲା ତଥାପି ଏହି ସମୟରେ ଭୌମ ରାଜବଂଶର ଅନେକ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଦେଖାଦେଇଥିଲା । ଏହି କନିଷ୍ଠ ଭୌମ-କର ତାଙ୍କ ଅଭିଲେଖରେ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଭୌମ-କର ଦ୍ୱିତୀୟ ଶୁଭକରଦେବଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ନ ଥିଲେ ।

ତୃତୀୟ ଶୁଭକରଦେବ ତାଙ୍କର ଧାର୍ମିକ ସହନଶୀଳତା ପାଇଁ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ହିନ୍ଦୋଳ ଅଭିଲେଖରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ ଯୁବଙ୍ଗୁଳ ପାଟକଠାରେ ପୁଳିନ୍ଦରାଜଙ୍କ ଅନୁରୋଧକ୍ରମେ ପୁଳିନ୍ଦେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରି ବୈଦ୍ୟନାଥ ଭଟ୍ଟାରକଙ୍କୁ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଏହି ମନ୍ଦିରର ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ ପାଇଁ ସେ ଉତ୍ତର ତୋଷାଳୀର କଙ୍କବୀର ବିଷୟସ୍ଥିତ ନଡ଼୍ଡ଼ିଲୋ

ଧାର୍ମିକ ସହନଶୀଳତା

ଗ୍ରାମ ଦାନ କରିଥିଲେ । *ଧରାକୋଟ ଅଭିଲେଖ*ରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ କୋଙ୍ଗୋଦ ମଣ୍ଡଳସ୍ଥିତ ଜୟନ୍ତୀକା ବିଷୟର ଗୁଣ୍ଡଜା ଗ୍ରାମ ନାରାୟଣ ଏବଂ ଦେବକାନ୍ତ ନାମକ ଦୁଇଜଣ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।

ପ୍ରଥମ ତ୍ରିଭୁବନମହାଦେବୀ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୮୪୫-୮୫୦)

ପ୍ରଥମ ତ୍ରିଭୁବନମହାଦେବୀଙ୍କ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ ସହିତ ଭୌମ-କର ବଂଶର ଅନ୍ୟ ଏକ ଅଧ୍ୟାୟ ଉନ୍ମୋଚିତ ହୋଇଥିଲା । ତୃତୀୟ ଶୁଭକରଦେବ ନିଃସନ୍ତାନ ଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ମାତା 'ତ୍ରିଭୁବନମହାଦେବୀ' ଉପାଧି ଧାରଣ କରିଥିଲେ । *ତାଲଚେର ପଟ୍ଟାଭିଲେଖ*ରେ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଶଂସାକରି କୁହାଯାଇଛି – ''ଶେଷନାଗ ନିଜ ଫଣାରେ ପୃଥିବୀ ଧାରଣକରିବା ସଦୃଶ ସେ (ତ୍ରିଭୁବନମହାଦେବୀ) ରାଜ୍ୟର ଭାର ବହନ କରିଥିଲେ'' । ଭୌମ ସିଂହାସନରେ ତାଙ୍କର ଅଭିଷେକକୁ କେହି ପ୍ରତିରୋଧ କରିବାକୁ ସାହସ କରି ନ ଥିଲେ । ସେ ଅଭିଲେଖଗୁଡ଼ିକରେ ନିଜକୁ 'କାତ୍ୟାୟନୀ' ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର *ଢେଙ୍କାନାଳ ପଟ୍ଟାଭିଲେଖ*ରୁ ସେ 'ପରମବୈଷ୍ଣବୀ' ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିବା କଥା ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ ।

ତ୍ରିଭୁବନ ମହାଦେବୀଙ୍କ ଉପାଧି

ପ୍ରଥମ ତ୍ରିଭୁବନମହାଦେବୀ ତାଙ୍କର କରଦରାଜାମାନଙ୍କ ଉପରେ ନିଜର ଆଧିପତ୍ୟ ବିସ୍ତାରକରିବା ପାଇଁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ । ସେମାନେ ତ୍ରିଭୁବନମହାଦେବୀଙ୍କ ପ୍ରତି ନିଜର ଭକ୍ତି ଏବଂ ଆନୁଗତ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ । ସେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଜାମାନଙ୍କପ୍ରତି ଦୟାଭାବାପନ୍ନ ଥିଲେ ଏବଂ ଏକ ସୁଦୃଢ଼ ଶାସନର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ । ସେ ଉତ୍ତମ ଚରିତ୍ରଯୁକ୍ତ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ଚତୁର୍ଥ ଶୁଭକରଦେବଙ୍କ *ତାଲଚେର ପଟ୍ଟାଭିଲେଖ*ର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ତ୍ରିଭୁବନମହାଦେବୀଙ୍କ ଶାସନକାଳ ମଧ୍ୟରେ ତିନୋଟି କଥାରେ ଉନ୍ନତି ସାଧିତ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରତମତଃ, ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କର ବିନାଶ ଘଟିଥିଲା । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ, ଭୌମ-କର ବଂଶର ଗୌରବ ସର୍ବତ୍ର ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ [illegible]ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସଦ୍ଭାବ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ସମାଜରେ ଶାନ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା ନିମିତ୍ତ ତ୍ରିଭୁବନମହାଦେବୀ ସତତ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ । ସେ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ହରିଙ୍କୁ ଉପାସନା କରୁଥିଲେ । ସେ ଥିଲେ ଭୌମ-କର ବଂଶର ପ୍ରଥମ ନାରୀ ଶାସିକା । ଏହା ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଅନ୍ୟ ଭୌମ ରାଣୀମାନଙ୍କୁ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିବା ନିମିତ୍ତ ପ୍ରେରଣା ଯୋଗାଇଥିଲା । '*ହୁଦୁଦ-ଅଲ୍-ଆଲାମ୍*'ର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ – ''ରାଜକୀୟ ଶକ୍ତି ଜଣେ ନାରୀଙ୍କ ହସ୍ତରେ

କରଦ ରାଜାମାନଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ

ନ୍ୟସ୍ତ ଥିଲା ଯାହାଙ୍କୁ 'ରାଇନା' (ରାଣୀ) କୁହାଯାଉଥିଲା'' ଏବଂ ''ଦନ୍ମମ (ଭୌମ) ନିଜ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କାହାରିକୁ ଅଧିକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିପାରୁ ନ ଥିଲେ ।'' ଏଥିରୁ ପ୍ରଥମ ତ୍ରିଭୁବନ ମହାଦେବୀଙ୍କର ପରାକ୍ରମ ସମ୍ପର୍କରେ ଜାଣିହୋଇଥାଏ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଶାନ୍ତିକରଦେବ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୮୫୦-୮୬୫)

ପ୍ରଥମ ତ୍ରିଭୁବନମହାଦେବୀଙ୍କ ପରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଶାନ୍ତିକରଦେବ ଭୌମ-କର ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ଚତୁର୍ଥ ଶୁଭକରଦେବଙ୍କର ତାଲଚେର ତାମ୍ର ପଟ୍ଟାଭିଲେଖରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ପ୍ରଥମ ତ୍ରିଭୁବନମହାଦେବୀ ତାଙ୍କ ପୌତ୍ର ଦ୍ୱିତୀୟ ଶାନ୍ତିକରଦେବଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ୱଇଚ୍ଛାରେ ସିଂହାସନ ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ଯଦ୍ୟପି ଦ୍ୱିତୀୟ ଶାନ୍ତିକରଦେବଙ୍କର କୌଣସି ଅଭିଲେଖ ମିଳି ନାହିଁ, ତଥାପି ତାଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଶାସକମାନଙ୍କର ଅଭିଲେଖରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟ ନାମ ଥିଲା 'ଲୋଣଭାର' ବା 'ପ୍ରଥମ ଲବଣଭାର' ବା 'ଦ୍ୱିନାମ ସମନ' । ତାଙ୍କର ରାଣୀଙ୍କ ନାମ ଥିଲା ହୀରାମହାଦେବୀ । ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଚତୁର୍ଥ ଶୁଭକରଦେ... ଅଭିଲେଖରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ 'ମହାରାଜାଧିରାଜ ପରମେଶ୍ୱରୀ' ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ । ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ପୁତ୍ର ଅପ୍ରାପ୍ତ ବୟସ୍କ ହୋଇଥିବାରୁ କିଛି ସମୟ ପାଇଁ ହୀରାମହାଦେବୀ ଭୌମ-କର ରାଜବଂଶର ଶାସନଭାର ନିଜ ହାତକୁ ନେଇଥିଲେ ।

ଚତୁର୍ଥ ଶୁଭକରଦେବ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୮୬୫-୮୮୨)

ଦ୍ୱିତୀୟ ଶାନ୍ତିକରଦେବଙ୍କ ପରେ ତାଙ୍କର ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର ଚତୁର୍ଥ ଶୁଭକରଦେବ ବା ଦ୍ୱିତୀୟ କୁସୁମହାର ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଅଭିଲେଖରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ସେ ନିଜ ଧୀମତ୍ତାର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଯୁବାବସ୍ଥାରେ ଉପନୀତ ହେବାପୂର୍ବରୁ ସେ ଶାସ୍ତ୍ରର ଗୂଢ଼ ଅର୍ଥସବୁକୁ ବୁଝିବା ପାଇଁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ । ସମସାମୟିକ ଅଭିଲେଖଗୁଡ଼ିକରେ ତାଙ୍କର ମହାନତା, ଉଦ୍ରେଚିତ ଗୁଣ ଏବଂ ରାଜକୀୟ ବ୍ୟବହାର ସମ୍ପର୍କରେ ବହୁଳଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି ।

ଜ୍ଞାନୀ

ଚତୁର୍ଥ ଶୁଭକରଦେବଙ୍କ ସମୟରେ ଭୌମ-କର ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଭାଗ୍ୟାକାଶରେ ଧୂମକେତୁ ସଦୃଶ ପ୍ରତୀୟମାନ ହୋଇଥିଲା ସୋମବଂଶୀମାନଙ୍କର ଆକ୍ରମଣ । ସୋମବଂଶୀ ଶାସକ ପ୍ରଥମ ଜନମେଜୟ ଭୌମ-କର ରାଜ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ଖିଞ୍ଜଳିମଣ୍ଡଳର ଶାସକ ଏବଂ ଭୌମମାନଙ୍କର କରଦରାଜା ରଣଭଞ୍ଜଦେବ ଏହି ଆକ୍ରମଣର ତୀବ୍ର ପ୍ରତିରୋଧ କରିଥିଲେ । ରଣଭଞ୍ଜଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ପ୍ରଥମ ଜନମେଜୟ ଖିଞ୍ଜଳିମଣ୍ଡଳକୁ ସୋମବଂଶୀ

ସୋମବଂଶୀ ଆକ୍ରମଣ

ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ମିଶାଇ ଦେଇଥିଲେ । ଏହା ଥିଲା ଭୌମ-କର ରାଜବଂଶ ପତନର ପ୍ରାଥମିକ ସୂଚନା । ଏହି ଘଡ଼ିସନ୍ଧି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଅନ୍ୟ ଏକ ବିଶେଷ ଘଟଣା ସଂଘଟିତ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରଥମ ଜନମେଜୟ ଭୌମ-କରମାନଙ୍କ ସହିତ ବୈ...ିକ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ସେ ନିଜର କନ୍ୟା ପୃଥିବୀମହାଦେବୀଙ୍କୁ ଚତୁର୍ଥ ଶୁଭକରଦେବଙ୍କ ସହ ବିବାହ କରାଇଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ଏହି କୂଟନୀତିକୁ ବୁଝିବା ପାଇଁ ଚତୁର୍ଥ ଶୁଭକରଦେବ ଅସମର୍ଥ ଥିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଏହା ଭୌମ-କରମାନଙ୍କ ପତନ ପାଇଁ ରାସ୍ତା ଉନ୍ମୁକ୍ତ କରିଦେଇଥିଲା ।

ତୃତୀୟ ଶିବକରଦେବ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୮୮୨-୮୯୦)

ଚତୁର୍ଥ ଶୁଭକରଦେବ ନିଃସନ୍ତାନ ଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ପରେ ତାଙ୍କର କନିଷ୍ଠ ଭ୍ରାତା ତୃତୀୟ ଶିବକରଦେବ ବା ଲଳିତହାର ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଶାସନ ସମୟରେ ସେମିତି କିଛି ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଘଟଣା ସଂଘଟିତ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ତାଙ୍କ ଅଭିଲେଖଗୁଡ଼ିକରେ ସେ ନିଜକୁ 'ପରମମହେଶ୍ୱର' ଏବଂ 'ପରମଭଟ୍ଟାରକ' ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରିଛନ୍ତି । ଏହା ଦର୍ଶାଇଥାଏ ଯେ ସେ ଶିବଙ୍କର ଜଣେ ପରମଭକ୍ତ ଥିଲେ । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ସେ ମଧ୍ୟ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଦୁଇଟି *ତାଳଚେର ଅଭିଲେଖରୁ* ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ ପୂର୍ବରାଷ୍ଟ୍ର ବିଷୟର କଲ୍ମମୀ ଏବଂ ମଧ୍ୟମଖଣ୍ଡ ବିଷୟର ସୁନ୍ଦପୁର ନାମକ ଦୁଇଟି ଗ୍ରାମ ବୁଦ୍ଧ ଭଟ୍ଟାରକଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଏହା ତାଙ୍କର ଧାର୍ମିକ ସହନଶୀଳତାର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ ।

ପୃଥିବୀ ମହାଦେବୀ ବା ଦ୍ୱିତୀୟ ତ୍ରିଭୁବନ ମହାଦେବୀ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୮୯୦-୮୯୬)

ତୃତୀୟ ଶିବକରଦେବଙ୍କ ପରେ ପୃଥିବୀ ମହାଦେବୀ ବା ଦ୍ୱିତୀୟ ତ୍ରିଭୁବନ ମହାଦେବୀ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ବୋଧହୁଏ ଏହା ତାଙ୍କ ପିତା ପ୍ରଥମ ଜନ୍ମେଜୟଙ୍କ ହସ୍ତକ୍ଷେପ ଫଳରେ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ତାଙ୍କ ଅଭିଲେଖରେ ନିଜର ପିତା ପ୍ରଥମ ଜନମେଜୟଙ୍କର ଗୁଣଗାନ କରିଛନ୍ତି । ସୋମବଂଶୀ ଶାସକ ଉଦ୍ୟୋତକେଶରୀଙ୍କ *ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ୱର ଅଭିଲେଖରୁ* ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ ଉତ୍କଳ ରାଜାଙ୍କୁ ନିଜ କୁନ୍ତରେ ହତ୍ୟା କରିଥିଲେ । ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନା ଏବଂ ପୃଥିବୀ ମହାଦେବୀଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଆଧାରକରି ମତବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ ଯେ ସେ ପୃଥିବୀ ମହାଦେବୀଙ୍କୁ ଭୌମ-କର ସିଂହାସନରେ ଉପବିଷ୍ଟ କରାଇଥିଲେ ।

ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ

ଏହି ସମୟରେ କଳଚୁରୀ ଶାସକ ଶଙ୍କରଗଣ କୋଶଳ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ପ୍ରଥମ ଜନ୍ମେଜୟ ତାଙ୍କ ସହ ଯୁଦ୍ଧରେ ଲିପ୍ତ ରହିଲେ । ଏହାର ସୁଯୋଗ ନେଇ ଭୌମ-କର ବଂଶ ପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତ ରାଜକର୍ମଚାରୀମାନେ ତୃତୀୟ ଶିବକରଦେବଙ୍କର ବିଧବା ରାଣୀଙ୍କୁ ଭୌମ ସିଂହାସନ

ଆରୋହଣ କରିବା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ । ଏହା ଫଳରେ ପୃଥିବୀ ମହାଦେବୀଙ୍କୁ ସିଂହାସନଚ୍ୟୁତ କରି ତୃତୀୟ ତ୍ରିଭୁବନ ମହାଦେବୀ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କଲେ । ଏହି ସମୟରେ

ସିଂହାସନ ଚ୍ୟୁତ

ପ୍ରଥମ ଜନ୍ମେଜୟ କଳଚୁରୀମାନଙ୍କ ସହିତ ସନ୍ଧି କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର, ସେ ଆଉ ଭୌମ-କର ଶାସନକ୍ଷେତ୍ରରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରିବା ପାଇଁ ଉଚିତ ମଣି ନ ଥିଲେ । ଫଳରେ ପୃଥିବୀ ମହାଦେବୀ ବା ଦ୍ୱିତୀୟ ତ୍ରିଭୁବନ ମହାଦେବୀ ତୋଷାଳୀ ଛାଡ଼ି ପିତ୍ରାଳୟରେ ସମୟ ଅତିବାହିତ କରିଥିବା କଥା ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ।

ତୃତୀୟ ତ୍ରିଭୁବନ ମହାଦେବୀ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୮୯୬-୯୦୫)

କେଉଁ ପରିସ୍ଥିତିରେ ତୃତୀୟ ତ୍ରିଭୁବନ ମହାଦେବୀ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କଲେ ତାହା ପୂର୍ବରୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । ସେ 'ପରମଭଟ୍ଟାରକ', 'ମହାରାଜାଧିରାଜ' ଏବଂ 'ପରମେଶ୍ୱରୀ' ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତା ହୋଇଥିଲେ । ସେ ନିଜର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ମହାନତା, ସୌଜନ୍ୟ ଏବଂ ବୀରତ୍ୱ ପାଇଁ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ସେ ଥିଲେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ପରମଭକ୍ତ । ସେ ଥିଲେ ଧାର୍ମିକା । ତାଙ୍କର *ଢେଙ୍କାନାଳ ଅଭିଲେଖ*ରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ଦୈବଦୁର୍ବିପାକରୁ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ରକ୍ଷାକରି ବୃଷ୍ଟି ହେବା ନିମିତ୍ତ ସେ କୋଣ୍ଡସ୍ୱର ଗ୍ରାମ ଜଗାଧର ନାମକ ଏକ ଜ୍ୟୋତିଷଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ସେ ମାତ୍ର ନଅବର୍ଷ ଶାସନ କରିବାର ସୁଯୋଗ ଲାଭ କରିଥିଲେ ।

ତୃତୀୟ ଶାନ୍ତିକରଦେବ ଏବଂ ପଞ୍ଚମ ଶୁଭକରଦେବ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୯୦୫-୯୧୦)

ତୃତୀୟ ତ୍ରିଭୁବନମହାଦେବୀଙ୍କ ପରେ ଖୁବ୍ ଅଳ୍ପ ସମୟ ପାଇଁ ତୃତୀୟ ଶାନ୍ତିକର ଦେବ ଏବଂ ତାଙ୍କ ପରେ ପଞ୍ଚମ ଶୁଭକରଦେବ ଭୌମ-କର ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ଶାସନ ସମୟରେ କୌଣସି ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଘଟଣା ସଂଘଟିତ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଅବଶ୍ୟ ଭୌମ-କର ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ଶାନ୍ତି ବିରାଜମାନ କରିଥିଲା । ଏହା ଧର୍ମା ମହାଦେବୀଙ୍କ *ଅନୁଗୁଳ ପଟ୍ଟାଭିଲେଖ* ଏବଂ ଦଣ୍ଡି ମହାଦେବୀଙ୍କ *କୁମୁରଙ୍ଗ ଅଭିଲେଖ*ରୁ ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ ।

ଭୌମ-କର ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଗୋଧୂଳି ଲଗ୍ନ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୯୧୦-୯୫୦)

ପଞ୍ଚମ ଶୁଭକରଦେବ ଥିଲେ ଭୌମ-କର ରାଜବଂଶର ଶେଷ ପୁରୁଷ ଶାସକ । ତାଙ୍କ ପରେ ଜଣ ଜଣ କରି ନାରୀ ଶାସିକା ଭୌମ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ ।

ଗୌରୀ ମହାଦେବୀ

ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଥମେ ପଞ୍ଚମ ଶୁଭକରଦେବଙ୍କ ରାଣୀ ଗୌରୀ ମହାଦେବୀ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ତାଙ୍କର କୌଣସି ଅଭିଲେଖ ହସ୍ତଗତ ହୋଇନାହିଁ । ତଥାପି ଦଣ୍ଡି

ମହାଦେବୀଙ୍କର *କୁମୁରଙ୍ଗ ପଟ୍ଟାଭିଲେଖ*ରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ – "…. ତାଙ୍କର (ଗୌରୀମହାଦେବୀଙ୍କର) ପାଦ-ପଦ୍ମରେ ରାଜ୍ୟର ସମସ୍ତ ପ୍ରଜାମାନେ ଅଭିବାଦନ କରୁଥିଲେ ।"

ଗୌରୀ ମହାଦେବୀଙ୍କପରେ ତାଙ୍କର କନ୍ୟା ଦଣ୍ଡି ମହାଦେବୀ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । କୁମୁରଙ୍ଗ, ଶାନ୍ତିଗ୍ରାମ, ଅମ୍ବାଗାଁ, ଅଡୁଆଲ ଏବଂ ଗଞ୍ଜାମ ଆଦି ସ୍ଥାନରୁ ତାଙ୍କର

ଦଣ୍ଡି ମହାଦେବୀ

ଦାନପାତ୍ରମାନ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଅଛି । ସେ ଯେ କେବଳ ଶାନ୍ତ ଏବଂ ସୌମ୍ୟ ଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ; ବରଂ ସେ ଭୌମ ସାମ୍ରାଜ୍ୟକୁ ସ୍ଥିରତା ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ସେ 'ପରମେଶ୍ୱରୀ', 'ପରମଭଟ୍ଟାରିକା' ଏବଂ 'ମହାରାଜାଧିରାଜ ପରମେଶ୍ୱରୀ' ଆଦି ରାଜକୀୟ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତା ହୋଇଥିଲେ । ଏଥିରୁ ସୂଚନା ମିଳେ ଯେ ସେ ଜଣେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଶାସିକା ଥିଲେ । ସେ ଉଭୟ ଉତ୍ତର ତୋଷାଳୀ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣ ତୋଷାଳୀରେ ଭୂମିଦାନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଅଭିଲେଖରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ମଣି ଏବଂ ମୁକ୍ତା ଭୌମ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଆର୍ଥିକ ସ୍ୱଚ୍ଛଳତା ସମ୍ପର୍କରେ ଧାରଣା ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ ।

ଖୁବ୍ ଅଳ୍ପ ବୟସରେ ଦଣ୍ଡି ମହାଦେବୀ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପରେ ତାଙ୍କ ବିମାତା ବକୁଳମହାଦେବୀ ଭୌମ-କର ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଶାସନ ଦାୟିତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେ

ବକୁଳ ମହାଦେବୀ

ଭଞ୍ଜବଂଶର ରାଜକନ୍ୟା ଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ବିଷୟରେ ବିଶେଷ କିଛି ଜାଣି ହୋଇ ନ ଥାଏ । ସେ ଉତ୍ତର ତୋଷାଳୀରେ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମ ଦାନ କରିଥିଲେ । ତେବେ ଗୋଟିଏ କଥା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ ଯେ ଭଞ୍ଜମାନେ ଭୌମ-କର ଶାସନରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରିବା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଇଥିଲେ ।

ତୃତୀୟ ଶାନ୍ତିକରଦେବଙ୍କ ବିଧବା ପତ୍ନୀ ଧର୍ମା ମହାଦେବୀ ଥିଲେ ଭୌମ-କର ବଂଶର ଶେଷ ଶାସିକା । ଅନୁଗୁଳ ଏବଂ ତଳତଳିଆଠାରୁ ତାଙ୍କର ଦୁଇଟି ଅଭିଲେଖ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଅଛି ।

ଧର୍ମା ମହାଦେବୀ

*ତଳତଳିଆ ଅଭିଲେଖ*ରେ ସେ 'ପରମଭଟ୍ଟାରୀକା ମହାରାଜାଧିରାଜ ପରମେଶ୍ୱରୀ' ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତା ହୋଇଥିବା କଥା ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ । ଅବଶ୍ୟ ତାଙ୍କ ସମୟରେ ଭୌମ-କର ବଂଶର ପତନ ସଂଘଟିତ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରଥମ ଜନ୍ମେଜୟ ଏବଂ ପ୍ରଥମ ଯଯାତିଙ୍କ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନରେ କେଶରୀବଂଶର ଉତ୍‌ଥାନ ଭୌମ-କରମାନଙ୍କର ପତନ ପାଇଁ ପଥ ସୁଗମ କରିଦେଇଥିଲା । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ବୌଦ୍ଧ-ସୋନପୁର ଅଞ୍ଚଳରୁ ଭଞ୍ଜମାନଙ୍କୁ ବିତାଡ଼ିତ କରିଥିବା ପ୍ରଥମ ଯଯାତିକେଶରୀ ଧର୍ମା ମହାଦେବୀଙ୍କୁ ପରାସ୍ତକରି ଭୌମ-କରମାନଙ୍କର ରାଜ୍ୟ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ଏହା ସହିତ ଅସ୍ତମିତ ହୋଇଥିଲା ଭୌମ-କର ରାଜବଂଶର ଗୌରବ ରବି ।

ଭୌମକର ଶାସନ

ରାଜ କର୍ମଚାରୀ

ଭୌମ-କରମାନେ ଥିଲେ ଏକ ସୁଦୃଢ଼ ଶାସନର ପ୍ରଣେତା । ରାଜା (ରାଣୀ)ମାନେ 'ପରମଭଟ୍ଟାରକ', 'ମହାରାଜାଧିରାଜ', ଏବଂ 'ପରମେଶ୍ୱର' ଇତ୍ୟାଦି ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହେଉଥିଲେ । ରାଜତନ୍ତ୍ର ସେ ସମୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା ଏବଂ ଭୌମ-କରମାନେ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ସୂତ୍ରରେ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରୁଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ଏହାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ମଧ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲା । ଭୌମ ରାଣୀମାନେ ଥିଲେ ଏହାର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଉଦାହରଣ । *'ମହାସାମନ୍ତ', 'ମହାରାଜ', 'ରାଜ', 'ରାଜପୁତ୍ର', 'ଅନ୍ତରଙ୍ଗ', 'କୁମାରାମାତ୍ୟ', 'ଉପରିକ', 'ବିଷୟପତି', 'ଆୟୁକ୍ତକ', 'ଦଣ୍ଡପାଶିକ', 'ସ୍ଥାନାନ୍ତରିକ', 'ବଲ୍ଲଭ', 'ଚାଟ', 'ଭାଟ', 'ପ୍ରତିହାର', 'ମହାସନ୍ଧିବିଗ୍ରହୀ', 'ଭୂମଚୋଳ' ଏବଂ 'ଦୂତକ'* ଆଦି ରାଜକର୍ମଚାରୀମାନେ ରାଜା (ରାଣୀ)ଙ୍କୁ ଶାସନକାର୍ଯ୍ୟରେ ସହାୟକ ହେଉଥିଲେ । ଭୌମ-କରମାନଙ୍କର ରାଜଧାନୀ ଥିଲା 'ଗୁହଦେବ ପାଟକ' ବା 'ଗୁହେଶ୍ୱର ପାଟକ' ।

କରଦ ରାଜାମାନଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ

ଗୁପ୍ତମାନଙ୍କପରି ଭୌମ-କର ରାଜାମାନେ ସେମାନଙ୍କ କରଦ ରାଜାମାନଙ୍କ ସହିତ ସୁସମ୍ପର୍କ ରଖୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ରାଜ୍ୟକୁ ସେମାନଙ୍କୁ ଉଚ୍ଛେଦ କରାଯାଇ ନ ଥିବା ହେତୁ ସେମାନେ ଭୌମ-କର ରାଜାମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତ ଥିଲେ । ଯୁଦ୍ଧ ଆଦି ବହୁବିଧ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସେମାନେ ଭୌମ ରାଜାଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଶୁଲ୍କୀ, ଭଞ୍ଜ ଏବଂ ଶୈଳୋଦ୍ଭବମାନେ ଭୌମ-କରମାନଙ୍କର କରଦରାଜା ଥିଲେ । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଅନୁମେୟ ଯେ ଭୌମ-କରମାନଙ୍କର ଶାସନ ପଦ୍ଧତି ସୁଦୃଢ଼ ଥିଲା ।

ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା

ଭୌମ-କର ରାଜାମାନେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ମହାଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ସମ୍ମାନର ଶୀର୍ଷସ୍ଥାନରେ ଉପନୀତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ମହାଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ବିବର୍ତ୍ତନ ଘଟି ବଜ୍ରଯାନ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ହୀରକ ତ୍ରିଭୁଜ ରୂପେ ପରିଚିତ ଚଣ୍ଡିଖୋଲ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ରତ୍ନଗିରି, ଉଦୟଗିରି ଏବଂ ଲଳିତଗିରିରୁ ବହୁ ମହାଯାନ ବୌଦ୍ଧମୂର୍ତ୍ତି ଏବଂ ସ୍ତୂପର ଭଗ୍ନାବଶେଷ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଅଛି ।

ଶୈବଧର୍ମ ପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତି

ଭୌମ-କରମାନେ ମଧ୍ୟ ଶୈବଧର୍ମ ପ୍ରତି ଗଭୀର ଅନୁରକ୍ତି ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ଅନେକ ଶୈବ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ସେଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଭୁବନେଶ୍ୱରର ଶିଶିରେଶ୍ୱର, ମାର୍କଣ୍ଡେଶ୍ୱର ଏବଂ ଭଲେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ଆଦି ଅନ୍ୟତମ । ଭୌମ ମୋହରଗୁଡ଼ିକରେ ଥିବା ବୃଷଭର ଚିହ୍ନ ମଧ୍ୟ ଭୌମ-କରମାନେ ଶୈବଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରୁଥିବାର ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ ।

ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମର ବିକାଶ

ଭୌମ-କରମାନଙ୍କ ସମୟରେ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମର ମଧ୍ୟ ବିକାଶ ଘଟିଥିଲା । ପ୍ରଥମ ତ୍ରିଭୁବନ ମହାଦେବୀଙ୍କ *ଢେଙ୍କାନାଳ ଅଭିଲେଖରୁ* ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ସେ 'ପରମବୈଷ୍ଣବୀ' ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତା ହୋଇଥିଲେ । ଚତୁର୍ଥ ଶୁଭକରଦେବ, ପୃଥ୍ୱୀ ମହାଦେବୀ ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟ ଶାନ୍ତିକରଦେବ ଥିଲେ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମର ଉପାସକ । ଭୌମ-କରମାନଙ୍କର କରଦରାଜା ଭଞ୍ଜ ଏବଂ ନନ୍ଦୋଦ୍ଭବମାନେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ଥିଲେ । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତୀୟମାନ ହୁଏ ଯେ ସେତେବେଳେ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା ।

ଶାକ୍ତଧର୍ମର ପ୍ରଗତି

ଭୌମ-କରମାନଙ୍କ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଶାକ୍ତଧର୍ମର ପ୍ରଗତି ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲା । ଭୌମ-କରମାନଙ୍କର ରାଜଧାନୀ ଗୁହେଶ୍ୱରପାଟକ (ବିରଜା) ଥିଲା ସେ ସମୟର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଶାକ୍ତପୀଠ । ପ୍ରଥମ ତ୍ରିଭୁବନ ମହାଦେବୀ ତାଙ୍କର *ଢେଙ୍କାନାଳ ଅଭିଲେଖରେ* ନିଜକୁ କାତ୍ୟାୟନୀଙ୍କ ସହିତ ତୁଳନା କରିଥିଲେ । ଭୁବନେଶ୍ୱରର ବୈତାଳ, ମୋହିନୀ ଏବଂ ଉତ୍ତରେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିରଗୁଡ଼ିକରେ ଥିବା ଚାମୁଣ୍ଡା ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ଭୌମ-କର ସମୟରେ ଶାକ୍ତଧର୍ମ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବାର ପ୍ରମାଣ ଦେଇଥାଏ । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ, ଶୈବଧର୍ମ, ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମ ଏବଂ ଶାକ୍ତଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରି ଭୌମ-କରମାନେ ଏକ ନୂତନ ଯୁଗର ସୂତ୍ରପାତ କରିଥିଲେ । ଏହା ସବୁଧର୍ମ ମଧ୍ୟରେ ସମନ୍ୱୟ ଆଣିବା ପାଇଁ ପଥ ଉନ୍ମୁକ୍ତ କରିଦେଇଥିଲା ।

କଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟ

ବୌଦ୍ଧ କଳା ଏବଂ ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଭୌମ-କର ସମୟରେ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଲାଭ କରିଥିଲା । ଉଦୟଗିରି, ରତ୍ନଗିରି, ଲଳିତଗିରି, ଖଡ଼ିପଦା, ଅଯୋଧ୍ୟା, ସୋଲାନପୁର ଓ କୁପାରୀ ଇତ୍ୟାଦି ସ୍ଥାନରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ବୁଦ୍ଧ ଏବଂ ବୋଧିସତ୍ତ୍ୱଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି; ରତ୍ନଗିରିର ତାରା ମୂର୍ତ୍ତି ସମୂହ; ଚୌଦ୍ୱାରରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ବିଭିନ୍ନ ବୌଦ୍ଧ ସ୍ଥାପତ୍ୟ; ସାଲେପୁରର ଶଙ୍କରେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ଏବଂ ଧର୍ମଶାଳାର ଗୋକର୍ଣ୍ଣେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର; ବାଣପୁରର ତାମ୍ରନିର୍ମିତ ବୌଦ୍ଧମୂର୍ତ୍ତି ଆଦି ଭୌମ-କର ସମୟର ବୌଦ୍ଧ କଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ନିଦର୍ଶନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥାଏ ।

ଭୌମ-କର ରାଜତ୍ୱ ଥିଲା ଓଡ଼ିଶାର ସାମାଜିକ-ରାଜନୈତିକ ଏବଂ ସାଂସ୍କୃତିକ ଜୀବନର ଏକ ମାଇଲଖୁଣ୍ଟ । ଏହା ଏକ ସୁଦୃଢ଼ ଶାସନ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିବା ଦିଗରେ ଯଥେଷ୍ଟ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲା; ଯେଉଁଥିରେ କରଦରାଜାମାନଙ୍କ ଉପରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଥିଲା । ଭୌମ-କରମାନେ ଥିଲେ ନିର୍ମାତା । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ସେ ସମୟରେ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମ ମଧ୍ୟରେ ସମନ୍ୱୟ ସ୍ଥାପିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଥିଲା ଯାହା ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାର ସଂସ୍କୃତିକୁ ବହୁମାତ୍ରାରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା । ଭୌମ-କରମାନଙ୍କର ରାଜଧାନୀ ଗୁହେଶ୍ୱରପାଟକ (ବିରଜା) ଶୈବ, ଶାକ୍ତ ଏବଂ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମର ମିଳନସ୍ଥଳୀରୂପେ ସ୍ମୃତି ବହନ କରି ଏବେ ମଧ୍ୟ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ।

□

ଅଷ୍ଟମ ଅଧ୍ୟାୟ

ସୋମବଂଶୀ ରାଜତ୍ୱ

(THE SOMAVAMSI RULE IN ORISSA)

ଦୀର୍ଘ ଦୁଇ ଶହ ବର୍ଷର ସୋମବଂଶୀ ରାଜତ୍ୱ ଓଡ଼ିଶାର ସାଂସ୍କୃତିକ ଇତିହାସର ଏକ ଗୌରବୋଜ୍ଜ୍ୱଳ ଅଧ୍ୟାୟ । ପ୍ରଥମ ଥର ପାଇଁ କଳିଙ୍ଗ, ଉତ୍କଳ, କୋଙ୍ଗୋଦ ଏବଂ କୋଶଳ ଗୋଟିଏ ଶାସନର ଛତ୍ରଛାୟା ତଳେ ଏକତ୍ରିତ ହୋଇଥିଲା । ସର୍ବତ୍ର ଏକ ପ୍ରକାର ଶାସନର ପ୍ରଚଳନ ଅରାଜକତାକୁ ଦୂରେଇ ଦେଇ ସମସ୍ତ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱର ଅବସାନ ଘଟାଇଥିଲା । ଏହା ଓଡ଼ିଶାର ସାଂସ୍କୃତିକ ଏକତାକୁ ବଳବତ୍ତର କରିବା ସହିତ ସର୍ବ ଧର୍ମର ସମନ୍ୱୟ ପାଇଁ ପଥ ଉନ୍ମୁକ୍ତ କରିଦେଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ମନ୍ଦିର ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ରୂପରେଖ ନେଇଥିଲା ଏହି ସମୟରେ । ସମଗ୍ର ଓଡ଼ିଶା ଶାନ୍ତି ଏବଂ ସମୃଦ୍ଧିରେ ପୂରି ଉଠିଥିଲା ।

ବଂଶର ଇତିହାସ

ଇତିହାସରେ ଏହି ସୋମବଂଶୀମାନେ ମଧ୍ୟ ପାଣ୍ଡୁବଂଶୀ ରୂପେ ପରିଚିତ । ସେମାନେ ଥିଲେ ଚନ୍ଦ୍ରବଂଶୀୟ କ୍ଷତ୍ରିୟ । ପ୍ରାଚୀନକାଳରେ କ୍ଷତ୍ରିୟମାନେ ନିଜକୁ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀ ବା ଚନ୍ଦ୍ରବଂଶୀ ରୂପେ ପରିଗଣିତ କରୁଥିଲେ । ସେହି ନ୍ୟାୟରେ ସୋମବଂଶୀମାନେ ନିଜକୁ ଚନ୍ଦ୍ରବଂଶୋଦ୍ଭବ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ । ସେମାନେ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ବଂଶଧର ବୋଲି ନିଜକୁ ପ୍ରତିପାଦିତ କରିବାକୁ ଯାଇ ପାଣ୍ଡୁବଂଶୀ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ନିଜର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ସେମାନେ ମେକଳରେ ଶାସନ କରୁଥିଲେ, ଯାହାକୁ ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର ମୈକାଲ ପର୍ବତମାଳା ରୂପେ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇଥାଏ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ପଞ୍ଚମ ଶତାବ୍ଦୀ ପୂର୍ବରୁ ପାଣ୍ଡୁବଂଶୀ ବା ସୋମବଂଶୀମାନଙ୍କର ଇତିହାସ କୁହେଳିକାପୂର୍ଣ୍ଣ । ପଞ୍ଚମ ଶତାବ୍ଦୀଠାରୁ ଜୟବଳ, ବତ୍ସରାଜ, ନାଗବଳ ଏବଂ ଭରତବଳ ଆଦି ରାଜାମାନେ କ୍ରମାନ୍ୱୟରେ ଶାସନ କରିବା ପାଇଁ ଲାଗିଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ ପାଇଁ ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ଅନାବଶ୍ୟକ ଅଟେ ।

ସୋମବଂଶୀ ଶାସନ ସମ୍ପର୍କରେ ଜାଣିବା ପାଇଁ ବହୁତଗୁଡ଼ିଏ ଉପାଦାନ ରହିଅଛି । ତିଭରଦେବଙ୍କ *ବୋଣ୍ଡା ତାମ୍ର ପଟ୍ଟାଭିଲେଖ*, ମହାନନ୍ନରରାଜଙ୍କ *ଅଧଭାର ଅଭିଲେଖ*, ମହାଶିବଗୁପ୍ତଙ୍କ *ବଣ୍ଡା ଅଭିଲେଖ*, ଜନ୍ମେଜୟଙ୍କ *ପାଟଣା*, *କାଳିଭନା* ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ *ଅଭିଲେଖ*;

ପ୍ରଥମ ଯଯାତୀଙ୍କ *କଟକ, ନିବିନ୍ନା ଏବଂ ପାଟଣା ଅଭିଲେଖ* ତଥା *କଳଞ୍ଜର ପ୍ରସ୍ତର ଅଭିଲେଖ, ଅରଙ୍ଗ ପ୍ରସ୍ତର ଅଭିଲେଖ, ଶିରପୁର ପ୍ରସ୍ତର ଅଭିଲେଖ* ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଭିଲେଖମାନ ଏବଂ

ଉପାଦାନ

ସମସାମୟିକ ଭଞ୍ଜ, ଭୌମକର, ଗଙ୍ଗ ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଭିଲେଖମାନ ସୋମବଂଶୀ ଶାସକମାନଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଉପରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଆଲୋକପାତ କରିଥାତି ।

ସୋମବଂଶୀ ବଂଶାବଳୀ

- ୧ - ମହାଶିବଗୁପ୍ତ
  - ୨ - ପ୍ରଥମ ଜନ୍ମେଜୟ
    - ୩ - ପ୍ରଥମ ଯଯାତୀ
      - ୪ - ଭୀମରଥ
        - ୫ - ଧର୍ମରଥ
        - ୬ - ନହୁଷ
        - ୭ - ଇନ୍ଦ୍ରରଥ
    - ବିଚିତ୍ର ବୀର
      - ଅଭିମନ୍ୟୁ
        - ୮ - ଚଣ୍ଡୀହାର ଦ୍ୱିତୀୟ ଯଯାତୀ
          - ୯ - ଉଦ୍ୟୋତ କେଶରୀ
            - ୧୦ - ଦ୍ୱିତୀୟ ଜନ୍ମେଜୟ
              - ଯୁବରାଜ ଧର୍ମରଥ
              - ୧୧ - ପୁରଞ୍ଜୟ
              - ୧୨ - କର୍ଣ୍ଣଦେବ
            - କୁମାର ସୋମେଶ୍ୱର
          - ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଭିମନ୍ୟୁ (କୋଶଳ)
    - ପୃଥିବୀ ମହାଦେବୀ (ଭୌମ-କର ରାଣୀ)

ପ୍ରଥମ ଜନ୍ମେଜୟ ମହାଭାବଗୁପ୍ତ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୮୮୨ - ଖ୍ରୀ.ଅ. ୯୨୨)

ପ୍ରଥମ ଜନ୍ମେଜୟ ଥିଲେ ଆଦ୍ୟ ସୋମବଂଶୀ ନରପତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ୟତମ । ତାଙ୍କ ତାମ୍ର ଅଭିଲେଖଗୁଡ଼ିକରୁ ତାଙ୍କର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଶାସକ ମହାଶିବଗୁପ୍ତଙ୍କ ବିଷୟରେ ଜଣାପଡ଼େ ।

ଶାସନର ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟ

ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ସେ ଥିଲେ ପ୍ରଥମ ଜନ୍ମେଜୟଙ୍କ ପିତା । ଜନ୍ମେଜୟ କୋଶଳରେ ରାଜୁତି କରୁଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଏହି କୋଶଳ ବର୍ତ୍ତମାନର ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାସ୍ଥିତ ଅବିଭକ୍ତ ସମ୍ବଲପୁର ଏବଂ ବଲାଙ୍ଗୀର ଜିଲ୍ଲାକୁ ନେଇ ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହାର ରାଜଧାନୀ ଥିଲା ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁର ବା ବର୍ତ୍ତମାନର ସୋନପୁର । ଏହିଠାରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ଜନ୍ମେଜୟଙ୍କ ଶାସନ ।

ସିଂହାସନରେ ନିଜର ସ୍ଥିତି ସୁଦୃଢ଼ କରିସାରି ସେ ଭଞ୍ଜମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିଲେ । ଭଞ୍ଜମାନେ ଥିଲେ ତୋଷାଳୀର ଭୌମ-କରମାନଙ୍କର କରଦ

ଭଞ୍ଜମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ

ରାଜା । ସେମାନଙ୍କୁ ସମୁଚିତ ଶିକ୍ଷା ଦେବାପାଇଁ ଜନ୍ମେଜୟ ବୌଦ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ରାଜା ରଣଭଞ୍ଜ ପରାଜିତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହାପରେ ବୌଦ-ଫୁଲବାଣୀ ଅଞ୍ଚଳ ଜନ୍ମେଜୟଙ୍କ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ମିଶିଯାଇଥିଲା । ଏହି ବିଜୟ ଜନ୍ମେଜୟଙ୍କ ଉତ୍କଳ ଅଧିକାର ପାଇଁ ପଥ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଦେଇଥିଲା ।

ଉତ୍କଳ ଅଧିକାର କରିବା ପାଇଁ ଜନ୍ମେଜୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ହିଁ ଚତୁର୍ଥ ଶୁଭକରଦେବଙ୍କ ବିଧବା ରାଣୀ ଦ୍ୱିତୀୟ ତ୍ରିଭୁବନ ମହାଦେବୀ ବା ପୃଥିବୀ ମହାଦେବୀଙ୍କୁ

ଉତ୍କଳ ଅଧିକାର

ଭୌମ-କର ସିଂହାସନରେ ବସାଇବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ । ଯଦିଚ ସେ ଉତ୍କଳ ଅଧିକାର କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ, ମାତ୍ର ଦହଲାର କାଳଚୁରୀମାନଙ୍କୁ ଦମନ କରିବାର ଅଭିଳାଷ ନେଇ ସେ ନିଜ ପୁତ୍ରୀ ଦ୍ୱିତୀୟ ତ୍ରିଭୁବନ ମହାଦେବୀଙ୍କୁ ଉତ୍କଳ ସିଂହାସନରେ ବସାଇ କାଳଚୁରୀମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ ପ୍ରାଙ୍ଗଣରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ ।

ପ୍ରଥମ ଜନ୍ମେଜୟ ମଧ୍ୟ କାଳଚୁରୀମାନଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିବା ପାଇଁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ । ନିଜ ପୁତ୍ର ପ୍ରଥମ ଯଯାତିଙ୍କ ଅଭିଲେଖରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଶୁଭତୁଙ୍ଗ (ପ୍ରଥମ

କାଳଚୁରୀମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ

ଜନ୍ମେଜୟ) ଚୈଦ୍ୟମାନଙ୍କୁ (କାଳଚୁରୀ)ମାନଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିଥିଲେ । ପ୍ରଫେସର K.C. Panigrahiଙ୍କ ମତରେ ଏହି ପରାଜିତ କାଳଚୁରୀ ରାଜା ଥିଲେ ଶଙ୍କରଗଣ । ଅବଶ୍ୟ

Bina Kumari Sharma ଏହି ପରାଜିତ କାଳଚୁରୀ ରାଜାଙ୍କୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ଲକ୍ଷ୍ମଣରାଜ ବୋଲି ମାନିଥାନ୍ତି । ତେବେ ସେ ଯାହା ହେଉନା କାହିଁକି ପ୍ରଥମ ଜନ୍ମେଜୟ ଯେ କାଳଚୁରୀମାନଙ୍କ ସହିତ ସଂଘର୍ଷରେ ଲିପ୍ତ ଥିଲେ ଏବଂ କାଳଚୁରୀ ଶାସକଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିଥିଲେ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ ।

ଉପାଧି

ଏଥିରୁ ନିଃସନ୍ଦେହରେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ପ୍ରଥମ ଜନ୍ମେଜୟ ଥିଲେ ଜଣେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ସୋମବଂଶୀ ରାଜା । ତେଣୁ ସେ *'ପରମେଶ୍ୱର'*, *'ପରମଭଟ୍ଟାରକ'*, *'ତ୍ରିକଳିଙ୍ଗାଧିପତି'* ଆଦି ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଶାସକମାନେ ସେମାନଙ୍କର ଅଭିଲେଖରେ ପ୍ରଥମ ଜନ୍ମେଜୟଙ୍କର ଭୂୟସୀ ପ୍ରଶଂସା କରିଛନ୍ତି ।

ମହାଶିବଗୁପ୍ତ ପ୍ରଥମ ଯଯାତି (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୯୨୨ - ଖ୍ରୀ.ଅ. ୯୫୫)

ଶାସନର ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟ

ପ୍ରଥମ ଜନ୍ମେଜୟଙ୍କ ପରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ପ୍ରଥମ ଯଯାତି ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ସେ ଯେ କେବଳ ସୋମବଂଶୀ ଶାସନକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ସେ ମଧ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ । ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିବା ପରେ ପରେ ସେ ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁରରୁ ବିନିତପୁରକୁ ନିଜର ରାଜଧାନୀ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ କରିଥିଲେ । ଏହି ବିନିତପୁରକୁ ସୋନପୁରଠାରୁ ପାଞ୍ଚ କିଲୋମିଟର ଦୂରରେ ମହାନଦୀକୂଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ଆଧୁନିକ ବିନିକା ସହିତ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇଥାଏ । ପୁନଶ୍ଚ, ପନ୍ଦର ବର୍ଷ ପରେ ସେ ନିଜ ରାଜ୍ୟର ରାଜଧାନୀ ବୌଦ ନିକଟସ୍ଥ ଯଯାତିନଗରକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ କରିଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ଏଥିନେଇ ଐତିହାସିକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମତଦ୍ୱୈଧ ରହିଅଛି । ଐତିହାସିକ ସ୍ୱର୍ଗତ Biswarup Das ଏହି ଯଯାତିନଗରୀକୁ ଯାଜପୁର ସହିତ ଚିହ୍ନିତ କରିଥାନ୍ତି । ଏହାକୁ ମଧ୍ୟ 'ଯଯାତିତୀର୍ଥ' ବୋଲି କୁହାଯାଇଥାଏ ।

କାଳଚୁରୀମାନଙ୍କ ସଂଘର୍ଷ

ପ୍ରଥମ ଯଯାତି କାଳଚୁରୀମାନଙ୍କ ସହିତ ସଂଘର୍ଷରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର *ତାମ୍ରପଟ୍ଟାଭିଲେଖ* ଦ୍ୱୟ ଏବଂ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ରଙ୍କ ଅଭିଲେଖ ଏହା ଉପରେ ଆଲୋକପାତ କରିଥାଏ । ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ପ୍ରଥମ ଯଯାତି ଦହଲାର କାଳଚୁରୀ ରାଜା ଯୁବରାଜଙ୍କଠାରୁ କୋଶଳରୁ ବଳପୂର୍ବକ ନେଇଯାଉଥିବା ରମଣୀମାନଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର କରିଥିଲେ । ଏହା ସହିତ ସେ ବତିଶଟି ହସ୍ତୀ ମଧ୍ୟ ଯୁବରାଜଙ୍କଠାରୁ ଛଡ଼ାଇ ନେଇଥିଲେ । ଉକ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ଯଯାତି ଯେ କେବଳ ହସ୍ତୀ ଏବଂ ନାରୀମାନଙ୍କୁ ଯୁବରାଜଙ୍କଠାରୁ ଛଡ଼ାଇ ନେଇଥିଲେ ତାହାନୁହେଁ, ସେ

ମଧ୍ୟ କାଳଚୁରୀ ରାଜ୍ୟର ଏକ ଅଂଶ ପୋଡ଼ିଦେଇଥିଲେ । ତେବେ ଏକଥା ନିଃସନ୍ଦେହରେ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ ପ୍ରଥମ ଯଯାତି କାଳଚୁରୀମାନଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିଥିଲେ ।

ଭୌମକର ରାଜ୍ୟ ଅଧିକାର

ପ୍ରଥମ ଯଯାତିଙ୍କର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ କୃତି ଥିଲା ଭୌମକର ରାଜ୍ୟକୁ ନିଜ ରାଜ୍ୟରେ ମିଶାଇବା । ଅବଶ୍ୟ କେଉଁ ଅବସ୍ଥାରେ ଯଯାତି ଭୌମ-କର ରାଜ୍ୟକୁ ନିଜ ରାଜ୍ୟରେ ମିଶାଇଥିଲେ ତାହା ଜଣାପଡ଼ି ନାହିଁ, ମାତ୍ର ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ଯେ ନିଶ୍ଚିତଭାବେ ସମ୍ପାଦିତ ହୋଇଥିଲା, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ନିଜ ଶାସନର ନବମ ବର୍ଷରେ ସେ ଦକ୍ଷିଣ ତୋଷାଳୀରେ ଥିବା ଚନ୍ଦ୍ରଗ୍ରାମ ନାମକ ଗ୍ରାମ ଓଡ୍ରଦେଶର ଶଙ୍ଖପାଣିନାମକ ଏକ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରିଥିବା ତାଙ୍କ କଟକ ଦାନପତ୍ରରୁ ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ । ଏଥିରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ରୂପେ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଥାଏ ଯେ ତୋଷାଳୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କର ରାଜ୍ୟ ନିଶ୍ଚିତ ରୂପେ ବିସ୍ତାର ଲାଭ କରିଥିଲା ।

ଭଞ୍ଜମାନଙ୍କ ସହିତ ସଂଘର୍ଷ

ପ୍ରଥମ ଯଯାତି ଭଞ୍ଜମାନଙ୍କୁ ଦମନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ତାମ୍ରପଟ୍ଟା ଅଭିଲେଖରୁ ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ ଯେ ତାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ପନ୍ଦର ବର୍ଷରେ ସେ ଗନ୍ଧାତପତି ମଣ୍ଡଳରେ ଥିବା ଗନ୍ଧାରଦି ନାମକ ଏକ ଗ୍ରାମକୁ ଦାନରୂପେ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଗନ୍ଧାରଦି ବୌଦଠାରୁ ବାର ମାଇଲ ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହା ଶତ୍ରୁଭଞ୍ଜଙ୍କ ସମୟରେ ଘଟିଥିଲା । ଏହି ଶତ୍ରୁଭଞ୍ଜ ପ୍ରଥମ ଯଯାତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରାଜିତ ହୋଇଥିଲେ । ଯଦି ଏହା ହୋଇ ନଥାନ୍ତା ତାହାଲେ ଭଞ୍ଜରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଏହି ଗ୍ରାମକୁ ପ୍ରଥମ ଯଯାତି ଦାନରୂପେ ପ୍ରଦାନ କରିବା ପାଇଁ ସକ୍ଷମ ହୋଇ ନଥାନ୍ତେ । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ ଯେ ଭଞ୍ଜରାଜ୍ୟ ଉପରେ ପ୍ରଥମ ଯଯାତି ନିଜର ଆଧିପତ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିଥିଲେ ।

ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ

ପ୍ରଥମ ଯଯାତି ଥିଲେ ଜଣେ ସାହସୀ ଯୋଦ୍ଧା । ସେ ଯେ କେବଳ କାଳଚୁରୀମାନଙ୍କ ସହିତ ସଂଘର୍ଷ କରି ସେମାନଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ସେ ମଧ୍ୟ ଭୌମ-କର ରାଜ୍ୟ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ ଏବଂ ଭଞ୍ଜମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରିଥିଲେ । ସେ ଥିଲେ ଏପରି ଏକ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ,

> ''ଯାହାଙ୍କ ଯଶ ତିନିଲୋକରେ ଗାନ
> କରାଯାଉଥିଲା, ଯିଏ ନିଜର ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦୟ
> ଭାବରେ ପରାସ୍ତ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଶାଣୀତ
> ଅସୀ ପାର୍ଶ୍ୱ ହସ୍ତୀମାନଙ୍କର ମସ୍ତକରୁ ନିର୍ଗତ
> ହେଉଥିବା ମୋତିରେ ସୁଶୋଭିତ ହୋଇଥିଲା ।''

ଭୀମରଥ ପ୍ରଥମ ମହାଶିବଗୁପ୍ତ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୯୫୫ - ଖ୍ରୀ.ଅ. ୯୮୦)

ଓଡ୍ର ଅଧିକାର

ପ୍ରଥମ ଯଯାତିଙ୍କ ପରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଭୀମରଥ ସୋମବଂଶୀ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ଅଭିଲେଖମାନ ତାଙ୍କର କୃତିତ୍ୱ ଉପରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଆଲୋକପାତ କରି ନଥାନ୍ତି । *କାଳଚୁରୀ ଅଭିଲେଖରୁ* ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ତ୍ରିପୁରୀରେ ଶାସନ କରୁଥିବା ଲକ୍ଷ୍ମଣରାଜ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୯୪୫ - ଖ୍ରୀ.ଅ. ୯୭୦) ''ସୋମେଶ୍ୱରଙ୍କୁ ପୂଜା କରୁଥିଲେ ଯିଏ କାଳୀୟଙ୍କ ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ସହିତ ଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ଅଳଙ୍କାର ତଥା ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଖଚିତ ଏହି ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ସେ କୋଶଳର ରାଜାଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ଓଡ୍ର ରାଜକୁମାରଙ୍କଠାରୁ ଆଣିଥିଲେ ।'' ଏହି ଆଲୋଚନାରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ଓଡ୍ର ସେତେବେଳେ କୋଶଳ ଅଧୀନରେ ରହିଥିଲା ।

କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀର ସମୀକ୍ଷା

କୋଶଳ ରାଜାଙ୍କ ପରାସ୍ତ ହେବା ଏବଂ କୋଶଳ ଅଧୀନରେ ଓଡ୍ର ଆସିବା ଏବଂ ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ଓଡ୍ରରେ କରଦରାଜା ରଖିବା ଏବଂ ତାଙ୍କଠାରୁ କାଳଚୁରୀ ରାଜା ଲକ୍ଷ୍ମଣରାଜ କାଳୀୟ (ନାଗ)ଙ୍କ ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ନେଇଯିବା ଆଦି ଘଟଣା ସୂଚାଇଦିଏ ଯେ ଭୀମରଥଙ୍କ ସମୟରେ ଓଡ୍ର କୋଶଳର ଅଧୀନ ହୋଇଥିଲା ଓ ସେଠାରେ କରଦରାଜା ନିଯୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । *ଖଣ୍ଡପଡ଼ା/ପଟ୍ଟାଭିଲେଖ*ରେ ଧର୍ମରଥଙ୍କୁ ପ୍ରଶଂସା କରି ଲେଖାଯାଇଅଛି – ''ସେ ଜଣେ ଧାର୍ମିକ, ସାହସୀ ଏବଂ ବୀର ଥିଲେ, ଯିଏ ତାଙ୍କର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ କାର୍ଯ୍ୟପାଇଁ ଦେବରାଜ (ଇନ୍ଦ୍ର)ଙ୍କ ସହିତ ତୁଳନୀୟ ହୋଇଥାନ୍ତି ।'' ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ତାଙ୍କର ଶାସନ ସୋମବଂଶୀ ରାଜ୍ୟର ଭିତ୍ତିକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିଥିଲା । ଅବଶ୍ୟ ସେ କାଳଚୁରୀ ରାଜାଙ୍କ ହାତରେ ପରାଜିତ ହୋଇଥିଲେ କି ନାହିଁ, ଏହା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ କହିହେବ ନାହିଁ, ମାତ୍ର କୋଶଳର କୌଣସି ଅଂଶ ଯେ ତାଙ୍କ ସମୟରେ କାଳଚୁରୀ ରାଜ୍ୟରେ ମିଶିଥିଲା – ଏହା ସମ୍ପର୍କରେ କୌଣସି ପ୍ରମାଣ ଐତିହାସିକମାନଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ହୋଇନାହିଁ ।

ଧର୍ମରଥ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୯୮୦ - ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୦୦୫)

ପାଳମାନଙ୍କ ପରାଜୟ

ଭୀମରଥଙ୍କ ପରେ ଧର୍ମରଥ ସୋମବଂଶୀ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ପ୍ରବଳ ପରାକ୍ରମୀ ରାଜା । ଅନ୍ତରୁଦ ବିଷୟରେ (ଅବିଭକ୍ତ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର ଅନ୍ତରୁଦ୍ର ପ୍ରଗଣା) ସେ ଗ୍ରାମ ଦାନ କରିଥିବା କଥା ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ସୂଚାଇ ଦେଇଥାଏ ଯେ ସେ ସମଗ୍ର ଭୌମକର ରାଜ୍ୟକୁ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ଅଭିଲେଖରେ ତାଙ୍କୁ ''ଦ୍ୱିତୀୟ

ପର୍ଶୁରାମ'' ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ସେ ଗୌଡ଼ (ବଙ୍ଗ)ର ପାଳ ଶକ୍ତିକୁ ପ୍ରତିହତ କରିଥିଲେ । ବୋଧହୁଏ ସେତେବେଳେ ବଙ୍ଗର ଶାସକ ଥିଲେ ଦ୍ୱିତୀୟ ବିଗ୍ରହରାଜ । ଏକ ପ୍ରାକୃତିକ ଦୁର୍ବିପାକରେ ପାଳରାଜ୍ୟ ଦୁର୍ବଳ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିବାବେଳେ, ଧର୍ମରଥ ସେହି ରାଜ୍ୟରେ ଅଗ୍ନି ସଂଯୋଗ କରିଥିଲେ ଏବଂ ତାହାର ରାଜାକୁପରାସ୍ତ କରିଥିଲେ ।

ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଅଭିଯାନ

ସେହି ସମୟରେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ସମସାମୟିକ ରାଜା ଥିଲେ ପୂର୍ବ ଚାଲୁକ୍ୟମାନେ । ଏହି ବଂଶର ଶାସକ କୋଲ୍ଲଭିଗଡ଼ ବିଜୟାଦିତ୍ୟ ଆନ୍ଧ୍ରଠାରେ ଧର୍ମରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରାଜିତ ହୋଇଥିଲେ । *ନରସିଂହପୁର ଦାନପତ୍ର*ର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ – ''ସେ ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କୁ ବହୁ ଦୂରକୁ ବିତାଡ଼ିତ କରିଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ଉତ୍ତରରେ ହିମାଳୟଠାରୁ ଦକ୍ଷିଣରେ ସେତୁବନ୍ଧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ପୂର୍ବରେ ମହୋଦଧିଠାରୁ ପଶ୍ଚିମରେ ସୁବିସ୍ତୃତ ପର୍ବତମାଳା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିବା ପାଇଁ ସକ୍ଷମ ହୋଇପାରିଥିଲେ ।'' ଅବଶ୍ୟ ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନା ଅତିରଞ୍ଜିତ । ମାତ୍ର ଧର୍ମରଥ ଯେ ଗୌଡ଼ ଏବଂ ଆନ୍ଧ୍ର ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ ।

ନହୁଷ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୦୦୫ - ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୦୨୧)

ଧର୍ମରଥ ଥିଲେ ଅପୁତ୍ରିକ । ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ତାଙ୍କର କନିଷ୍ଠ ଭ୍ରାତା ନହୁଷ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଶାସନକାଳ ଏକ ଗୌରବୋଜ୍ଜ୍ୱଳ ଇତିହାସର ବାର୍ତ୍ତାବହ ନ ଥିଲା । ସେ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାରୁ କ୍ଷାନ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଅପାରଗତା ହେତୁ ସେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇପାରି ନ ଥିଲେ । ତେଣୁ ତାଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରିଥିଲେ ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟଜଣେ ଭ୍ରାତା ଇନ୍ଦ୍ରରଥ । ଏହିପରି ଭାବରେ ନହୁଷଙ୍କର ଜୀବନର ପରିସମାପ୍ତି ଘଟିଥିଲା ।

ଇନ୍ଦ୍ରରଥ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୦୨୧ - ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୦୨୩)

ଧର୍ମରଥଙ୍କ ଶାସନ ସମୟରେ ଇନ୍ଦ୍ରରଥ କଳିଙ୍ଗର ଶାସକ ରୂପେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଧର୍ମରଥଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ କୋଶଳର ସିଂହାସନ ପାଇଁ ଇନ୍ଦ୍ରରଥ ଆଶାୟୀ ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ତେଣୁ ସେ ନହୁଷଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ କରିଥିଲେ । ଏହି ଯୁଦ୍ଧ ଏତେ ଭୟଙ୍କର ହୋଇଥିଲା ଯେ ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ନହୁଷ ନିଜ କକା ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ସହିତ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥିଲେ । ଇନ୍ଦ୍ରରଥ ବଳପୂର୍ବକ ସିଂହାସନ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ବୋଧହୁଏ ସେଥିପାଇଁ ସୋମବଂଶୀ ବଂଶାବଳିରେ ଇନ୍ଦ୍ରରଥଙ୍କ ନାମ ସ୍ଥାନ ପାଇନଥାଏ । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ସେ ଚୋଳରାଜା ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଚୋଳଙ୍କଦ୍ୱାରା ପରାଜିତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥିଲେ ।

ଚଣ୍ଡୀହାର ଦ୍ୱିତୀୟ ଯଯାତି (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୦୨୩ - ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୦୪୦)

ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ

ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଚୋଳଙ୍କ ହାତରେ ଇନ୍ଦ୍ରରଥଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ବାସ୍ତବିକ ସୋମବଂଶୀ ଶାସନରେ ଅରାଜକତା ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ସେହି ଘଡ଼ିସନ୍ଧି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ମନ୍ତ୍ରୀମାନେ ଚଣ୍ଡୀହାର ଦ୍ୱିତୀୟ ଯଯାତିଙ୍କୁ ସୋମବଂଶୀମାନଙ୍କର ରାଜାରୂପେ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟ ଯଯାତି ଥିଲେ ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କର ପୁତ୍ର ଏବଂ ବିଚିତ୍ରବୀରଙ୍କ ପୌତ୍ର । ସେ ୧୦୨୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ ।

ଉତ୍କଳ ଅଧିକାର

ଦ୍ୱିତୀୟ ଯଯାତିଙ୍କ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ ସହିତ ସୋମବଂଶୀ ଇତିହାସରେ ଏକ ନୂତନ ଯୁଗର ସୂତ୍ରପାତ ହୋଇଥିଲା । ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ ପରେ ପରେ ସେ ଉତ୍କଳ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରିଥିଲେ । ଭୌମ-କର ବଂଶର ଶେଷ ରାଣୀ ଧର୍ମାମହାଦେବୀଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ଉତ୍କଳର ସିଂହାସନ ଶୂନ୍ୟ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲା । କାଳ ବିଳମ୍ବ ନ କରି ଦ୍ୱିତୀୟ ଯଯାତି ଏହାକୁ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ଏହା ଫଳରେ ଭୌମ-କରମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ରାଜ୍ୟ ସୋବଂଶୀମାନଙ୍କର ଅଧୀନକୁ ଆସିଥିଲା ।

କୃତିତ୍ୱ ବର୍ଣ୍ଣନା

ଚଣ୍ଡୀହାର ଦ୍ୱିତୀୟ ଯଯାତି ସୋମବଂଶୀ ରାଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିଲେ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ପ୍ରତାପୀ। ତାଙ୍କର ଅଭିଲେଖରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ଯେ ''ତାଙ୍କର ପାଦ ପାଖରେ ତାଙ୍କ ଅଧୀନସ୍ଥ କରଦ ରାଜାମାନଙ୍କ ମୁକୁଟ ଭୁଲୁଣ୍ଠିତ ହେଉଥିଲା । ସେ ନିଜର ଉଦାର ଚରିତ୍ର ଦ୍ୱାରା ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ନଳ, ନହୁଷ, ମାନ୍ଧାତା, ଦିଲ୍ଲୀପ, ଭରତ ଏବଂ ଭଗିରଥ ଆଦି ନରପତିମାନଙ୍କ ସହିତ ତୁଳନୀୟ ହେଉଥିଲେ ।'' ତାଙ୍କର ଅଭିଲେଖଗୁଡ଼ିକରୁ ସେ କର୍ଣ୍ଣାଟ, ଲାଟ, ଗୁଜରାଟ, ଦ୍ରାବିଡ଼, କାଞ୍ଚି, ଗୌଡ଼, ରାଢ, ତ୍ରିକଳିଙ୍ଗ ଆଦି ଅଧିକାର କରି *'ମହାରାଜାଧିରାଜ'* ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ଏହି ସମସ୍ତ ରାଜ୍ୟଜୟ କବିର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଅତିରଞ୍ଜିତ ହୋଇପଡ଼ିଛି ।

ରାଷ୍ଟ୍ରକୂଟମାନଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ

ଦ୍ୱିତୀୟ ଯଯାତି ପଡ଼ୋଶୀ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ସୁ-ସମ୍ପର୍କ ରଖିଥିଲେ । ମୁଖ୍ୟତଃ ରାଷ୍ଟ୍ରକୂଟମାନଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ସମ୍ପର୍କ ଅତୁଟ ଥିଲା । କାରଣ, ସେହି ସମୟରେ ରାଷ୍ଟ୍ରକୂଟ ଶାସକ ତୃତୀୟ କୃଷ୍ଣ କୋଶଳ ଅଥବା ଉତ୍କଳ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିବାର ସାମାନ୍ୟତମ ପ୍ରମାଣ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଅଭିଲେଖରୁ ଜଣାପଡ଼େ ନାହିଁ । ଅତଏବ ରାଷ୍ଟ୍ରକୂଟମାନଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ସୁସମ୍ପର୍କ ଥିବା କଥା ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ ।

ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା

ଦ୍ୱିତୀୟ ଯଯାତି ଥିଲେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ପ୍ରଧାନ ପୃଷ୍ଠପୋଷକ । ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରଚଳିତ ଜନଶ୍ରୁତି ଅନୁସାରେ ସେ କାଣ୍ୟକୁବ୍ଜ ବା କନୌଜରୁ ୧୦,୦୦୦ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଆଣି ଯାଜପୁରଠାରେ ଦଶ-ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ କରିଥିଲେ । ଯାଜପୁରର ବୈତରଣୀ ନଦୀ କୂଳରେ ଥିବା ଦଶାଶ୍ୱମେଧ ଘାଟ ଏହାର ସ୍ମୃତି ବହନ କରିଥାଏ । ଓଡ଼ିଶାରେ ଉକ୍ତ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ବସତି ସ୍ଥାପନ କରି ରହିଥିଲେ । ଏଥିରୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ଯଯାତି ଯେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ଥିଲେ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଥାଏ । ଦ୍ୱିତୀୟ ଯଯାତିଙ୍କର ଏହି ମହତ କାର୍ଯ୍ୟର ସ୍ମୃତି ଏବେ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାର ପୁରପଲ୍ଲୀରେ ଜୀବନ୍ତ ହୋଇ ରହିଛି । ବିବାହାଦି ମାଙ୍ଗଳିକ କର୍ମମାନଙ୍କରେ ଅଥବା ବିରଜାକ୍ଷେତ୍ରରେ 'ନାଭିଗୟା'ଠାରେ ପିଣ୍ଡଦାନ କଲାବେଳେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଉଚ୍ଚାରଣ କରିଥାନ୍ତି—

''କନୌଜ ଦେଶସ୍ଥୟମାହୂତାୟେ
ଦଶାଶ୍ୱମେଧାୟ ପୁରା ବିଧାତା
ମର୍ତ୍ତ୍ୟ-କ୍ଷିତା ସ୍ୱର୍ଗ-ଗତାଶ୍ଚ ବିପ୍ରା—
ସ୍ତେଭ୍ୟ ଦ୍ୱିଜେଭ୍ୟଃ ପ୍ରଦଦାମିଚାର୍ଘ୍ୟଂ'' ।

ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ

ଦ୍ୱିତୀୟ ଯଯାତିଙ୍କ ସମୟରେ ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିରର ନିର୍ମାଣ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଏହାର ପରସମାପ୍ତି ତାଙ୍କ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଶାସକ ଉଦ୍ୟୋତ କେଶରୀଙ୍କ ସମୟରେ ଘଟିଥିଲା । ଅବଶ୍ୟ ଦ୍ୱିତୀୟ ଯଯାତିଙ୍କ କୁଳଦେବୀ ଥିଲେ ପଞ୍ଚାମ୍ବରୀ ଭଦ୍ରାମ୍ବିକା ଯିଏକି ଦୁର୍ଗାଙ୍କର ଅନ୍ୟଏକ ରୂପ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ଶୈବ ଓ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ମଧ୍ୟରେ ସମନ୍ୱୟ

ଦ୍ୱିତୀୟ ଯଯାତିଙ୍କ ସମୟରେ ବୈଷ୍ଣବ ଏବଂ ଶୈବ ଧର୍ମ ମଧ୍ୟରେ ସମନ୍ୱୟ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ସେ ପୁରୀର ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ନିର୍ମାଣ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ଏବଂ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗ ଦେବ ଏହି ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ସମାପ୍ତ କରିଥିଲେ । ଏହି ସମ୍ପର୍କରେ ବିଶଦ ଭାବରେ ଆଲୋଚନା 'ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ' ଏବଂ 'ଜଗନ୍ନାଥ ତତ୍ତ୍ୱ'ରେ କରାଯାଇଅଛି । ସମୟର ଅଭାବ ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟ ଯଯାତିଙ୍କ ପରେ ପାରିପାର୍ଶ୍ୱିକ ଅବସ୍ଥିତି ପୁରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ନିର୍ମାଣ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଅସମାପ୍ତ ରଖିଥିଲା ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଯଯାତି ଥିଲେ ସୋମବଂଶୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ୟତମ ଶାସକ । ସୋମବଂଶୀ ରାଜ୍ୟ ଯେତେବେଳେ ଅରାଜକତା ମଧ୍ୟଦେଇ ଗତିକରୁଥିଲା, ସେତେବେଳେ ସେ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରି ଏହାର ସ୍ଥିତିକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିଥିଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ ରାଜ୍ୟର ବିସ୍ତୃତି ଘଟାଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ପୂର୍ବରେ ବଙ୍ଗୋପସାଗରଠାରୁ ପଶ୍ଚିମରେ ସମ୍ବଲପୁର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏବଂ ଉତ୍ତରରେ ଦଣ୍ଡକଭୁକ୍ତିଠାରୁ ଦକ୍ଷିଣରେ ଗଞ୍ଜାମ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସୁବିସ୍ତୃତ ଥିଲା । ତାଙ୍କରି ପୃଷ୍ଠପୋଷକତାରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା ।

ମୂଲ୍ୟାୟନ

ଉଦ୍ୟୋତକେଶରୀ ମହାଭାବଗୁପ୍ତ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୦୪୦ - ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୦୬୫)

ଉଦ୍ୟୋତକେଶରୀ ମହାଭାବଗୁପ୍ତ ଥିଲେ ସୁଯୋଗ୍ୟ ପିତାଙ୍କର ଉପଯୁକ୍ତ ସନ୍ତାନ । ତାଙ୍କର ଖଣ୍ଡା ଝନତ୍କାରରେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ ପ୍ରକମ୍ପିତ ହୋଇଥିଲା । ସେ କାଳଚୁରୀ ଆକ୍ରମଣକୁ ପ୍ରତିହତ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସମୟରେ କାଳଚୁରୀ ଶାସକ କର୍ଣ୍ଣ ସୋମବଂଶୀ ରାଜ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ଉଦ୍ୟୋତକେଶରୀ ତାଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିଥିଲେ । ଏହାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଉଦ୍ୟୋତକେଶରୀ ଦହଲା ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଏହାକୁ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ସେହିପରି ଭାବରେ ଉଦ୍ୟୋତକେଶରୀ ମଧ୍ୟ ପାଳରାଜ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ପାଳବଂଶର ଶାସକ ଦ୍ୱିତୀୟ ବିଗ୍ରହପାଳ ଉଦ୍ୟୋତକେଶରୀଙ୍କ ହାତରେ ପରାଜିତ ହୋଇଥିଲେ । ଅତଏବ ଦୀର୍ଘ ଦିନ ଧରି ପାଳ ଏବଂ କେଶରୀବଂଶ ମଧ୍ୟରେ ଲାଗିରହିଥିବା ଶତ୍ରୁତାର ଅବସାନ ଘଟିଥିଲା ।

କାଳଚୁରୀ ଆକ୍ରମଣ

ଉଦ୍ୟୋତକେଶରୀଙ୍କ ସମୟରେ ସୋମବଂଶୀ ରାଜ୍ୟ ଚାରିଆଡୁ ଆକ୍ରମିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହା ତାଙ୍କୁ ଏକ ନୂତନ ପଦକ୍ଷେପ ନେବାପାଇଁ ବାଧ୍ୟ କରିଥିଲା । ସେ ନିଜ ରାଜ୍ୟକୁ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଥିଲେ; ଯଥା – କୋଶଳ ଏବଂ ଉତ୍କଳ । କୋଶଳ ଉଦ୍ୟୋତକେଶରୀଙ୍କ ପିତୃବ୍ୟ ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଶାସିତ ହୋଇଥିଲା । ଉତ୍କଳର ଶାସନଭାର ନ୍ୟସ୍ତ ଥିଲା ଉଦ୍ୟୋତକେଶରୀଙ୍କ ଉପରେ । ସେ ମଧ୍ୟ ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିରର ନିର୍ମାଣ କାର୍ଯ୍ୟ ସମାପନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସମୟରେ ସୋମବଂଶୀ ଶାସନ ଗୌରବର ଶୀର୍ଷ ଦେଶରେ ଉପନୀତ ହୋଇଥିଲା ।

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ

ଦ୍ୱିତୀୟ ଜନ୍ମେଜୟ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୦୬୫ - ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୦୮୫)

ଉଦ୍ୟୋତକେଶରୀଙ୍କ ପରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଦ୍ୱିତୀୟ ଜନ୍ମେଜୟ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ସେହି ସମୟଠାରୁ ହିଁ ସୋମବଂଶୀ ଶାସନର ବିଲୟ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କ

ରାଜତ୍ୱ ସମୟରେ ଚନ୍ଦିକା ନାଗବଂଶର ଶାସକ ସୋମେଶ୍ୱରଦେବ ନିଜର ସେନାପତି ଚୋଡ଼ବଂଶୀୟ ଯଶୋରାଜଦେବଙ୍କୁ ସୋମବଂଶୀ ରାଜ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ କରିବା ପାଇଁ ପଠାଇଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ କୋଶଳର ପୂର୍ବଭାଗ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ କୋଶଳର ପଶ୍ଚିମଭାଗ ମଧ୍ୟ କାଳଚୁରୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କବଳିତ ହୋଇଥିଲା । ଦ୍ୱିତୀୟ ଜନ୍ମେଜୟ ମଧ୍ୟ କଳିଙ୍ଗର ଶାସକ ଦ୍ୱିତୀୟ ରାଜରାଜଦେବଙ୍କ ଆକ୍ରମଣରେ ବ୍ୟଥିତ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲେ । ଏହି ସମସ୍ତ ଆକ୍ରମଣ ଦ୍ୱିତୀୟ ଜନ୍ମେଜୟଙ୍କ ମନୋବଳ ଭାଙ୍ଗିଦେଇଥିଲା ଏବଂ ସେ ଦୁଃଖରେ ମ୍ରିୟମାଣ ହୋଇ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ ।

ପୁରଞ୍ଜୟ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୦୮୫ - ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୧୦୦)

ଦ୍ୱିତୀୟ ଜନ୍ମେଜୟଙ୍କ ପରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ପ୍ରଥମ ପୁରଞ୍ଜୟ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । *ରତ୍ନଗିରି ଅଭିଲେଖର* ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ସେ ତାଙ୍କ କରଦରାଜାମାନଙ୍କୁ ନିଜ ନିୟନ୍ତ୍ରଣରେ ରଖିଥିଲେ । ପୁନଶ୍ଚ, ସେ ମଧ୍ୟ ଗୌଡ଼, ଦହଲା, କଳିଙ୍ଗ ଏବଂ ବଙ୍ଗର ଶାସକମାନଙ୍କ ଆକ୍ରମଣକୁ ପ୍ରତିହତ କରିଥିଲେ । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଅନୁମେୟ ଯେ ସେତେବେଳକୁ ସୋମବଂଶୀ ଶାସନ ଦୁର୍ବଳ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲା ଏବଂ ଏହାର ସୁଯୋଗ ନେଇ ଅନ୍ୟମାନେ ସୋମବଂଶୀ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ଏହା କ୍ରମଶଃ ସୋମବଂଶୀମାନଙ୍କର ପତନ ପାଇଁ ପଥ ପରିଷ୍କାର କରିଦେଇଥିଲା ।

କର୍ଣ୍ଣଦେବ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୧୦୦ - ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୧୧୦)

ସୋମବଂଶୀମାନଙ୍କର ଶେଷ ରାଜା ଥିଲେ କର୍ଣ୍ଣଦେବ । ସେ ଥିଲେ ପୁରଞ୍ଜୟଙ୍କର ଭ୍ରାତା । ଯଦିଚ ତାଙ୍କ ଅଭିଲେଖରେ ସେ ନିଜକୁ ଏକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ରାଜାରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ଏବଂ କରଦରାଜାମାନଙ୍କ ଉପରେ ତାଙ୍କର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଥିଲା ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ତାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସତ୍ୟ ନୁହେଁ । ଜୟଦେବ ସଂଗ୍ରହାଳୟରେ ସୁରକ୍ଷିତ ରହିଥିବା ତାଙ୍କର ତମ୍ବ ଅଭିଲେଖରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ବର୍ତ୍ତମାନର ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କର ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର ଲାଭ କରିଥିଲା । ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲାର ସୋର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଗଣ୍ଡିବେଡ଼ା ଗ୍ରାମରୁ ଏହି ଅଭିଲେଖ ମିଳିଅଛି । ଏହି ଅଞ୍ଚଳ ଥିଲା ଉତ୍ତର ତୋଷାଳୀର ଶେଷ ସୀମା । ଦଣ୍ଡଭୁକ୍ତି ମଣ୍ଡଳ ତାଙ୍କର କରଦରାଜା ବଙ୍ଗର ରାମପାଳଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଶାସିତ ହେଉଥିଲା ।

ଶେଷ ସୋମବଂଶୀ ଶାସକ

ତାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱରେ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ ଏକାଧିକବାର ଉତ୍କଳ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ରତ୍ନଗିରି ଅଭିଲେଖ ଏବଂ ସନ୍ଧ୍ୟାକର ନନ୍ଦୀଙ୍କର 'ରାମଚରିତ'ରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ କର୍ଣ୍ଣଦେବଙ୍କର

ସୁଚତୁର ମନ୍ତ୍ରୀ କୃଷ୍ଣଦେବ ଗଙ୍ଗ ଆକ୍ରମଣରୁ ଉତ୍କଳକୁ ରକ୍ଷାକରିବା ପାଇଁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ ।

ଗଙ୍ଗ ଆକ୍ରମଣ

ମାତ୍ର ଏହା ବହୁଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରି ନଥିଲା । ଶେଷରେ ଉତ୍କଳ ଗଙ୍ଗମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କବଳିତ ହୋଇଥିଲା । କେଶରୀବଂଶ ବା ସୋମବଂଶ ଶାସନର ବିଲୟ ଘଟିଲା । ସୋମବଂଶୀ ଶାସନର ଭଗ୍ନସ୍ତୂପ ଉପରେ ନିର୍ମିତ ହେଲା ଗଙ୍ଗଶାସନର ସୌଧ ।

ସୋମବଂଶୀମାନଙ୍କ ସମୟରେ ଶାସନ ତଥା ସଂସ୍କୃତି

ସୋମବଂଶୀମାନେ ଓଡ଼ିଶାର ଏକତ୍ରୀକରଣ କରି ଏକ ସୁଦକ୍ଷ ଶାସନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ପାଇଁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ । ରାଜନୈତିକ ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖି

ରାଜଧାନୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ

ସୋମବଂଶୀମାନେ ବାରମ୍ବାର ନିଜ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ରାଜଧାନୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରୁଥିଲେ । ଯେହେତୁ ସେମାନଙ୍କର କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ରାଜଧାନୀ ନଥିଲା, ତେଣୁ ସେମାନେ ବିନୀତପୁର, ମୁରସୀମା, ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁର ଏବଂ ଯଯାତିନଗର ଆଦି ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରୁ ସେମାନଙ୍କର ଅଭିଲେଖମାନ ଉତ୍କୀର୍ଣ୍ଣକରି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଘୋଷଣାମାନ କରୁଥିଲେ । ସୋମବଂଶୀମାନଙ୍କର ରାଜଧାନୀ ହିସାବରେ ଯାଜପୁର ଥିଲା ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ।

ରାଜା ଥିଲେ ଶାସନର କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ । ଅବଶ୍ୟ ରାଜତନ୍ତ୍ର ଥିଲା ବଂଶାନୁକ୍ରମିକ । ମାତ୍ର ଆବଶ୍ୟକସ୍ଥଳେ ମନ୍ତ୍ରୀମାନେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରି ସୁଯୋଗ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ରାଜାରୂପେ ଘୋଷଣା

ରାଜା

କରୁଥିଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟ ଯଯାତିଙ୍କ ସମୟରେ ତାହା ହିଁ ହୋଇଥିଲା । ଯେତେବେଳେ ଜଣେ ଶାସକ ନାବାଳକ ଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ତରଫରୁ ସେହି ବଂଶର ଅନ୍ୟଜଣେ ବୟୋଜ୍ୟେଷ୍ଠ ବ୍ୟକ୍ତି ଶାସନ ଭାର ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ରାଜା ଥିଲେ ନିରଙ୍କୁଶ କ୍ଷମତାର ଅଧିକାରୀ । ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ବାଣିଜ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟର ପ୍ରସାର ନିମିତ୍ତ ରାଜା ବଣିକମାନଙ୍କୁ ରାଜକୋଷରୁ ଅର୍ଥ ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲେ । ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର ନିମିତ୍ତ ସେ ମଧ୍ୟ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ଭୂମି ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲେ । ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ପ୍ରସାର ନିମିତ୍ତ ସେମାନେ ପଦକ୍ଷେପ ନେଇଥିଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟ ଯଯାତି କେଶରୀ ଦଶ ହଜାର ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ କାନ୍ୟକୁବ୍ଜ ବା କନୌଜରୁ ଆଣି ଓଡ଼ିଶାରେ ବସବାସ ନିମିତ୍ତ ଭୂମି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ସୋମବଂଶୀ ଶାସକମାନେ ବିଭିନ୍ନ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ ମଧ୍ୟ କରିଥିଲେ । ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ବହୁ ଶୈବ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ଏହି ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ସ୍ପଷ୍ଟ ରୂପେ ସୂଚାଇ ଦେଉଥାଏ ଯେ ବହୁ କ୍ଷମତାର ଅଧିକାରୀ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସୋମବଂଶୀ ଶାସକମାନେ ଥିଲେ ଉଦାର ଏବଂ ପ୍ରଜାହିତୈଷୀ ।

ରାଜାଙ୍କୁ ଶାସନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାପାଇଁ ବହୁ ମନ୍ତ୍ରୀ ଏବଂ ରାଜକର୍ମଚାରୀମାନେ ରହିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୁଖ୍ୟ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିବା

ରାଜକର୍ମଚାରୀ

ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ **ମନ୍ତ୍ରୀତିଳକ** କୁହାଯାଉଥିଲା । **ମହାସନ୍ଧିବିଗ୍ରହିକ** ଯୁଦ୍ଧ ଏବଂ ଶାନ୍ତିସ୍ଥାପନ ଦାୟିତ୍ୱରେ ରହିଥିଲେ । *ମହାଅକ୍ଷପାଟଳିକ* ଅଭିଲେଖ ପ୍ରସ୍ତୁତି ଦାୟିତ୍ୱରେ ରହିଥିଲେ । **ସେନାପତି** ଯୁଦ୍ଧ ଦାୟିତ୍ୱରେ ରହିଥିଲେ ଏବଂ ସୈନ୍ୟଚାଳନା କରୁଥିଲେ । ରାଜ୍ୟରେ ଧର୍ମ ଏବଂ ନୈତିକତାର ପ୍ରସାର ଦାୟିତ୍ୱ **ପୁରୋହିତଙ୍କ** ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତଥିଲା । ଏହାବ୍ୟତୀତ **ସମାହର୍ତ୍ତା, ସନ୍ନିଧାତ୍ରୀ, ଦୂତକ, ନିଯୁକ୍ତକ, ଦଣ୍ଡପାଶିକ, ମହାକ୍ଷପାଟଳ, ମହାକ୍ଷପାଟଳାଧକ୍ଷ, ଚାଟ, ଭାଟ, ରଣକ, ରାଜପୁତ୍ର** .... ଆଦି ଅନେକ ରାଜକର୍ମଚାରୀମାନେ ରାଜାଙ୍କୁ ଶାସନ ପରିଚାଳନା କରିବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ ।

ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ବିଭକ୍ତିକରଣ

ସୋମବଂଶୀ ଶାସକମାନେ ସେମାନଙ୍କ ସାମ୍ରାଜ୍ୟକୁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଦେଶରେ ବିଭକ୍ତ କରିଥିଲେ ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକର ନାମ ଥିଲା **ମଣ୍ଡଳ** । ଏହି ମଣ୍ଡଳଗୁଡ଼ିକୁ ଅନେକ **ଭୁକ୍ତି**ରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଥିଲା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭୁକ୍ତିକୁ **ଭୋଗ, ଖଣ୍ଡ** ଏବଂ ଶେଷରେ ଗ୍ରାମରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଉଥିଲା । ଗ୍ରାମଥିଲା ଶାସନର ସର୍ବଶେଷ ଭାଗ ।

ସୋମବଂଶୀମାନଙ୍କ ସମୟରେ ଆର୍ଥନୀତିକ ଅଭିବୃଦ୍ଧି ଓଡ଼ିଶାର କଳା ଏବଂ ସ୍ଥାପତ୍ୟର ବିକାଶ ଦିଗରେ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲା । ସେହି ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ବହୁତଗୁଡ଼ିଏ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମିତ

କଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟ

ହୋଇଥିଲା । ସେହି ସମୟରେ ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା ଅନେକ ଚିତ୍ତାକର୍ଷକ ମନ୍ଦିର । ପ୍ରଥମ ଯଯାତି ସେଠାରେ ମୁକ୍ତେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ଇନ୍ଦ୍ରରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା ରାଜରାଣୀ ମନ୍ଦିର । ଏହି ମନ୍ଦିରର ଅନ୍ୟନାମ **ଇନ୍ଦ୍ରଲିଙ୍ଗେଶ୍ୱର** ମନ୍ଦିର । ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ଦ୍ୱିତୀୟ ଯଯାତି ତାଙ୍କ ପତ୍ନୀ କଳାବତୀ ଦେବୀଙ୍କ ପାଇଁ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିରର ନିର୍ମାଣ କାର୍ଯ୍ୟ ଦ୍ୱିତୀୟ ଯଯାତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆରମ୍ଭ କରାଯାଇଥିଲା ଏବଂ ଏହା ଉଦ୍ୟୋତକେଶରୀ (ଲଲାଟେନ୍ଦୁ କେଶରୀ)ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କରାଯାଇଥିଲା । ଖୁବ୍‌ସମ୍ଭବତଃ ପୁରୀର ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ନିର୍ମାଣ କାର୍ଯ୍ୟ ଦ୍ୱିତୀୟ ଯଯାତିଙ୍କଦ୍ୱାରା ଆରମ୍ଭ କରାଯାଇଥିଲା ଏବଂ ତାଙ୍କ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଶାସକମାନେ ଶତ୍ରୁ ଆକ୍ରମଣ ହେତୁ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିପାରି ନଥିଲେ । ଶେଷରେ ଗଙ୍ଗବଂଶର ଶାସକ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗ ଦେବ ପୁରୀ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଥିଲେ ।

ସୋମବଂଶୀ ଶାସନ ସମୟରେ ନିର୍ମିତ ଅନେକ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରୁ ଭୁବନେଶ୍ୱରର ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିର ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ଅଟେ । ଏହା ପୂର୍ବ ଭାରତର ମନ୍ଦିର ସ୍ଥାପତ୍ୟ ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ୟତମ ଏବଂ 'କଳିଙ୍ଗ ସ୍ଥାପତ୍ୟ'ର ଏକ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ନିଦର୍ଶନ । ଏହା ୧୦୨୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରୁ ୧୦୬୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହା ପାଖାପାଖି ୧୮୦ ମିଟର ଉଚ୍ଚର ଏକ ବୃହତ ମନ୍ଦିର, ସମଗ୍ର ଭୁବନେଶ୍ୱରର ପଟ୍ଟଭୂମିରେ ଏହା ସୁଶୋଭିତ । ୫୨୦ ଫୁଟ ଲମ୍ବା ଏବଂ ୪୯୫ ଫୁଟ ଓସାରର ମାଙ୍କଡ଼ା ପଥର ପ୍ରାଚୀର ବେଷ୍ଟିତ ଏକ ବିଶାଳ ହତା ମଧ୍ୟରେ ଏହି ମନ୍ଦିର ଅବସ୍ଥିତ । ଏହାମଧ୍ୟରେ ବହୁ ଛୋଟ ଛୋଟ ମନ୍ଦିରମାନ ରହିଅଛି । ଏହି ମନ୍ଦିରର ଅଧିଷ୍ଠାତା ଦେବତା ତ୍ରିଭୁବନେଶ୍ୱର (ଭୁବନେଶ୍ୱର) ନାମରେ ବିଖ୍ୟାତ ଏବଂ ସେହି ନାମରୁ ଭୁବନେଶ୍ୱରର ନାମକରଣ କରାଯାଇଅଛି ।

ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିର

ଏହି ବିଶାଳ ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିର ଚାରିଗୋଟି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ; ଯଥା – ଦେଉଳ, ଜଗମୋହନ, ନାଟମନ୍ଦିର ଏବଂ ଭୋଗମଣ୍ଡପ । ଅବଶ୍ୟ ନାଟମନ୍ଦିର ଏବଂ ଭୋଗମଣ୍ଡପ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ମନ୍ଦିର ସହିତ ସଂଯୁକ୍ତ କରାଯାଇଥିଲା । ମନ୍ଦିରର ବିମାନ ଏବଂ ଜଗମୋହନ ସମଗ୍ର ଲୋକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏବଂ ମୁଖ୍ୟତଃ କଳା-ଐତିହାସିକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର ବିଷୟ । ଏହାର ଏକମାତ୍ର କାରଣ ହେଉଛି ଯେ ଆଧୁନିକ ଜ୍ଞାନ କୌଶଳ ଜଣାନଥିବା ସ୍ଥଳେ ଏତେ ବଡ଼ ବଡ଼ ପଥରମାନ ଉପରକୁ ଉଠାଯାଇଥିଲା କିପରି ?

ମନ୍ଦିରର ବିଭାଗ

ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିରର ଜଗମୋହନ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାପତ୍ୟରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏହାର ଉତ୍ତର ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣରେ ଗବାକ୍ଷଦ୍ୱୟ ରହିଥିଲା ଯାହାକୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ବନ୍ଦ କରିଦିଆ ଯାଇଅଛି । ନାଟମନ୍ଦିର ଏବଂ ଭୋଗମଣ୍ଡପ ଦ୍ୱୟ ଉନ୍ମୁକ୍ତ କକ୍ଷ । ଗଣେଶ, ପାର୍ବତୀ ଏବଂ କାର୍ତ୍ତିକେୟଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି ଯଥାକ୍ରମେ ଦକ୍ଷିଣ, ଉତ୍ତର ଏବଂ ପଶ୍ଚିମ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଶୋଭାପାଇଥାଏ । ପାର୍ଶ୍ୱଦେବତାମାନଙ୍କର ପୂର୍ଣ୍ଣାବୟବର ମୂର୍ତ୍ତିମାନ କଳା ମୁଗୁନି ପଥରରେ ନିର୍ମିତ ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକ ସମସ୍ତଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିଥାନ୍ତି । ଜଗମୋହନର କାନ୍ଥରେ ଏବଂ ଗମ୍ଭିରୀ ଭିତରେ ତିନିଗୋଟି ପୌରାଣିକ ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ଜଗମୋହନର ଦକ୍ଷିଣ ଦ୍ୱାରଠାରେ ଶିବଙ୍କର ବିବାହର ଦୃଶ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶିତ । ଶିବ ମସ୍ତକରେ ବରର ମୁକୁଟ ଧାରଣ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ଉଲଗ୍ନ ରହିଛନ୍ତି । ଏହି ଦୃଶ୍ୟରେ ବ୍ରହ୍ମା, ଭୃକୁଟି ଏବଂ ପାର୍ବତୀଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାନ ପାଇଅଛି । ଦକ୍ଷିଣ ପାର୍ଶ୍ୱ ଗମ୍ଭିରୀରେ ଯଶୋଦାଙ୍କୁ ଦଧି ମନ୍ଥନ କରୁଥିବାର ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ସେଠାରେ ବାଳକ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କୁ ହଇରାଣ କରୁଥିବାର

ମନ୍ଦିରର ବିଭିନ୍ନ ଦୃଶ୍ୟ

ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । କିଛି ଦୂରରେ ନନ୍ଦ ମଧ୍ୟ ଛିଡ଼ାହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଇଥାନ୍ତି । ବିମାନର ପଶ୍ଚିମ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଶିବଙ୍କର ସାଧାରଣ ବିବାହର ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖାଯାଇଥାଏ ।

ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିର ଏକ ରେଖା ଦେଉଳ ଏବଂ ପଞ୍ଚରଥ ଶୈଳୀରେ ନିର୍ମିତ । ଏଥିରେ ପୀଷ୍ଠ ନଥିବା ସ୍ଥଳେ ପଞ୍ଚାଙ୍ଗବାଢ଼ ରହିଅଛି । ଏହି ମନ୍ଦିରର ବାରଣ୍ଡା ଦଶଗୋଟି ସୁନ୍ଦର ଛାଞ୍ଚଯୁକ୍ତ ଖମ୍ବରେ ସୁଶୋଭିତ । ମନ୍ଦିରର ଜଙ୍ଘଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ଏବଂ ବିଶେଷତଃ ତଳ ଜଙ୍ଘ, ଖାକରା ମୁଣ୍ଡିଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ୱାରା ସୁଶୋଭିତ । ମନ୍ଦିରର ମସ୍ତକ, ଖପୁରୀ ଏବଂ କଳସ ଅତି ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ପରପର ହୋଇ ରହିଅଛି ଏବଂ ତ୍ରିଶୂଳ ହିଁ ମନ୍ଦିରର ସର୍ବଶେଷ ଅଂଶ । ଦେଉଳ ଏବଂ ମୁଖଶାଳାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଆକର୍ଷଣୀୟ । ବାସ୍ତବିକ ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିରର ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଅପୂର୍ବ ଏବଂ ଏହା 'କଳିଙ୍ଗ ସ୍ଥାପତ୍ୟର' ଜ୍ୱଳନ୍ତ ନିଦର୍ଶନ ।

ମନ୍ଦିରର ଶୈଳୀ

ସୋମବଂଶୀ ଶାସକମାନେ ଥିଲେ ଶୈବଧର୍ମର ପ୍ରଧାନ ପୃଷ୍ଠପୋଷକ । ସେଥିପାଇଁ ସେମାନେ 'ପରମ ମହେଶ୍ୱର' ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ । ପୁନଶ୍ଚ ସେମାନେ ନିଜର ମୋହରଗୁଡ଼ିକରେ ବୃଷଭ ଚିହ୍ନ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ସଦାଶିବାଚାର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ପ୍ରଥମାଚାର୍ଯ୍ୟ ଆଦି ଶୈବଗୁରୁମାନେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଶୈଳୋଦ୍ଭବମାନଙ୍କ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିବା ଲାକୁଳୀଶ ପାଶୁପତ ଧର୍ମ ସୋମବଂଶୀମାନଙ୍କ ସମୟରେ ବିକଶିତ ହୋଇଥିଲା । ସୋମବଂଶୀ ରାଜାମାନେ ମଧ୍ୟ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରିଥିଲେ । ମାଦଳାପାଞ୍ଜିର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ପ୍ରଥମ ଯଯାତି ପୁରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ବିମଳା ଏବଂ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ସୋମବଂଶୀ ଶାସନ ସମୟରେ ଗଣେଶ, କାର୍ତ୍ତିକେୟ, ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଇନ୍ଦ୍ର, ଅଗ୍ନି, ଯମ ଏବଂ ନବଗ୍ରହ ଆଦିଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି ମନ୍ଦିର ଗାତ୍ରରେ ଖୋଦିତ ହୋଇଥିଲା । ସେହି ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାରେ ଶାକ୍ତଧର୍ମର ବିସ୍ତାର ଘଟିଥିଲା ।

ଶୈବଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା

ପୁରୀର ମାର୍କଣ୍ଡେଶ୍ୱର ପୋଖରୀ ନିକଟସ୍ଥ ସପ୍ତମାତୃକା ମନ୍ଦିର, ବିରଜାକ୍ଷେତ୍ରରେ ସପ୍ତମାତୃକା ମନ୍ଦିର ଏବଂ ରାଣୀପୁର-ଝରିଆଲରେ ସପ୍ତମାତୃକା ମନ୍ଦିର ଆଦି ସୂଚାଇ ଦେଇଥାଏ ଯେ ସୋମବଂଶୀ ଶାସକମାନେ ଶାକ୍ତ ଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରିଥିଲେ । ସୋମବଂଶୀ ଶାସକମାନଙ୍କର ଇଷ୍ଟଦେବୀ କୁଳଦେବୀ ଥିଲେ ଭଗବତୀ, ପଞ୍ଚାମ୍ବରୀ ଏବଂ ଭଦ୍ରାମ୍ବିକା ଆଦି ।

ଶାକ୍ତଧର୍ମର ବିକାଶ

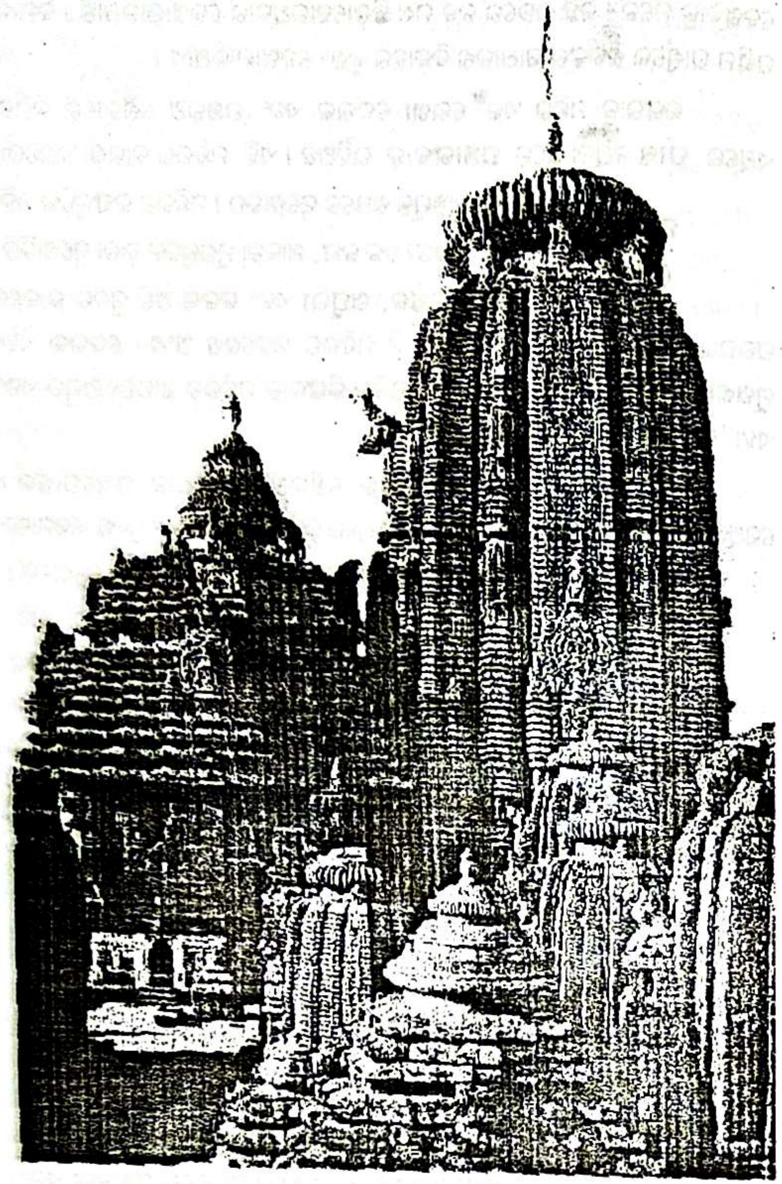

ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିର

ଦ୍ୱିତୀୟ ଯଯାତିଙ୍କର ମରଞ୍ଜମୁରା ଅଭିଲେଖରୁ ଜଣାଯାଇଥାଏ ଯେ ଜୈନଧର୍ମ ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ସେ ସଦୟ ଥିଲେ । ଉଦୟଗିରିର ଲଲାଟେନ୍ଦୁ କେଶରୀ ଗୁମ୍ଫା ସୂଚାଇ ଦେଇଥାଏ

ବୌଦ୍ଧ ଏବଂ ଜୈନଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା

ଯେ ଉଦ୍ୟୋତକେଶରୀ ରାଜତ୍ୱର ପଞ୍ଚମ ବର୍ଷରେ ପୋଖରୀର ଜୀର୍ଣ୍ଣୋଦ୍ଧାର କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଭଗ୍ନମନ୍ଦିରଗୁଡ଼ିକ ପୁନର୍ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଚତୁର୍ବିଂଶ ତୀର୍ଥଙ୍କରଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତିମାନ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ମୁକ୍ତେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିରରେ ବହୁ ଜୈନ ତୀର୍ଥଙ୍କରଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତିମାନ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେହି ସମୟରେ ଦୀଗମ୍ବର ଜୈନଧର୍ମ ପ୍ରସାରିତ ହୋଇଥିଲା । ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ମଧ୍ୟ ସେହି ସମୟରେ ସୋମବଂଶୀମାନଙ୍କର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା ଲାଭ କରିଥିଲା । ସେହି ସମୟରେ ବାଣପୁରଠାରେ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ବହୁ ତାମ୍ରନିର୍ମିତ ମୂର୍ତ୍ତିମାନ ମିଳିଥାଏ । ଇନ୍ଦ୍ରରଥଙ୍କର ତାମ୍ରପଟ୍ଟାଭିଲେଖ ସୂଚାଇ ଦେଇଥାଏ ଯେ ସେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଦେବୀ ଖଣ୍ଡୀରାବତୀ ଭଟ୍ଟାରକାଙ୍କ ନାମରେ ଜମି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଶିରୀପୁରଠାରେ ମଧ୍ୟ ବହୁ ବୌଦ୍ଧ ବିହାର ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ରୂପେ ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ ଯେ ସୋମବଂଶୀ ଶାସନ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ସର୍ବଧର୍ମର ସମନ୍ୱୟ ନିମିତ୍ତ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଶୀର୍ଷସ୍ଥାନରେ ଉପନୀତ ହୋଇଥିଲା ।

ସୋମବଂଶୀମାନଙ୍କର ଶାସନ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଓଡ଼ିଶାରେ ଏକ ନୂତନ ଯୁଗର ସୂତ୍ରପାତ କରିଥିଲା । ଏହି ବଂଶର ଶାସକମାନେ ଥିଲେ ବିଚକ୍ଷଣ ଯୋଦ୍ଧା ଏବଂ ପ୍ରଭୂତ ରାଜ୍ୟ ଜୟ ଫଳରେ ସେମାନେ ରାଜ୍ୟରେ ଏକତା ଆଣିବା ପାଇଁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ଅବିଭକ୍ତ ବାଲେଶ୍ୱର, କଟକ, ପୁରୀ, କେଉଁଝର, ଢେଙ୍କାନାଳ, ବୌଦ-କନ୍ଧମାଳ ଏବଂ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲା ସୋମବଂଶୀ ଶାସନର ଛତ୍ରଛାୟାତଳେ ଏକତ୍ରିତ ହୋଇଥିଲା । ଅବଶ୍ୟ ସୋମବଂଶୀମାନଙ୍କର ରାଜନୈତିକ କୃତିତ୍ୱ ତୁଳନାରେ ସେମାନଙ୍କର ସାଂସ୍କୃତିକ ଅବଦାନ ଥିଲା ଯଥେଷ୍ଟ ଅଧିକ । ସମୟର କ୍ରମିକ ବିକାଶରେ ସେମାନଙ୍କର ସାଂସ୍କୃତିକ ଅବଦାନ ଓଡ଼ିଶାବାସୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଥିଲା ଅବିସ୍ମରଣୀୟ ।

❑

ନବମ ଅଧ୍ୟାୟ

ଗଙ୍ଗବଂଶର ଗୌରବମୟ ରାଜତ୍ୱ

(THE GLORIOUS RULE OF THE GANGAS)

ସମଗ୍ର ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସରେ ଗଙ୍ଗମାନଙ୍କର ଶାସନ ଏକ ଗୌରବମୟ ଯୁଗର ବାର୍ତ୍ତାବହ ଥିଲା । ସେମାନେ ୪୯୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରୁ ୯୪୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେମାନଙ୍କର ସ୍ଥିତି ବଜାୟ ରଖିବା ପାଇଁ ଆପ୍ରାଣ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ସେମାନେ ବହୁ ଉତ୍‌ଥାନ ପତନ ମଧ୍ୟଦେଇ ଗତି କରିଥିଲେ । ଏହାପରେ ୧୦୩୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରୁ ୧୪୩୫ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦୀର୍ଘ ଚାରିଶହ ବର୍ଷର ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଗଙ୍ଗଶାସନ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଓଡ଼ିଶାରେ ରାଜନୈତିକ ସ୍ଥିରତା ଆଣିଦେଇଥିଲା । ଏହି ବଂଶର ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ, ପ୍ରଥମ ନରସିଂହଦେବ, ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ଆଦି ଶାସକମାନେ ଥିଲେ ବିଚକ୍ଷଣ ଯୋଦ୍ଧା । ଏହି ସମୟରେ ଯେତେବେଳେ ବିଭିନ୍ନ ରାଜ୍ୟ ମୁସଲମାନ ଆକ୍ରମଣରେ ଶୀକାର ହେଉଥିଲା, ସେତେବେଳେ ଗଙ୍ଗବଂଶର ରାଜାମାନେ ଅପୂର୍ବ ବୀରତ୍ୱ ତଥା ଦକ୍ଷତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ନିଜ ରାଜ୍ୟର ସ୍ୱାଧୀନତା ବଜାୟ ରଖିବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ । କେବଳ ଯେ ଗଙ୍ଗମାନେ ଏକ ବିଶାଳ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ଏକ ଦୃଢ଼ଶାସନର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଭାବେ ତଥା ପୁରୀର ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ଏବଂ କୋଣାର୍କର ସୂର୍ଯ୍ୟମନ୍ଦିରର ନିର୍ମାତାଭାବେ ଏହି ବଂଶର ନାମ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ ପୃଷ୍ଠାରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାକ୍ଷରରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିଗଲା ।

ଉପାଦାନ

ଦ୍ରାକ୍ଷାରାମ ମନ୍ଦିର ଅଭିଲେଖ, କେନ୍ଦୁଲି ପଟ୍ଟାଭିଲେଖ, କୋର୍ଣ୍ଣି ତାମ୍ରପଟ୍ଟାଭିଲେଖ, ନାଗରି, କେନ୍ଦୁପାଟଣା ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର, ଚିନ୍ନାବଡ଼ମ୍ବ, ଭୋନାକି, କାଞ୍ଚିଭରମ୍, ଚୌଦ୍ୱାର ଆଦି ଅଭିଲେଖମାନ ଗଙ୍ଗବଂଶର ଇତିହାସ ଲେଖିବା ପାଇଁ ଉପାଦାନ ଯୋଗାଇଥାଏ । ସାହିତ୍ୟିକ ଉପାଦାନଭାବେ *'ମାଦଳାପାଞ୍ଜି', 'ତବାକତ-ଇ-ନାସିରୀ, 'ତାରିଖ-ଇ-ଫିରୋଜଶାହୀ', 'ରାମଚରିତ'* ଏବଂ *'କଳିଙ୍ଗତ୍ତୁପର୍ଣ୍ଣୀ'* ଆଦି ପୁସ୍ତକ ଗଙ୍ଗବଂଶର ଇତିହାସ ରଚନା କରିବାରେ ଯଥେଷ୍ଟ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ।

ଅନନ୍ତବର୍ମନ ପଞ୍ଚମ ବଜ୍ରହସ୍ତ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୦୩୮ - ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୦୭୦)

ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ

ପଞ୍ଚମ ଅନନ୍ତବର୍ମନ ବଜ୍ରହସ୍ତଙ୍କ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ ସହିତ ଗଙ୍ଗବଂଶ ଇତିହାସରେ ଏକ ନୂତନ ଯୁଗର ସୂତ୍ରପାତ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରଫେସର R.D. Banerjiଙ୍କ ଭାଷାରେ–

''ଏକାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ପଞ୍ଚମ ବଜ୍ରହସ୍ତଙ୍କ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ ସହିତ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସରେ ଦ୍ୱନ୍ଦ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇଥାଏ । ପଞ୍ଚମ ବଜ୍ରହସ୍ତ ରବିବାର ଶକ ସମ୍ଵତ ୯୬୦ରେ ଅର୍ଥାତ ୯ ଏପ୍ରିଲ ୧୦୩୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରି ତ୍ରିକଳିଙ୍ଗାଧିପତି ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ ।''

ଏହାଦ୍ୱାରା ଗଙ୍ଗମାନେ ସୋମବଂଶୀ ଶାସନ କବଳରୁ ମୁକ୍ତିଲାଭ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଦାସତ୍ୱର ଶୃଙ୍ଖଳକୁ ଛିନ୍ନ କରିଥିଲେ । ପ୍ରଥମ ସ୍ୱାଧୀନ ଗଙ୍ଗ ନରପତି ହିସାବରେ ସେ

ଉପାଧି ଏବଂ ବୈବାହିକ ସମ୍ପର୍କ

'ମହାରାଜ', *'ମହାରାଧିରାଜ'*, *'ପରମଭଟ୍ଟାରକ'* ଏବଂ *'ତ୍ରିକଳିଙ୍ଗାଧିପତି'* ଆଦି ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ତ୍ରିକଳିଙ୍ଗାଧିପତି ଉପାଧି ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ସୂଚାଇ ଦେଇଥାଏ ଯେ ଉତ୍କଳ, କୋଙ୍ଗୋଦ ଏବଂ କଳିଙ୍ଗ ତାଙ୍କର କରାୟତ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ନିଜର ସ୍ଥିତିକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିବାପାଇଁ ସେ 'ବୈବାହିକ ସମ୍ପର୍କ' ନୀତି ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱାରୋପ କରିଥିଲେ । କାଳଚୁରୀ ରାଜବଂଶର ରାଜକୁମାରୀ ବିନୟ ମହାଦେବୀଙ୍କୁ ବିବାହ କରିବାପରେ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତରେ ତାଙ୍କର ସ୍ଥିତି ସୁଦୃଢ଼ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଏହା ତାଙ୍କୁ ସୋମବଂଶୀମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅସ୍ତ୍ର ଉତ୍ତୋଳନ ପାଇଁ ସୁଯୋଗ ଦେଇଥିଲା । ଅନୁମାନ କରାଯାଇଥାଏ ଯେ ସେ ପଡ଼ୋଶୀ ରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଏହା ତାଙ୍କ ଗୌରବ ବର୍ଦ୍ଧନ କରିଥିଲା । ବୋଧହୁଏ ସେ ସିଂହଳର ରାଜା ବିଜୟବାହୁଙ୍କ ସହିତ କୂଟନୈତିକ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିବା ସହିତ କଳିଙ୍ଗର ଏକ ରାଜକୁମାରୀଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ସମୟରେ ରାଜ୍ୟରେ ଶାନ୍ତି ବିରାଜମାନ କରିଥିଲା ।

ଦେବେନ୍ଦ୍ରବର୍ମନ ରାଜରାଜଦେବ (୧୦୭୦-୧୦୭୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ)

ପଞ୍ଚମ ବଜ୍ରହସ୍ତଙ୍କ ପରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଦେବେନ୍ଦ୍ରବର୍ମନ ରାଜରାଜଦେବ ୧୦୭୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ଉତ୍କଳର ସୋମବଂଶୀ ଏବଂ ବେଙ୍ଗୀର

ଚାଲୁକ୍ୟମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ଦେବେନ୍ଦ୍ରବର୍ମନ ରାଜରାଜଦେବ ଏକ ଦୃଢ଼ ନୀତି ଅନୁସରଣ କରିବା ପାଇଁ ବାଧ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ବେଙ୍ଗୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ କୁଲୋତ୍ତୁଙ୍ଗଚୋଡ଼ ବା ଦ୍ୱିତୀୟ ରାଜେନ୍ଦ୍ରଚୋଡ଼ଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରିଥିଲେ । ବାଧହୋଇ କୁଲୋତ୍ତୁଙ୍ଗ ନିଜର କନ୍ୟା ରାଜସୁନ୍ଦରୀଙ୍କୁ ଦେବେନ୍ଦ୍ରବର୍ମନଙ୍କ ସହିତ ବିବାହ ଦେଇଥିଲେ । *ଦୀର୍ଘାଶୀ ଅଭିଲେଖରୁ* ଜଣାଯାଇଥାଏ ଯେ ରାଜରାଜଙ୍କ ବ୍ରାହ୍ମଣ ମନ୍ତ୍ରୀ ତଥା ସେନାପତି ବନପତି ବେଙ୍ଗୀ, ଉତ୍କଳ ଖିମିଣ୍ଡୀ, ଗିଡ୍ରିଶିଙ୍ଗୀ, କୋଶଳ ଏବଂ ଚୋଳମାନଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିଥିଲେ । ଏକ ଦୁର୍ଦ୍ଧର୍ଷ ରାଜ୍ୟଜୟ ନୀତି ଅନୁସରଣ କରି ରାଜରାଜଦେବ ଗଙ୍ଗ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ସ୍ଥିରତା ଆଣିଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ *'ପରମମହେଶ୍ୱର'*, *'ପରମଭଟ୍ଟାରକ'*, *'ମହାରାଜାଧିରାଜ'*, ଏବଂ *'ତ୍ରିକଳିଙ୍ଗାଧିପତି'* ଆଦି ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ । ୧୦୭୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ ।

ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ (୧୦୭୭-୧୧୪୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ)

ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ ସହିତ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜନୈତିକ ଦିଗ୍‌ବଳୟରୁ ଗଙ୍ଗସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଗୌରବ ରବି ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଆଡ଼କୁ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଥିଲା । ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ ଥିଲେ ଗଙ୍ଗ ସମ୍ରାଟ ପ୍ରଥମ ରାଜରାଜ ଏବଂ ଚୋଡ଼ ସମ୍ରାଟ କୁଲୋତ୍ତୁଙ୍ଗଚୋଡ଼ଙ୍କ କନ୍ୟା ରାଜସୁନ୍ଦରୀଙ୍କ ପୁତ୍ର । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ, ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ ବୋଲି ଅଭିହିତ କରାଯାଇଥାଏ । ତାଙ୍କରି ଶାସନକାଳ ଗଙ୍ଗବଂଶର ଗୌରବକୁ ବହୁ ପରିମାଣରେ ବର୍ଦ୍ଧିତ କରିଥିଲା ।

ରାଜ୍ୟାଭିଷେକର ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ବର୍ଷଗୁଡ଼ିକରେ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ କଳିଙ୍ଗ ଉପରେ ଦେଖାଦେଇଥିବା ଉଲ୍‌କାତୁଲ୍ୟ ଚୋଳମାନଙ୍କର ଆକ୍ରମଣର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥିଲେ । ଏହାର

ରାଜ୍ୟ ଜୟ : ଚୋଳମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ

କାରଣ ଥିଲା ବୈବାହିକ ସମ୍ପର୍କ । ସେ କୁଲୋତ୍ତୁଙ୍ଗଚୋଡ଼ଙ୍କ ପୁତ୍ର ବୀରଚୋଡ଼ଙ୍କର କନ୍ୟା ଚୋଡ଼ଦେବୀଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ । ଏହା କୁଲୋତ୍ତୁଙ୍ଗଦେବଙ୍କର ଇଚ୍ଛାବିରୋଧି ଥିଲା । ସେଥିରେ କ୍ଷୁବ୍ଧହୋଇ କୁଲୋତ୍ତୁଙ୍ଗଦେବ ବୀରଚୋଡ଼ଙ୍କୁ ବେଙ୍ଗୀର ଶାସକ ପଦରୁ ବିତାଡ଼ିତ କରିଥିଲେ । ଫଳରେ, ବାଧହୋଇ ବୀରଚୋଡ଼ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବଙ୍କ ରାଜଦରବାରରେ ଆଶ୍ରୟ ନେଇଥିଲେ । କ୍ରୋଧରେ ଜର୍ଜରିତ ହୋଇ କୁଲୋତ୍ତୁଙ୍ଗଦେବ କଳିଙ୍ଗ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ୧୦୯୩-୧୦୯୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ କୁଲୋତ୍ତୁଙ୍ଗଦେବ ଏବଂ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ କଳିଙ୍ଗର ଦକ୍ଷିଣଭାଗ କୁଲୋତ୍ତୁଙ୍ଗଦେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅଧିକୃତ ହୋଇଥିଲା । ଅବଶ୍ୟ, ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ ଏଥିରେ ବ୍ୟଥିତ ହୋଇ ନଥିଲେ । ନିଜର ଶକ୍ତି ବୃଦ୍ଧି କରିବାପରେ ସେ ଚୋଳମାନଙ୍କୁ କରଦେବା ବନ୍ଦ କରିଦେଇଥିଲେ । ଏହି ଘଟଣା କୁଲୋତ୍ତୁଙ୍ଗଙ୍କ ଦରବାରୀ କବି ଜୟମାଗୋନ୍ଦମ୍‌ଙ୍କ *'କଳିଙ୍ଗତ୍ତୁପର୍ଣ୍ଣୀ'*ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଏହା ଫଳରେ କ୍ଷୁବ୍ଧ ହୋଇ

ଚୋଳମାନେ କଳିଙ୍ଗ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ପ୍ରବଳ ବିକ୍ରମରେ ଯୁଦ୍ଧକରି ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ ସେମାନଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିଥିଲେ ଏବଂ ବେଙ୍ଗୀ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ଏହା ପଶ୍ଚିମ ଦିଗରେ ଗଙ୍ଗ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରାଇଥିଲା ।

ଉତ୍କଳ ଅଧିକାର

ସୋମବଂଶୀ ଶାସକମାନଙ୍କର ଦୁର୍ବଳତା ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବଙ୍କୁ ଉତ୍କଳ ଆକ୍ରମଣ ପାଇଁ ପ୍ରେରଣା ଯୋଗାଇଥିଲା । *କୋର୍ଣ୍ଣି ତାମ୍ର ପଟ୍ଟାଭିଲେଖରେ* ନିମ୍ନରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି—

"ପୂର୍ବସ୍ୟାନ୍ଦିପୂର୍ବମୁତ୍କଳପତିମ୍
ରାଜ୍ୟ ନିଧାୟ ଚ୍ୟୁତମ୍
ପଶ୍ଚାତ୍ ପଶ୍ଚିମ ଦିକ୍ତଟେ ବିଘଟିତମ୍
ବେଙ୍ଗୀସମ୍ ପ୍ରତପୋଃ
ଲକ୍ଷ୍ମୀ ବନ୍ଦନମାଳିକାମିବ
ଜୟଶ୍ରୀତୋର୍ଣ୍ଣସ୍ତମ୍ଭଯୋ
ବନ୍ଦତିସ୍ମ ସଂବ୍ରଧ କୀର୍ତ୍ତିବିଭବୈଃ
ଶ୍ରୀଗଙ୍ଗଚୂଡ଼ାମଣି ।"

ଅର୍ଥାତ୍ –

"'ଗଙ୍ଗସାମ୍ରାଜ୍ୟର ମଣି ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ ପ୍ରଥମେ ପୂର୍ବଦିଗର ଉତ୍କଳର ଦୁର୍ବଳ ଶାସକଙ୍କୁ ଗାଦିଚ୍ୟୁତ କରିଥିଲେ । ଏହାପରେ ସେ ପଶ୍ଚିମ ଦିଗର ବେଙ୍ଗୀର ଶାସକଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯୁଦ୍ଧଯାତ୍ରା କରି ବିଜୟୀ ହୋଇଥିଲେ ।"

ବେଙ୍ଗୀ ଅଧିକାର

ପୂର୍ବୋକ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା ନିଶ୍ଚିତଭାବେ ସୂଚାଇଦିଏ ଯେ ଚୋଡ଼ଙ୍ଗଦେବ ଉତ୍କଳ ଏବଂ ବେଙ୍ଗୀ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯୁଦ୍ଧଯାତ୍ରା କରିଥିଲେ । ସେ ପ୍ରଥମେ ଉତ୍କଳର ରାଜାଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିଥିଲେ । ସନ୍ଧ୍ୟାକରନନ୍ଦୀଙ୍କ *'ରାମଚରିତ'*ରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ଉତ୍କଳର ରାଜା ଥିଲେ କର୍ଣ୍ଣଦେବ ବା କର୍ଣ୍ଣକେଶରୀ । ତାଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିବା ପରେ ଉତ୍କଳ ଗଙ୍ଗ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ସମ୍ମିଶ୍ରିତ ହୋଇଥିଲା । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ଏହା ୧୧୧୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସଂଘଟିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହାପରେ ସେ ବେଙ୍ଗୀ ଆକ୍ରମଣ କରି ଏହାକୁ ଗଙ୍ଗ ସାମ୍ରାଜ୍ୟଭୁକ୍ତ କରିଥିଲେ ।

ନିଜ ବିଜୟରେ ଉଲ୍ଲସିତ ହୋଇ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ ବଙ୍ଗ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରିଥିଲେ । ରାମପାଳଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ପାଳ ସାମ୍ରାଜ୍ୟକୁ ଦୁର୍ବଳ କରିଦେଇଥିଲା । ଏହାର ସୁଯୋଗ ନେଇ

ବଙ୍ଗର ପାଳମାନଙ୍କ ସହ ସମ୍ପର୍କ

ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ ଦଣ୍ଡକଭୁକ୍ତି ଅତିକ୍ରମ କରି ବଙ୍ଗ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ସେତେବେଳେ ବଙ୍ଗର ରାଜାଙ୍କ ବିଷୟରେ ସୂଚନା ମିଳି ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅଭିଲେଖରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ କୁମାରପାଳଙ୍କର ସୁଦକ୍ଷ ମନ୍ତ୍ରୀ ବୈଦ୍ୟଦେବ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣର ପ୍ରତିରୋଧ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ ତାହାକୁ ପ୍ରତିହତ କରି ପାଳ ରାଜଧାନୀ 'ଆରମ୍ୟ' ଅଧିକାର କରିଥିଲେ ।

ନାଗରୀ ପଟ୍ଟାଭିଲେଖରୁ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବଙ୍କ ବଙ୍ଗବିଜୟ ସମ୍ପର୍କରେ ଜଣାଯାଇଥାଏ । ଏହି ଅଭିଲେଖରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ 'ମନ୍ଦାରଗିରି'କୁ ବହୁ ଐତିହାସିକମାନେ ଗଡ଼ ମନ୍ଦାରନ୍ (ଅଧୁନା ଭିତରଗଡ଼ ରୂପେ ପରିଚିତ) ରୂପେ ଚିହ୍ନିତ କରିଥାନ୍ତି । ଏହା ଗଙ୍ଗାନଦୀଠାରୁ ପଚାଶ ମାଇଲ ଦୂର ଏବଂ ଆରମ୍ବାଗ୍‌ର ଆଠମାଇଲ ପଶ୍ଚିମରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହାର ରାଜଧାନୀ ଆରମ୍ୟକୁ ଆରମ୍ବାଗ୍ ସହିତ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇଅଛି, ଯାହା ବର୍ତ୍ତମାନର ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗର ହୁଗୁଳି ଜିଲ୍ଲାରେ ଅବସ୍ଥିତ । ବୋଧହୁଏ ସେନବଂଶର ଶାସକ ରାଢ଼ର ରାଜା ସାମନ୍ତସେନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ ପାଳରାଜ୍ୟ ଅଧିକାର କରିବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ସୁହମା ରାଜ୍ୟର ଶାସନ କର୍ତ୍ତା ରୂପେ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ ନିଯୁକ୍ତି ଦେଇଥିଲେ । ସାମନ୍ତସେନଙ୍କ ଦୌହିତ୍ର୍ୟ ବିଜୟସେନ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଙ୍କ ସହ ସୁସମ୍ପର୍କ ରକ୍ଷାକରିଥିଲେ ଏବଂ ରାଢ଼ଦେଶର ଶାସକ ରୂପେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ପ୍ରଭୂତ ରାଜ୍ୟଜୟ ଫଳରେ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବଙ୍କ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଉତ୍ତରରେ ଗଙ୍ଗାଠାରୁ ଦକ୍ଷିଣରେ ଗୋଦାବରୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତି ଲାଭ କରିଥିଲା ।

ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବଙ୍କ ଉପାଧି

ନିଜର କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ବହୁ ନାମରେ ସେ ନାମିତ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ନାମଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଅନନ୍ତବର୍ମନ, ଚାଲୁକ୍ୟଗଙ୍ଗ, ବୀରରାଜେନ୍ଦ୍ର ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗ, ବିକ୍ରମ ଗଙ୍ଗେଶ୍ୱର ଏବଂ ଗଙ୍ଗେଶ୍ୱରଦେବ ଭୂପ ଅନ୍ୟତମ । ରୋନାକି ଅଭିଲେଖରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ *'ମହାରାଜାଧିରାଜ'*, *'ତ୍ରିକଳିଙ୍ଗାଧିପତି'*, *'ଶ୍ରୀଗଙ୍ଗଚୂଡ଼ାମଣି'* ଆଦି ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଏହି ଶବ୍ଦାଡ଼ମ୍ବର ଥିବା ଉପାଧିମାନ ତାଙ୍କୁ ଗଙ୍ଗବଂଶର ଜଣେ ମହାନ ନରପତି ରୂପେ ସାବ୍ୟସ୍ତ କରିବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥାଏ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ରାଜନୈତିକ କାର୍ଯ୍ୟସ୍ଥଳୀ ପ୍ରତିଷ୍ଠା

ଯଦ୍ୟପି ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥିତ 'କଳିଙ୍ଗନଗର' ଥିଲା ଗଙ୍ଗ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ରାଜଧାନୀ, ତଥାପି ଶାସନର ସୁପରିଚାଳନା ପାଇଁ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ ବର୍ତ୍ତମାନର କଟକ ଜିଲ୍ଲାସ୍ଥିତ ବାରଙ୍ଗ ନିକଟସ୍ଥ 'ସାରଙ୍ଗଗଡ଼'କୁ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଦ୍ୱିତୀୟ ରାଜନୈତିକ କାର୍ଯ୍ୟସ୍ଥଳୀ ରୂପେ ବାଛିଥିଲେ । 'କଳିଙ୍ଗନଗର'କୁ ଐତିହାସିକମାନେ ଆନ୍ଧ୍ରପ୍ରଦେଶର ଶ୍ରୀକାକୁଲମ୍ ଜିଲ୍ଲାସ୍ଥିତ ବଂଶଧାରା ନଦୀକୂଳରେ ଥିବା ମୁଖଲିଙ୍ଗମ୍ ସହିତ ତୁଳନା କରିଥାନ୍ତି । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ସେ ଯାଜପୁର, ଅମରାବତୀ (କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ଛତିଆ ନିକଟସ୍ଥ), ଚୌଦ୍ୱାର ଏବଂ କଟକ ଆଦି ସ୍ଥାନରେ ଦୁର୍ଗମାନ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ କଟକରେ ରାଜଧାନୀ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ନ ଥିଲେ । କେବଳ ବଙ୍ଗ ଆଦି ସ୍ଥାନକୁ ସୈନ୍ୟପ୍ରେରଣ ପାଇଁ ସେ 'ସାରଙ୍ଗଗଡ଼କୁ' ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅନ୍ୟ ଏକ ରାଜନୈତିକ କାର୍ଯ୍ୟସ୍ଥଳୀ ରୂପେ ବାଛିଥିଲେ ।

ଦୃଢ଼ଶାସକ

ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବଙ୍କ ବିଶାଳ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଏକ ସୁଦୃଢ଼ ଶାସନ ଆବଶ୍ୟକ କରୁଥିଲା । ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ ଏହା ଦେବା ପାଇଁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ । ପ୍ରଥମେ ସେ ଜଣେ ଆକ୍ରମଣକାରୀ ରୂପେ ଓଡ଼ିଶାର ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରିଗଣିତ ହୋଇଥିଲେ । ନିଜକୁ *'ପରମମାହେଶ୍ୱର'* ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନାକରି ସୋମବଂଶୀ ସମୟରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିବା ଧାର୍ମିକ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ସେ କିଛିକାଳ ପାଇଁ ବାଧା ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରତି ଓଡ଼ିଶାର ଲୋକମାନଙ୍କର ପ୍ରବଳ ଅନୁରକ୍ତି ବିଷୟରେ ଅବଗତ ହୋଇ ସମୟକ୍ରମେ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ ନିଜକୁ *'ପରମବୈଷ୍ଣବ'* ରୂପେ ଅଭିଲେଖଗୁଡ଼ିକରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ସେ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ପ୍ରିୟଭାଜନ ହୋଇପାରିଲେ । ଏହା ତାଙ୍କର କୂଟନୈତିକ ପଦକ୍ଷେପ ଥିଲା । ବହୁ ଜନହିତକର କାର୍ଯ୍ୟକରି ସେ ଜଣେ ପ୍ରଜାନୁରଞ୍ଜକ ଶାସକରୂପେ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନକରିବା ପାଇଁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ ।

ସାହିତ୍ୟାନୁରାଗ

ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ ଥିଲେ ଜଣେ ସାହିତ୍ୟାନୁରାଗୀ ସମ୍ରାଟ । ତାଙ୍କର ଅଭିଲେଖଗୁଡ଼ିକରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ ସଂସ୍କୃତ, ତେଲୁଗୁ ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ସେ ବୈଦିକମନ୍ତ୍ର ସହିତ ସୁପରିଚିତ ଥିଲେ । ଲଳିତକଳା ଏବଂ କାବ୍ୟିକ ସୃଷ୍ଟିରେ ତାଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ରହିଥିଲା । ବିଜ୍ଞାନର ଆଦର ମଧ୍ୟ ସେ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସମୟରେ ସଦାନନ୍ଦ *'ଭାସ୍ୱତୀ'* ନାମକ ପୁସ୍ତକ ରଚନା କରିଥିଲେ ଏବଂ ଏହାଁ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ପିଣ୍ଡଗୁଡ଼ିକର ସ୍ଥିତି ଏବଂ ଚଳନ ସମ୍ପର୍କରେ ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରିବା ପାଇଁ ସକ୍ଷମ ଥିଲା ।

ଧାର୍ମିକ ସହନଶୀଳତା

ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ ତାଙ୍କର ଧାର୍ମିକ ସହନଶୀଳତା ପାଇଁ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଯଦ୍ୟପି ପ୍ରାଥମିକ ଅବସ୍ଥାରେ ସେ ମହେନ୍ଦ୍ର ପର୍ବତସ୍ଥିତ ଗୋକର୍ଣ୍ଣେଶ୍ୱର ଶିବଙ୍କର ଉପାସକ ଥିଲେ; ତଥାପି ଓଡ଼ିଶାର ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ପାଇଁ ସେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଉପାସନା କରିଥିଲେ । ସବୁଧର୍ମର ସମନ୍ୱୟ ଯେ ଜଗନ୍ନାଥ– ଏହା ତାଙ୍କ ସମୟଠାରୁ ହିଁ ବିଧିବଦ୍ଧଭାବରେ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଥିଲା । Dr. A.K. Panda ଯଥାର୍ଥରେ କହିଛନ୍ତି–

> "In the history of international religion and culture, Chodagangadeva opened a new horizon with the universal slogan of equality, fraternity, oneness and amity".

ଅର୍ଥାତ୍ –

> ''ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଧର୍ମ ଏବଂ ସଂସ୍କୃତିର ଇତିହାସରେ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ ସମାନତା, ଭ୍ରାତୃତ୍ୱ, ସଂହତି, ଐକ୍ୟ ଏବଂ ସଦ୍ଭାବର ସାର୍ବଜନୀନ ଧ୍ୱନି ଦେଇ ଏକ ନୂତନ ଦିଗନ୍ତ ଉନ୍ମୋଚିତ କରିଥିଲେ ।''

କଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା

ଜଣେ ନିର୍ମାତା ହିସାବରେ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ ଥିଲେ ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଜନଶ୍ରୁତିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ ପୁରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ନିର୍ମାଣ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ଏବଂ ତାହାକୁ ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ସମାପ୍ତ କରିଥିଲେ । ପୂର୍ବରୁ ସେ ନିର୍ମାଣ କରିଥିବା ଦୁର୍ଗଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ପର୍କରେ ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଅଛି । ଚନ୍ଦକା-ଖୋର୍ଦ୍ଧା ରାସ୍ତାରେ କାଣିଆଗଡ଼ ନିକଟସ୍ଥ ଡାଳୁଆଗ୍ରାମରେ ଗୋଟିଏ ସତୀ ସ୍ମୃତିସ୍ତମ୍ଭକୁ ଏବେ ମଧ୍ୟ ପୂଜା କରାଯାଉଅଛି । ଏହା ଚୁଡ଼ଙ୍ଗଦାରୀଆଣି (ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବଙ୍କ ରକ୍ଷିତା !) ନାମରେ ନାମିତ । ପୁରୀ ସହରର ଏକ ଅଂଶ ମଧ୍ୟ ଚୁଡ଼ଙ୍ଗସାହି ରୂପେ ପରିଚିତ । ୧୧୪୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କପରେ ତାଙ୍କ ରାଣୀ କସ୍ତୁରୀ କାମୋଦିନୀ ୧୧୫୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଟିକ୍କାଲିଠାରେ ଗୋଟିଏ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ ।

ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବଙ୍କର ଦୀର୍ଘ ସତୁରୀ ବର୍ଷର ଶାସନ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସରେ ଏକ ନୂତନ ଯୁଗ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ଅବଶ୍ୟ କାଳଚୁରୀ ଶାସକ ଦ୍ୱିତୀୟ ରତ୍ନଦେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରାଜିତ ହେବା ଫଳରେ ସେ ସମ୍ବଲପୁର-ସୋନପୁର-ବଲାଙ୍ଗୀର ଅଞ୍ଚଳକୁ କରାୟତ୍ତ କରିବାରେ ଅସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ । ତଥାପି ଆଗଙ୍ଗ-ଗୋଦାବରୀ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିକରି ଧାର୍ମିକ ସହନଶୀଳତା ଏବଂ ସ୍ଥାପତ୍ୟ ପାଇଁ ସେ ଚିରସ୍ମରଣୀୟ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି । ୧୧୪୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ଦୀର୍ଘଦିନ ଶାସନ କରି ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ ଗଙ୍ଗ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଭିତ୍ତିକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିଥିଲେ । ସେ ଥିଲେ ବାସ୍ତବବାଦୀ । ଶିବଙ୍କର ପରମଭକ୍ତ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ସେ ଓଡ଼ିଶାରେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମକୁ ଆଦରି ନେଇଥିଲେ । ପରିତ୍ୟକ୍ତ ହୋଇ ରହିଥିବା ପୁରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ନିର୍ମାଣ କାର୍ଯ୍ୟ ଏହାର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ନିଦର୍ଶନ । ଏକ ବଳିଷ୍ଠ ଶାସନ ପ୍ରଦାନ ପୂର୍ବକ କଳା, ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଏବଂ ସାହିତ୍ୟର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରି ସେ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସରେ ଚିରସ୍ମରଣୀୟ ହୋଇପାରିଛନ୍ତି ।

ଶେଷ ସମୟ

କାମାର୍ଣ୍ଣବ (୧୧୪୭-୧୧୫୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ)

ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବଙ୍କ ପରେ ତାଙ୍କର ପୁତ୍ର କାମାର୍ଣ୍ଣବ ଗଙ୍ଗବଂଶର ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ମାତା ଥିଲେ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ ପତ୍ନୀ କସ୍ତୁରୀକାମୋଦିନୀ । ଏକ ଦଶନ୍ଧି ଧରି ତାଙ୍କର ଶାସନ ମୁଖ୍ୟତଃ କାଳଚୁରୀମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧରେ ବିତିଥିଲା । ଏହାର ଏକମାତ୍ର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା ସମ୍ବଲପୁର-ସୋନପୁର-ବଲାଙ୍ଗୀର ଅଞ୍ଚଳ ଅଧିକାର କରିବା । ଅବଶ୍ୟ କାମର୍ଣ୍ଣବ ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସଫଳକାମୀ ହୋଇପାରି ନଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଶାସନ ସମୟରେ ଏକ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଘଟଣା ଘଟିଥିଲା । ତାହା ଥିଲା ତୁଳାଭରମ୍ ଉତ୍ସବ । ସେ ନିଜ ଓଜନର ସୁବର୍ଣ୍ଣ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଏବଂ ତାଙ୍କ ପାରିଷଦବର୍ଗମାନଙ୍କୁ ଦାନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଶାସନ ପ୍ରାୟତଃ ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା । ଚୌଦ୍ୱାରଠାରୁ ତାଙ୍କର ତାମ୍ର ଅଭିଲେଖ ମିଳିଅଛି ।

ରାଘବ (୧୧୫୬ - ୧୧୭୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ)

କାମାର୍ଣ୍ଣବଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ତାଙ୍କର କନିଷ୍ଠ ଭ୍ରାତା ରାଘବ ୧୧୫୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଗଙ୍ଗସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ସେ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବଙ୍କର ଅନ୍ୟଏକ ପୁତ୍ର ଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ମାତା ଥିଲେ ଇନ୍ଦ୍ରାଦେବୀ । ସେ ନିଜକୁ *'ଅନନ୍ତବର୍ମ ଦେବୀଦାସ ରଣରାଗ ରାଘବ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ'* ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ତାଙ୍କ ସମୟରେ ଭେଲାନାଡୁର କୁଲୋତ୍ତୁଙ୍ଗ ଦ୍ୱିତୀୟ ରାଜେନ୍ଦ୍ରଚୋଡ଼ କଳିଙ୍ଗ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ କିଛି ମାତ୍ରାରେ ସଫଳକାମୀ

ହୋଇଥିଲେ । ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିରର ସଗମୋହନରୁ ମିଳିଥିବା ତାଙ୍କର ଦୁଇଟି ଅଭିଲେଖ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ *'ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ'*ର ଅମର କବି ଜୟଦେବଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥାଏ । ତାଙ୍କ ଶାସନ ସମୟ କିଛି ମାତ୍ରାରେ ଶାନ୍ତବାତାବରଣର ପରିଚାୟକ ଥିଲା ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ରାଜରାଜ (୧୧୭୦-୧୧୯୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ)

ରାଘବ ଥିଲେ ଅପୁତ୍ରିକ । ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ତାଙ୍କର ବୈମାତୃକ ଭ୍ରାତା ଦ୍ୱିତୀୟ ରାଜରାଜ ଗଙ୍ଗବଂଶର ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ସେ ଥିଲେ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଏକ ରାଣୀ ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖାଙ୍କର ପୁତ୍ର । ତାଙ୍କ ସମୟରେ ଲୁପ୍ତହୋଇ ଆସୁଥିବା ଗଙ୍ଗବଂଶର ଗୌରବ ପୁନର୍ବାର ଫେରିଆସିଥିଲା । ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିବା ପରେ ପରେ ସେ କାମାର୍ଣ୍ଣବ ଏବଂ ରାଘବଙ୍କ ସମୟରେ ସୀମାଚଳମ୍‌ଠାରୁ ଗୋଦାବରୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହାତଛଡ଼ା ହୋଇଥିବା ରାଜ୍ୟ ପୁନର୍ବାର ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ଏହି ସମୟରେ ଭେଲାନଟୀ ଚୋଳ ଶାସକ ପୃଥିବୀଶ୍ୱର କଳିଙ୍ଗ ଆକ୍ରମଣ କରି ଶ୍ରୀକୁର୍ମମ୍ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିଜର ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିଥିଲେ । ବାଧହୋଇ ଦ୍ୱିତୀୟ ରାଜରାଜଦେବ ତାଙ୍କର ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଏକ କରଦରାଜା ରୂପେ ରହିଥିଲେ । କେତେକ ଐତିହାସିକ ବଙ୍ଗର ସେନବଂଶର ଶାସକ ଲକ୍ଷ୍ମଣସେନ ଉତ୍କଳ ଅଧିକାର କରିବାକଥା କହିଥାନ୍ତି । ମାତ୍ର ଅନ୍ୟ ଐତିହାସିକମାନେ ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରିଥାନ୍ତି; କାରଣ ଏହି କଥାକୁ ସାବ୍ୟସ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ଯଥେଷ୍ଟ ଉପାଦାନ ନାହିଁ । ଦ୍ୱିତୀୟ ରାଜରାଜଙ୍କ ଶାସନ ସମୟରେ କବି ଜୟଦେବ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ୧୧୯୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ରାଜରାଜଦେବ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥିଲେ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ (୧୧୯୦-୧୧୯୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ)

ଦ୍ୱିତୀୟ ରାଜରାଜଦେବ ଥିଲେ ଅପୁତ୍ରିକ । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ତାଙ୍କର ଭ୍ରାତା ଦ୍ୱିତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଶାସନ ସମୟ ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା । ତାଙ୍କ ସମୟରେ ବହୁ ଶୈବମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇଥିଲା । ତାଙ୍କର ଭଗ୍ନୀପତି ସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱରଦେବ ଭୁବନେଶ୍ୱରର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ମେଘେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ନିଆଳୀର ଶୋଭନେଶ୍ୱର ଶିବମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ସେ ବହୁ ଜନମଙ୍ଗଳ କାର୍ଯ୍ୟମାନ କରିଥିଲେ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ରାସ୍ତା ନିର୍ମାଣ, କୂପ ଏବଂ ପୁଷ୍କରିଣୀ ଖନନ, ସୁଉଚ୍ଚ ପ୍ରାଚୀର ଆଦିର ନିର୍ମାଣ ଅନ୍ୟତମ । ସେ ତାଙ୍କ ଦରବାରରେ ବହୁ ସାହିତ୍ୟିକ ଏବଂ କବିମାନଙ୍କୁ ସ୍ଥାନ ଦେଇଥିଲେ । ସେ ନିଜ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ ନିମିତ୍ତ ସଦାସର୍ବଦା ଚେଷ୍ଟିତ ଥିଲେ । ସେ ୧୧୯୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥିଲେ ।

ତୃତୀୟ ରାଜରାଜ (୧୧୯୮-୧୨୧୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ)

ତୃତୀୟ ରାଜରାଜ ନିଜ ପିତା ଦ୍ୱିତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶା ମାଟିରେ ଶୁଣାଯାଇଥିଲା ମୁସଲମାନ ଆକ୍ରମଣର ପଦଧ୍ୱନି । କାଜି ମିନ୍‌ହାଜ୍-ଉସ୍-ସିରାଜଙ୍କ *'ତବାକତ୍-ଇ-ନାସିରୀ'*ର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ବକ୍ତିୟାର ଖିଲଜୀ ମହମ୍ମଦ ଶେରାନ୍ ଏବଂ ଅହମ୍ମଦ ଶେରାନ୍‌ଙ୍କୁ ଲଖ୍‌ନୋର୍ (ବଙ୍ଗ) ଏବଂ ଯାଜ୍ ନଗର (ଯାଜପୁର) ଅଧିକାର କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ଏହି ଯୋଜନା କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୋଇପାରି ନଥିଲା । କାମରୂପ ଅଭିମୁଖେ ସୈନ୍ୟଚାଳନା କରିବାବେଳେ ବକ୍ତିୟାର୍ ଖିଲଜୀ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥିଲେ । ଏହାପରେ ଅବଶ୍ୟ ବଙ୍ଗର ମୁସଲମାନ ଶାସକମାନେ ବାରମ୍ବାର ଓଡ଼ିଶା ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ୧୨୧୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ତୃତୀୟ ରାଜରାଜଦେବ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥିଲେ ।

ତୃତୀୟ ଅନିୟଙ୍କଭୀମ ବା ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ (୧୨୧୧-୧୨୩୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ)

ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କ ଶାସନ ବାସ୍ତବିକ ଗଙ୍ଗବଂଶର ଇତିହାସରେ ଏକ ନୂତନ ଯୁଗର ସୂତ୍ରପାତ କରିଥିଲା । ନିଜ ପିତା ତୃତୀୟ ରାଜରାଜଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ୧୨୧୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ବହୁଭାବରେ ସୁଶୋଭିତ ଗଙ୍ଗବଂଶର ମୁକୁଟରେ ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କ ଶାସନ ଏକ ନୂତନ ପର ସଂଯୁକ୍ତ କରିଥିଲା । ତାଙ୍କ ସମୟରେ ଭୂଲୁଣ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା କାଳଚୁରୀମାନଙ୍କର ଗର୍ବ, ପରାଭବ ପାଇଥିଲେ ମୁସଲମାନ ଆକ୍ରମଣକାରୀମାନେ ଏବଂ ପ୍ରତିହତ ହୋଇଥିଲା କାକତୀୟମାନଙ୍କର ସମ୍ମାନ । ବୈବାହିକ ସମ୍ପର୍କ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଶାସନକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିଥିଲା ।

ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ ପରେ ପରେ ଧୂମକେତୁ ସଦୃଶ ଓଡ଼ିଶା ଉପରକୁ ମାଡ଼ି ଆସିଥିଲା ମୁସଲମାନ ଆକ୍ରମଣ । ବଙ୍ଗର ଶାସକ ଅଲିମର୍ଦ୍ଦନଙ୍କ

ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ଆକ୍ରମଣ ପ୍ରତିହତ

ପରେ ୧୨୧୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିବା ଗିୟାସୁଦ୍ଦିନ ଇଓ୍ୱାଜ୍‌ଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ବଙ୍ଗର ମୁସଲମାନ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ଓଡ଼ିଶା ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । *'ତବାକତ୍-ଇ-ନାସିରୀ'*ର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ବଙ୍ଗର ଖିଲଜୀ ଶାସକ ଗିୟାସୁଦ୍ଦିନ ଇଓ୍ୱାଜ୍ ଯାଜ୍‌ନଗର, କାମରୂପ, ତୀରହୁତ୍ ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ଥାନରୁ କର ଆଦାୟ କରୁଥିଲେ । ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଓଡ଼ିଶା ବଙ୍ଗ ମୁସଲମାନଶାସକଙ୍କ କବଳିତ ହୋଇଥିଲା । ଅବଶ୍ୟ ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉପାଦାନଦ୍ୱାରା ପରିପୁଷ୍ଟ ହୋଇପାରି ନଥାଏ । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଅବିଭକ୍ତ

କଟକ ଜିଲ୍ଲାର କୃଷ୍ଣପୁର ଗ୍ରାମରୁ ମିଳିଥିବା ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କ *ଚାଟେଶ୍ୱର ଅଭିଲେଖର* ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କ ବ୍ରାହ୍ମଣ ମନ୍ତ୍ରୀ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ହାତରେ ବଙ୍ଗର ମୁସଲମାନ ଶାସକ ପରାଜିତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ଅଭିଲେଖର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ—

> ''ମୁସଲମାନ ଶାସକଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ତାଙ୍କର (ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର) ବୀରତ୍ୱ କିପରି ଅବା ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇପାରିବ ? ସେ ନିଜ କର୍ଣ୍ଣପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଧନୁର ତୀରକୁ ଟାଣି ଛାଡ଼ିଦେଉଥିଲେ ଏବଂ ବହୁ ବଛାବଛା ମୁସଲମାନ ବୀର ରଣକ୍ଷେତ୍ରରେ ଟଳିପଡୁଥିଲେ । ଏହା (ଏହି ବୀରମାନଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ଦେହ) ସ୍ୱର୍ଗରେ ରହି ଦେଖୁଥିବା ଦେବତାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ଦିବ୍ୟଭୋଜିର ଆୟୋଜନ କରିବା ପାଇଁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲା ।''

ଅବଶ୍ୟ ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଅନୁମେୟ ଯେ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ହାତରେ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ପରାଜିତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ । ପୁନଶ୍ଚ, ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ମଧ୍ୟ ଇଓ୍ୱାଜ୍‌ଙ୍କୁ କର ପ୍ରଦାନ କରୁ ନଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ୧୨୧୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରୁ ୧୨୧୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ ଗିୟାସୁଦ୍ଦିନ୍ ଇଓ୍ୱାଜ୍‌ଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯୁଦ୍ଧ କରି ତାଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଓଡ଼ିଶାକୁ ମୁସଲମାନ ଆକ୍ରମଣ କବଳରୁ ରକ୍ଷା କରିଥିଲେ ।

ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ କାଳଚୁରୀମାନଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରି ସମ୍ବଲପୁର - ସୋନପୁର-ବଲାଙ୍ଗୀର ଅଞ୍ଚଳ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ଏହାଥିଲା ତାଙ୍କର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ କୃତୀ ।

ସମ୍ବଲପୁର-ସୋନପୁର-ବଲାଙ୍ଗୀର ଅଞ୍ଚଳ ଅଧିକାର

ଚାଟେଶ୍ୱର ଅଭିଲେଖର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରୀ ବିଷ୍ଣୁ ତୁମାନ୍ନର ରାଜାଙ୍କୁ ବିନ୍ଧ୍ୟ ପାର୍ବତ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳର ଭୀମା ନଦୀ କୂଳରେ ତଥା ସମୁଦ୍ର ଉପକୂଳରେ ପରାଜିତ କରିଥିଲେ । ଯଦିଚ N.N. Basu ଏବଂ M. Somasekhar Varma ତୁମାନ୍ନଙ୍କୁ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ସହିତ ତୁଳନା କରିଥାନ୍ତି, ମାତ୍ର ଅନ୍ୟମାନେ ଏହାକୁ ସହଜରେ ଗ୍ରହଣ କରି ନଥାନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ତୁମାନ୍ନ ଏକ ସ୍ଥାନର ନାମ; କାରଣ *''ତୁମାନ୍ନ-ପୃଥିବୀ-ପତେଃ''*ର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ''ତୁମାନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳର ସ୍ୱାମୀ ବା ପ୍ରଭୁ'' । ଏହି ତୁମାନ୍ନକୁ ପ୍ରାୟତଃ ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳ ରୂପେ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇଥାଏ; ଯେଉଁଠାରେ କାଳଚୁରୀମାନେ ବା ହଇହାୟମାନେ ଶାସନ କରୁଥିଲେ । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ, ଗଙ୍ଗ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦ ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କୁ ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳର କାଳଚୁରୀମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧକରି

ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବଙ୍କ ସମୟରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିବା ଗଙ୍ଗ-କାଳଚୁରୀ ସଂଘର୍ଷର ଯବନୀକା ପାତ କରିବା ପାଇଁ ବାଧ କରିଥିଲା । କାଳଚୁରୀମାନଙ୍କ ଉପରେ ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କ ବିଜୟ ସୋନପୁର-ବଲାଙ୍ଗୀର-ସମ୍ବଲପୁର ଅଞ୍ଚଳକୁ ଗଙ୍ଗ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ମିଶାଇବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲା । ଅଭିଲେଖରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ପ୍ରାୟତଃ ୧୨୨୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ବେଳକୁ 'ତୁମାନ' ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କ କବଳକୁ ଆସିଥିଲେ ।

ବୈବାହିକ ସମ୍ପର୍କ

ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ଥିଲେ ସୁଚତୁର ରାଜନୀତିଜ୍ଞ । ସେ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ଜାଣିଥିଲେ ଯେ କାଳଚୁରୀମାନଙ୍କ ସହିତ ବୈବାହିକ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରି ସେ ନିଜର ସ୍ଥିତିକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିବାପାଇଁ ସକ୍ଷମ ହୋଇପାରିବେ । ନଚେତ୍ ସେମାନେ ପରାଜୟର ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବାପାଇଁ ପୁନର୍ବାର ଗଙ୍ଗମାନଙ୍କ ଉପରେ ଆକ୍ରମଣ କରିବେ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ନିଜର କନ୍ୟା ଚନ୍ଦ୍ରୀକାକୁ କାଳଚୁରୀ ରାଜକୁମାର ପରମାଦ୍ରିଦେବଙ୍କ ସହିତ ବିବାହ ବନ୍ଧନରେ ଆବଦ୍ଧ କରିଥିଲେ । ଏହା ଗଙ୍ଗ ଏବଂ କାଳଚୁରୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରହିଥିବା ବିଭେଦର ପ୍ରାଚୀରକୁ ଦୂରେଇ ଦେଇଥିଲେ । ଗଙ୍ଗ-କାଳଚୁରୀଙ୍କର ସମ୍ମିଳିତ ଶକ୍ତି ଉତ୍ତର-ପୂର୍ବ ଭାରତରେ ଏକ ଅପ୍ରତିହତ ଏବଂ ଅପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦୀ ଶକ୍ତିରୂପେ ଦେଖାଦେଇଥିଲେ । ଏହି ସମ୍ମିଳିତ ଶକ୍ତି ମୁସଲମାନମାନଙ୍କୁ ସଠିକ ଜବାବ ଦେବାକୁ [illegible] ହୋଇଥିଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ପରମାଦ୍ରିଦେବ ତୁଘ୍ରିଲ୍-ତୁଘାନ ଖାଁଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରଥମ ନରସିଂହଦେବଙ୍କ ସହିତ ମିଶି ତୁମୁଳ ସଂଗ୍ରାମ କରିଥିଲେ । ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କ ଏହି ବୈବାହିକ ସମ୍ପର୍କ ଗଙ୍ଗ ସାମ୍ରାଜ୍ୟକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିଥିଲା ।

କାଞ୍ଚିପୁରମ୍ ଏବଂ ଶ୍ରୀରଙ୍ଗମ୍ ଆକ୍ରମଣ

ଚୋଳମାନଙ୍କ ଦୁର୍ବଳତାର ସୁଯୋଗନେଇ କାକତିୟ ରାଜା ଗଣପତି ଚୋଳ ରାଜ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ଗଣପତିଙ୍କ ଅଭିଲେଖରୁ ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ ଯେ ସେ ୱାରାଙ୍ଗଲ୍‌ର ପୂର୍ବ ଜିଲ୍ଲାଗୁଡ଼ିକ ତଥା କଳିଙ୍ଗ ଉପରେ ନିଜର ଅଧିକାର ସାବ୍ୟସ୍ତ କରିଥିଲେ । ଏହି ପ୍ରକାର ରାଜନୈତିକ ସ୍ଥିତି ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କୁ ଚୋଳ ରାଜନୀତିରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରିବା ପାଇଁ ବାଧ କରିଥିଲା । ସେ ନିଜର ବିଶାଳ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ସହିତ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଅଭିଯାନରେ ନିର୍ଗତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ କାଞ୍ଚିପୁରମ୍ ତଥା ଶ୍ରୀରଙ୍ଗମ୍ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ଏହି ଘଟଣା କାଞ୍ଚିପୁରମ୍‌ସ୍ଥିତ *ଅଲ୍ଲାଳନାଥ ମନ୍ଦିର ଅଭିଲେଖ*ରୁ ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ । ଏହି ଅଭିଲେଖର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କ ରାଣୀ ସୋମଲାଦେବୀ ମହାଦେବୀ ଏହି ମନ୍ଦିରକୁ ଏକ ଅପୂର୍ବ ଉପହାର ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କ ଏହି ରାଜ୍ୟଜୟ ଫଳରେ

ଗଙ୍ଗସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଗୋଦାବରୀ ନଦୀ ଅତିକ୍ରମକରି କୃଷ୍ଣାନଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବର୍ଦ୍ଧିତ ହୋଇଥିଲା । ୧୨୩୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଏହି ଘଟଣା ସଂଘଟିତ ହୋଇଥିଲା ।

ରାଜଧାନୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ

ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱରେ ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରମୁଖ ଘଟଣା ଥିଲା ରାଜଧାନୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ । *ଅଲ୍ଲାଳନାଥ ମନ୍ଦିରଅଭିଲେଖ*ର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ କଳିଙ୍ଗ ନଗରରୁ ଅଭିନବ ବାରାଣାସୀ କଟକ (କଟକ)କୁ ରାଜଧାନୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ମହାନଦୀକୁ ଗଙ୍ଗା ସହିତ ଏବଂ ଗଙ୍ଗାନଦୀ କୂଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ବାରାଣାସୀକୁ ମହାନଦୀ କୂଳରେ ଥିବା କଟକ ସହିତ ତୁଳନା କରାଯାଇଥାଏ । ପୂର୍ବରୁ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବ ସାରଙ୍ଗଗଡ଼କୁ ଗଙ୍ଗସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅନ୍ୟ ଏକ ଶାସନ କେନ୍ଦ୍ର ରୂପେ ବାଛି ନେଇଥିଲେ । ମାତ୍ର ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ରାଜଧାନୀକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ସେ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ୧୨୩୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପୂର୍ବରୁ ସମାପ୍ତ କରିଥିଲେ । ସେହି *ଅଲ୍ଲାଳନାଥ ମନ୍ଦିର ଅଭିଲେଖ*ରୁ ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ ଯେ ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ତାଙ୍କର ବିଶାଳ ସାମ୍ରାଜ୍ୟକୁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ବା ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଚରଣରେ ସମର୍ପଣ କରି ନିଜକୁ ତାଙ୍କର ରାଉତ (ପ୍ରତିନିଧି) ଭାବି ଶାସନ କାର୍ଯ୍ୟ ପରିଚାଳନା କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସମୟରୁ କଟକ ଓଡ଼ିଶାରେ ରାଜନୈତିକ ଏବଂ ସାଂସ୍କୃତିକ ପ୍ରାଣକେନ୍ଦ୍ର ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ଏହା ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାର ସାଂସ୍କୃତିକ ସମନ୍ୱୟ ଦିଗରେ ପ୍ରମୁଖ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲା ।

ନିର୍ମାତା ଭାବରେ ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ

ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ଥିଲେ ଜଣେ ବିଖ୍ୟାତ ନିର୍ମାତା । *ମାଦଳାପାଞ୍ଜି*ର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ସେ ପୁରୀର ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉପାଦାନକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ଜଣାଯାଇଥାଏ ଯେ ପୁରୀର ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ନିର୍ମାଣ କାର୍ଯ୍ୟ ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ଦ୍ୱିତୀୟ ଯଯାତି କେଶରୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବଙ୍କ ସମୟରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ବାକିଥିବା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମାପ୍ତ କରାଯାଇଥିଲା । ସେହି ସମୟରେ ତାଙ୍କର ମନ୍ତ୍ରୀ ବିଷ୍ଣୁ କଟକ ଏବଂ କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା ମଝିରେ ଥିବା କିଶେନପୁରଠାରେ ଚାଟେଶ୍ୱର ଶିବମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ଅବସ୍ଥିତ ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିରର ପୂର୍ବଦ୍ୱାରର ଅନତି ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ ଡାକ୍ରା ଭୀମେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ବା ବିଭିଶଣେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ଏହି ସମୟରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିରର ଦକ୍ଷିଣରେ ଅନନ୍ତେଶ୍ୱର ନାମକ ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟ ଏହି ସମୟର ଏକ କୃତୀ । ଏହା ମଧ୍ୟରେ ବଳଭଦ୍ର, ସୁଭଦ୍ରା ଏବଂ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ମୁଗୁନିପଥରର ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । Dr. A.K. Panda

ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିଥାନ୍ତି ଯେ ଏହି ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଥମେ ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିର ହତାରେ ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ସେ ସମଗ୍ର ସାମ୍ରାଜ୍ୟକୁ ପୁରୀର ଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସମର୍ପଣ କରିଥିଲେ । ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କ କନ୍ୟା ଚନ୍ଦ୍ରିକାଦେବୀ ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ଅନନ୍ତବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ ।

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ :

ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା

ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ପରମ ଉପାସକ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଶୈବ ଏବଂ ଶାକ୍ତଧର୍ମ ପ୍ରତି ପ୍ରବଳ ସମ୍ମାନ ରହିଥିଲା । ଦ୍ରାକ୍ଷାରାମ ଅଭିଲେଖ ତାଙ୍କୁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ, ରୁଦ୍ର ଏବଂ ଦୁର୍ଗାଙ୍କର ପ୍ରତିନିଧି ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥାଏ । ନାଗରୀ ତାମ୍ରପଟ୍ଟାଭିଲେଖର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ସେ ହୀରଣ୍ୟଗର୍ଭ ମହାଦାନ ଏବଂ ତୁଳାପୁରୁଷ ମହାଦାନ ସମ୍ପନ୍ନ କରାଇଥିଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ବହୁ ଜମି ପ୍ରଦାନ କରିଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳିଥାଏ । ଅତଏବ ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ଯେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ପ୍ରଧାନ ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ଥିଲେ, ଏକଥା ନିଃସନ୍ଦେହରେ କୁହାଯାଇପାରେ । ଏହି ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଶୈବ, ଶାକ୍ତ ଏବଂ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମର ସମନ୍ୱୟ ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ବାରି ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା ।

ପ୍ରଜାବତ୍ସଳ ଶାସକ

ଜଣେ ପ୍ରଜାବତ୍ସଳ ରାଜା ରୂପେ ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ବହୁ ପ୍ରଜାମଙ୍ଗଳ କାର୍ଯ୍ୟମାନ ସମ୍ପାଦନ କରିଥିଲେ । *ଚାଟେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ଅଭିଲେଖରୁ* ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ ଯେ ସେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ମଙ୍ଗଳ ପାଇଁ ରାସ୍ତା ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ବହୁ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ସେ ନିଜର ରାଜସ୍ୱ ମନ୍ତ୍ରୀ ଏବଂ ସଚିବ ଦାମୋଦର ବଡ଼ପଣ୍ଡା ଏବଂ ଇଶାଣ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ସହାୟତାରେ ରାଜ୍ୟରେ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରାଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସମୟରେ ରାଜ୍ୟରେ ଆଦାୟ କରାଯାଇଥିବା ରାଜସ୍ୱର ପରିମାଣ ଥିଲା ଚାରିକୋଟି ଚେୟାଳିଶ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା । ଏହିପରି ଭାବରେ ଆଦାୟ କରାଯାଇଥିବା ରାଜସ୍ୱ ଯେ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ପ୍ରଜାମଙ୍ଗଳ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବିନିଯୋଗ କରାଯାଉଥିଲା, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ ।

ଐତିହାସିକ ସ୍ଥାନ ସଂରକ୍ଷଣ

ପ୍ରଥମ ଥର ପାଇଁ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସରେ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ଐତିହାସିକ ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକର ସଂରକ୍ଷଣ ଦିଗରେ ପଦକ୍ଷେପ ନେଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର *ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିର ଅଭିଲେଖରୁ* ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ ଯେ ସେ ଜଣେ କୁମ୍ଭାରକୁ ପ୍ରତି ବାରବର୍ଷରେ ଏହାର ମଣ୍ଡପ ଛାତଗୁଡ଼ିକ ମରାମତି କରିବା ପାଇଁ ପାଞ୍ଚ ବାଟୀକା (ବାଟୀ) ଜମି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଠିକ୍ ସେହିପରି

ପ୍ରତ୍ୟେକ ବର୍ଷ ମନ୍ଦିରରେ ଚୂନ ପ୍ରଲେପନ ପାଇଁ ସେ ଜଣେ ଚୂର୍ଣ୍ଣକାରକୁ ଦୁଇବାଟୀ ଜମି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ପୁନଶ୍ଚ ମନ୍ଦିରକୁ ଦିନକୁ ତିନିଥର ପାଇଁ ଝାଡୁ କରିବାକୁ ସେ ଜଣେ ଝାଡୁଦାରକୁ ଏକବାଟି ଜମି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।

ବିଦ୍ୱାନମାନଙ୍କର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା

ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ଥିଲେ ବିଦ୍ୱାନମାନଙ୍କର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ । ସେ ଜ୍ଞାନୀ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ଜମି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ସେହି ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଥିଲେ ବେଦ, ପୁରାଣ ଏବଂ ବ୍ୟାକରଣରେ ପଟୁ । ସେହି ସମୟରେ ମଠଗୁଡ଼ିକ ଥିଲେ ଶିକ୍ଷା, ଧର୍ମ ଏବଂ ସଂସ୍କୃତିର ପୀଠସ୍ଥଳି । *ନାଗରୀ ଅଭିଲେଖରୁ* ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ ଯେ ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ନିଜ ରାଜ୍ୟକୁ ଧର୍ମ ଏବଂ ନୀତିଶାସ୍ତ୍ର ଅନୁସାରେ ପରିଚାଳନା କରୁଥିଲେ ।

୧୨୩୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥିଲେ । ଜଣେ ବିଖ୍ୟାତ ଯୋଦ୍ଧା, ଶାସକ, କୂଟନୀତିଜ୍ଞ, ଧାର୍ମୀକ ଏବଂ ଜ୍ଞାନୀ-ଗୁଣୀମାନଙ୍କର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ହିସାବରେ ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସରେ ଏକ ଅଲିଭା ସ୍ୱାକ୍ଷର ଛାଡ଼ିଯାଇଛନ୍ତି ।

ପ୍ରଥମ ନରସିଂହଦେବ (୧୨୩୮-୧୨୬୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ)

ପ୍ରଥମ ନରସିଂହଦେବଙ୍କ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ ସହିତ ଗଙ୍ଗ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଉନ୍ନତିର ଚରମ ସୋପାନରେ ଉପନୀତ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କର ଦୀର୍ଘ ଛବିଶ ବର୍ଷର ଶାସନ ମଧ୍ୟରେ ଗଙ୍ଗଶାସନର ସମସ୍ତ ବିଭାବ ପରିପୁଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କର ଆକ୍ରମଣାତ୍ମକ ଯୁଦ୍ଧନୀତି ଫଳରେ ବଙ୍ଗର ମୁସଲମାନ ଶାସକମାନେ ଭୟଭୀତ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲେ । ପ୍ରଥମ ଥର ପାଇଁ ଏକ ବିଶାଳ ଗଜବାହିନୀର ଅଧିକାରୀ ହୋଇ ପ୍ରଥମ ନରସିଂହଦେବ 'ଗଜପତି' ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କପରେ ଗଙ୍ଗବଂଶର ଅନ୍ୟ ନରପତିମାନେ କ୍ୱଚିତ୍ ଏବଂ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀ ନରପତିମାନେ ସମସ୍ତେ ଏହି 'ଗଜପତି' ଉପାଧି ଧାରଣ କରିଥିଲେ । କୋଣାର୍କରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ମନ୍ଦିରର ନିର୍ମାଣ ଥିଲା ତାଙ୍କର ଅମ୍ଳାନ କୀର୍ତ୍ତି । ସେ ଲାଙ୍ଗୁଳା ନରସିଂହଦେବ ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଥିଲେ; କାରଣ ସେ ଚାଲିଲାବେଳେ ତାଙ୍କର ରାଜକୀୟ ପୋଷାକ ଭୂମି ସ୍ପର୍ଶ କରୁଥିଲା ।

ବଙ୍ଗ ଆକ୍ରମଣ

୧୨୩୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିବା ପରେ ପରେ ନରସିଂହଦେବ ବଙ୍ଗ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯୁଦ୍ଧଯାତ୍ରା କରିଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ବଙ୍ଗର ଶାସକ ଥିଲେ ତୁଘ୍ରିଲ ତୁଘାନ ଖାଁ (୧୨୩୩-୧୨୪୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ) । ନିଜର ଭିଣୋଇ ପରମାଦ୍ରିଦେବଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରଥମ ନରସିଂହଦେବ ୧୨୪୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ବଙ୍ଗ ଉପରେ ଆକ୍ରମଣ କରିଦେଲେ । ପଥ ମଧ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଆ

ସୈନ୍ୟମାନେ ଗଙ୍ଗାନଦୀର ପୂର୍ବରେ ଥିବା ବହୁ ସ୍ୱାଧୀନ ହିନ୍ଦୁରାଜାମାନଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରି ଉତ୍ତର ରାଢ଼ ଆଡ଼କୁ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ । ଏହାର ଆଭାସ ପାଇ ତୁଘ୍ରିଲ ତୁଘାନ ଖାଁ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଲେ ଏବଂ ସମସ୍ତ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କୁ ଜିହାଦ୍ (ପବିତ୍ର ଯୁଦ୍ଧ) ପାଇଁ ଆହ୍ୱାନ ଦେଇଥିଲେ ।

କାଜି ମିନ୍‌ହାଜ୍-ଉସ୍-ସିରାଜ ତାଙ୍କର ପୁସ୍ତକ *'ତବାକତ୍-ଇ-ନାସିରୀ'*ରେ ୧୨୪୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ହୋଇଥିବା ଏହି ଯୁଦ୍ଧ ସମ୍ପର୍କରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ

କଟାସିନ୍ ଯୁଦ୍ଧ

ତୁଘ୍ରିଲ ତୁଘାନ ଖାଁ ଓଡ଼ିଶା ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ଉପରେ ଏକ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ପ୍ରତ୍ୟାକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ବଙ୍ଗର ମୁସଲମାନ ସୈନିକମାନେ କିଛି ମାତ୍ରାରେ ସଫଳତା ଲାଭ କରିଥିଲେ । ସେମାନେ ନରସିଂହଦେବଙ୍କର ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶା ସୀମାକୁ ଫେରିବା ପାଇଁ ବାଧ କରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ସୈନିକମାନେ ତାଙ୍କର ପ୍ରାନ୍ତୀୟ ଦୁର୍ଗ କଟାସିନ୍ (ମିଦନାପୁରରେ ଥିବା କଣ୍ଟେଇ)ରେ ଆଶ୍ରୟ ନେଇଥିଲେ । ଏହି ଦୁର୍ଗ ଘଞ୍ଚ ଜଙ୍ଗଲ ଏବଂ ବେତବୁଦା ଦ୍ୱାରା ଆଚ୍ଛାଦିତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଓଡ଼ିଶା ସୈନିକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ରଣକୌଶଳ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ନିମିତ୍ତ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲା । *'ତବାକତ୍-ଇ-ନାସିରୀ'*ର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ—

> "ଜିଲ୍‌କାଦ ୬୪୨ର ଷଷ୍ଠ ଦିବସରେ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୯ ଏପ୍ରିଲ ୧୨୪୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଶନିବାର ଦିନ ତୁର୍କମାନେ କଟାସିନ୍ ଦୁର୍ଗ ଉପରେ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ସେମାନେ ପ୍ରବଳ ଯୁଦ୍ଧପରେ ଦୁଇଟି ଗହୀରା ନାଳ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ ଏବଂ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିବା ପାଇଁ ବାଧ କରିଥିଲେ । ହିନ୍ଦୁମାନେ କିଛି ହାତୀ ଛାଡ଼ିଦେଇ ଫେରି ଆସିଥିଲେ । ଯେହେତୁ ଏହା ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଭୋଜନର ସମୟ ଥିଲା, ତୁଘ୍ରିଲ ତୁଘାନ ଖାଁ ତାଙ୍କ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଯୁଦ୍ଧରୁ କ୍ଷାନ୍ତ ହୋଇ ଖାଇବା ପାଇଁ ଡାକିଥିଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ ହାତୀମାନଙ୍କ ସହିତ ନ ଲାଗି ସେମାନଙ୍କୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ନାଳର ଅପର ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଛାଡ଼ି ଆସିବା ପାଇଁ କହିଥିଲେ । ମୁସଲମାନ ସୈନିକମାନେ ଖାଇବାରେ ବ୍ୟସ୍ତ ରହିଥିଲେ । ଏତିକିବେଳେ ଦଳେ ଓଡ଼ିଆ ସୈନିକମାନେ ଦୁର୍ଗ ଦିଗରୁ ଗତି କରି ଛାଡ଼ିଯାଇଥିବା ହାତୀକୁ ନେବାପାଇଁ ଲାଗିଥିଲେ । ଅନ୍ୟ ଦିଗରୁ ଦୁଇଶତ ପଦାତିକ ସୈନ୍ୟ ଏବଂ ପଚାଶ ଜଣ ଶବର ବେତବଣ ଉହାଡ଼ରୁ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରି ମୁସଲମାନ ସୈନିକମାନଙ୍କ ଉପରେ ଅତର୍କିତ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ତୁଘ୍ରିଲ ତୁଘାନ ଖାଁଙ୍କର ସମସ୍ତ ସୈନ୍ୟମାନେ ଭୟଭୀତ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ଆଗରେ ତୁର୍କ ସୈନ୍ୟମାନେ ତିଷ୍ଠିପାରି ନଥିଲେ । ଏପରିକି କଟାସିନ୍ ଦୁର୍ଗର ସତୁରୀ ମାଇଲ ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମରେ ଥିବା ତୁର୍କମାନଙ୍କର ଦୁର୍ଗ ଲଖ୍‌ନୋର୍‌ର ପତନ ଘଟିଥିଲା । .... ମୁସଲମାନମାନେ ପରାଜିତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ବହୁ ସଂଖ୍ୟକ ପବିତ୍ର ଯୋଦ୍ଧା ଶହୀଦ ହୋଇଥିଲେ" ।

ତୁଘ୍ରିଲ ତୁଘାନ ଖାଁ ଲକ୍ଷ୍ନୌତି ଆଡ଼କୁ ପଳାୟନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ରାଢ଼ ଉପରେ ତାଙ୍କ ରାଜୁତିର ଅବସାନ ଘଟିଥିଲା ।

ପ୍ରଥମ ନରସିଂହଦେବଙ୍କର ଏହି ବିଜୟ ଥିଲା ଅତୁଳନୀୟ । *ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିର ଅଭିଲେଖ*ରେ ଏହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ନିମ୍ନରୂପେ ଦେଖାଯାଇଥାଏ—

> *"ଯଦ୍‌ବଂଶେ ବୈଜୟନ୍ତୀ ପଟୈଭ ସୁଭଟୋଅନଙ୍ଗଭୀମ ପ୍ରଭବଃ ।*
> *ପ୍ରଧ୍ୱସ୍ତ-ରତି-ରାଜ-ବ୍ରଜ-ଯୁବତୀ ଯାନୋଦ୍‌ଗୀତା ଗମ୍ଭୀରାଃଶରାଃ ।*
> *ଆସୀଦ-ଅଶୀଭିଲଖରେର୍-ଅଧିକତର-ତରଣ-ତିତର୍-ଗର୍ଭୁରଗର୍ଭ ସ୍ତୋତେ ।*
> *ସ୍ୱାନ୍ତ-ପ୍ରସର୍‌ପଦ୍··ଯବମ୍-ଅପି ଯବନମ୍ ସମ୍‌ଗରେ ସନ୍‌ଜହାର ।"*

ଏହି ଶ୍ଳୋକକୁ ଅନୁବାଦ କରି ପରମାନନ୍ଦ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଲେଖିଛନ୍ତି—

> "ତାଙ୍କ (ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗଦେବଙ୍କ) ବଂଶରେ ଏକ ଧ୍ୱଜ ସ୍ୱରୂପ ରହିଥିଲେ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ଯେ ଥିଲେ ପ୍ରବଳ ପରାକ୍ରମୀ ଏବଂ ସେ ତାଙ୍କ ଦ୍ରୁତଗାମୀ ଅଶ୍ୱମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଗର୍ବୀତ ଥିଲେ ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଗତି ସର୍ପମାନଙ୍କର ଶତ୍ରୁ ଗରୁଡ଼ଠାରୁ ମଧ୍ୟ ଅଧିକ ଥିଲା । (ସେହି ବଂଶର) ପ୍ରଥମ ନରସିଂହଦେବ ଯବନମାନଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରି ଯୁଦ୍ଧର ପରିସମାପ୍ତି ଘଟାଇଥିଲେ ଏବଂ ସୀମା ଅତିକ୍ରମ କରି ଯବନମାନଙ୍କର ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲେ ।"

ଯବନମାନଙ୍କ ଉପରେ ବିଜୟ

ନରସିଂହଦେବ ଏବଂ ତୁଗ୍ରିଲ୍ ତୁଘାନ୍ ଖାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ହୋଇଥିବା ଯୁଦ୍ଧ ସମ୍ପର୍କିତ ମିନ୍‌ହାଜ୍‌ଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା *ଅନନ୍ତ-ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିର ଅଭିଲେଖ*ଦ୍ୱାରା ସମର୍ଥିତ ହୋଇଥାଏ । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଥାଏ ଯେ ନରସିଂହଦେବ ବଙ୍ଗ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯୁଦ୍ଧ ଅଭିଯାନ କରିଥିଲେ । ସେ ତୁଗ୍ରିଲ ତୁଘାନ ଖାଁଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରି ରାଢ଼ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ ।

*କେନ୍ଦୁପାଟଣା ତାମ୍ରପଟ୍ଟାଭିଲେଖ*ରୁ ମଧ୍ୟ ମୁସଲମାନଙ୍କ ଉପରେ ନରସିଂହଦେବ ବିଜୟ ପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇଥିବା କଥା ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ । ଦ୍ୱିତୀୟ ନରସିଂହଦେବଙ୍କ ଏହି *କେନ୍ଦୁପାଟଣା ଅଭିଲେଖ*ରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଅଛି—

> ''ରାଢ଼ ଏବଂ ବରେନ୍ଦ୍ରର କ୍ରନ୍ଦନରତା ଯବନୀମାନଙ୍କର ଆଖି ଲୁହରେ ଧୋଇହୋଇଯାଉଥିବା କଜ୍ଜଳରେ ଗଙ୍ଗାର ଧଳା ଜଳରାଶି କଳା ପାଲଟିଯାଇଥିଲା । ଏହି ନଦୀ ମଧ୍ୟ ନରସିଂହଦେବଙ୍କ ବିଜୟରେ ସ୍ତବ୍ଧ ହୋଇ ତରଙ୍ଗଶୂନ୍ୟ ହୋଇଯାଇଥିଲା ଏବଂ କୃଷ୍ଣ-ଜଳରାଶିପୂର୍ଣ୍ଣ ଯମୁନା ନଦୀରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା ।''

ପ୍ରଥମ ନରସିଂହଦେବ କେବଳ ରାଢ଼ ଅଧିକାର କରି ଯୁଦ୍ଧାଭିଯାନରୁ କ୍ଷାନ୍ତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ଲକ୍ଷ୍ମୌତି ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥିଲା ।

ଲକ୍ଷ୍ମୌତି ଅଭିଯାନ

ଯଥା— ରାଢ଼ ଏବଂ ବରେନ୍ଦ୍ର ଯାହା ନଦୀର ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା । ଲଖ୍‌ନୋର ଥିଲା ରାଢ଼ର ସଦର ମହକୁମା ଏବଂ ଦିଓକୋଟ ଥିଲା ବରେନ୍ଦ୍ରର ପ୍ରଶାସନିକ କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳ । ରାଢ଼ ଅଧିକାର କରିବା ପରେ ନରସିଂହଦେବ ବରେନ୍ଦ୍ର ଅଭିମୁଖେ ତାଙ୍କର ସୈନ୍ୟ ଚାଳନା କରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ସୈନ୍ୟମାନେ ବଙ୍ଗର ମୁସଲମାନ ରାଜ୍ୟକୁ ଧ୍ୱସ୍ତ ବିଧ୍ୱସ୍ତ କରିଥିଲେ ଏବଂ ମୁସଲମାନ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ଭୀତି ସଞ୍ଚାର କରିଥିଲେ । ବାଧହୋଇ ତୁଗ୍ରିଲ ତୁଘାନ ଖାଁ ଦିଲ୍ଲୀର ସୁଲତାନ ଆଲାଉଦ୍ଦିନ ଶାହଙ୍କୁ ନିଜର ରକ୍ଷାପାଇଁ ଆବେଦନ କରିଥିଲେ । ସେ ଅଯୋଧ୍ୟାର ଶାସକ କମରୁଦ୍ଦିନ୍ ତାମୁର୍ ଖାଁଙ୍କୁ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ ତୁଗ୍ରିଲ୍‌ଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ । ବଙ୍ଗରେ ପହଞ୍ଚିବାପରେ ତୁଗ୍ରିଲ ଏବଂ ତାମୁର୍‌ଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଖାଯାଇଥିଲା ଏବଂ ତୁଗ୍ରିଲ ଖାଁଙ୍କୁ ବଙ୍ଗ ଛାଡ଼ିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ୧୨୪୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ନିଜର ମୃତ୍ୟୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାମୁର ଖାଁ ବଙ୍ଗର ଶାସକ ରୂପେ ଅବସ୍ଥାପିତ ଥିଲେ ।

ଦିଲ୍ଲୀର ଅନ୍ୟତମ ବଳିଷ୍ଠ ସୁଲତାନ୍ ବଲବନ୍ ଲକ୍ଷ୍ମୌତିର ଶାସକ ରୂପେ ଇକ୍ତିୟାର୍ ଉଦ୍ଦିନ୍ ୟୁଜ୍‌ବେକ୍‌ଙ୍କୁ ନିଯୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ପୁନର୍ବାର ପ୍ରଥମ ନରସିଂହଦେବ ବଙ୍ଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସୈନ୍ୟ ଚାଳନା କରିଥିଲେ । ମିନ୍‌ହାଜ୍‌ଙ୍କ *ତବାକତ୍-ଇ-ନାସିରୀ*ର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ୟୁଜ୍‌ବେକ ଏବଂ ନରସିଂହଦେବଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ୧୨୪୭ରୁ ୧୨୫୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଭିତରେ ଚାରିଗୋଟି ଯୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା । ପୁନର୍ବାର ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ସେନାପତି ଥିଲେ ପରମାଦ୍ରିଦେବ । ମିନ୍‌ହାଜ୍ ତାଙ୍କୁ *ସବନ୍ତର୍* ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରଥମ ଦୁଇଟି ଯୁଦ୍ଧରେ ୟୁଜ୍‌ବେକ୍ ବିଜୟ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ତୃତୀୟ ଯୁଦ୍ଧରେ ସେ ଓଡ଼ିଶାର ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ହାତରେ ପରାଜିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ଦିଲ୍ଲୀରୁ ତୁରନ୍ତ ସାହାଯ୍ୟ ମାଗି ପଠାଇଥିଲେ । ଇତି ମଧ୍ୟରେ ସେ ଉମୁର୍‌ଦୁନ୍ ଆଡ଼କୁ ପ୍ରଧାବିତ ହୋଇଥିଲେ । ମିନ୍‌ହାଜ୍‌ଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଜଣାଯାଇଥାଏ—

> ''.... ମାଲିକ୍ ୟୁଜ୍‌ବେକ୍ ଦିଲ୍ଲୀରୁ ସାହାଯ୍ୟ ମାଗି ପଠାଇଲେ ଏବଂ ଏହାପରେ ଲକ୍ଷ୍ମୌତିରୁ ଉମୁର୍‌ଦୁନ୍ ଆଡ଼କୁ ନିଜର ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କ ସହିତ ଅଗ୍ରଗାମୀ ହୋଇଥିଲେ । ହଠାତ୍ ସେ ରାୟ (ନରସିଂହଦେବ)ଙ୍କ ରାଜଧାନୀରେ ପହଞ୍ଚିଲେ (ସେହି ନଗରକୁ ସେମାନେ ଉମର୍‌ଦ୍ଦୁନ୍ କହୁଥିଲେ) । ମାଲିକ୍ ୟୁଜବେକ୍‌ଙ୍କ ହସ୍ତରେ ପରାଜିତ ହୋଇଥିଲେ ରାୟ ଏବଂ ପଳାୟନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପରିବାରର ସଦସ୍ୟ, ତାଙ୍କ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଅନୁସରଣକାରୀମାନେ ଏବଂ ତାଙ୍କର ସମ୍ପଦ ତଥା ହସ୍ତୀମାନ ମୁସଲମାନ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କର କରାୟତ୍ତ ହୋଇଥିଲା ।''

ଅବଶ୍ୟ ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନା କିଛିମାତ୍ରାରେ ଅତିରଞ୍ଜିତ ହୋଇଅଛି । ଓଡ଼ିଶାର ଏହି ରାୟ ଯେ ପ୍ରଥମ ନରସିଂହଦେବ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ଉମର୍‌ଦୁନ୍‌କୁ ମନ୍ଦାରନ୍ ଅଥବା ଅମ୍ରକଣ୍ଟକ ଅଥବା ଅମର୍ଦ୍ଦା ରୂପେ ବିଭିନ୍ନ ଭାବରେ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇଥାଏ । ମାତ୍ର ଉମର୍‌ଦୁନ୍‌କୁ ମୟୁରଭଞ୍ଜର ଅମର୍ଦ୍ଦା ସହିତ ଚିହ୍ନିତ କରିବା ଯୁକ୍ତିସଙ୍ଗତ । ଯେହେତୁ ମୁସଲମାନ ସୈନ୍ୟମାନେ ଯାଜନଗର (ଯାଜପୁର) ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ; ତେଣୁ ସେମାନେ ଉମର୍‌ଦ୍ଦୁନ୍ ବା ଅମର୍ଦ୍ଦାଦେଇ ଆସିଥିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ଓଡ଼ିଶାର ସେନାପତି ଏବଂ ନରସିଂହଦେବଙ୍କ ଭଗ୍ନିପତି ପରମାଦ୍ରିଦେବ ମୁସଲମାନ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କ ହସ୍ତରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ ।

ଅବଶ୍ୟ ଉଜ୍‌ବେକ୍‌ଙ୍କର ଏହି ବିଜୟ ଥିଲା ଆଶାତୀତ । ଏହି ବିଜୟର ସ୍ମାରକୀ ରୂପେ ସେ ଲକ୍ଷ୍ମୌତି ଟଙ୍କାଶଳାରୁ ରୌପ୍ୟ ମୁଦ୍ରା ତିଆର କରି ପ୍ରଚଳନ କରିଥିଲେ ।

ୟୁଜ୍‌ବେକ୍‌ଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ଲକ୍ଷ୍ମୌତି ଦିଲ୍ଲୀ ସୁଲତାନଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଶାସନ ଅଧୀନରେ ଆସିଥିଲା । ପ୍ରଥମ ନରସିଂହଦେବ ମିଦ୍‌ନାପୁର, ହାଓଡ଼ା, ହୁଗୁଳି ଆଦି ବଙ୍ଗୀୟ ଅଞ୍ଚଳ ନିଜ ଅଧୀନକୁ ଆଣିଥିଲେ ।

ପ୍ରଥମ ନରସିଂହଦେବ ଯେ କେବଳ ମୁସଲମାନ ଶକ୍ତିକୁ ପରାଜିତ କରିଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ସେ ମଧ୍ୟ କାକତୀୟ ଶାସକ ଗଣପତିଙ୍କ ମନରେ ଭୀତି ସଞ୍ଚାର କରିଥିଲେ ।

କାକତୀୟମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ

ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିର ଅଭିଲେଖ ଗଣପତି ଏବଂ ନରସିଂହଦେବଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ହୋଇଥିବା ଯୁଦ୍ଧ ସମ୍ପର୍କରେ ସୂଚନା ଦେଇଥାଏ । ଯଦିଚ ଐତିହାସିକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ଅଭିଲେଖର ଦାତା ସମ୍ପର୍କରେ ମତଦ୍ୱୈଧ ରହିଅଛି, ତଥାପି Pandit Suryanarayan Das ଏହି ଅଭିଲେଖକୁ ସାମାନ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ପାଠୋଦ୍ଧାର କରିଛନ୍ତି । ଏହା ଅନେକାଂଶରେ ଯୁକ୍ତିସଙ୍ଗତ ମନେ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଅଭିଲେଖରେ ଥିବା *'ବୀରବର କେଶରୀ'*କୁ ସେ *'ବୀରନର କେଶରୀ'* ବୋଲି ପଢ଼ିଥାନ୍ତି ଏବଂ ତାଙ୍କୁ ସେ ନରସିଂହଦେବ (ପ୍ରଥମ)ଙ୍କ ସହିତ ଚିହ୍ନିତ କରିଥାନ୍ତି । ସେହି ପାଠରେ ରାଜରାଜଙ୍କୁ ସେ ତୃତୀୟ ରାଜରାଜ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥାନ୍ତି ଏବଂ ତାଙ୍କର *ତନୁଜ* (ପୁତ୍ର) ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ଏବଂ ତାଙ୍କର *ଆମ୍ବଜ* (ପୁତ୍ର) ଯେ ପ୍ରଥମ ନରସିଂହଦେବ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ରୂପେ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଥାଏ ।

ତେବେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ଯେ ସେହି ସମୟରେ କାକତୀୟ ରାଜା ଗଣପତି (୧୨୨୯-୧୯୨୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ) ଥିଲେ ଜଣେ ପ୍ରବଳ ପ୍ରତାପୀ ରାଜା । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ସେ ଗଙ୍ଗରାଜ୍ୟର ଦକ୍ଷିଣ ଅଂଶ ଆକ୍ରମଣ କରିଥାଇ ପାରନ୍ତି । *ଭୀମେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ଅଭିଲେଖରୁ* ଏହି ଆକ୍ରମଣର ସତ୍ୟତା ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଥାଏ । Dr. A.K. Panda ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ଯେ ନରସିଂହଦେବ ଏବଂ ଗଣପତିଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ବାରମ୍ବାର ଯୁଦ୍ଧ ଲାଗିରହିଥିଲା ଏବଂ ନରସିଂହଦେବ ଗଣପତିଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିଥିଲେ ।

ନିର୍ମାତା ଭାବରେ ନରସିଂହଦେବ

ଲାଙ୍ଗୁଳା ନରସିଂହଦେବ ଥିଲେ ଜଣେ ବିଖ୍ୟାତ ନିର୍ମାତା । କଳା ଏବଂ ସ୍ଥାପତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ଅବଦାନ ଥିଲା ଅତୁଳନୀୟ । ତାଙ୍କ ସମୟରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା ବିଶ୍ୱ ପ୍ରସିଦ୍ଧ କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିର । ଏହା କଳା, ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଏବଂ ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅଦ୍ୱିତୀୟ । ଶୁଣାଯାଏ ଯେ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାଠାରେ ବାରଶହ ବଢ଼େଇ ବାରବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅକ୍ଳାନ୍ତ ପରିଶ୍ରମ କରି ଏହି ବିଶ୍ୱପ୍ରସିଦ୍ଧ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ଏହି ମନ୍ଦିରର ନିର୍ମାଣ କାର୍ଯ୍ୟ ନରସିଂହଦେବଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରୀ ଶିବେଇ ସାମନ୍ତରାଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ଏବଂ ମୁଖ୍ୟ ଶିଳ୍ପୀ ବିଶୁ ମହାରଣାଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ଗଢ଼ାଯାଇଥିଲା । କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଅନୁସାରେ ବିଶୁ ମହାରଣାଙ୍କର ବାରବର୍ଷର ପୁତ୍ର ଧରମା ଏହି

କୋଣାର୍କସ୍ଥିତ ସୂର୍ଯ୍ୟମନ୍ଦିରର ଦଧିନଉତି ବସାଇଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ଏହା ପ୍ରମାଣ ସାପେକ୍ଷ । ସମଗ୍ର ମନ୍ଦିର ଏବେ ତିଷ୍ଠିରହି ନାହିଁ । କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିରର କେବଳ *ଜଗମୋହନ* ଏବଂ ଏହା ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଥିବା ଛାୟାଦେବୀଙ୍କ ମନ୍ଦିର ଏବେ ରହିଅଛି । ଏହି ମନ୍ଦିରର ଚକ, ଅଶ୍ୱ, ହସ୍ତୀ, ବିଭିନ୍ନ ପରୀ, ଯକ୍ଷ, ଗନ୍ଧର୍ବ, ତରୁ, ଲତା, ନର୍ତ୍ତକୀ ... ଆଦିର ଚିତ୍ର ଅତ୍ୟନ୍ତ ମନଲୋଭା । ଏବେ ମଧ୍ୟ ପୃଥିବୀର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାନ୍ତରୁ ବହୁ ଦର୍ଶକ କୋଣାର୍କର ସୂର୍ଯ୍ୟମନ୍ଦିର ପରିଦର୍ଶନରେ ଆସିଥାନ୍ତି । ଏହା ଲାଙ୍ଗୁଳା ନରସିଂହଦେ◌ଙ୍କର ଏକ ଅମ୍ଳାନ କୀର୍ତ୍ତି ।

ପ୍ରଥମ ନରସିଂହଦେବ ଯେ ଜଣେ ବିଚକ୍ଷଣ ଯୋଦ୍ଧା ଅଥବା ରାଜନୀତିଜ୍ଞ ଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ସେ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ ଜଣେ ପ୍ରଜାହିତୈଷୀ ସମ୍ରାଟ । ସେ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ : ପ୍ରଜାନୁରଞ୍ଜନ

କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିର ଅଭିଲେଖରୁ ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ ଯେ ସେ *ଏକାମ୍ରକ୍ଷେତ୍ର* (ଭୁବନେଶ୍ୱର)ରେ ସଦାଶିବ ମଠ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ସେଠାରେ ବଙ୍ଗର ଗୌଡ଼ ଏବଂ ରାଢ଼ରୁ ମୁସଲମାନ ଶାସକମାନଙ୍କ ଅତ୍ୟାଚାରରେ ବିତାଡ଼ିତ ହୋଇ ଆସୁଥିବା ହିନ୍ଦୁମାନେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । ଏହା ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ତାଙ୍କର ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଥିବା ଉଦାର ମନୋଭାବରେ ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ ।

ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ଅନୁରାଗ

ପ୍ରଥମ ନରସିଂହଦେବ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ଅନ୍ୟତମ ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଦରବାରରେ ଥିବା କବି ବିଦ୍ୟାଧର **ଏକାବଳୀ** ନାମକ ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଏହା ଅଳଙ୍କାର ଶାସ୍ତ୍ରର ଏକ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୋଇଥାଏ । ଏଥିରେ ପ୍ରଥମ ନରସିଂହଦେବଙ୍କ କୃତିମାନ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥାଏ । ବିଭିନ୍ନ ଅଭିଲେଖ ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକର ଭାଷାରୁ ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ ଯେ ତାଙ୍କ ଦରବାର ବହୁ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅଳଙ୍କୃତ ହୋଇଥିଲା ।

ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା

ପ୍ରଥମ ନରସିଂହଦେବ ତାଙ୍କର ଧାର୍ମିକ ସହନଶୀଳତା ପାଇଁ ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । କୋଣାର୍କର ସୂର୍ଯ୍ୟମନ୍ଦିର ସେ ଜଣେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସୌର ଉପାସକ ଥିବାର ପ୍ରମାଣ ଦେଇଥାଏ । କପିଳାସ ଅଭିଲେଖରେ ତାଙ୍କୁ *'ଶ୍ରୀ ଦୁର୍ଗାପୁତ୍ର, ଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବପୁତ୍ର'* ଏବଂ *ମହେଶ୍ୱରଙ୍କର ଉପାସକ* ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଥାଏ । ତେଣୁ ସେ ଯେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରିଥିଲେ ଏବଂ ଧାର୍ମିକ ସମନ୍ୱୟକୁ ଆହୁରି ପାଦେ ଆଗକୁ ଆଗେଇ ନେଇଥିଲେ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ ।

ନରସିଂହଦେବ ବହୁ ଉଚ୍ଚପଦବିନ୍ୟାସଯୁକ୍ତ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ । *'ଏକାବଳୀ'*ରେ ତାଙ୍କୁ *'ଯବନାନୀବଲ୍ଲଭ'* ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଥାଏ । *ଲିଙ୍ଗରାଜମନ୍ଦିର ଅଭିଲେଖ*ରେ ସେ ନିଜକୁ *'ବୀର-ନର-କେଶରୀ-ଧରାଧିପ'* ଉପାଧି ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ । *କପିଳାସ ଅଭିଲେଖ*ରେ ସେ ନିଜକୁ *'ଗଜପତି'* ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ବାସ୍ତବିକ ସେ ଏହି ସମସ୍ତ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହେବାପାଇଁ ଯୋଗ୍ୟଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଗୌରବମୟ ଶାସନର ପରିସମାପ୍ତି ଘଟିଥିଲା ୧୨୬୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ । କୋଣାର୍କରେ ସୂର୍ଯ୍ୟମନ୍ଦିର ପାଇଁ ତାଙ୍କର ସୁନାମ ଯୁଗ ଯୁଗ ଧରି ରହିଅଛି ଏବଂ ରହିଥିବ ମଧ୍ୟ ।

ବାସ୍ତବିକ ପ୍ରଥମ ନରସିଂହଦେବଙ୍କ ଶାସନ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସରେ ଏକ ନୂତନ ଅଧ୍ୟାୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ମୁସଲମାନ ଶାସନ ପ୍ରତିହତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଭୂଲୁଣ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା କାକତୀୟମାନଙ୍କର ସମ୍ମାନ । ଧାର୍ମିକ ସହନଶୀଳତା, ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଅନୁରାଗ, ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ବଦାନ୍ୟତା ତଥା କଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା ପାଇଁ ପ୍ରଥମ ନରସିଂହଦେବ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସରେ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥାନ୍ତି ।

ପ୍ରଥମ ଭାନୁଦେବ (୧୨୬୪-୧୨୭୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ)

ପ୍ରଥମ ନରସିଂହଦେବଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ପ୍ରଥମ ଭାନୁଦେବ ୧୨୬୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ବଙ୍ଗର ଶାସକ ୟୁଜବେକ୍ ୧୨୭୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଯାଜ୍ନଗର (ଯାଜପୁର) ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ କିଛି ହସ୍ତୀ ନେଇଯାଇଥିଲେ । ଏଥିରୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ଯେ ସେହି ସମୟରେ ବଙ୍ଗର ମୁସଲମାନମାନେ ଯାଜପୁର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିବା ପାଇଁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ । ଭାନୁଦେବ ଥିଲେ ଜଣେ ପ୍ରଜାବତ୍ସଳ ରାଜା । ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ଜମି, ଆମ୍ବ ବଗିଚା ଏବଂ ବୃକ୍ଷମାନ ଦାନ କରିଥିଲେ । ଏହା ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ପ୍ରମାଣ କରିଥାଏ ଯେ ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ଉପାସକ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସମୟରେ ବିଶିଷ୍ଟ ଦ୍ୱୈତବାଦୀ ଗୁରୁ ନରହରି ତୀର୍ଥ ଓଡ଼ିଶା ଭ୍ରମଣରେ ଆସିଥିଲେ । ପ୍ରଥମ ଭାନୁଦେବ ତାଙ୍କଠାରୁ ରାମସୀତାଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଏଥିରୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଇଥାଏ ଯେ ତାଙ୍କ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ରାମ-ସୀତା ପୂଜନର ଅୟମାରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ଅବଶ୍ୟ ତାଙ୍କ ସମୟରେ ଗଙ୍ଗ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପତନ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ବହୁ କରଦ ରାଜାମାନେ ଗଙ୍ଗବଂଶର ସାର୍ବଭୌମତ୍ୱକୁ ଅବମାନନା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ୟତମ ଥିଲେ ଓଡ଼୍ଡାଡ଼ିର ମତ୍ସ୍ୟମାନେ, ଏଲମାନ୍ଚିଲିର ଚାଲୁକ୍ୟମାନେ ଏବଂ ବୀରକୂଟମ୍ର ପଲ୍ଲବମାନେ । ତାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ସମୟରେ ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କ କନ୍ୟା ଏବଂ ପରମାଦ୍ରିଦେବଙ୍କ ବିଧବା ରାଣୀ ଚନ୍ଦ୍ରିକାଦେବୀ ଭୁବନେଶ୍ୱରଠାରେ ଅନନ୍ତ-ବାସୁଦେବ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ନରସିଂହଦେବ (୧୨୭୯-୧୩୦୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ)

ପ୍ରଥମ ଭାନୁଦେବଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଦ୍ୱିତୀୟ ନରସିଂହଦେବ ୧୨୭୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ସେ ନାବାଳକ ଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ ନରହରି ତୀର୍ଥ ଦୀର୍ଘ ବାରବର୍ଷ ଧରି ଶାସନ କରିଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ବଙ୍ଗର ଶାସକ ତୁଘ୍ରିଲ ଖାଁ ଦିଲ୍ଲୀ ସୁଲତାନ ବଲବନ୍‌କୁ ଅବମାନନା କରି ନିଜକୁ ସ୍ୱାଧୀନ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ । ଫଳରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ନରସିଂହଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ଏକ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଶାନ୍ତ ବାତାବରଣ ମଧ୍ୟଦେଇ ଗତି କରିଥିଲା । ସେ ଗମନାଗମନ ପଥର ସୁବିଧା କରାଇ ବାଣିଜ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟର ଉନ୍ନତି ଘଟାଇଥିଲେ । ଏହା ଓଡ଼ିଶାକୁ ବିଭବଶାଳୀ କରାଇବାରେ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲା । ସେ ନୂତନ ରାଜକୀୟ ପଦବୀମାନଙ୍କରେ ବିଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା *'ବୀର ନରସିଂହଦେବ, ଶ୍ରୀ ନରସିଂହଦବ, ପ୍ରତାପ ବୀର ଶ୍ରୀ ନରସିଂହଦେବ'* ଆଦି । ସେ ମଧ୍ୟ ତୁଳାପୁରୁଷଦାନ ଅନୁଷ୍ଠିତ କରାଇଥିଲେ । ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରିଥିଲେ ଏବଂ ଅନେକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଶାସନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଦରବାର ବହୁ ବିଦ୍ୱାନ୍ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଶମ୍ଭୁକର ବାଜପେୟୀଙ୍କ *'ଶ୍ରାଦ୍ଧ ପଦ୍ଧତି'*, ବିଦ୍ୟାକରଙ୍କ *'ନିତ୍ୟାଚାର ପଦ୍ଧତି'* ଏବଂ *'କର୍ମଦୀପିକା'* ତଥା ଶଙ୍ଖଧରଙ୍କ *'ସ୍ମୃତି ସମୁଚ୍ଚୟ'* ଆଦି ଅନ୍ୟତମ ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୋଇଥିଲା । ସେ ୧୩୦୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପ୍ରାଣ ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାନୁଦେବ (୧୩୦୬-୧୩୨୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ)

ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାନୁଦେବଙ୍କ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ ସହିତ ଗଙ୍ଗବଂଶର ପତନ ଆଉ ପାଦେ ଆଗକୁ ଆଗେଇ ଯାଇଥିଲା । ୧୩୨୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ୱାରଙ୍ଗଲ ଅଧିକାର କରିବାପରେ ଜୁନା ଖାଁ (ମହମ୍ମଦ-ବିନ୍-ତୁଗଲକ) ଯାଜନଗର ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଚାଳିଶଗୋଟି ଯୁଦ୍ଧହସ୍ତୀ ନେଇଯାଇଥିଲେ । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାନୁଦେବ ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ କରିଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ଗଙ୍ଗବଂଶର ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସେତେବେଳେ ଅକ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ ରହିଥିଲା । ଅବଶ୍ୟ ଏକଥା ସତ୍ୟ ଯେ ସେହି ସମୟରେ ଗଙ୍ଗମାନଙ୍କର ଦିଗ୍‌ବିଜୟ ପର୍ବରେ ଭଟ୍ଟା ନିଶ୍ଚୟ ଆସିଥିଲା । ସେ ମଧ୍ୟ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ପ୍ରତିନିଧି ବା 'ରାଉତ' ବୋଲି ନିଜକୁ ମନେକରୁଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ତାଙ୍କ ଶାସନ ସମୟରେ ଉଣାଅଧିକେ ଶାନ୍ତି ବିରାଜମାନ କରିଥିଲା ।

ତୃତୀୟ ନରସିଂହଦେବ (୧୩୨୮-୧୩୫୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ)

ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାନୁଦେବଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ତୃତୀୟ ନରସିଂହଦେବ ୧୩୨୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ମୁସୁନୁରୀର ନାୟକମାନଙ୍କର ଦୁର୍ବଳତାର ସୁଯୋଗ ନେଇ

ରେଡ଼୍‌ଡ଼ୀ ଏବଂ ବେଲ୍ଲେମାମାନେ ଆନ୍ଧ୍ର ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ସ୍ୱାଧୀନ ରାଜ୍ୟମାନ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସେହି ଅଞ୍ଚଳରେ ମୁସୁନୁରୀର ଶାସକ କପୟ ନାୟକଙ୍କ ତରଫରୁ ଶାସନ କରୁଥିବା ତୋୟେଟୀ ଅନାବୋତ ନାୟକ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥିଲେ । ଏହାର ସୁଯୋଗ ନେଇ ତୃତୀୟ ନରସିଂହଦେବ ଶ୍ରୀକାକୁଲମ୍ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗଙ୍ଗ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର, ଏହି ବିଜୟ କ୍ଷଣସ୍ଥାୟୀ ଥିଲା । ସେହି ସମୟରେ ଅନାବୋତ ରେଡ଼୍‌ଡ଼ୀ ନାମକ ଏକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ରେଡ଼୍‌ଡ଼ୀ ଶାସକ କଳିଙ୍ଗ ସେନାକୁ ଗୋଦାବରୀ ନଦୀ ଅତିକ୍ରମ କରାଇ ପଶ୍ଚାଦ୍‌ଧାବନ କରାଇବାକୁ ବାଧ୍ୟ କରିଥିଲେ । ଗଙ୍ଗ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ପତନ ଆଡ଼କୁ ଗତିକରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ତୃତୀୟ ନରସିଂହଦେବ ୧୩୫୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥିଲେ ।

ତୃତୀୟ ଭାନୁଦେବ (୧୩୫୨-୧୩୭୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ)

୧୩୫୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ତୃତୀୟ ଭାନୁଦେବଙ୍କ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ ଗଙ୍ଗବଂଶର ରାଜୁତିରେ ଝଡ଼ର ଆବିର୍ଭାବ ଘଟାଇଥିଲା । ସେହି ସମୟରେ ବଙ୍ଗର ଶାସକ ଇଲିୟାସ୍ ଶାହାଁ ଦିଲ୍ଲୀ ସୁଲତାନ ଫିରୋଜ ତୁଘଲକଙ୍କର ଶାସନକୁ ଅବମାନନା କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ସେହି ଦୁଇଜଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯୁଦ୍ଧ ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ଏହା ପୂର୍ବରୁ ୧୩୫୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଇଲିୟାସ୍ ଯାଜନଗର ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ କୌଣସି ଉପାଦାନରୁ ଗଙ୍ଗ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ସୀମା ହ୍ରାସ ହେବାର ସାମାନ୍ୟତମ ସୂଚନା ମଧ୍ୟ ମିଳି ନ ଥାଏ । ବହୁ ଗବେଷକ ଇଲିୟାସଙ୍କ ଏହି ଆକ୍ରମଣକୁ ସହଜରେ ଗ୍ରହଣ କର ନ ଥାନ୍ତି । ଜଣେ ଅନାମଧେୟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଲିଖିତ *‘ଶିରତ୍-ଇ-ଫିରୋଜ ଶାହୀ’* ପୁସ୍ତକରେ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଥିବା ଏହି ଯୁଦ୍ଧକୁ ସେମାନେ ଏଥିପାଇଁ ଗ୍ରହଣ କରି ନଥାନ୍ତି କାରଣ, ଏହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉପାଦାନରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେନାହିଁ । ପୁନଶ୍ଚ, ଫିରୋଜ ଶାହା ତୁଘଲକଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଇଲିୟାସ୍‌କୁ ତୃତୀୟ ଭାନୁଦେବଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ଏକଥା ସୂଚାଇ ଦେଇଥାଏ ଯେ ଇଲିୟାସ୍ କେବେହେଲେ ଯାଜପୁର ଆକ୍ରମଣ କରି ନଥିବେ । ତୃତୀୟ ନରସିଂହଦେବଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଇଲିୟାସ୍ ଫିରୋଜଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଫଳରେ ବାଧହୋଇ ଫିରୋଜ ଦିଲ୍ଲୀ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ଗୋଟିଏ କଥା ଚିନ୍ତା କରିବା ବିଷୟ । ଘଟଣାଟିକୁ ଏମିତି ଭାବରେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରାଯାଇପାରେ । ହୁଏତ ଇଲିୟାସ୍ ଯାଜପୁର ଆକ୍ରମଣ କରିଥିବେ ମାତ୍ର, ଫିରୋଜ ତୁଘଲକଙ୍କ ଅଭିଯାନ ବିଷୟରେ ଅବଗତ ହୋଇ ସେ ଗଙ୍ଗରାଜା ତୃତୀୟ ଭାନୁଦେବଙ୍କ ସହିତ ସନ୍ଧିକରି ତାଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ଭିକ୍ଷା କରିଥିବେ । ଭାନୁଦେବଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇ ସେ ଫିରୋଜଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ ଏବଂ ବିତାଡ଼ିତ କରିବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିବେ ।

ମୁସଲମାନଙ୍କ ଯାଜପୁର ଆକ୍ରମଣ

ଆହୁରି ଏକ ପ୍ରଶ୍ନ ମଧ୍ୟ ମନରେ ସ୍ୱତଃ ଜାଗ୍ରତ ହୋଇଥାଏ । ତୃତୀୟ ଭାନୁଦେବ କାହିଁକି ଭୟଭୀତ ହୋଇ ଇଲିୟାସ୍‌ଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ? ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାନୁଦେବଙ୍କ ସମୟରେ ଉଲୁଘ୍ ଖାଁ ଯାଜନଗର ଆକ୍ରମଣ କରିଥିବାର ଦୁଃଖଦ ସ୍ମୃତି ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶାର ଜନମାନସରେ ବେଶ୍ ଜୀବନ୍ତ ଥିଲା । ତେଣୁ ଇଲିୟାସ୍‌ଙ୍କ ଆକ୍ରମଣକୁ ଭୟକରି ତୃତୀୟ ଭାନୁଦେବ ତାଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା କିଛି ବିଚିତ୍ର କଥା ନୁହେଁ । ପୁନଶ୍ଚ, ଦିଲ୍ଲୀ ସୁଲତାନ ଫିରୋଜଶାହା ତୁଘଲକଙ୍କ ଓଡ଼ିଶା ଆକ୍ରମଣର ଭୟ ହୁଏତ ତୃତୀୟ ଭାନୁଦେବଙ୍କ ମନକୁ ଗ୍ରାସ କରିଥାଇପାରେ । ସେହି ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଆକ୍ରମଣକୁ ପ୍ରତିହତ କରିବା ପାଇଁ ହୁଏତ ତୃତୀୟ ଭାନୁଦେବ ଇଲିୟାସ୍‌ଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଇ ପାରନ୍ତି । ତେବେ ସେ ଯାହା ହେଉନା କାହିଁକି ପରିସ୍ଥିତିକୁ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ତଦନୁସାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ତୃତୀୟ ଭାନୁଦେବ ।

ଅବଶ୍ୟ ବଙ୍ଗର ଶାସକ ଇଲିୟାସ୍ ଖାଁଙ୍କୁ କରିଥିବା ସାହାଯ୍ୟ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ତୃତୀୟ ଭାନୁଦେବଙ୍କ ପାଇଁ ବିପଦକୁ ଆମନ୍ତ୍ରଣ କରି ଆଣିଥିଲା । ନିଜ ପରାଜୟର ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବାପାଇଁ ଫିରୋଜ ଶାହା ତୁଘଲକ ୧୩୫୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ବଙ୍ଗ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ଇତି ମଧ୍ୟରେ ଇଲିୟାସ୍ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ସିକନ୍ଦର ଶାହା ଫିରୋଜଙ୍କ ସହିତ ସନ୍ଧି କରିଥିଲେ । କାଳ ବିଳମ୍ବ ନ କରି ଦ୍ୱିଗୁଣ ଉତ୍ସାହରେ ଫିରୋଜ ଯାଜନଗର ଆଡ଼କୁ ମାଡ଼ି ଆସିଥିଲେ । ତୃତୀୟ ଭାନୁଦେବ ଏଥିପାଇଁ ଆଦୌ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ବହୁ ଅନୁଚରଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସଘାତକତା ହେତୁ ତୃତୀୟ ଭାନୁଦେବଙ୍କୁ ଅନାୟାସରେ ପରାସ୍ତ କରିବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ ଫିରୋଜ ତୁଘଲକ । ତେଣୁ ବାଧହୋଇ ସେ ଫିରୋଜ ତୁଘଲକଙ୍କ ସହିତ ସନ୍ଧି କରିଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ *ତାରିଖ୍-ଇ-ଫିରୋଶାହୀ*ର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ଫିରୋଜ ପୁରୀର ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ଧ୍ୱଂସ ସାଧନ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର, ଏହା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉପାଦାନ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇ ନ ଥାଏ । ତେବେ ତୃତୀୟ ଭାନୁଦେବ ଯେ ଫିରୋଜ ତୁଘଲକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରାଜିତ ହୋଇଥିଲେ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହରେ ଅବକାଶ ନାହିଁ ।

ଫିରୋଜଙ୍କ ଯାଜପୁର ଆକ୍ରମଣ

ଗଙ୍ଗ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଉପରେ ଦୁର୍ଗତିମାନ କ୍ରମ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ମାଡ଼ି ଆସିଥିଲା । ୧୩୫୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ବିଜୟାନଗରର ପ୍ରଥମ ବୁକ୍‌କାରାୟଙ୍କ ପୁତ୍ରରା ସାଙ୍ଗମାଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ଓଡ଼ିଶା ଉପରେ ହୋଇଥିଲା ଅତର୍କିତ ଆକ୍ରମଣ । ସେ ତୃତୀୟ ଭାନୁଦେବଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରି ଗଙ୍ଗ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଦକ୍ଷିଣାଂଶ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ପୁନଶ୍ଚ, ୧୩୫୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ରେଡ଼୍‌ଡ଼ୀ ଶାସକ ଅନଭେମା ରେଡ଼୍‌ଡ଼ୀ ଗୋଦାବରୀ ନଦୀ ଅତିକ୍ରମ କରି

ସାଙ୍ଗମାଙ୍କ ଓଡ଼ିଶା ଆକ୍ରମଣ

ଶ୍ରୀମାଚଳମ୍ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗଙ୍ଗ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅଂଶ ଅଧିକାର କରିନେଲେ । ତୃତୀୟ ଭାନୁଦେବଙ୍କ ଶାସନ ସମୟରେ ଗଙ୍ଗବଂଶର ଗୌରବ ଭାଙ୍ଗି ଚୁରମାର୍ ହୋଇଯାଇଥିଲା ଏବଂ ଏହା ବିଲୟ ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଥିଲା । ତୃତୀୟ ଭାନୁଦେବ ନିଜକୁ *'ଶ୍ରୀ ବୀର ଭାନୁଦେବ, ପ୍ରତାପବୀର ଭାନୁଦେବ ଏବଂ ବୀର ଶ୍ରୀ ଭାନୁଦେବ'* ଆଦି ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ । ସେ ୧୩୭୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପ୍ରାଣ ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ ।

ଚତୁର୍ଥ ନରସିଂହଦେବ (୧୩୭୮-୧୪୧୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ)

ତୃତୀୟ ଭାନୁଦେବଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଚତୁର୍ଥ ନରସିଂହଦେବ ୧୩୭୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । କୁମାର ଗିରିଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ତାଙ୍କର ଶାଳକ କାଟୟ ଭେମା ଦକ୍ଷିଣ କଳିଙ୍ଗ ଆକ୍ରମଣ କରି କଟକକୁ ଧ୍ୱସ୍ତ ବିଧ୍ୱସ୍ତ କରିଥିଲେ । ଏହି ଆକ୍ରମଣ ପରେ ସେ ନିଜକୁ *'କଟକ ଚୁରାକର'* ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ । ଏହି ଆକ୍ରମଣରେ ପରାଜିତ ହୋଇ ଚତୁର୍ଥ ନରସିଂହଦେବ ବାଧ୍ୟହୋଇ ତାଙ୍କ ସହିତ ସନ୍ଧି କରିଥିଲେ । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ସେ ନିଜର କନ୍ୟାଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ କୁମାରଗିରିଙ୍କ ପୁତ୍ର କୁମାର ଅନବୋତାଙ୍କ ସହିତ ବିବାହ କରାଇଥିଲେ । ଦକ୍ଷିଣରେ ବେଲ୍ଲେମା ଏବଂ ରେଡ୍ଡୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସଂଘର୍ଷ ରେଡ୍ଡୀଶାସନକୁ ଦୁର୍ବଳ କରିଦେଇଥିଲା । ଏହାର ସୁଯୋଗ ନେଇ ଚତୁର୍ଥ ନରସିଂହଦେବ ଦକ୍ଷିଣ କଳିଙ୍ଗରେ ନିଜର ଶାସନ ଦୃଢ଼ କରିବା ପାଇଁ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କରି ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା ଲାଭକରି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଏବଂ ବ୍ୟାକରଣ ଉନ୍ନତି ଲାଭ କରିଥିଲା । ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଦରବାରରେ ବହୁ ବିଦ୍ୱାନମାନେ ସ୍ଥାନ ପାଇଥିଲେ । ବହୁ ସଂଘର୍ଷ ପରେ ତାଙ୍କ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶା ସାମାନ୍ୟ ଶାନ୍ତିର ଝଲକ ପାଇଥିଲା ।

ଚତୁର୍ଥ ଭାନୁଦେବ (୧୪୧୪-୧୪୩୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ)

ଚତୁର୍ଥ ନରସିଂହଦେବଙ୍କ ପରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଚତୁର୍ଥ ଭାନୁଦେବ ୧୪୧୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ସେ ଥିଲେ ଗଙ୍ଗବଂଶର ଶେଷ ରାଜା । ସେତେବେଳକୁ ଗଙ୍ଗବଂଶର ପତନ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ସାରିଥିଲା । ରେଡ୍ଡୀମାନଙ୍କର ଦୁର୍ବଳତାର ସୁଯୋଗ ନେଇ ଚତୁର୍ଥ ନରସିଂହଦେବ ବିଜୟନଗର ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଶାସକ ପ୍ରଥମ ଦେବରାୟଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇ ରେଡ୍ଡୀ ରାଜ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ରାଜମହେନ୍ଦ୍ରୀର ଆଲ୍ଲାଡ଼ ରେଡ୍ଡୀ ପରାଜିତ ହୋଇ ଏହି ଦୁଇଜଣ ରାଜାଙ୍କ ସହିତ ସନ୍ଧି କରିଥିଲେ । ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜଙ୍କର *'ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ନାଟୀକା'*ରୁ ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ ଯେ ଚତୁର୍ଥ ଭାନୁଦେବ ଗୌଡ଼ (ବଙ୍ଗ) ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ବଙ୍ଗର ଶାସକ ଜଲ୍ଲାଲୁଦ୍ଦିନ ମହମ୍ମଦ ଶାହାଙ୍କ କବଳରୁ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ସେ ଏହି ଯୁଦ୍ଧ

ଅଭିଯାନ କରିଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ଏହା ସାବ୍ୟସ୍ତ କରିବା କଠିନ କାରଣ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉପାଦାନ ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋକପାତ କରିବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୋଇ ନଥାଏ । ଅବଶ୍ୟ ସେ ନିଜକୁ '*ଶ୍ରୀ ବୀର ଭାନୁଦେବ, ଗଜପତି ପ୍ରତାପବୀର ଶ୍ରୀ ନିଶଙ୍କ ଭାନୁଦେବ ....*' ଆଦି ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ । ସେ ଦକ୍ଷିଣରେ ରେଡ୍‌ଡ୍ରୀମାନଙ୍କ ସହିତ ସଂଗ୍ରାମରତ ଥିଲାବେଳେ ତାଙ୍କ ବିଶ୍ୱସ୍ତ ମନ୍ତ୍ରୀ କପିଳେଶ୍ୱର ରାଉତରାୟ ବିଶ୍ୱାସଘାତକତା କରିଥିଲେ । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ସହାୟତାରେ ସେ ୧୪୩୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ଏଥି ସହିତ ଗଙ୍ଗବଂଶର ବିଲୟ ଘଟିଥିଲା । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ଚତୁର୍ଥ ଭାନୁଦେବ ବା ନିଶଙ୍କ ଭାନୁଦେବ ଦକ୍ଷିଣରେ ଯୁଦ୍ଧ କରୁଥିବା ଅବସ୍ଥାରେ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥିଲେ ।

ଦଶମ ଅଧ୍ୟାୟ

ଓଡ଼ିଶାରେ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀ ଗଜପତିମାନଙ୍କର ରାଜତ୍ୱ
(THE RULE OF SURYAVAMSI GAJAPATIS OF ORISSA)

ଉତ୍ତରରେ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣ ପଶ୍ଚିମରେ ଘନଘନ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆକ୍ରମିତ ହୋଇ ଏବଂ ବହୁ ପ୍ରଶାସନିକ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ମଧ୍ୟରେ ନିଷ୍ପେଷିତ ହୋଇ ପୂର୍ବ-ଗଙ୍ଗ ବଂଶର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଶାସକମାନେ ଦୁର୍ବଳ ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ଏହି ଘଡ଼ିସନ୍ଧି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଓଡ଼ିଶାର ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ଏକ ପ୍ରବଳ ପରାକ୍ରମୀ ବୀରର ଆବଶ୍ୟକତା ପଡ଼ିଥିଲା । ବିକେନ୍ଦ୍ରିତ କରଦ ରାଜାମାନଙ୍କୁ ଏକତ୍ରିତ କରି ପୁନର୍ବାର ଓଡ଼ିଶାକୁ ଏକ ଶାସନର ଛତ୍ରଛାୟାତଳେ ରଖି ବହିଃ ଶତ୍ରୁ ଆକ୍ରମଣକୁ ପ୍ରତିହତ କରିବା ଥିଲା ଏକାନ୍ତ ଭାବରେ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ । ଏହି ପଟ୍ଟଭୂମିରେ ଆବିର୍ଭାବ ଘଟିଥିଲା ଗଜପତି କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କର । ସେ ହିଁ ଥିଲେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଗଜପତି ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ଏବଂ ଏହି ରାଜବଂଶ ସେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ ଗଙ୍ଗବଂଶର ଭଗ୍ନସ୍ତୂପ ଉପରେ ।

ଏକଥା ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀ ଶାସକମାନେ ସେମାନଙ୍କର ଜନ୍ମ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କଠାରୁ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥାନ୍ତି । ଏହି ବଂଶର ନରପତିମାନେ 'ଗଜପତି' ଉପାଧିରେ ନିଜକୁ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ । ପୂର୍ବ-ଗଙ୍ଗବଂଶର ବହୁ ନରପତି ଏହି ଉପାଧି ଧାରଣ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ 'ଗଜପତି' ରୂପେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଅର୍ଜନ କରି ନ ଥିଲେ । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ଏହି ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀ ରାଜାମାନଙ୍କଠାରେ ବହୁ ପରିମାଣରେ ଯୁଦ୍ଧହସ୍ତୀମାନ ଥିବାରୁ ସେମାନେ ଏହି ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟର ପ୍ରଦର୍ଶନ ପୂର୍ବକ ନିଜକୁ 'ଗଜପତି' ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ । ପଞ୍ଚଦଶ ଏବଂ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଓଡ଼ିଶା ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀ ଗଜପତିମାନଙ୍କ ସମୟରେ ଗୌରବର ଶୀର୍ଷଦେଶରେ ଉପନୀତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ 'ନବଜାଗରଣ' ଦେଖାଦେଇଥିଲା ।

ଗଜପତି ବିରୁଡ଼

ସାହିତ୍ୟିକ ଉପାଦାନ ହିସାବରେ *'ପରଶୁରାମ ବିଜୟ', 'ଅଭିନବ ବେଣୀସଂହାରମ୍', 'ତ୍ରିକାଣ୍ଡଶେଷମ୍', 'ସରସ୍ୱତୀ ବିଳାସମ୍', 'ଜଗନ୍ନାଥବଲ୍ଲଭ ନାଟୀକା'* ଆଦି ପୁସ୍ତକମାନ ଗଜପତି ଶାସନ ଉପରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଆଲୋକପାତ କରିଥାଏ । ଓଡ଼ିଆ

ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ *'ଶାରଳା ମହାଭାରତ'*, *'ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତ'*, ଜଗନ୍ନାଥଦାସଙ୍କ *'ଭାଗବତ'*, ବଳରାମଦାସଙ୍କ *'ଦାଣ୍ଡୀରାମାୟଣ'* ଆଦି ପୁସ୍ତକ ଗଜପତି ରାଜାମାନଙ୍କର

ଉପାଦାନ

ଇତିହାସ ତଥା ସମସାମୟିକ ସମାଜ ଓ ଧର୍ମକୁ ଜାଣିବା ପାଇଁ ଯଥେଷ୍ଟ ରୂପେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ । ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାରେ ଲିଖିତ *'ଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତ'* ଏବଂ *'ଚୈତନ୍ୟମଙ୍ଗଳ'* ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟ ଏହି ସମୟର ଇତିହାସ ଉପରେ ଆଲୋକପାତ କରିଥାଏ । ତେଲୁଗୁ ସାହିତ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ *'ମନୁଚରିତମ୍'*, *'କ୍ରିଷ୍ଣରାମ୍ ବିଜୟାମ୍'* ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥ ତଥା ପାର୍ଶୀ ଭାଷାରେ ଲିଖିତ *'ତବାକତ୍-ଇ-ଫେରିସ୍ତା'*, *'ତବାକତ୍-ଇ-ଆକବରୀ'*, *'ଆକବରନାମା'* ଏବଂ *'ବୁର୍ହାନ୍-ଇ-ମାଶୀର'* ଆଦି ପୁସ୍ତକ ସାହିତ୍ୟିକ ଉପାଦାନ ଭାବରେ ଗଜପତି ଶାସନ ଉପରେ ପ୍ରକାଶ ପାତ କରିଥାନ୍ତି । ସେହିପରି ଭାବରେ *ଭେଲାଗାଲାନି ତାମ୍ରପଟ୍ଟାଭିଲେଖ, ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିର ଅଭିଲେଖ, ପୁରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ଅଭିଲେଖ, ଦାଶଗୋବା, ଶ୍ରୀ ଶୈଳମ୍, ନାଗରୀ, ଶ୍ରୀକୂର୍ମମ୍, ସୀମାଚଳମ୍, ଭେଲିଚେରେଲା ....* ଆଦି *ଅଭିଲେଖମାନ* ଗଜପତି ଶାସନ ସମ୍ପର୍କରେ ଧାରଣା ପୋଷଣ କରିବା ନିମିତ୍ତ ଯଥେଷ୍ଟ ରୂପେ ସହାୟକ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଏତଦ୍ ବ୍ୟତୀତ ଆହୁରି ବହୁତ ଉପାଦାନ ଓଡ଼ିଶାର ଗଜପତି ଶାସନ ସମ୍ପର୍କରେ ପାଠକକୁ ଅବଗତ କରାଇବାରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ।

ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀ ଗଜପତି ବଂଶାବଳୀ

(ରଘୁଦେବ ନରେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଅଭିଲେଖ ଅନୁଯାୟୀ)

କପିଳେଶ୍ୱର
|
ଜଗେଶ୍ୱର
|
୧ - କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ (ମାତା, ପାର୍ବତୀ) — ବଳରାମ — ପରଶୁରାମ

ପରଶୁରାମ → ରଘୁଦେବ ନରେନ୍ଦ୍ର

୧ - କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ → ୨ - ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ (ମାତା ରୂପାମ୍ବିକା)
|
୩ - ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଦେବ (ମାତା ପଦ୍ମାବତୀ)
|
ବୀରଭଦ୍ର — ରାମଚନ୍ଦ୍ର — ପୁରୁଷୋତ୍ତମ

ଗଜପତି କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ (୧୪୩୫-୧୪୬୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ)

ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀ ଗଜପତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଉଦିତ ସୂର୍ଯ୍ୟରୂପେ ପ୍ରତିଭାତ ହେଉଥିବା ଗଜପତି କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ଥିଲେ ଏହି ବଂଶର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା । *'ମାଦଳାପାଞ୍ଜି'*ର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ସେ

ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ

ଗଙ୍ଗବଂଶର ମତ୍ତଭାନୁଦେବ ବା ଚତୁର୍ଥ ଭାନୁଦେବଙ୍କର ପାଳକ ପୁତ୍ର । ମତ୍ତଭାନୁଦେବ ଅପୁତ୍ରିକ ଥିବାରୁ ସେ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କୁ କୋଳେଇ ନେଇଥିଲେ । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ବାସୁଦେବ ରଥଙ୍କର *'ଗଙ୍ଗବଂଶାନୁଚରିତମ୍'*ର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ମତ୍ତଭାନୁଦେବ ସୁଦୂର ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ଯୁଦ୍ଧରତ ଥିବାବେଳେ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ଗଙ୍ଗବଂଶର ସିଂହାସନକୁ ବଳପୂର୍ବକ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ଏହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ—

''କୃତ୍ୱା ରାଜ୍ୟଂ ଅକଣ୍ଟକମ୍ କିଳ ସମମ୍
କନ୍ଦୁମ୍ ଭୂଜଦଂଦୟୋଃ
ହର୍ତ୍ତୁ ନିର୍ଯତି ତତ୍ର ଦିଗ୍ ବିଜୟକୃତେ
ଦୁର୍ବାର ଦୋର୍ବିକ୍ରମେ
ସୁନୟନୃପଃ ନିର୍ଗମେନ ସୁଚିରମ୍
ସ ରାଜଧାନୀ କୃତ
ତତସ୍ୟାମ୍ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବମନଘମ୍ ଭୂପମ୍
ଭ୍ୟାଦୁର୍ ମନ୍ତ୍ରିଣଃ''

ସୀମାଚଳମ୍‌ରୁ ଆବିଷ୍କୃତ ବହୁ ଅଭିଲେଖମାନ ଉପରୋକ୍ତ ଘଟଣାକୁ ସମର୍ଥନ କରିଥାନ୍ତି । ସେହି ଅଭିଲେଖଗୁଡ଼ିକର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ଗଙ୍ଗଶାସକ ଚତୁର୍ଥ ଭାନୁଦେବ

ଐତିହାସିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ

ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ରେଡ୍‌ଡୀମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସଂଗ୍ରାମ ଚଳାଇଥିଲେ । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ସେଠାରେ ସେ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ କାଳ ବିଳମ୍ବ ନ କରି *କୃତିବାସ କଟକ* ବା ଭୁବନେଶ୍ୱରଠାରେ ନିଜ ରାଜ୍ୟାଭିଷେକ କର୍ମ ସମ୍ପାଦନ କରିଥିଲେ । ଏହାର କାରଣ ତର୍ଜମା କଲେ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ ଯେ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ଗଙ୍ଗମାନଙ୍କର ଅନୁଗତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କରଦରାଜାମାନଙ୍କୁ ଭୟକରି ଗଙ୍ଗମାନଙ୍କର ପାରମ୍ପରିକ ରାଜ୍ୟାଭିଷେକସ୍ଥଳୀ କଟକରେ ନିଜକୁ ଅଭିଷିକ୍ତ ନ କରି ତରବରରେ ଭୁବନେଶ୍ୱରଠାରେ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରିଥିଲେ । ପୁନଶ୍ଚ,

ମତ୍ତଭାନୁଦେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସେ ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ରୂପେ ଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲେ, ଏହା ସେ ତାଙ୍କ ଅଭିଲେଖରେ ଘୋଷଣା କରିଥାନ୍ତେ ଅଥବା ଏହା ଗଙ୍ଗ ଅଭିଲେଖଗୁଡ଼ିକରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଥାନ୍ତା । ମାତ୍ର, ସେପରି କିଛି ଅଭିଲେଖ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ନ ହେବାରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ଗଙ୍ଗବଂଶର ନ ଥିଲେ ।

କାଣିଆ-କପିଳା କିମ୍ବଦନ୍ତୀ

ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ, କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ଏବଂ ତାଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଶାସକଗଣ ସମସ୍ତେ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀୟ ବୋଲି ଅଭିଲେଖଗୁଡ଼ିକରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାର ବହୁ ପ୍ରଚଳିତ କାଣିଆ-କପିଳା କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କରି ସୃଷ୍ଟି । କପିଳା ଏକ ଗୋଚାରଣ କରୁଥିବା ବାଳକ, ତାର ସାଙ୍ଗ କାଣିଆ, ଶୋଇବା ଅବସ୍ଥାରେ କପିଳା ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ନାଗସର୍ପ ଫଣା ଉତ୍ତୋଳନ କରି ଛାୟା ପ୍ରଦାନ କରିବା, ତତ୍‌ପଶ୍ଚାତ୍ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଆଜ୍ଞାରେ ମତ୍ତଭାନୁଦେବଙ୍କ ହସ୍ତୀ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ମାଠିଆରେ କପିଳା ମୁଣ୍ଡରେ ପାଣିଢାଳିବା ଏବଂ ରାଜକର୍ମଚାରୀମାନେ କପିଳାଙ୍କୁ ରାଜାରୂପେ ମନୋନୀତ କରିବା ଆଦି କାହାଣୀ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ନିଜର ଆସନକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିବା ପାଇଁ ଯେ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ ।

ପ୍ରାଥମିକ ସମସ୍ୟା

୧୪୩୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିବା ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶା ଏକ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ପାତ୍ର ତୁଲ୍ୟ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଦେଖାଦେଇଥିଲା । ଦକ୍ଷିଣରେ ରେଡ୍‌ଡୀ ଶାସକମାନେ ଉତ୍ତର ଦିଗରେ ସେମାନଙ୍କର ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରୁଥିଲେ । ବଙ୍ଗର ମୁସଲମାନ ଶାସକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଓଡ଼ିଶା ଘନଘନ ଆକ୍ରମିତ ହେଉଥିଲା । କରଦ ରାଜାମାନେ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ବଶ୍ୟତା ସ୍ୱୀକାର କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନ ଥିଲେ । ଏହିପରି ଏକ ଘଡ଼ିସନ୍ଧି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରି କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ନିଜ ବୀରତ୍ୱର ଯଥେଷ୍ଟ ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।

ଶତ୍ରୁ ଦମନ

କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ପ୍ରଥମେ ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କୁ ଦମନ କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ଗଙ୍ଗମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତି ପ୍ରକାଶ କରୁଥିବା କରଦ ରାଜାମାନଙ୍କୁ ଦମନ କରିବା ପାଇଁ ସେ ଅଗ୍ରଗାମୀ ହୋଇଥିଲେ । କ୍ରମ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ସେ ଓଡ଼୍‌ଡ଼ାଡ଼ୀର ମତ୍ସ୍ୟମାନଙ୍କୁ, ନନ୍ଦପୁରାର ଶାଳୀବଂଶୀ ମୁଖ୍ୟମାନଙ୍କୁ, ପଞ୍ଚଧାରଳାର ବିଷ୍ଣୁବର୍ଦ୍ଧନ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀମାନଙ୍କୁ ତଥା ଖିମିଣ୍ଡିର ଗଙ୍ଗମାନଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିଥିଲେ । *ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିର ଅଭିଲେଖ*ରେ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ–

> "...... ମୋ ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟର ସମସ୍ତ କରଦ ରାଜାମାନେ ସାର୍ବଭୌମ ମହାରାଜାଙ୍କ ପାଇଁ ଭଲ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ଉଚିତ । ସେମାନେ ସଦା ସର୍ବଦା ଧାର୍ମିକ ଉପାୟରେ ରହିବା ବିଧେୟ ମାତ୍ର, ଅଧାର୍ମିକ ପଥରେ ପରିଚାଳିତ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଯଦି ସେମାନେ ତାଙ୍କର ଗଜପତିଙ୍କ ପ୍ରତି ଆନୁଗତ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ ନ କରନ୍ତି (ମନ୍ଦ ବ୍ୟବହାର ପ୍ରଦର୍ଶନ କରନ୍ତି), ସେମାନଙ୍କୁ ରାଜ୍ୟରୁ ବାହାର କରିଦିଆଯିବ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ସମ୍ପତ୍ତି ବାଜ୍ୟାପ୍ତି କରାଯିବ ।"

ଏହି ନିର୍ଦ୍ଦେଶରୁ ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ପ୍ରତୀୟମାନ ହୁଏ ଯେ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ତାଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସ୍ୱର ଉତ୍ତୋଳନ କରିବାକୁ ପ୍ରୟାସୀ ହୋଇଥିବା ସମସ୍ତ କରଦ ରାଜାମାନଙ୍କୁ ଭୟଭୀତ କରାଇବା ନିମିତ୍ତ ଅଥବା ଦମନ କରିବା ନିମିତ୍ତ ଏହି ଅଭିଲେଖ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ ।

କପିଳାବ୍ଦ

ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ ସହିତ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ 'କପିଳାବ୍ଦ'ର ଅୟମାରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ୧୪୩୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ । କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ପୂର୍ବ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଲିଙ୍ଗରାଜ ମନ୍ଦିର ଅଭିଲେଖ ତାଙ୍କର ରାଜତ୍ୱର ସପ୍ତମ ଅବ୍ଦରେ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୪୪୨-୪୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଖୋଦିତ ହୋଇଥିଲା । ଏଥିରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ସେତେବେଳକୁ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ଶତ୍ରୁ ବା କରଦ ରାଜାମାନଙ୍କୁ ଦମନ କରିସାରିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିସାରି କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ଦିଗ୍‌ବିଜୟରେ ମନୋନିବେଶ କରିଥିଲେ । ଏହା ତାଙ୍କୁ ଗଜପତି ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶର ଏକ ମହାନ ବୀର ରୂପେ ପରିଗଣିତ କରିଥିଲା ।

ଗୌଡ଼ ଅଧିକାର

ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କୁ ଦମନ କରିସାରିବା ପରେ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ବଙ୍ଗର ଇଲିୟାସ୍ ଶାହୀମାନଙ୍କ ସହିତ ମୁକାବିଲା କରିବା ପାଇଁ ମନ ବଳାଇଥିଲେ । ଜୌନପୁରର ସାର୍କୀ ସୁଲତାନମାନଙ୍କର ଅନ୍ତର୍ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱର ସୁଯୋଗନେଇ ଗଙ୍ଗମାନେ ଭାଗିରଥି ନଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶାର ସୀମାକୁ ବର୍ଦ୍ଧନ କରିଥିଲେ । ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ରାଜମହେନ୍ଦ୍ରୀ ଏବଂ ବିଜୟାନଗର ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ମିଳିତ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସଂଗ୍ରାମ କରୁଥିବାବେଳେ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ବଙ୍ଗର ସୁଲତାନ ଆବୁଲ ମୁଜାଫର ମାମୁଦ୍ ଶାହା ଓଡ଼ିଶା ଆକ୍ରମଣ କରିବା କଥା ଶୁଣିବାକୁ ପାଇଲେ । ତେଣୁ କାଳ ବିଳମ୍ବ ନ କରି ସେ ମୁସଲମାନ ଆକ୍ରମଣକୁ ପ୍ରତିହତ କରିବା ପାଇଁ ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ମାମୁଦ ଶାହାଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିଥିଲେ । ଏହା ଫଳରେ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ଗଙ୍ଗା

ନଦୀର କୂଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶାର ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିବା ପାଇଁ ସକ୍ଷମ ହୋଇ ପାରିଥିଲେ । ୧୪୪୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ତାଙ୍କର ଏକ ଅଭିଲେଖରୁ ସେ 'ଗୌଡ଼େଶ୍ୱର' ଉପାଧି ଧାରଣ କରିବା କଥା ଜଣାଯାଇଥାଏ । ତେଣୁ ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଅନୁମେୟ ଯେ ୧୪୪୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ସୁଦ୍ଧା କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ବଙ୍ଗ ଅଧିକାର କରିସାରିଥିଲେ । ଫେରିସ୍ତାଙ୍କର *'ତବାକତ୍-ଇ-ଆକବରୀ'*ର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ସୁଲତାନ ମାମୁଦ ସାର୍କୀଙ୍କ ୧୪୫୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଓଡ଼ିଶା ଆକ୍ରମଣ ଏବଂ ତା' ପରବର୍ଷ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୪୫୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ରର ଓଡ଼ିଶା ଆକ୍ରମଣ ଆଦି ତଥ୍ୟ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉପାଦାନ ମାଧ୍ୟମରେ ବିସ୍ତାରିତ ହୋଇପାରି ନଥାଏ । ଗୋଟିଏ କଥା ସତ୍ୟ ଯେ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ବଙ୍ଗ ଉପରେ ବିଜୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ତାହା ହୋଇ ନଥିଲେ ସେ ନିଜକୁ *'ଗୌଡ଼େଶ୍ୱର'* ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରି ନଥାନ୍ତେ ।

ରାଜମହେନ୍ଦ୍ରୀ ଅଧିକାର

ରାଜମହେନ୍ଦ୍ରୀର ରାଜା ପ୍ରଥମ ବୀରଭଦ୍ର ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ଅଭ୍ୟନ୍ତରକୁ ପ୍ରବେଶ ନିମିତ୍ତ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ଅଭିଯାନରେ ବାଧା ଦେଇଥିଲେ । ୧୪୪୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଦ୍ରାକ୍ଷାରାମଠାରୁ ମିଳିଥିବା ଏକ ଅଭିଲେଖରୁ ଜଣାଯାଇଥାଏ ଯେ ସେହି ସମୟରେ ରାଜମହେନ୍ଦ୍ରୀ ବିଜୟାନଗର ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଅଧୀନରେ ରହିଥିଲା । ମାମୁଦ ଶାହ ସାର୍କୀଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବା ଆଗରୁ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ରାଜମହେନ୍ଦ୍ରୀ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ବିଜୟାନଗର ଶାସକ ଦ୍ୱିତୀୟ ଦେବରାୟଙ୍କ ସୁଯୋଗ୍ୟ ସେନାପତି ମାଲପ୍ପା ଓଡ଼ାୟାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରାଜିତ ହୋଇଥିଲେ । ମାତ୍ର କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ଏହି ପରାଜୟକୁ ମାନସପଟରୁ ବିସ୍ମୃତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ । ଏହାର ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବା ପାଇଁ ସେ ଶତତ ଚେଷ୍ଟିତ ଥିଲେ ।

ରାଜମହେନ୍ଦ୍ରୀ ଆକ୍ରମଣ

୧୪୪୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଦେବରାୟ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥିଲେ । ଏହାପରେ ବିଜୟାନଗର ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଦୁର୍ବଳ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲା । ରାଜମହେନ୍ଦ୍ରୀ ଉପରେ ଏହାର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ମଧ୍ୟ ଶିଥିଳ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲା । ଏହାର ସୁଯୋଗନେଇ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ତାଙ୍କର ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର ହମ୍ୱୀରଙ୍କୁ ରାଜମହେନ୍ଦ୍ରୀ ଆକ୍ରମଣ ପାଇଁ ପ୍ରେରଣ କଲେ । ହମ୍ୱୀର ରାଜମହେନ୍ଦ୍ରୀ ଉପରେ ଏକ ସହଜସାଧ୍ୟ ବିଜୟ ହାସଲ କରିଥିଲେ । ଏହାପରେ ରଘୁଦେବ ନରେନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ର ଗଜପତିଙ୍କ ରାଜପ୍ରତିନିଧିଭାବେ ରାଜମହେନ୍ଦ୍ରୀର ଶାସନ ଭାର ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ୧୪୪୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପୂର୍ବରୁ ଏହି ରାଜମହେନ୍ଦ୍ରୀ ଅଧିକୃତ ହୋଇଥିଲା ।

କିଛିବର୍ଷ ପାଇଁ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ତାଙ୍କର ଯୁଦ୍ଧ ସ୍ଥଗିତ ରଖିଥିଲେ । ୧୯ ଅଗଷ୍ଟ, ୧୪୫୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ଗୁଣ୍ଟୁର ଜିଲ୍ଲାର ମତାମୁରାରେ ମଲ୍ଲିକାର୍ଜୁନଙ୍କ ଅଭିଲେଖ ସୂଚନା ଦେଇଥାଏ

ଯେ କୃଷ୍ଣାନଦୀର ଦକ୍ଷିଣକୁ ଥିବା ରାଜ୍ୟ ବିଜୟନଗର ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଅଧୀନରେ ରହିଥିଲା । ମଲ୍ଲିକାର୍ଜୁନଙ୍କ ଦୁର୍ବଳତାର ସୁଯୋଗ ନେଇ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ କୃଷ୍ଣାନଦୀ ଅତିକ୍ରମ

କୋଣ୍ଡାଭିଡୁ ଅଧିକାର

କରି କୋଣ୍ଡାଭିଡୁ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ନିଜ ସମ୍ପର୍କୀୟ ଗଣଦେବ ରାଉତରାୟଙ୍କୁ କୋଣ୍ଡାଭିଡୁର ପରିଚ୍ଛା ହିସାବରେ ନିଯୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ୧୨ ଏପ୍ରିଲ ୧୪୫୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଗୁଣ୍ଟୁର ଜିଲ୍ଲାର *ଚିନ୍ତାପଲ୍ଲିପାଡୁ ଅଭିଲେଖରୁ* ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ଗଣଦେବ ରାଉତରାୟ ସେଠାକାର ମନ୍ଦିରକୁ ଦାନ ଦେଇଥିଲେ । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ୧୪୫୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଏପ୍ରିଲମାସ ବେଳକୁ ସମଗ୍ର ଗୁଣ୍ଟୁର ଜିଲ୍ଲା କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ହସ୍ତଗତ ହୋଇଥିଲା । ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ରେଡ୍ଡୀମାନଙ୍କର ରାଜ୍ୟ ରାଜମହେନ୍ଦ୍ରୀ ଏବଂ କେଣ୍ଡାଭିଡୁ ଉପରେ ନିଜର ଅଧିକାର ସାବ୍ୟସ୍ତ କରିଥିଲେ ।

ନିଜ ବିଜୟରେ ଉଲ୍ଲସିତହୋଇ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ରାଜମହେନ୍ଦ୍ରୀ ଏବଂ ବାହମନୀ ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ତେଲିଙ୍ଗାନା ଉପକୂଳକୁ ହସ୍ତଗତ କରିବା ପାଇଁ ବଦ୍ଧପରିକର ହୋଇଥିଲେ ।

ତେଲିଙ୍ଗାନା ଉପକୂଳ

ରଚକୋଣ୍ଡା, ଦେବରକୋଣ୍ଡା ଏବଂ ୱାରଙ୍ଗଲ୍ ତେଲିଙ୍ଗାନାର ବିଶିଷ୍ଟ ଦୁର୍ଗତ୍ରୟରୂପେ ପରିଗଣିତ ହେଉଥିଲେ । ଏ ସମସ୍ତ ଦୁର୍ଗ ତେଲିଙ୍ଗାନାର ବେଲ୍ଲମ୍ମା ମୁଖ୍ୟମାନଙ୍କର ଅଧୀନରେ ରହିଥିଲା । ଏକଦା ସେମାନେ ବିଜୟନଗରର ଦ୍ୱିତୀୟ ଦେବରାୟଙ୍କ ପକ୍ଷ ସମର୍ଥନ କରି ବାହମନୀ ରାଜ୍ୟ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯୁଦ୍ଧରେ ଭାଗନେଇଥିଲେ । ଏହାଫଳରେ ବାହମନୀର ଶାସକ ଆଲ୍ଲାଉଦ୍ଦିନ ଅହମ୍ମଦ ଶାହା କ୍ଷୁବ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ । *'ବୁର୍ହାନ୍-ଇ-ମାଶୀର'*ର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ସେ ସଞ୍ଜର ଖାଁକୁ ପ୍ରେରଣ କରି ବେଲ୍ଲମ୍ମାମାନଙ୍କୁ ଦମନ କରିଥିଲେ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଆଲ୍ଲାଉଦ୍ଦିନ ଅହମ୍ମଦ ଶାହାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ତାଙ୍କର ପୁତ୍ର ହୁମାୟୁନ୍ ଶାହା ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କଲେ । ସେ ମାଲିକ୍ ଶାହାଙ୍କୁ ତେଲିଙ୍ଗାନାର ଶାସନକର୍ତ୍ତାରୂପେ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ । ହୁମାୟୁନ୍ ଶାହାଙ୍କର ଏହି ଘୋଷଣାପରେ ଜଲାଲ୍‌ଖାଁଙ୍କ ପୁତ୍ର ସିକନ୍ଦର ଖାଁ ତାଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ବିଦ୍ରୋହ କରିଥିଲେ । ବେଲ୍ଲମ୍ମାମାନଙ୍କ ଅନ୍ୟତମ ସର୍ଦ୍ଦାର ଲିଙ୍ଗାର ସହାୟତାରେ ସେ ହୁମାୟୁନ୍ ଶାହାଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯୁଦ୍ଧ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ । ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ହୁମାୟୁନ୍ ଶାହା ତାଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରିଥିଲେ । ହୁମାୟୁନ୍ ଶାହା ଲିଙ୍ଗାଙ୍କୁ ଦମନ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲେ । ଲିଙ୍ଗା କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ଭିକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ଠିକ୍ ସମୟରେ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ଲିଙ୍ଗାଙ୍କୁ ସୈନ୍ୟ ସହାୟତା କରିଥିଲେ । ୧୪୫୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ବାହମନୀ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ଓଡ଼ିଶା ଏବଂ ଦେବରକୋଣ୍ଡାର ମିଳିତ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ନିକଟରେ ପରାଜିତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହାପରେ ଦେବରକୋଣ୍ଡାର ବେଲ୍ଲମ୍ମାମାନେ ତଥା ରଚ୍‌କୋଣ୍ଡା ଏବଂ ୱାରାଙ୍ଗଲର ମୁଖ୍ୟମାନେ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ବଶ୍ୟତା ସ୍ୱୀକାର କରି ତାଙ୍କର ମିତ୍ରରାଜ୍ୟ ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ବାହମନୀ ରାଜ୍ୟ

୧୪୬୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ହୁମାୟୁନ୍ ଶାହାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁପରେ ବାହମନୀ ରାଜ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ କରିବା ପାଇଁ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ସୁଯୋଗ ପାଇଥିଲେ । ନିଜର ମିତ୍ରରାଜ୍ୟର ତେଲିଙ୍ଗା ମୁଖ୍ୟମାନଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ନେଇ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ବାହମନୀ ରାଜ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ କରି ଏହାର ରାଜଧାନୀ ବିଦର୍ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଥିଲେ । ବାହମନୀର ଶାସକ ସୁଲତାନ୍ ନିଜାମ୍ ଶାହା ଥିଲେ ମାତ୍ର ଆଠବର୍ଷର ବାଳକ । ରାଜଧାନୀକୁ ଯିବା ରାସ୍ତାରେ ଓଡ଼ିଶାର ସୈନ୍ୟମାନେ ଲୁଣ୍ଠନକରି ବାହମନୀର ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭୟର ସଞ୍ଚାର କରିଥିଲେ । ଏକ ସମୟରେ ବାହମନୀର ପତନ ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲା । ମାତ୍ର ହଠାତ୍ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ଯୁଦ୍ଧ ବନ୍ଦ କରି ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । ଫେରିସ୍ତାଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ଏକ ଦୁର୍ଗରେ ଆଶ୍ରୟ ନେଇଥିବା ହିନ୍ଦୁ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ମୁସଲମାନ ସୈନ୍ୟମାନେ ଅବରୋଧ କରିଥିଲେ । ଫଳରେ ବାଧ୍ୟହୋଇ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ଅର୍ଥପ୍ରଦାନ ପୂର୍ବକ ସେମାନଙ୍କୁ ମୁକୁଳାଇଥିଲେ ।

ଫେରିସ୍ତାଙ୍କର ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କଲେ ଏହା ଭ୍ରମାତ୍ମକ ବୋଲି ପ୍ରତୀୟମାନ ହୋଇଥାଏ । କାରଣ, କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ପରି ଏକ ଦୁର୍ଦ୍ଧର୍ଷ ବୀର ବାହମନୀ ଶାସକ ଜଣେ ନାବାଳକ ସୁଲତାନ୍‌ଙ୍କ ପାଖରେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କରିବା ଏକାନ୍ତ ଅଯୌକ୍ତିକ । ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ଏହି ତଥ୍ୟକୁ ଐତିହାସିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ମନନ କଲେ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତୀୟମାନ ହେବ ଯେ ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ଦୀର୍ଘଦିନ ଧରି ରାଜଧାନୀରୁ ଦୂରେଇ ରହିବା ଫଳରେ ବଙ୍ଗର ମୁସଲମାନ ଶାସକମାନେ ଓଡ଼ିଶା ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ଫଳରେ ସୁଲତାନ୍ ହୁସେନ୍ ଶାହା ସାର୍କୀଙ୍କ ଆକ୍ରମଣକୁ ପ୍ରତିହତ କରିବା ପାଇଁ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ । ବଙ୍ଗ ବିଜୟପରେ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ପୁନର୍ବାର ବାହମନୀ ରାଜ୍ୟ ଆକ୍ରମଣକରି ଖାନ୍ଦୁଜ, ବିଦର୍ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ଏହା ତାଙ୍କୁ *'କଳବର୍ଗେଶ୍ୱର'* ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରାଇଥିଲା ।

ବିଜୟନଗର ସାମ୍ରାଜ୍ୟ

୧୪୪୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଦେବରାୟଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ବିଜୟନଗର ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ କରିବା ପାଇଁ ସୁଯୋଗ ପାଇଥିଲେ । ବିଜୟନଗର ଅଧୀନରେ ଥିବା ଚନ୍ଦ୍ରଗିରିର ଶାସକ ସାଲୁବ ନରସିଂହ ବିଜୟନଗର ଉପରେ ନିଜର ଆଧିପତ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିବା ପାଇଁ ସତତ ଚେଷ୍ଟିତ ଥିଲେ । ବିଜୟନଗରର ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ବିଶୃଙ୍ଖଳା କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କୁ ଏହି ରାଜ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ କରିବା ପାଇଁ ପାଥେୟ ଯୋଗାଇ ଦେଇଥିଲା ।

ନିଜ ସ୍ୱପ୍ନକୁ ସାର୍ଥକ କରିବା ପାଇଁ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ପ୍ରଥମେ ଉଦୟଗିରି ଦୁର୍ଗ ଅଧିକାର କରିବାକୁ ମନସ୍ଥ କଲେ । ରାଜନୈତିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଏହା ଏକାନ୍ତ ଜରୁରୀ ଥିଲା । କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ ସେନାପତି ତମ୍ମାଭୂପାଳ ୧୪୬୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଉଦୟଗିରି ଦୁର୍ଗ ଅଧିକାର କଲେ । ଉଦୟଗିରିରୁ ମିଳିଥିବା ଏକ ଶିଳାଲେଖରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ଏହି ବିଜୟର ସ୍ମାରକୀରୂପେ ସେଠାରେ ଏକ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇଥିଲା । ଏହାକୁ ଅଧିକାର କରିବାପରେ ତମ୍ମାଭୂପାଳଙ୍କ ପୁତ୍ର ବାସବ ଭୂପାଳ ସେଠାରେ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ପ୍ରତିନିଧିରୂପେ ଶାସନଭାର ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

ଉଦୟଗିରିକୁ ଭିତ୍ତିଭୂମି କରି, କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ସୁଯୋଗ୍ୟ ପୁତ୍ର ହମ୍ବୀର ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ଗତିକରି ବିଜୟନଗର ରାଜ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ଇତି ମଧ୍ୟରେ ମଲ୍ଲିକାର୍ଜ୍ଜୁନ ସାଲୁବ ନରସିଂହଙ୍କୁ ଚନ୍ଦ୍ରଗିରି ରାଜ୍ୟରୁ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ମଧ୍ୟଭାଗକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତର କରିଥିଲେ ଏବଂ ଏହି ଅଂଶର ସଦର ମହକୁମା ଥିଲା ବିନୁକୋଣ୍ଡା । ଏହା ମଲ୍ଲିକାର୍ଜ୍ଜୁନଙ୍କର ଏକ ଭୁଲ ପଦକ୍ଷେପ ଥିଲା । ଏହା ଫଳରେ ଚନ୍ଦ୍ରଗିରି ରାଜ୍ୟ ଦୁର୍ବଳ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ଏହି ଅବସରରେ ୧୪୬୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ ସେନାପତି ପଶୁପତି ତମ୍ମା ଭୂପତି ଚନ୍ଦ୍ରଗିରି ଦୁର୍ଗ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ ।

ଓଡ଼ିଶାର ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ଦ୍ୱାରା ବିଜୟନଗର ରାଜ୍ୟ ଅଧିକୃତ ହେବା ବିଷୟରେ ମତଦ୍ୱୈଧ ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଦେବଙ୍କ *ଅନନ୍ତଭରମ୍ ପଟ୍ଟାଭିଲେଖ* ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥାଏ ଯେ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ହମ୍ବୀରଙ୍କୁ ବିଜୟନଗର ରାଜ୍ୟର ରାଜଧାନୀ ହାମ୍ପି ଅଧିକାର ପାଇଁ ପଠାଇଥିଲେ । ହମ୍ବୀର ଏହା ଅଧିକାର କରିଥିଲେ ଏବଂ ବିଜୟନଗରର ସମ୍ରାଟଙ୍କୁ କରଦେବା ପାଇଁ ବାଧ୍ୟ କରିଥିଲେ । କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବିଜୟନଗର ରାଜ୍ୟ ଅଧିକୃତ ହେବା କଥା *'ଗଙ୍ଗଦାସ-ବିଳାସ ଚରିତମ୍'* ସାବ୍ୟସ୍ତ କରିଥାଏ । ଏହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ 'ଗଜପତି' (କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ) 'ହୟପତି' (ବାହମନୀ ସୁଲତାନ୍)ଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇ ବିଜୟନଗରର କୈଶୋର ଶାସକଙ୍କୁ ପରାଭବଦେବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ସେହି ରାଜା ସିଂହଶାବକ ସଦୃଶ ନିଜ ବାସସ୍ଥାନ (ପ୍ରାସାଦ)ରୁ ନିର୍ଗତ ହୋଇ *ଗଜପତି* ଏବଂ *ହୟପତି*ଙ୍କର ମିଳିତ ସୈନ୍ୟବାହିନୀକୁ ପରାସ୍ତ କରିଥିଲେ । Dr. R. Subramanyam ଏହି ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରି ଲେଖିଛନ୍ତି ଯେ ହମ୍ବୀର ବିଜୟନଗର ରାଜ୍ୟର ସୈନ୍ୟବାହିନୀକୁ ପରାଜିତ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସମଗ୍ର ବିଜୟନଗର ରାଜ୍ୟ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ହସ୍ତଗତ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ମାତ୍ର *'ନବକୋଟି କର୍ଣ୍ଣାଟ'* ଉପାଧି କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ବିଜୟନଗର ଅଧିକାର କରିଥିବା କଥାର ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ ।

ପୂର୍ବୋକ୍ତ ମତକୁ ତର୍ଜମାକଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ହମ୍ବୀର ତ୍ରିଚିନାପଲ୍ଲୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଥିଲେ । କାରଣ *ଶ୍ରୀରଙ୍ଗ ମନ୍ଦିର ଅଭିଲେଖ*ରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ୧୪୬୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ 'ଦକ୍ଷିଣ କପିଳେଶ୍ୱର ମହାପାତ୍ର' ଏହି ମନ୍ଦିରକୁ ଦାନ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିଥିଲେ । ବୋଧହୁଏ ତାଞ୍ଜୋର ଏବଂ

ତ୍ରିଚିନାପଲ୍ଲୀ ଅଞ୍ଚଳ ଅଧିକାର କରି ହମ୍ବୀର ତାଙ୍କ ବିଜୟ ଅଭିଯାନ ସ୍ଥଗିତ ରଖିଥିଲେ । କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ନାତି କୁମାର କପିଳେଶ୍ୱର ମହାପାତ୍ର ୧୪୬୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଏହି ଅଞ୍ଚଳରେ ରାଜପ୍ରତିନିଧି ରୂପେ ଶାସନଭାର ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କର ଏହି ପ୍ରଭୂତ ରାଜ୍ୟଜୟ ଫଳରେ ଗଜପତି ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଉତ୍ତରରେ ଗଙ୍ଗାଠାରୁ ଦକ୍ଷିଣରେ କାବେରୀ ନଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତାର ଲାଭକରିଥିଲା ।

କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ଶେଷ ସମୟ ବହୁ ଦୁଃଖ ଏବଂ ଶୋଚନା ମଧ୍ୟରେ ଅତିବାହିତ ହୋଇଥିଲା । ଯଦିଚ କୂଟନୀତି ବଳରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଇଚ୍ଛାବୋଲି ପ୍ରଚାର କରି ସେ

କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ଶେଷ ସମୟ

ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶାର ଭାବିସମ୍ରାଟରୂପେ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ, ମାତ୍ର ହମ୍ବୀର ଏହାକୁ ସହଜରେ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇ ନ ଥିଲେ । ହମ୍ବୀର ଏବଂ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭ୍ରାତୃବିବାଦ ଲାଗିଥିବାବେଳେ ଓଡ଼ିଶା ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ସୀମା ସଙ୍କୁଚିତ ହେବାର ସମ୍ବାଦ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ହସ୍ତଗତ ହୋଇଥିଲା । ଉତ୍ତରରେ ରୁକ୍ନୁଦ୍ଦିନ ବାର୍‌ବାକ୍ ମନ୍ଦାରନ୍ ଦୁର୍ଗ ଅଧିକାର କରିନେଲେ । ଦକ୍ଷିଣରେ ସାଲୁବ ନରସିଂହ ଓଡ଼ିଆ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ବିତାଡ଼ିତ କରି ତାଙ୍କ ପୂର୍ବ ରାଜ୍ୟ ଅଧିକାର କରିନେଲେ । ରାଜ୍ୟକ୍ଷୟ ଏବଂ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଓ ହମ୍ବୀରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିବାଦ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ମନୋବଳକୁ ଦୁର୍ବଳ କରିଦେଲା । ସେ ୧୪୬୬-୬୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ବେଳକୁ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ ।

କୃତିତ୍ୱର ମୂଲ୍ୟାୟନ

କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ କୃତିତ୍ୱକୁ ମୂଲ୍ୟାୟନ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ଯୋଦ୍ଧା ଥିଲେ । ବାହୁବଳରେ ସେ ଓଡ଼ିଶାରେ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀ ଗଜପତି ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ପାଇଁ

ଯୋଦ୍ଧା

ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ । ଯେଉଁ ବୀରତ୍ୱର ସହିତ ସେ ବିଦ୍ରୋହୀ କରଦ ରାଜାମାନଙ୍କୁ ଦମନ କରିଥିଲେ, ତାହା ବାସ୍ତବିକ ପ୍ରଶଂସନୀୟ । ଓଡ଼ିଶାରୁ ଗଙ୍ଗ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅବସାନ ଘଟାଇ ସେ ନିଜକୁ *'ଗଜପତି'* ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ । ବଙ୍ଗର କିଛି ଅଂଶ ଅଧିକାର କରି ସେ ନିଜକୁ *'ଗୌଡ଼େଶ୍ୱର'* ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ । ବାହମନୀ ରାଜ୍ୟ ଏବଂ ବିଦର୍ ଅଧିକାର କରି ସେ *'କଳବର୍ଗେଶ୍ୱର'* ଉପାଧିରେ ବିମଣ୍ଡିତ ହୋଇଥିଲେ । ବିଜୟନଗର ରାଜ୍ୟର ନଅକୋଟି ପ୍ରଜା ବାସକରୁଥିବା ଅଞ୍ଚଳ ସମୂହ ଅଧିକାର କରି ସେ *'ନବକୋଟି କର୍ଣ୍ଣାଟ'* ଉପାଧି ଧାରଣ କରିଥିଲେ । *'ଗଜପତି ଗୌଡ଼େଶ୍ୱର ନବକୋଟି କର୍ଣ୍ଣାଟ କଳବର୍ଗେଶ୍ୱର ବିରାଧିବୀରବର'* ଥିଲା ତାଙ୍କର ଏକ ବିଶାଳ ଉପାଧି ଯାହା ସର୍ବସମକ୍ଷରେ ତାଙ୍କର ବୀରତ୍ୱର ଗାଥା ଉଦ୍‌ଥାପନ କରିଥିଲା । ଦୀର୍ଘଦିନର ରାଜନୈତିକ ସ୍ଥାଣୁତାକୁ

ଜବର ଦେଇ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଭାରତୀୟ ରାଜନୈତିକ ଦୃଶ୍ୟପଟକୁ ଆଣିବାରେ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ତାଙ୍କର ସମସାମୟିକ ଶାସକ ମାମୁଦଶାହା, ହୁମାୟୁନ୍ ଶାହା, ମଲ୍ଲିକାର୍ଜ୍ଜୁନ ଏବଂ ସାଲୁବ ନରସିଂହଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରିଥିଲେ । ଫଳରେ ଗଙ୍ଗାଠାରୁ କାବେରୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏକ ବିଶାଳ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରିଥିଲା ।

କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ଥିଲେ ସାହିତ୍ୟର ଅନ୍ୟତମ ପୃଷ୍ଠପୋଷକ । ସେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ହାସଲ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ରଚିତ ନାଟକ *'ପରଶୁରାମ ବିଜୟ'* ମହୋତ୍ସବ

ସାହିତ୍ୟର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା

ବେଳେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଆଗରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି *'ମାଦଳାପାଞ୍ଜି'*ରୁ ଜଣାଯାଇଥାଏ । ତାଙ୍କ ସମୟରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଅଦ୍ୱୈତବାଦୀ ପଣ୍ଡିତ ନୃସିଂହ ବାଜପେୟୀ ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କୃତ *'ସଂକ୍ଷେପ ଶାରୀରିକ'* ଉପରେ **'ସଂକ୍ଷେପ ଶାରୀରିକ ବର୍ତ୍ତିକା'** ନାମକ ଏକ ଟୀକା ଲେଖିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର 'ନବଜାଗରଣ' ଘଟିଥିଲା କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ଶାସନ ସମୟରେ । ଶୂଦ୍ରମୁନି ସାରଳାଦାସଙ୍କ ଓଡ଼ିଆ *'ମହାଭାରତ'* ଓଡ଼ିଆ ସଂସ୍କୃତିକୁ ଏହାର ଛତ୍ରେ ଛତ୍ରେ ରୂପାୟିତ କରିଥିଲା । ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଦୁଇଟି ଅନବଦ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିଥିଲା *'ବିଲଙ୍କା ରାମାୟଣ'* ଏବଂ *'ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣ'* ।

କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ଯେ କେବଳ କବି ଏବଂ ଗୁଣୀମାନଙ୍କର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରୁଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ସେ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ ଜଣେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ନିର୍ମାତା । ସେ ପୁରୀ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର

ନିର୍ମାତା

ବହିଃପ୍ରାଚୀର (ମେଘନାଦ ପ୍ରାଚୀର) ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ସେ କପିଳେଶ୍ୱରପୁର ଏବଂ ଦାମୋଦରପୁର ନାମକ ଦୁଇଟି ଶାସନ ବସାଇଥିଲେ । ସେ ଭୁବନେଶ୍ୱରଠାରେ କପିଳେଶ୍ୱର ଶିବମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ମିଦ୍‌ନାପୁର ଗୋକର୍ଣ୍ଣେଶ୍ୱର ଶିବମନ୍ଦିର ଏବଂ ମଲ୍ଲିକାର୍ଜ୍ଜୁନ ଶିବମନ୍ଦିରରୁ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କର ଅଭିଲେଖ ମିଳିଅଛି ।

କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଜଣେ ପରମଭକ୍ତ ଥିଲେ । ସେ ସଦାସର୍ବଦା ନିଜକୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର 'ସେବକ' ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଥିଲେ । ସେ ପୁରୀ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରରେ

ଜଗନ୍ନାଥ ଭକ୍ତ

ଦିଅଁଙ୍କ ପୂଜା ପାଇଁ ବହୁ ସୁବିଧା ପ୍ରଚଳନ କରିଥିଲେ । ନିଜ ରାଜନୈତିକ ସ୍ୱାର୍ଥହାସଲ ପାଇଁ ସେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନାମ ନେବାକୁ ମଧ୍ୟ ପଶ୍ଚାଦ୍‌ପଦ ହେଉ ନ ଥିଲେ ।

କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ଶାନ୍ତିଶୃଙ୍ଖଳା ବଜାୟ ରଖିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ସେ ବହୁସମୟ ଯୁଦ୍ଧକାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟସ୍ତ ରହିଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଜାମାନେ ଶାନ୍ତିରେ ରହନ୍ତୁ ବୋଲି କାମନା